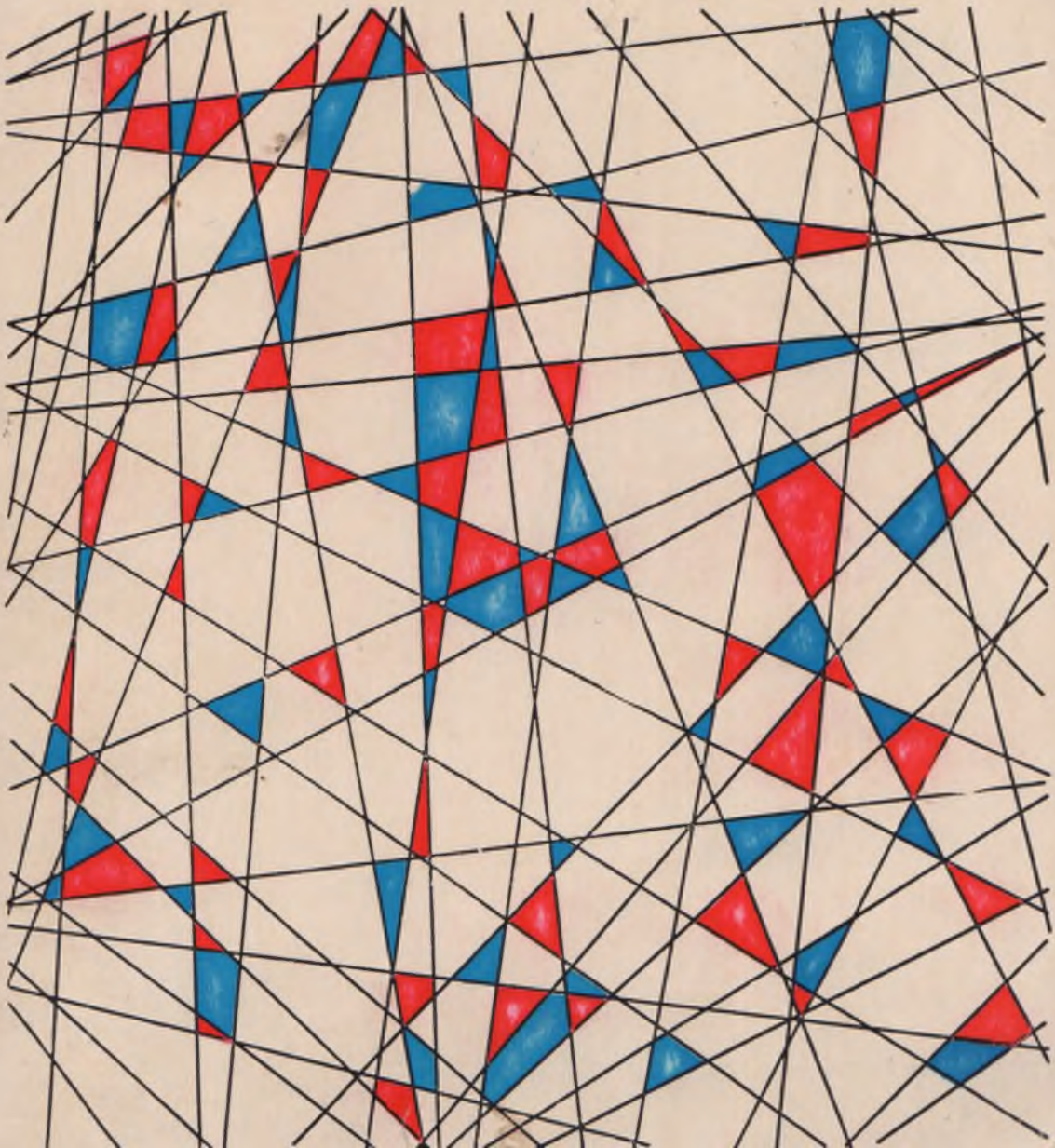
TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARIN GELİŞMESİ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI D-11

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARIN GELİŞMESİ

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve
Türk Sosyal Bilimler Derneği Seminerinde
Sunulan Bildiriler

23 - 25 ŞUBAT 1970

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI D-II

Bu eserin yayım hakkı
Hacettepe Üniversitesi'ne aittir.
İçindeki yazıların tamamı veya herhangi bir parçası
Üniversite'den yazılı izin alınmadıkça
başkalarınca yayınlanamaz.

Copyright by Hacettepe University/1971

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARIN GELİŞMESİ,
Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce
1971 yılında Ankara'da Doğuş Matbaacılık Ltd. Şti.'nde
2 000 adet olarak bastırılmıştır.

ÖNSÖZ

Ülkemizde sosyal bilimlerde araştırmaların geliştirilmesi Enstitümüzün amaçlarındandır. Bir hizmetin geliştirilebilmesi için durumun saptanmasında büyük faydalar olduğu gerçeğinden hareket ederek Türk Sosyal Bilimler Derneği ile birlikte "Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi" konulu semineri tertipledik. Seminere katılanlar, toplantının başarılı olduğunda görüş birliğine varmışlardı. Enstitümüz, Konferansta yapılan çok değerli tebliğleri konu ile ilgili bütün aydınlarımızın yararlanmasına sunmayı uygun bulmuş ve bu yazılar derlenerek yayınlanmış bulunmaktadır. Toplantı ve tartışma esnasında da çok değerli fikirler ortaya atılmıştı. Ancak, Seminer usulü gereğince bunların basılabilmesi için tartışmaya katılanların bunları yazılı olarak vermeleri gerekiyordu. Bu yazılar bize verilmemiş olduğundan onları yayınlama imkânı bulamadık. Bu kitapta yayınlanmış olan yazılar yazarların kendi görüşleri olup Enstitümüzün buradaki görüşlere katılmış veya katılmamış olması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda Enstitü bu yazılarda herhangi bir editör düzeltmesi de yapmamıştır.

İleride Türkiye'de sosyal araştırmaların tarihsel gelişmesini inceleyecekler için de değerli bir kaynak olan bu kitabın ortaya konmasına katkıları olan değerli yazarlarımıza ve Seminerin tertiplenmesinde emeği geçen Oğuz Arı, Deniz Baykal, Bozkurt Güvenç, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin ve Serim Timur'a teşekkürü bir borç bilir, hizmetlerini saygı ile anarım.

Nusret H. FİŞEK

İçindekiler

ÖNSÖZ iii

I. Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler

BİLDİRİ 1 :
SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL BİLİMLER
Mübeccel Kıray 3

II. Sosyoloji ve Sosyal Psikolojide Araştırmalar

BİLDİRİ 2 :
TÜRKİYE'DE SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ, GRUPLANMASI VE BAZI PROBLEM SAHALARI.
Çiğdem Kâğıtçıbaşı 15

BİLDİRİ 3 :
TÜRKİYE'DE YAPILAN SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN METODOLOJİK YÖNDEN BİR TETKİKİ
Doğan Cüceloğlu 41

TARTIŞMA :
SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMA TEBLİĞİ ÜZERİNE
Nurettin Şazi Kösemihal 49

III. Siyasal Bilimlerde Araştırmalar

BİLDİRİ 4 :
SİYASİ İLİMLER ARAŞTIRMALARI
Kemal Karpat 57

BİLDİRİ 5 :
REJİM AÇISINDAN ARAŞTIRILMASI GEREKEN İKİ SORUN : GENÇLİK HAREKETLERİ VE SANDIK BAŞINA GİTMEYEN SEÇMENLER
Ahmet Taner Kışlalı 73

TARTIŞMA :

SİYASAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMALAR TEBLİĞLERİ ELEŞTİRİSİ

Şerif Mardin 85

IV. Sosyal ve Kültürel Antropolojide Araştırmalar

BİLDİRİ 6 :

ETNOLOJİK VE SOSYAL (KÜLTÜREL) ANTROPOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Bozkurt Güvenç 95

BİLDİRİ 7 :

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA FAALİYETİ

Nephan Saran 115

V. Alan Araştırmalarında Metodoloji, Kuram ve Kavram İlişkileri

BİLDİRİ 8 :

TÜRKİYE'DE ANKET METODUNA DAYANAN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE UYGULAMA AÇISINDAN TEORİ VE KAVRAMLAR

Oğuz Arı 127

VI. Araştırma Teknikleri

BİLDİRİ 9 :

METODOLOJİ AÇISINDAN TÜRKİYE'DE YAPILAN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE BİR ÖRNEK : KÖY ARAŞTIRMASI

Şefik Uysal 139

BİLDİRİ 10 :

GENİŞ KAPSAMLI ALAN ARAŞTIRMALARINDA VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ : 1968 AİLE YAPISI VE NÜFUS SORUNLARI ARAŞTIRMASI ÖRNEĞİ

Serim Timur 153

TARTIŞMA :

SOSYAL İLİM METODOLOJİSİ : KÖY VE NÜFUS ARAŞTIRMALARI, İZMİR ARAŞTIRMASI

Çiğdem Kâğıtçıbaşı 170

VII. Araştırma Sonuçlarını Değerlendirme ve Kullanma Sorunları

BİLDİRİ 11 :

SOSYAL ARAŞTIRMALARIN DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTINCA DEĞERLENDİRİLMESİ VE KULLANILMASI
Nabi Dinçer 183

TARTIŞMA :

1. TOPLUMSAL ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE VE KULLANILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER
Cevat Geray 193

2. SOSYAL ARAŞTIRMALARIN DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTINCA DEĞERLENDİRİLMESİ VE KULLANILMASI
Tarık Zafer Tunaya 200

3. SAYIN NABİ DİNÇER TARAFINDAN SUNULAN TEBLİĞ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER
Tevfik Çavdar 204

VIII. Türkiye'de Sosyal Araştırma Sorunlarının Çözümü, Araştırılacak Konu ve Sorunlar

BİLDİRİ 12 :

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMA SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER
Arif T. Payaslıoğlu 211

BİLDİRİ 13 :

ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLAR
İsmail Beşikçi 223

TARTIŞMA :

1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDAKİ GELİŞMENİN YÖNÜ ÜZERİNDE SORULAR VE ÖNERİLER
Necat Erder 227

2. ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLARDA ÖNCELİKLER
Emre Kongar 236

IX. Konferans Genel Bildirisi 253

I.

SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL BİLİMLER

BİLDİRİ 1

SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL BİLİMLER

MÜBECCEL KIRAY

Her toplum her safhada bilimin bütün kollarında hangi konuların fokusta olacağını, hangi konuların ikinci plâna çekileceğini tâyin eder. Toplumla bilim karşılıklı olarak etkileşir. Fakat genellikle toplumun bilgiyi sınırladığı kolayca görülebilir. Sosyal ilimler bu karşılıklı etkileşmenin çok açık görüldüğü bilim kollarından biridir.

Sosyoloji ve diğer sosyal ilimlerin müspet bir ilim diye adlandırılmasından beri geçen 150 sene içinde bilgimizin nasıl geliştiği, bu gelişme bir zaman ve mekân içine oturtulursa anlaşılabilir.

19'uncu Yüzyıl Avrupa'sında Sosyal Bilimler

Bu devrede üç temel akım ve ele alış tarzı görülür : Pozitivistler, bilimsel sosyalistler, bir de tarih felsefecileri ya da (verstehenze) sosyal hâdiseleri "anlamak" gerekir diyenler.

Pozitivistler

Sosyolojinin ve sosyal ilimlerin bir müsbet ilim olması gerektiğini ilk önce 1830 da D. Compte ileri sürdü. Compte ihtilâllerden geçmiş, Napolyon macerasını yaşamış, hâkim sınıfların dehşet içinde olduğu, yeni radikal değişmelerden korkulan bir devrede olanlara rasyonel bir çerçeve içerisinden bakabilmek için bir toplum iliminden bahsediyordu. Üstelik aynı devrede Saint Simonism, Fourierism, Ovenism gibi ütopist sosyalist cereyanlar mevcut düzeni ve toplumu acı bir şekilde tenkit ediyorlardı. Bunlara cevap vermek için toplumun "bilimsel" yani vakıalara dönük, onları sistemleştiren ve genellemeler yapan bir izahı gerekti. Bunu Compte verdi. Compte'un ve Pozitivist görüşün etkisi hem Fransa'da hem İngiltere'de özellikle Spencer ile uzun

zaman sürmüştür. Almanya'da Spencer'le aşağı yukarı aynı zamanda Toennies bu elealış tarzını geliştirmeğe, kendi zamanlarının görüşlerini ve durumlarını pozitif "bilgi" diye vermeğe çalışıyorlardı. Filhakika hem Fransa'da hem İngiltere'de yüzyılın son 10 senesine kadar hukukçular, sosyologlar, felsefeciler gibi bir çok insana dönük yazar ve düşünür aynı pozitivist görüş adı altında, o güne kadar birikmiş seyahatnamelerden kilise raporlarına kadar çeşitli kayıtlardan aldıkları ya da kendi kaba gözlemleri ile toplanmış bilgileri sistemleştirmeğe çalışıyorlardı. Compte ve onu takip edenler bir dereceye kadar yaşadıkları, büyük değişikliklerin yer aldığı 19'uncu asır toplumunun tenkidini ve dolayısı ile değiştirilmesini, gerekli bilgi henüz elde olmadığı gerekçesi ile sonraya bırakmakta idiler. 19'uncu asır sonunda değişmelerin ve bununla ortaya çıkan gerginliklerin büyüklüğü karşısında bu pozitivist görüş yıpranmış gibi göründüğü anda gene Fransa'da E. Durkheim aynı elealış tarzını canlandırmış ve vak'alara dönük bir şekilde bu bilim kolunun nasıl gelişeceğini iki önemli eserle ortaya koymuştur. Bu eserlerin birincisi **İntihar**'dır. Durkheim burada vakıaların veri olarak toplanması ve bunların analitik izahının bünyeye ve onun değişmesine nasıl izafe edileceğini göstermiştir. Diğer eseri **Toplumda İş Bölümü** ve burada incelediği anomie, gözlenen vakıaların analizini ve tefsirini vermektedir. Mamafih, "anomie" nin nasıl ortadan kalkacağını ileri sürerken gene vakıaları bırakmakta, olması gerekene dönmekte ve kendine göre legal ve etik bir düzen yaratılmasını istemektedir. **Sosyolojik Metodun Kaideleri ve "Din Hayatının İlkel Şekilleri"** nde "kollektif şuur", "maşeri vicdan" kavramları ile spiritualist ve idealist bir cemiyet anlayışına yönelmekte, bu hali ile sosyalistlerin materyalist tezine karşı bir tezle çıkmakta idi. Ama aslında bugün bize çok alelade gelen normların, değerlerin ve kültür terimlerinin ilk analizini yapmakta idi. Bu Durkheim'in hem günahı hem de sevabı idi. Kısaca Durkheim'in önemi Compte'tan sonra en önemli pozitivist olması yani vakıalara dayanan ilk istatistiksel analitik eseri vermesi, üstelik bu analizlerde norm, değerler, kültür kavramlarına varmasıdır. Bu yüzden halâ Fransa'da sosyolojiye hâkim olduğu kadar II. Dünya Harbi'nden beri etkisi Amerika'ya da atlamıştır.

Ampiristler

19'uncu asrın sonunda Spencer'in **İstatistiki Sosyoloji** kitabının yayınlanması sırasında, ele alışları mekanik olmakla beraber sosyolojiye devamlı etki yapmış iki metodçu daha ortaya çıkmıştır. Guetelet,

Belçika'da 1874 de ilk defa istatistik metodu kullanmış nüfus sayımını devlet adına yapmış; "Home Moyen", "Average Man" tâbirini yaratmış ve bu tekniğin moral vakıaların açıklanmasında da kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Aynı anlarda Fransa'da F. Le Play'de işçilerin hayat seviyeleri ve bütçeleri hakkında anketlerle mukayeseli araştırmalar yapıyordu ki, kendisi social survey metodunun babası sayılabilir. İlk defa bir konuya kemmî ölçüler getirilirse bunları objektif olarak ele almak mümkün olur, tezini de ortaya Le Play atmıştır. Yazık ki topladığı bilgilerin analizi yoktur; izahları son derece mekanik kalmıştır. Bunda ilk defa problemsiz veri toplamanın nasıl kısa ömürlü olduğu ortaya çıkmıştır. Durkheim, Le Play'in yanında bu yönden çok parlak bir yerde durur.

Aynı zamanlarda İngiltere'de Charles Booth 1889 - 1891 de 2 ciltlik **A Study on London Poor** isimli eserini neşretti. Bu öncü eserin yazarı çalışmalarına sosyoloji falan dememiştir ama 1940 lara kadar özel şahıslar tarafından yapılmış en geniş sörvey olarak kalmış ve kendinden sonraki bütün şehir sosyolojisi ve nüfus etüdlerine model teşkil etmiştir.

Bunlar Pozitivist olduklarını iddia etmemekle beraber sosyolojide ve bir dereceye kadar sosyal psikolojide ilk sistemli vak'a toplama ve tefsir etme çabalarını göstermişlerdir.

Le Play, Van Gogh resimlerini çizerken ve Zola romanlarını yazarken, yani maden işçilerinin durumu bütün düşünenleri etkilerken ortaya çıkmıştır. Öte yandan Londra'daki zenginlik ve refah içindeki sefalet gene aynı miktarda itici idi. Dickens zamanlarında olduğu gibi Spencer'in tefsirleri ve ciltleri ne kadar pozitif ilim olduğunu iddia ederse etsin, ampirik bilgi vermiyordu. Charles Booth'un değeri vak'aları sistemli toplama ve tefsirlerin ilk modelini vermiş olmasıdır.

Tarih Felsefesi ve Bilimsel Sosyalizm

İster pozitivist teorisyenler Spencer, Durkheim olsun ister ampirist Le Play ya da Charles Booth gibi veri toplayanlar olsun, bu çalışmalar 19'uncu yüzyılın büyük bünye değişikliklerini izah edemiyorlardı. Compte'un bilimsel sosyal ilmi bunun nasıl olması gerektiğini söylüyor, fakat ondan sonra hemen gene sosyal felsefeye dönüyordu. Utopik sosyalistler de tenkitlerinde haklı idiler ama daha "iyi" bir cemiyetin nasıl olması gerektiğinde kalıyorlardı. Bu arada büyük bünye değişikliklerini, özellikle 19'uncu yüzyıldaki kapitalizmin geliş-

mesini ve ilk sanayi devriminin etkilerini araştıran pozitivizmden ayrı, iki ayrı elealış tarzının ve metodolojinin geliştiğini görüyoruz. Bunların biri bilimsel sosyalizm cereyanı, öbürü de tarih felsefesinin getirdiği izahlardır. Bilimsel sosyalizm hem vakıalara dönük ve deterministik yani bir anlamda Pozitivist, hem de büyük zaman birimlerini ve toplum içinde yalnız parça parça yönlerin ve kurumların değişikliklerini değil büyük temel değişiklikleri izleyen bir elealış tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Bundan da ileri giderek toplumu meydana getiren ilişkiler bütünü içerisinde insan - tabiat ilişkilerinden doğan insan ilişkilerinin yani üretim ilişkilerinin büyük zaman birimlerindeki gelişmelerde daha büyük rolü olduğunu ileri sürmüştür. Önemi, dinamik bir elealış, değişmeleri açıklayan bir elealış olmasındadır. 19 uncu yüzyıl toplumundaki çatışmaların izahı ile bunların giderilmesi için büyük bünye faktörünü gözönünde tutmasına rağmen yani Compte'un "müspet bilim" tarifine uymasına ve o yüzyılın ikinci "bilimsel" elealışı olmasına rağmen akademik çevrelerde kabul görmemiş ve o çevreler dışında müstakil bir toplumsal bilgi kolu olarak zamanımıza kadar gelmiştir.

İkinci elealış tarzı, tarih felsefesi ise toplumsal bir bilgi niteliğine 19'uncu yüzyıl sonunda ulaşmıştır. 20'nci yüzyıl başında Weber ve Sombart sosyal bilgilerle tabiî ilimler arasında mahiyet farkı olduğunu aynı metodla işlenemiyeceğini "Verstehenze", "anlama" gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tarihsel vakıalara ve bunlar içerisinde değerler sistemini teşkil eden inanç sistemlerine dönük açıklamalar, determinizmi reddetmesine rağmen zaman faktörü ile değişmeyi inceleyen dinamik bir elealış olduğu için bilimsel sosyalizme karşı durmuştur. II. Dünya Harbi'nden beri de Amerikan sosyal ilimcilerinin bu elealışın bilimsel ve pozitivist yani determinist olup olmadığını bir yana bırakarak kendi elealışları ile kaynaştırmağa çalıştıklarını görüyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal İlimler

Bütün bu cereyanlar içerisinde 19. yüzyıl sonunda Amerika Birleşik Devletleri ne halde idi?

Her şeyden önce Amerika'nın feodal bir tarihi olmadığı, o anda sınıflar arası hareketliliğin Avrupa'dan çok daha fazla olduğu ve çok hızla gelişen bir ekonomisi bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu devrede Amerika'da sosyal problemler yani bünyeyi veri olarak alan ve bu bünyede beliren sosyal problemlerle uğraşan iki tip çevrenin mevcu-

diyeti göze çarpar. Bunlar sosyal problemler üzerine eğilen filantropistler ve reformistlerdir. Avrupa'nın amprisistleri örneğin Charles Booth usulü bir araştırma bunlara çok uygun gelmektedir. Bu hava içerisinde Amerikan sosyal ilimcileri global değişmelerden bahseden analizleri tamamen bir tarafa bırakmışlar, örneğin tarih felsefesine 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiç iltifat etmemişler ve pozitivist amprisist elealışı devam ettirmişlerdir. Amerika'da 1889 da ilk sosyoloji periodiği neşre başlanmıştır ve bu dergi sosyoloji dergisi olarak değil istatistik dergisi diye anılmıştır. O zamandan istatistik sosyolojinin metodu olarak yerleşmiştir. Büyük sayılarda vakıalara dayanan bulgular ilmî sayılmağa, diğerlerine çok iltifat edilmemeğe başlanmıştır. 1893 de ilk defa ayrı bir disiplin olarak kabul edilmiş ve Columbia Üniversitesi'nde "Sociology and Statistics" adı altında müstakil bir bölüm açılmıştır. Verilen dersler elealış tarzını gösterdiği için ilgi çekicidir.

Physical Geography and Anthropology	Fiziki Coğrafya ve Antropoloji
Practical Statistics	Pratik İstatistik
The Science of Statistic	İstatistik Bilimi
Sociology	Sosyoloji
Socialism and Communism	Sosyalizm ve Komünizm
Crime and Pnelogy	Cürüm ve Peneloji
Seminar in Social Science	Sosyal İlimlerde Seminer

Sosyal problemler halâ Amerikan sosyolojisinin esaslı bir kısmını teşkil eder. Asıl önemlisi belki de bunlarla ilgilenmeği öngören elealış tarzının halâ hâkim olmasıdır. Suçluluk, çocuk sağlığı, ruh sağlığı, göçmen grupları, ırk münasebetleri halâ problemlerin parça parça vaz edilmesini, dar ve parçacı bir reformcu gözü ile görülmesini gerektirmekte, bir bütün olarak sosyal yapının temel değişmelerine dönülmesine mani olmaktadır.

Amerika'da sosyoloji 1900 ile 1930 arasında terimlerini geliştirmiş, problem, hipotez, teknikler ve teori arasındaki ilişkileri düzenlemeğe çalışmış ve metodoloji sahasında veri toplama, tasnif etme ve sosyolojik materyale bir düzen verme işi ile uğraşmıştır. Bu faaliyetlerinde sosyal değişme ile hemen hemen hiç uğraşılmamıştır. Bu devrede kullanılan istatistiksel metod descriptive istatistiktir. 1930 lardan sonra sosyolojide de antropolojideki gibi bir komüniteyi bütünü ile ele alan ve dolayısı ile bünyeye yönelmiş araştırma yapma çabaları görüyoruz. Bunların ilki Lynd'lerin **Middle town** ve **Middle town in Transition** eserleridir. Sonra Warner'in Yankee City serisi diye anılan eserleri karmaşık

metod kullanan diğer bir örnektir. Fakat çok vak'aya dayanan elealış hâkim olmağa devam etmiştir. Ve 1940 lar Amerikan sosyolojisinde hâlâ descriptive istatisiğin ve korelasyon hesaplarının hâkim olduğu devirdir. Bu araştırma tarzı en mükemmel şekline Stouffer'in elinde ulaşmıştır. Göçler üstünde yaptığı araştırma mevcut materyali en yaratıcı şekilde kullanma modelidir.

II. Dünya Harbi'nin başlaması sosyal ilimlere yeni talepler ortaya çıkarmıştır. Stouffer liderliğinde yazılmış olan **"The American Soldier"** diye anılan müşterek eserde hem sosyoloji, hem de sosyal psikolojinin deskriptif istatistiğini en verimli araştırmalarını teşkil eder. Harbin sonu sosyoloji metodolojisinde yeni bir gelişmeyi getirmiştir, 1948 - 60 arası analitik isatistiğin kabulünü, 1960 lardan sonrası da matematiksel istatistiğin sosyal ilimlere, özellikle behavioral dediğimiz ilimlere girişini görmüştür. Bütün bu gelişme Pozitivist ve neo Pozitivist görüşün ve hep güvenilir bilgi ihtiyacını duyan toplum şartlarının neticesidir. Daha dakik teknik ile acaba daha güvenilir sonuç ve daha manidar bilgiler elde ediliyor mu? Amerikan sosyal bilimlerinde tekniklerin bu gelişmesine rağmen toplumun temel yapısını veri olarak kabul eden ve sonra onun içindeki kurumlardaki değişiklikleri ya da "problem" leri parça parça ele almak sürüp gitmiştir. Araştırma problemlerini temel yapıya ya da bugünün şartlarını daha iyi açıklamağa yarayacak konulara yöneltmek, genellikle araştırıcının şahsi ilgisi olmadığı, ya da temel teorik bilgi elde etmek bahanesi ile hep geriye atılmıştır. Bugün sayısı pek çok olan sosyal bilim neşriyatına rağmen sağlıklı bilgi çok azdır. Hele prediksiyon hiç yoktur.

Amerikan sosyolojisinin büyük paradoksu sosyal problemlerle ilgilenmelerine rağmen bugünün en çetrefil meseleleri olan ırk, şehir, gençlik hareketlerini ne önceden görebilmiştir, ne de bir çözüm şekli teklif edebilmektedir. Bu halde vazedilen problemlerin "relevancy" si ve anlamlı vazı tekniğin dakikliğinden daha önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik strüktür ve fonksiyon analizleri içerisinde değişmeyi dinamik olarak elealış büsbütün kaybolmuş gibidir.

Bu son derece elementer çerçeveyi çizdikten sonra zannederim şimdi Türkiye'de sosyal ilimlere geçebilirim.

Türkiye'de Sosyal İlimlerin Gelişmesi

Amerika'daki sosyolojinin sosyal reformlar ve sosyal problemlerden hareketi kendi toplum yapısının büyük bir değişiklik içinde olma-

ması, onu problem ve metod bakımından özellikle Merton'un ifade ettiği, orta çapta teorilere ittirmiş, ele aldıkları problemlerden çok sofistike teknik aramalarına götürmüş olduğunu söyledik.

Türkiye'de topluma ait yazılar, bilimler hiç bir iddiası olmasa da Fecr-i Aticiler arasında görülmüştür. 1908 den sonra da Prens Sabahattin'in **Türkiye Nasıl Kurtulur** başlıklı eserini görüyoruz. Hepimizin bildiği gibi bu kitapçık İngiliz sosyal selsefesinin, Spencer ve ekolünün etkisinde İngiltere'nin siyasal düzenine beğeni ile bakan, vakıalara dönük olmayan bir eserdir. Daha çok Prens Sabahattin'in politik hareketlerinin ideolojisi diye alınabilir.

Türkiye'de ilk vak'alara dönük topluma ait yazıyı Ziya Gökalp'te görüyoruz. Tamamen Durkheim'in etkisindedir. Gene de Diyarbakır civarı için ve genellikle Türkiye için tefsirlerine temel olacak verileri toplamış, bir sosyal vakıadan bahsetmiştir. Sonraları onun da yazıları politik ideolojiye kaymışsa da başlattığı bu Durkheimci ve verilere dayanan elealış tarzı üniversitelerimize ilk defa sosyolojiyi sokmuş ve 1914 te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji dersleri başlamıştır. Sosyoloji, Gökalp'in şekillendirdiği ideoloji tarzında bir cins doğma halinde liselerimize ve genel kitaplarımıza girmiş ve bugüne kadar gelmiştir. Şerefi Gökalp'in, günahı doğma haline getirenlerindir denebilir.

Uzun uzun Türkiye'de üniversitelerimizde 1950 lere kadar sosyoloji ve sosyal ilimlerin ne durumda olduğunu söz konusu etmeyeceğim. Uzun yıllar Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki vakıalara dönük olmayan sosyal bilgileri ve sosyal felsefesi üniversitelerimizde verilmeğe devam etmiştir. Yalnız 1930 - 40 arasında üniversite dışında Kadro gibi dergilerin ve Hüseyin Avni, İsmail Hüsrev gibi şahısların bazı araştırma çabaları vardır. Üniversitelerde 1940 lara kadar temelde bünye değişikliği geçirmemize rağmen bunların araştırması diye bir söz konusu olmamıştır. 1940 larda Ankara Üniversitesi'nde ilk defa böyle bir çaba başlamıştır. Oradaki elealışta neşredilenler olsun ya da neşredilmeyen örneğin doktora tezleri gibi çalışmalar olsun tamamen saha araştırmaları şeklinde ve birden fazla teknik kullanan ve sörveyler (deskriptif istatistik ve korelasyon) hesapları mülâkat çeşitleri, kayıtların karşılaştırılması gibi çeşitli teknikleri kullanan ve belki en önemlisi manidar soru sorma ve bunun hipotezinden hareket etme zorunluğunu duymuş çalışmaların Türkiye'de ilk örnekleri idi. Fakat hemen temeldeki yapı değişikliklerine yöneldiği ve memleketin

buhranlı bu değişme devresinde yeraldığı için çalışmalar uzun sürmemiş grup dağılmıştır.

1955 lerden sonra, hem değişmenin temposunun yavaşlaması hem dış ülkelerle ve özellikle A. B. D. sosyal ilim çevreleri ile temasların artması, ve hem de dış çevrelerin bizim toplumumuz için bilgi toplama isteklerinin çoğalması vakıalara dönük sosyal bilimlere karşı tutumu değiştirmiştir. Amerikan sosyal bilimlerinin metodolojisi ve teorileri tercüme edilmiş ya da özetlenmiştir. Fakat bunlara benzer fiilen ele gelecek hacimde bir araştırmanın ortaya çıkması çok yavaş olmuştur. Üniversite çevrelerinin çekingenliğine rağmen 1960 tan sonra vakıalara dönük bilgi isteği bir çok yönden birden gelişmiştir. O zaman kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtı da bu isteğin müesseseleşmesinde önemli rol oynamıştır. Araştırma tekniklerinin gelişmemiş olmasına rağmen bir çok araştırıcı bu yeni bilgi kazanma yollarını denemeğe girişmiş, üniversitelerimizdeki adı sosyoloji olsun olmasın bütün sosyal ilimlerle ilgili bölümler bu cins araştırmaları teşvik eder olmuşlardır.

Ortaya çıkan eserlerde hem metodoloji, hem teknikler henüz en usta şekilde kullanılamamaktadır. Bir çok araştırma envanter biçimi bir veri yığını özelliği göstermekte, ya da çok vakıa kullanmıyorsa son derece düzensiz, metodsuz tasvirler halinde kalmaktadır. Problem, hipotez, buna uygun teknik, verilerin analizi ile teori arasındaki ilişkiler hiç düşünülmeden, oldukça rastgele derlenmiş bilgilerin neşredildiği eserler elimize gelmektedir. Bu hali teşvik eden şartlar içerisinde tecrübesizlik, modelsizlik, tekniklere hâkim olmamak elbette önemlidir. Fakat bunlar kadar önemli olan bir başka yöne daha dikkati çekmek gerekir. Batıda ve Amerika'da "Area Studies", "Bölge Araştırmaları" diyebileceğimiz sadece bir memleket hakkında belirli yönlerde bilgi toplamağa yönelmiş hiç bir zaman bir hipotez endişesi olmayan, teknikler üzerinde durmayan bilgi toplama tarzı bizde sosyoloji çevrelerini olmasa da diğer sosyal bilim çevrelerimizi çok etkilemiştir. Böyle bilgilerin temel teorik bilim çalışmalarından mutlaka ayırd edilmesi gerekir. Genellikle dışarda üniversite dışı bilimsel olmayan çevrelerin kullandığı bu cins bilgi ülkemizde de kalitesi düşük araştırmalara model olmaktadır.

Başka türlü söylemek gerekirse, Türkiye sosyal bilimlerde en kritik adımı atmış, bütün çevrelerce, vakıalara dayanan sistemli bilginin geçerli sosyal bilim olduğu anlaşılmış ve kabul edilmiştir. Şimdi

engeller bir problem vaz etmenin bir hipotez kurmanın, teknik seçmenin ve bu tekniği kullanabilmenin, etkili bir araştırma planı meydana getirebilmenin zorluklarıdır.

Buna rağmen araştırmaların özelliği ve güçlüğü bundan ibaret değildir. Türkiye gibi büyük ve hızlı değişikliklerin yer aldığı bir toplumda saha araştırmalarının A.B.D. deki gibi dar problemlerde kalması sosyal değişmeyi düşünmemesi mümkün olmamaktadır. Onun için bu gün üniversite içerisinde olsun, üniversite dışında olsun, şimdiye kadar hiç görülmemiş yoğunlukta olan sosyal bilim yayınlarının büyük çoğunluğu hem tarihsel çerçeve içine konmuştur hem de analitik olmayan naive sörveyleri ya da zaman faktörünü, bünye değişikliklerini incelemeyen rafine tekniklerin kullanıldığı araştırmaları red etmektedir. Batılı sosyal bilimciler için ilgi çekici olan problemler ve hipotezler burada anlamsız kalmaktadır. Bunun sonucunda olgun teknikleri red edenlerle batının elealışını buradaki problemlere getiremiyenler Avrupa sosyal bilim ananesindeki, Amerika'ya geçmemiş iki akımı canlı bir şekilde sürdürmektedirler. Tarih felsefesi, yani bizim toplumumuz tektir, yalnız kendi içinde anlaşılabilir, diyenler, bunlardan biridir. Daha determinist olmak üzere bilimsel sosyalizmin elealış tarzı geniş bir yayın kolumuzu kaplamaktadır. Bu davranışlar sadece bazı kimselerin bazı inançlara tesadüfen inanmış olmaları ile izah edilemez. Burada, batıda, özellikle metodolojinin geliştiği Birleşik Devletler'de ele alınan problemlerin, ve (tekniklerin değil) hipotezlerin bizim gibi toplumların vazgeçemiyeceği temel değişiklikleri şimdiye kadar ele almadığı ve tekniklerin de ona göre geliştiği gözönünde tutulmalıdır. Özellikle gelişmiş tekniğe rağmen orada edinilmiş sosyal bilim bilgilerinin dağınıklığı da göz önünde tutulursa bu yetersizlik daha kolay ortaya çıkar.

Sözünü ettiğimiz yetersizlik kanımızca sosyal bilim tekniklerinde değildir. Bu tekniklerin etüd için geliştirildiği problemlerde ve onların vazedilişlerindedir. Amerika gibi toplumsal düzenini veri alan bir çevrede bu böyle olabilir de kalabilir de! Fakat bizde hem problemlerin temel yapıya ait olması, hem zaman faktörünü, temel yapı değişikliğini içermesi gerekir. Böyle problemleri araştırmak için gerekli sofistike metodoloji de gene burada bizim ellerimizde gelişecektir denebilir.

II.

SOSYOLOJİ VE SOSYAL PSİKOLOJİDE ARAŞTIRMALAR

BİLDİRİ 2

TÜRKİYE'DE SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ, GRUPLANMASI VE BAZI PROBLEM SAHALARI

ÇİĞDEM KÂĞITÇIBAŞI

I. TÜRKİYE'DE SOSYAL PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

A. Türkiye'de yapılmış olan sosyal - psikolojik araştırmaların genel bir görünüşünü ele aldığımızda dikkatimizi çeken hususlar şunlar olmaktadır :

1 — İlk olarak, bu araştırmaların kısa bir geçmişi olduğu ortaya çıkıyor. 1950'lerden önce yapılmış sosyal psikolojik diye adlandırılabilecek araştırmaya pek raslanmıyor. Daha sonraki araştırmaların çoğunun da 1950'lerin sonlarıyla 1960'larda yapıldığı görülüyor. (Bakınız Bibliyografya). Batıda, bilhassa Amerika'da sosyal psikolojinin gelişmesiyle karşılaştırılırsa bizde bu konunun daha çok yeni olduğu ortaya çıkmaktadır.

2 — İkinci olarak, böyle çok kısa bir geçmişe sahip olan psikolojik karaştırmaların sayısına değinelim. Kısa geçmişlerine paralel olarak bu çalışmaların sayılarının da çok belirli olduğunu görmekteyiz. Sosyal psikolojik bazı kavramları kapsayan araştırmalar epeyce olduğu halde bu araştırmaları teorik ve metodolojik yaklaşım açısından sosyal - psikolojik olarak tanımlamak mümkün değildir. Bunların büyük bir kısmı daha çok sosyolojik ve demografik çalışmalardır.

3 — Bu durum üçüncü gözlemimize yol açmaktadır : Sosyal psikoloji henüz Türkiye'de çalışma alanı ve genel metodolojisi bakımından gerçekten ihtisaslaşmış bir saha değildir. Diğer tür araştırmaların bir parçası halindedir ve bölük börçük bir görünümdedir. Bu durumun istisnaları yok değildir; nitekim daha ilerde onlara etraflıca değineceğim. Fakat kanımca, bu istisnalar genel görünümü pek bozmamaktadırlar.

Son iki gözlemimi, yani sosyal psikolojik çalışmanın Türkiye'de sosyolojik, antropolojik, demografik, hatta politik araştırmalardan sıyrılmamış olduğu, bundan ötürü de gerçekten sosyal psikolojik diye adlandırılabilecek çalışmaların çok az sayıda bulunduğu gerçeğini kesinlikle saptayabilmek için, sosyal psikolojinin ve sosyal psikolojik denebilecek bir araştırmanın niteliklerini belirtmek gerekir. Bunun için bir kaç temel sosyal psikoloji ders kitabının konuyu tanımını gözden geçirelim. Secord ve Backman'a göre (1964) sosyal psikolog, bireylerin davranışlarını sosyal çerçeve içinde inceler. Dewey ve Humber'a göre (1966) sosyal psikoloji bireyi, çevresi ile - çoğunlukla sembolik nitelikteki - karşılıklı etki (interaction) halinde inceler ve organizma - çevre - süje karşılıklı etkilerini kapsar. Genellikle sosyal psikologlar şu tanımı kabul ederler : Bireylerin, düşünce, duygu ve davranışlarının, başkalarının gerçek, hayal mahsulü veya zımnî varlığından etkileniş tarzının anlama ve açıklama çabası (Allport, 1954; Ozankaya, 1968); dolayısiyle, sosyal psikoloji, genel bir görüşle, toplum - içindeki - bireyin davranış ilmidir. (Krech, Crutchfield ve Ballachey, 1962).

Sosyal psikolojiyle psikoloji, sosyoloji ve diğer sosyal ilimler arasında kesin çizgiler çizmek mümkün değildir, tıpkı fiziğin kimyadan ve her ikisinin de biyo-kimya, biyo-fizik ve diğer benzer ilimlerden hangi prensiplere dayanarak ayrılabileceğinin kesinlikle belli olmaması gibi. Bununla beraber, yukarıdaki genel tanımlar çerçevesinde, önem verilen konular ve genel metodolojik yaklaşım bakımından, sosyal psikoloji, diğer sosyal ilimlere dayanan, aynı zamanda onlara katkıda bulunan fakat genel çizgileriyle onlardan ayrılan bir disiplin olarak ortaya çıkmaktadır.

İncelediği konular bakımından da sosyal psikolojiyi diğer sosyal ilimlerden kesin çizgilerle ayırmak zor olmakla beraber, genellikle sosyal psikologların en çok üstünde durdukları konuları, 1960'larda hazırlanmış üç - okuma parçaları - kitabından (Hollander ve Hunt, 1963; Sampson, 1964; Steiner ve Fishbein, 1965) özetleyebiliriz : Sosyal motivasyon, sosyalizasyon, dil ve kognitif (bilgi, kavrayış ve düşünceyle ilgili) faaliyetler, tutumlar (attitudes), değer hükümleri, haberleşme ve ikna (persuasion), şahıslararası algı ve etki, roller, normlar, grup süresi ve dinamiği, önderlik, üyelik ve özenilen başvurma grupları (membership and reference groups), şahsiyetle sosyal çevre ve kültür ilişkileri ve sosyal problemler.

Sosyal psikolojide kullanılan metodolojiye gelince, bu alanda da psikoloji ve diğer sosyal bilimlerden kesin ayırmalar yapmak söz konu-

su değildir. Genellikle sosyal psikolojinin kullandığı metodlar iki türdür : deneysel metodlar ve saha metodları. Saha metodlarında, bilindiği gibi, doğal veya araştırma nedeniyle hazırlanmış çevrelerde planlı (structured) ve plansız (unstructured) mülâkat, gözlem ve anket verme teknikleri uygulanır.

Sosyal psikolojiyi, genel tanımı, kapsadığı araştırma konuları ve metodolojisi açılarından bu türlü belirleyince, Türkiye'de yapılmış olan sosyal psikolojik çalışmaların sayıca azlığı daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki nitelikleri gözden geçirirken bu gerçeği göz önünde bulunduralım.

B. Türkiye'deki sosyal psikolojik araştırmaların genel niteliklerine ve eksikliklerine de kısaca değinelim. Bu çalışmaların genel özellikleri içinde, incelenmesi kolay olan konuları kapsadıkları, ampirik ve betimleyici, tanımlayıcı (descriptive) oldukları göze çarpmaktadır. Bu nedenlerle, bu çalışmaların çoğunlukla teorik ve karşılaştırmalı bir yaklaşımdan yoksun olacakları ortadadır. Hipotez deneyici (hypothesis testing) olmaktan çok tanımlayıcı olan bu araştırmaların istatistik analiz bakımından da eksiklikleri vardır. Söz gelimi, hipotez, manidarlık testi (test of significance) ve ıskala (scaling) kullanılışı genellikle yetersizdir.

II. TÜRKİYE'DE SOSYAL PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN GRUPLANMASI

Yukarıda bahsi geçen nitelikleri gösteren çalışmaları birbirinden derece farkı gösteren iki ana türde toplayabiliriz.

A. Sosyal psikolojik konuların yan konular olarak kaldığı, çoğunlukla geniş çaptaki sosyolojik, strüktürel araştırmalar. Bu tip araştırmaların Türkiye'de geniş örnekler kullandığı veya özellikle kırsal bölgelerde köy nüfusunu kapsadığı görülmektedir. Bazı sosyal psikolojik kavramların kullanıldığı çok sayıdaki köy araştırmaları bunlara örnektir. (1)

Sosyal psikolojik kavramların karşılaştırmalı ve sistematik olarak ilk defa Muzaffer Şerif'in (1948) 1944 köy araştırmasında kullanıldığını

(1) Bakınız : Beeley, B. W., **Rural Turkey : A. Bibliographic Introduction.** Hacettepe University Publications. No. 10, Ankara, 1969 ve Gelen, A. "Köylerimizle İlgili Bazı Araştırmaların Özetleri" (Monograf) M. Eğ. B., Eğitim Araştırmaları ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, 1962,

görüyoruz. Dış dünyayla değişik derecede ilgisi olan beş köyün, özellikle en az ve en çok ilgisi olan köylerin karşılaştırmasında, Şerif "teknoloji - mentalite" ilişkisini incelemiştir. Sosyal psikolojik kavram ve tutumlar olarak şunların birimlerine inilmeğe çalışılmıştı : a) Yer, uzaklık ve zaman algıları b) neyin tanıdık (alışılmış), neyin yabancı (alışılmamış) olduğuna dair karar verme standartları, c) zenginlik ve zarar hakkındaki kararların standartları. Bu kavramlar, sosyal değişim olayının incelenmesinde, maddî kültür yanında psikolojik kıstaslar olarak önem kazanmaktadırlar. Sosyal psikolojik yanı ağır basan bu çalışmayı birinci türdeki araştırmalara katmamızın bir sebebi, bu çalışmanın aynı zamanda kırsal sosyolojik bir araştırma niteliğinde olması ve kendinden sonraki köy araştırmalarını etkilemesidir. Bu araştırmada incelenen kavramlardan bilhassa (a) da belirtilen algıların daha sonra yapılan bir çok araştırmalarda kullanıldığını görüyoruz. Örneğin İbrahim Yasa, Hasanoğlan (1955) ve özellikle, 25 yıl sonra Hasanoğlan (1969) çalışmalarında bu kavramlardan faydalanmıştır. Mübeccel Kıray, Ereğli (1964) araştırmasında bu kavramların üstünde etraflıca durmuş ve bunlara büyüklük ve boyut kavramlarını da eklemiştir.

Kültür - şahsiyet ilişkisi teorik yaklaşımı içinde Yörükan (ve Cebe) Çatak Köyü araştırması (1955 - 56) da kullanılan psikoloji ve sosyal - psikolojik kavramların önemi bakımından belirtilmeye değer. Bu araştırmada Freud-Abraham üniversalizmine karşı Kardiner ve Linton'un etkisinde bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir.

Sosyolojik nitelik gösteren Erdoğan Güçbilmez'in (2) iki köy çalışmasından da burada söz edilebilir. Bu araştırmada köy içinde ekonomik kıstasa göre yapılan dörtlü sınıf ayırımına göre (ve ayrıca bu dörtlü ayırımla çakışan ikili eski - yeni gruplamasına göre) tutumlarda ve tutum belirten davranışlardaki farklılıklar incelenmiştir.

Birinci türdeki çalışmalara bu şekilde geçici olarak değinmekle ve sadece bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Bu yazıda, esasen, yapılmış bütün ilgili araştırmalardan bahsetmekten çok, konunun genel yaklaşım ve gelişim çizgilerini belirleyen bazı tipik araştırmaları örnek olarak vermek öngörülmüştür. (Geniş bibliyografik bilgi için, bakınız : Mahmut Tezcan, 1969).

İkinci türdeki daha çok sosyal psikolojik nitelikte olan çalışmalara geçmeden önce Frey ve arkadaşlarının yönettiği geniş köy araştırma-

(2) Devam etmekte olan doktora çalışması, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.

sına da değinmek gerekir. Bu araştırma başka bir tebliğin konusu olacağından, burada ayrıntılarına inmeyi gereksiz buluyorum. Kısaca Türkiye çapında çok geniş bir kırsal örneklem kullanılan bu araştırmanın sosyal psikolojik olarak tanımlanacak önemli bir kısmı vardır ve Frey tarafından hazırlanan (1963) "Surveying Peasant Attitudes" raporunda etraflıca anlatılmıştır. Köylülerin birçok konulardaki tutumlarını betimleyici nitelikteki bu önemli kısmından dolayı bu çalışmayı ikinci türdeki araştırmalara da katmak mümkündür. Bununla beraber, araştırmacılar, çalışmayı sosyal psikolojik olarak tanımlamamaktadırlar.

Köy araştırmalarını genel olarak ele aldığımızda, sosyal psikolojik konulardan sadece tutumların incelendiğini görüyoruz. Buna karşıt olarak, köy içi grup dinamiği, özellikle karşılıklı etki (interaction) ilişkileri ihmal edilmektedir. Oysa ki, köyün dinamik varlığını anlayabilmek için bu tür konuların üstüne eğilmek gerekir.

B. Tamamen veya önemli derecede sosyal psikolojik özellikteki çalışmalar. Genel çizgileriyle, bu araştırmaların küçük çapta olduğu, daha çok şehir nüfusundan kısımları (özellikle öğrencileri) kapsayan küçük örneklemler kullandığı söylenebilir. Bununla beraber genel çizgilere istisna teşkil edebilecek sosyal psikolojik nitelikte köy araştırmaları hemen akla gelebilir, yukarıda adı geçen köy araştırması ve köylerde yapılan Helling'in (1966), Fatma Başaran'ın (1969) ve Daniel Lerner'in (1958) çalışmaları gibi.

Helling, bir sosyal sistem olarak ele aldığı Zek köyünü incelerken köy şahsiyet tipiyle köy yapı ve kültürü arasındaki temel sebep-sonuç ilişkisi üstünde durmuştur. İlerde de sözünü edeceğim gibi, bu konuda Helling'in yaklaşımı Lerner'inkinden önemli olarak ayrılmaktadır.

İki Diyarbakır köyünün karşılaştırıldığı Fatma Başaran'ın sosyal psikolojik araştırmasında ise, tutum değişimi (attitude change) üzerinde durulmuştur. Şehir, meslek tercihi, tahsil, kan davası, poligami ve çocuk sayısı ile ilgili tutumlar ele alınarak, dışarıya açıklık - kapalılık kavramı sosyal değişimin temel kıstası olarak kullanılmıştır. Bu kavramın, önce de belirtildiği gibi, Muzaffer Şerif'in (1948) ve Behice Boran'ın (1945) yol açıcı çalışmalarından beri birçok araştırmada kullanıldığını görüyoruz. Bununla beraber Şerif'in ve Boran'ın bu kavramı elealış tarzlarındaki bir ayrılığı belirtmek gerekir. Şerif dışarıya açıklık - kapalılık bağımsız değişkeninin psikolojik ve sosyal psikolojik algı ve karar hükümlerine etkisini incelerken, Boran bu değişkenin,

yani "dışla münasebetler sistemi" nin sosyal yapının diğer kısımlarıyla yakın ilişkisi üzerinde durmuştur. Yani, Şerif'in yaklaşımı sosyal psikolojik, Boran'ınki ise sosyolojik olarak nitelendirilebilir.

Kırsal nitelikteki adı geçen bu bir kaç çalışma dışındaki sosyal psikolojik araştırmaların şehir nüfusları ve özellikle öğrenciler üzerinde yapıldığını belirtmiştim. Çoğunlukla, bu çalışmalarda anketlerden faydalanılarak "survey" tekniği uygulanmıştır.

Bu çalışmaları konularına ve genel yaklaşımlarına göre (yaklaşık olarak) beş grupta toplayabiliriz. Birinci grupta öğrencilerle yapılan çalışmalarda sosyo-ekonomik seviye ve diğer benzer bağımsız değişkenlere göre öğrencilerin politik ve meslek seçimiyle ilgili belirli tutumlarını inceleyen araştırmalar yer almaktadır. İkinci gruptaki çalışmalarda öğrenci nüfusuna anketler uygulanarak, kültür-aile-şahsiyet gelişmesi ilişkileri üzerinde durulmuş, özellikle bağlılık (dependency) eğilimi işlenmiştir. Diğer üç gruptaki çalışmaların, genellikle, teorik yaklaşıma daha çok ağırlık vererek bazı hipotezleri denediklerini ve üç ayrı çatışmalı problem sahası meydana getirdiklerini görüyoruz. Bu grupları da kısaca tanımlayalım. Üçüncü grupta çeşitli süjeler kullanılarak Mc Clelland, Atkinson, Clark ve Lowell (1953) tarafından geliştirilen başarı motivi (achievement motive) kavramı üzerinde durulmuştur. Dördüncü grupta çoğunlukla öğrenciler ele alınarak çeşitli sosyal tutumlar incelenmiş ve özellikle otoriteryenizm kavramı (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson ve Sanford, 1950) üzerinde durulmuştur. Son gruptaki çalışmalarda kırsal ve kentsel grup ve birey incelemeleri yoluyla sosyal değişimle ilgili teorik görüşler geliştirilmiştir. Esasen bu üç gruptaki çalışmaların teorik yaklaşımları, sosyal değişimin değişik psikolojik yorumları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gruplardaki çalışmaları, yorumları ve bazı teorik problemleri incelemeden önce ilk iki gruptaki çalışmalara kısaca değinelim :

1 — Birinci gruptaki çalışmalarda öğrencilerin belirli eğilimleri ele alınarak bunlarla bazı sosyolojik faktörler arasında bağ kurulmaya çalışılmaktadır.

Öğrencilerin siyasal yönelimleri ve tutumları konusunda bazı bakımlardan birbirini destekleyen, bazı bulgularda da çatışan iki araştırma göze çarpmaktadır. Bunlar, Özer Ozankaya'nın "Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri" adlı Ankara Üniversitesi öğrencileriyle yaptığı araştırması (1966) ve Ned Levine'ın Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencileriyle yaptığı ve henüz basılmamış olan çalışmasıdır.

Her iki araştırmanın bulgularına göre "politik aktif" diye adlandırılabilecek olan siyasal sürece katılma oranları yüksek öğrenciler, daha çok aşağı sosyo-ekonomik düzeyden (SED) gelmektedirler. Ayrıca Levine en fazla siyasî katılmanın (aktivizmin) daha çok sol, fakat aynı zamanda da sağ uçta olduğuna değinmektedir. Dolayısıyla, aşağıda SED den gelmek ve "politik uç" larda olmak birbirleriyle yakından ilgili görülmektedir. Aynı şekilde kırsal bölgelerden gelen öğrencilerin de politik uçlarda olduğu, bu bulgulara karşıt olarak daha yüksek SED den gelen öğrencilerin politik olarak "ortada" ve yüksek oranla kentleşmiş (urbanized) bölgelerden gelen öğrencilerin de ortanın solunda olduğu Orta Doğu Teknik Üniversitesi araştırmasının bazı sonuçlarıdır. Ozankaya'nın bulgularına göre ise, aşağı SED'den gelen öğrenciler sağdaki, yukarı SED den gelenler soldaki ve orta SED den gelenler de ortadaki siyasal partileri tercih etmektedirler. (3)

İki araştırma arasındaki bu tip bulgu çatışmaları burada ayrıntılarına giremiyeceğim başka noktalarda da görülmektedir. Bu çatışmaları bir kaç nedene bağlamak mümkündür. Bir kere, araştırmalar arasında üç yıllık bir zaman farkı vardır ki, politik gelişmelerle paralel olarak böyle kısa bir zaman içinde bile siyasal tutumlarda değişmeler beklenebilir. Ayrıca öğrencilerin aşağı, orta ve yukarı SED lere ayırımı iki araştırmada biraz farklı görünmekte, örneğin, ODTÜ öğrencilerinin genellikle daha yukarı SED den olduğu belirmektedir. Nihayet, örneklemin seçilişi, sorulan sorular gibi konularda da farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu problemler bize, bu tür araştırmaların zaman içinde, tekrar edilmeleri ve karşılaştırılmaları için gayret sarfedilmesi gereğini göstermektedir.

Bu gruptaki diğer bir çalışmada Şefik Uysal "Bireysel ve Toplumsal Faktörlere göre Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri" (1969) üzerinde durmuştur. (4) Genel sonuç olarak, öğrencilerin meslek seçimine bireysel (özel yetenek, ilgi gibi) faktörlerin değil, toplumsal faktörlerin etki ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun toplum gelişmesinde insan gücü planlaması bakımından sakıncaları ortadadır.

Meslek prestijleriyle ilgili aynı yılda çıkan iki çalışma daha görmekteyiz. Bunlardan Helling'in (1962) çalışması, Türkiye'de meslekların zaman içindeki prestij değişmeleri üzerinde durarak, bunları ge-

(3) Sırasıyla, Adalet Partisi, İşçi Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi.
(4) Bu çalışma Türk Sosyal Bilimler Derneği "İzmir Araştırması" nın bir kısmıdır.

nel değerler sistemine bağlamaktadır. Diğer çalışma ise Angell, Frey ve Sanay (1962) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada lise ve benzeri okul öğrencilerinin meslek seçimi ve mesleklere bağladıkları prestijler ile aile ekonomik düzeyi, baba tahsili, devam edilen okul tipi, cinsiyet, meslek seçiminde ele alınan risk düzeyi ve seçilen mesleğe girme umudu gibi değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

2 — İkinci grupta Fatma Varış (1968) "Ergenin gelişimine etki yapan kültürel faktörler" i incelemiştir. Genel betimleyici mahiyetteki bu araştırmada kültürel faktörlerin, ergenin biyo-fizyolojik, emosyonel, entellektüel ve sosyal gelişimine, uyumuna ve ilgilerine etkisi incelenmiştir. Özellike eğitimin yapıcı potansiyelini belirten çalışmada herhangi bir ergen eğilimi veya karakteristiği üzerinde özellikle durulmamıştır.

Bu grupta sözünü edeceğim diğer çalışmalar ise ergende görülen özel eğilimlere önem vermektedir. Bu gruptaki araştırmalar genellikle gelişim psikolojisi . sosyal psikoloji ortak yaklaşımını yansıtmaktadır.

Refia Şemin (1964) sosyal normların ve aile yapı ve değerlerinin gelişmekte olan çocuğu, aileye çok fazla bağlı hale getirdiğini söylemektedir. Bu aşırı bağlılık hem ekonomik hem sosyal alandadır. Öğrencilere sorulan açık uçlu bir soruya verilen cevaplardan elde edilen bu sonuç, aynı zamanda gençlerde bağlılık ihtiyacına (need for dependence) ve genellikle pasifliğe yol açan bir unsur olarak görülmektedir.

Bağlılık ve pasiflik eğilimi üzerinde diğer bazı gözlemciler de durmuşlardır. Örneğin Gökçe Cansever (5) bu karakteristikleri öğrenciler arasında yaygın bularak bu durumu ailenin otoriteryen baskısına bağlamaktadır. Aynı eğilimlerin evvelce sözü edilen geniş köy araştırmasında Frey et al. (1963) tarafından da görüldüğünü belirtelim. Yalnız, bu çalışmada görülen pasiflik karakteristiği, insiyatif eksikliği ve köy işlerinin yapılması için merkezî hükümete bağlılık şeklinde ortaya çıkmaktadır ki bu eğilimi sadece psikolojik faktörlerle açıklamak mümkün değildir; Tarihî, ekonomik ve diğer strüktürel faktörlerin önemi büyüktür.

Orhan Öztürk (1961) köylerde pek çok yeni doğmuş çocuğun yeterli beslenme ve korunmadan yoksun olduğunu ve bu durumun "te-

(5) Cansever, Gökçe "The Achievement Motive in the Turkish Late - Adolescents", Unpublished, Monograph, Robert College, İstanbul.

mel güven ve emniyet duygusunu" (basic trust) (Erikson, 1950) baltalayabileceğini söylemiştir. Bu durum, daha sonra anne babanın çocukta boyun eğme ve bağlılık duygularını körüklemeleriyle pekiştirilerek pasiflik ve bağlılık karakteristiklerine yol açabilir. Bu konuyu psikanalitik açıdan ele alan Gökçe Cansever (1965) ise diğer önemli faktörler olarak erken tuvalet eğitimini (toilet training) ve erkek çocukların Odipus devresinde sünnet edilmelerini göstermektedir. Burada psikanalitik teorinin ayrıntılarına girmek gereksizdir, yalnız Cansever'in fikrini kısaca özetlemekle yetineceğim. Freud'a göre, bu devrede, erkek çocuk annesine bağlı olup babasını kendisine rakip görmektedir. Bu hislerini babasının anlayacağından ve kendisini - cezalandırmak için - kısırlaştıracağından korkmaktadır. Türkiye'de çoğunlukla bu devrede (3 - 6 yaşlarda) yapılan sünnet de Cansever'e göre çocuğun bu korkusunun yerinde olduğunu kendisine göstermekte, yani çocuk tarafından bir kısırlaştırma ameliyesi olarak yorumlanmaktadır. Bu da sonra otorite figürlerine ve özellike babaya boyun eğmeye yol açmaktadır. Kanımca, bu yorum tek yönlüdür. Orhan Öztürk'ün de (1961) belirttiği gibi, toplum, çocuğu sünnete çok iyi hazırlar, çeşitli hediyeler ve eğlencelerin de yardımıyla sünneti istenilen bir şey haline getirir, o kadar ki, sünnet olmayan çocuk kendinde bir eksiklik hisseder. Bunlardan dolayı, bu konuyu yalnız psikanalitik açıdan ele almak yanlıştır; sosyal psikolojik faktörleri de göz önünde tutmak gerekir.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci gruplarda bulgu ve teori çatışmaları ön plâna çıkmaktadır. Bu çalışmaları incelerken, değişik teorik görüşlerin özellikle sosyal değişimi ele alışlarına değinilecektir.

3 — Üçüncü gruptaki çalışmalar, başarı motivi (Mc Clelland, et al., 1953) ile ilgilidir. Bradburn (1963) küçük bir grup genç orta kademede idareci ile yaptığı çalışmasında, bu grubun başarı motivinin benzer bir Amerikalı grubunkinden çok daha düşük olduğunu buldu ve bu bulguyu doğrudan Türk ailesinde babanın oğlu üstündeki otoriteryen baskısına bağladı. Nitekim, Braudburn'ün verilerine göre 14 - 18 yaşından önce babaları ölmüş olan veya babalarından ayrı yaşamış olan süjeler 14 - 18 yaşından sonra da babalarıyla beraber yaşamış süjelerden daha yüksek bir başarı motivine sahiptirler. (6) Gökçe Cansever (7) ise öğrenciler arasında bu tür bir fark görmemekte,

(6) Süjeler genç orta kademede idareciler, orta yaşlı yüksek kademede idareciler ve köy enstitülerinden yetişmiş Gazi Eğitim Enstitüsü kursiyerleriydi.

(7) Ibid.

üstelik askerler geleneksel otoriteryen bir grup olarak tanımlanabilecekleri halde, babası asker olan öğrencilerin diğerlerinden daha yüksek başarı motivine sahip olduklarını belirtmektedir.

Burada temel bir çatışma görülmektedir. Bradburn'un yansıttığı Mc Clelland ve arkadaşlarının (8) görüşlerine göre erkek çocuklarda başarı motivinin gelişmesi için annenin kuvvetli hattâ otoriteryen olması, oğluyla çok ilgili olup ondan çok şey beklemesi, buna karşıt olarak babanın oğluna fazla karışmaması, kısıtlamaması hatta ortalıkta olmaması (!) gerekmektedir. (Mc Clelland, et al., 1961, s. 350-355). Diğer taraftan Bronfenbrenner'e göre (1961) bunun aksi doğrudur. Bu görüşe göre kız çocuklar anaerkil, erkek çocuklar ise ataerkil atmosferde olumlu yönde gelişmekte, psikolojik disiplinin uygulandığı demokratik ailede yetişen çocuklar ise başkalarının yönetim ve kararlarına bağlı, mesuliyetsiz ve insiyatifi eksik olmaktadır. (S. 353). Bu konulardaki genel inancın tersi bir tezi savunan bu ilginç fikir, Lynn ve Sawrey (1959) çalışması bulgularıyla desteklenmektedir. Bu araştırmada Norveçli babasız erkek çocuklarda boyun eğme ve bağlılık eğilimleri görülmüştür. Bu bulgular ve Cansever'inkiler Bradburn'un bulgularıyla çatışmakta ve karşıt teorik görüşü desteklemektedir.

Bradburn'un vardığı sonuç özellikle Gazi Eğitim Enstitüsü'ne okul müdürü olmak için kurs görmeye gelmiş öğretmenlerin yüksek başarı motivlerine dayanmaktadır. Köy Enstitülerinde yetişen bu öğretmenlerin babalarının etkisinden erken yaşta kurtulmaları üzerinde durulmaktadır. Kanımca, Köy Enstitülerinin, çocukları babalarından ayırmaktan başka etkileri gözönüne alınmamıştır. Kaldı ki, bu öğretmenler idareci olmak, yani yükselmek için çaba göstermektedirler. Ayrıca - Bradburn'un fikri kabul edilse bile - erken yaşta baba yanından ayrılmanın mı yüksek başarı motivine, yoksa yüksek başarı motivinin mi baba yanından ayrılmaya etki ettiği açık değildir. (Bu son ihtimal, notların yüksek olması nedeniyle burs kazanılması, yatılı okullarda okumak vs. gibi olanaklarla mümkün görülmektedir.)

Yukarıda incelenen çalışmalar ergen ve yetişkin süjelerle ve Mc Clelland'ın (1961) bu maksat için değiştirdiği Thematic Apperception test kartları kullanılarak yapılmıştı. Diğer bazı çalışmalarda farklı materyal ve süje kullanıldığını görüyoruz.

---

(8) Birbirleriyle ilgili birkaç çalışma paralel sonuçlar vermiş ve Mc Clelland'ın "başarı motivi" kavramının teorik gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalar şu kimseler tarafından yapılmıştır: Winterbotom (1953, 1958), Rosen (1959) Rosen ve D'Andrade (1959)

Mc Clelland, et al. (1961) otuzdan fazla ülkede iki ayrı devre için yirmibirer çocuk kitabının başarı motivi bakımından incelemesini yaptı. Çok ilginç bir sonuç, bütün bu ülkeler arasında bu tür bir ölçü ile elde edilen en yüksek başarı motivinin Türkiye'de bulunmasıdır: 3.62 (Mc Clelland, 1961, S. 461 - 462). (9) Bu sonuç Bradburn'un elde ettiği bulgularla ve Mc Clelland'ın çocuğun aile içinde gelişimi ile başarı motivi ilişkisini işleyen teorisinin Türkiye'ye uygulanışıyla (1961, S. 263) çatışmaktadır. Kitapta bu karşıtlık su yüzüne çıkmamakta ve çocuk kitapları analizi bir apendiksde verilmektedir.

Lambert ve Klineberg (1967) dokuz ülkede üç ayrı yaş grubundaki çocuklarla yaptıkları karşılaştırmalı çalışmada da en yüksek başarı motivi seviyesinin Türklerde olduğuna değinmektedirler. (10) Ayrıca, buna paralel olarak "Filial aspiration index" in de Türk çocuklarında en yüksek olduğunu buldular. Bu indeks, çocuğun sahip olmak istediği meslekle babasının mesleği arasındaki farkı belirtmektedir.

Görüldüğü gibi, değişik ölçme teknikleri ve değişik yaşta süjelerin kullanıldığı bu araştırmalar kesin bir sonuç vermemektedir. Herşeyden önce, aynı tür ölçü ve süjelerle daha geniş çapta ve tekrarı mümkün çalışmalar yapılması gereklidir. Genel sonuçlara göre çocuklarda yüksek, ergen ve yetişkinlerde ise düşük başarı motivi görüldüğüne göre, bulüğ çağına bu konu bakımından önemle eğilmek, bu devredeki aile - eğitim - kültür ilişkilerini incelemek yerinde olacaktır. Özellikle eğitimde, çocuğun kendini emin ve yerleşmiş hissettiği ilkokuldan ayrılıp başka normların hüküm sürdüğü kalabalık ortaokula girişi, orada belki de kendini artık bir birey olarak değil de bir grubun parçası olarak görüşü, başarı motivini azaltan faktörlerden biri olabilir.

Ayrıca üstünde durulması gereken iki başka husus daha görülmektedir. Bunlardan birincisi, başarı motivinin ülke içinde strüktürel ve diğer faktörlerle ilgili olarak gösterdiği değişmeler, diğeri de bu motivin diğer motivler, tutumlar ve eğilimlerle ilgisidir. İzmir'de lise son sınıf öğrencileriyle yaptığım bir saha araştırmasında (11) başarı motivi kısa bir skala ile saptanmıştı. Bu çalışma bulgularına göre, başarı motivinin öğrenciler arasında farklılıklar gösterdiği ve diğer bazı

---

(9) Türkiye ortalaması bütün ülke ortalamalarından yüksektir. Bundan yüksek tek sayı, ülke içi bir özel grup olan Kanada - İngiliz - Katolik kitapları incelemesinden elde edilmiştir.

(10) Lambert ve Klineberg, Mc Clelland'ın çocuk kitapları analizi sonuçlarını kullanmaktadırlar.

(11) Bu çalışma evvelce sözü edilen Türk Sosyal Bilimler Derneği "İzmir Araştırması" nın bir kısmı olup İzmirdeki lise gençliğinin genel bir sosyal psikolojik incelemesidir.

faktörlerle yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu diğer faktörler - ilişki düzeyi sırasına göre - yurtseverlik, olayların irade dışı faktörlerle (kader, vs.) değil, irade ile kontrolüne inanç, kendi (bireysel) geleceği hakkında iyimserlik, anne babaya saygı, aile içi sevgi ilişkileri ve kuvvet motividir. Bu faktörlerin tümü bir grup olarak ortaya çıkmakta ve dinamik, ileriye gitme eğilimi gösteren "modern" bir şahsiyet tipini belirtmektedir. Bunun tersi şahsiyet tipinde ise başarı motivinin de düşük olduğunu görüyoruz.

Demek ki, Türkiye'de otoriteryen aile ve baba baskısından dolayı başarı motivi düşüktür şeklinde bir genelleme tutarlı olmamaktadır. Bunun yaşla, aile çevresiyle ve diğer şahsiyet faktörleriyle ilgili pek çok istisnaları ve değişik görünümleri vardır. Bunlar gözden kaçmamalıdır.

Bilindiği gibi Mc Clelland başarı motivini sosyal değişimin temeli olarak görmektedir. Hattâ, başarı motivi tek faktörlü bir sosyal değişim teorisi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, Mc Clelland, başarı motivinin bağımsız bir değişken olduğu psikolojik bir modelle sosyal değişimi açıklamaktadır. Bir tek faktöre dayanan bir çok sistem gibi, bu sistemin de eksik kaldığını görüyoruz. Burada, Mc. Clelland'ın kurduğu psikolojik sosyal değişim modelinin ayrıntılı bir eleştirmesini yapmak mümkün değildir. Ancak bir iki noktaya değinmekle yetineceğim.

Başarı motivinin tek faktör olarak ele alınması diğer bütün sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi etkenlerin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Birçok durumlarda başarı motivinin bağımsız bir değişken mi bağımlı bir değişken mi olduğu açıkça belirmemektedir. Ayrıca Mc Clelland, başarı motivini belli bir çerçeve içinde (entrepreneurship, yani serbest iş sahasında) mütalâa etmektedir. Oysa ki değişik toplumlarda ve durumlarda aynı motivin değişik görünüşleri olabilir. Nitekim yukarıda sözünü ettiğim İzmir araştırmamda başarı motivi iş veya ticaret çerçevesinde değil daha genel ve idealist bir çerçeve içinde -yurtseverlikle ilgili olarak- ortaya çıktı.

Türkiye ve İran'ın ekonomik gelişimini karşılaştırdığı bir makalede Mc Clelland (1963) başarı motivini milli karakter (national character) şeklinde nitelemektedir. Aynı tutum bir başka makalede de (1966) görülmektedir. Bu iki sosyal olayın, yani başarı motivinin ve ekonomik gelişimin arasındaki bağın da iş adamı (business Antrepreneur) olduğuna (1966, s. 84) yukarıda değinmiştim. Mc Clelland milyon - kilovat -

saatle ölçülen millî elektrik ürtimini ekonomik gelişim indeksi olarak kabul etmektedir. Bunun ne dereceye kadar tutarlı bir kıstas olduğu da ayrıca bir tartışma konusu olabilir. 1950 deki 3. sınıf kitaplarındaki yüksek başarı motivi temasıyla Menderes devrinde -bu kıstasla ölçülen- ekonomik gelişim arasında yakın ilgi bulan Mc Clelland, hiç olmazsa bu devirde, Türk millî karakterinin yüksek başarı motivine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu tür bir ilişki (Korelasyon) Mc Clelland'ın iddia ettiği gibi millî karakter (yüksek başarı motivi) ekonomik gelişim sebep -sonuç ilişkisi meydana getirmek için yeterli değildir. Kaldı ki, kitap analizinde görülen yüksek başarı motivi, bu motivin gelişimi ile ilgili teorinin- yukarıda açıklandığı gibi -Türkiyedeki uygulanışı ile çatışmaktadır. Sonuç olarak, okuyucu Türk millî karakterinde başarı motivinin yüksek düzeyde mi düşük düzeyde mi olduğu hakkında bir karara varamamaktadır.

4 — Dördüncü gruptaki çalışmalar otoriteryenizm (12) (Adorno, Frenkel - Brunswik, Levinson ve Sanford, 1950) ile ilgilidir ve üçüncü gruptaki çalışmalarla kavram yakınlığı vardır. Örneğin, yukarıda sözü edilen Bradburn (1963) araştırmasında başarı motivinin gelişim teorisi çerçevesinde Türkiye'deki otoriteryen aile türünün, başarı motivini köstekleyici etkisi ele alınmıştı.

Bu gruptaki çalışmaların bazıları, otoriteryenizmi hemen hemen Türk millî karakterinin (national character) bir temel parçası olarak nitelemektedirler. Hyman, Payaslıoğlu ve Frey (1958) Siyasal Bilgiler ve Robert Kolej öğrencileri ile yaptıkları anket çalışmasında Gillespie ve Allport'un birçok ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı araştırmasının (1955) ve F. Scale'in (13) (F. Iskalası : F - I) bazı sorularını kullanmışlardır. Frey'in (1964) ayrıca liselerde yaptığı bir anket çalışmasında da aynı sorular sorulmuştur ve genel sonuçlar biribirine paralel görünmektedir. Bunun için bu sonuçlara tüm olarak değineceğim.

Bu çalışmalarda, öğrencilerin çok milliyetçi ve -yazarların fikrince- doğmatik olduğu görüldü. Örneğin, hayatta yapmaktan en çok gurur duyacakları iki şeyden biri olarak yüksek öğrenimdeki süjelerden % 46'sı "memleketin durumunu düzeltmek için gayretlere katılmak"

(12) Otoriteryenizm'in genel bir tarifi şu şekilde olabilir : otoriteryenizm, bilinç altı bazı eğilimlerin dinamik bir organizasyonudur. Bu eğilimler, otoriteye boyun eğme, tutuculuk, bastırılmış veya şekil değiştirmiş saldırganlık, batıl itikadlar, katılık, doğmatizm, hoşgörmezlik ve kendi grubunu (ırk veya milletini) başkalarından yüksek görmeyle ilgilidir.

(13) Faşizm Iskalası (Adorno, et al. 1950), otoriteryenizm ölçüsü olarak kullanılmaktadır.

demişlerdir. (14) Gillespie ve Allport (1955) bu oranların Amerika ve Fransa'da, sırasıyla % 3 ve % 6 olduğunu bulmuşlardır. Burada ayrıntılarına giremiyeceğim diğer birkaç soruya ve özellikle yukarıdaki soruya verilen cevaplara göre Türklerin milliyetçi ve dolayısıyla otoriteryen olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı sonuç, Helling'in (1959) araştırmasında da görülmektedir.

Burada bir varsayımdan hareket edilmektedir. Otoriteryen şahsiyet teorisine göre (Adorno, et al. 1950) otoriteryenizm belirli bir paterni (örüntü - pattern) olan bir sendrom (yani geniş bir semptom) olup bu sendromu meydana getiren niteliklerden birisi bir bireyde bulunursa, diğerlerinin de doğal olarak bulunması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, otoriteryen tutum ve nitelikler birbirleriyle çok yakından ve doğru orantılı olarak ilgilidirler ve istikrarlı bir tüm meydana getirirler. Bu tüm de belirli bir şahsiyet türüdür ve etkenleri -psikanalitik bir çerçeve içinde- şahsiyet dinamiği kuran çocukluk tecrübelerine bağlanmıştır. Bir şahsiyet teorisi olarak otoriteryenizm'in temel varsayımı şahsiyet dinamiğine bağlı bu tüm'ün üniversal olup, her yerde aynı içeriği kapsayacağıdır. İşte bu varsayımdan hareket ederek Türkiye'deki bu araştırmalar, süjelerinde otoriteryenizmin bir veya birkaç niteliğini bulunca, otoriteryenizmi bulduklarını (ve bunun zorunlu olarak Amerika'da görülen otoriteryenizm sendromunun aynı olduğunu) iddia etmektedirler.

Kanımca bir şahsiyet teorisinin, hiç bir değişikliğe uğramadan, kültürler arası uygulanışındaki bazı sakıncalar burada görülmektedir. Sosyal, kültürel faktörler, özellikle sosyal normlar önemli etkenler olarak gözönüne alınmamaktadır. Bu sakıncalı tutumu eleştirdiğim çalışmamın (Kâğıtçıbaşı, 1967) genel sonuçları şöyledir : a) Amerika'da geliştirilmiş olan otoriteryen şahsiyet teorisinin ortaya çıkardığı otoriteryenizm sendromunun bazı karakteristikleri Türkiye'de sosyal normların etkisi altındadır. Bu karakteristikler özellikle milliyetçilik ve otoriteye saygıdır. b) Araştırmanın bulgularına göre Amerika'da sendromun kapsadığı karakteristikler birbirleriyle sıkı bağlı (yüksek interkorrelasyonlu) olduğu halde Türkiye'de durum böyle değildir (düşük interkorrelasyonlar). Yani Amerikan otoriteryenizm şahsiyet sendromu Türkiye'de aynı patternle görülmemektedir. c) Bunun nedeni yuka-

(14) Yaptığım iki ayrı araştırmada bu oran daha düşük bulunmuştur : 1966 da Ankara, Bursa ve Edirne Liselerinde uygulanan bir ankete göre % 35 dir; aynı çalışmada Amerika için bu oran % 2 olarak bulunmuştur. (Kâğıtçıbaşı, 1967). 1968 de uygulanan İzmir anketi sonucuna göre de bu oran % 32 dir. (Kâğıtçıbaşı, Ibid.)

rıda da belirtildiği gibi sosyal normların etkisidir. Yani, bazı (otoriteryen) karakteristikler, sosyal norm etkisinde olduklarından, diğer karakteristiklere göre otoriteryen olsun olmasın hemen herkesde yüksek düzeyde görülmektedir. d) Durum böyle olunca şahsiyet dinamiğine bağlanan fonksiyonel yorumlar zayıflamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, otoriteryenizmin, belirli bir paterni kapsayan bir sendrom olarak üniversalliğini şüpheli kılmaktadır.

Bu durum, bize, belirli bir kültür içinde geliştirilen bir teorinin (özellikle bir şahsiyet teorisinin) bir başka kültüre otomatikman uygulanışının sakıncasını göstermektedir. Ayrıca, bu tür bir sendromun bir millî karakter niteliğinde görülmesi de doğru olmayabilir; kültür içi farklılıklar gözönüne alınmalıdır. Nitekim evvelce sözünü ettiğim İzmir araştırmamda (15) ortaya çıkan iki zıt şahsiyet türünden yalnız biri otoriteryen görülmektedir. Yani, kanımca, bireyler arası önemli farklılıklar da millî karakter niteliğindeki genellemeleri zayıflatmaktadır. Ayrıca, zaman içindeki farklılaşmalar gözönünde tutulmalıdır. Örneğin, evvelce sözünü ettiğim Helling (1962) araştırmasında değer hükümlerinin değişmesine bağlı olarak meslek prestijlerindeki farklılaşmalar bu tür zamanla ilgili değişmeleri göstermektedir.

Bu grupta sözü edilen çalışmalarda farkedilen genel bir inanç, otoriteryenizm'in sosyal değişimi köstekleyici bir unsur olduğudur. Bu bakımdan, otoriteryenizm -o derece belirli olmasa da- başarı motivi gibi, sosyal değişimle ilgili bir monist kavramdır. Bu görüşle, bizi, sosyal değişimle doğrudan ilgili beşinci grup araştırmalara bağlamaktadır.

5 — Beşinci gruptaki araştırmalarda da bir sosyal değişim psikolojik modeli geliştirilmektedir. Lerner (1958) genel bir yayılım (diffusion) açısından sosyal değişimi ele alarak, insan ve toplum modellerini açıklayıcı kavramlar olarak kullanmaktadır. Mc Clelland'ın başarı motivini bağımsız bir değişken olarak kullanışına benzer bir şekilde Lerner psikolojik mobilite veya "empathy" (empati) kavramını kullanmaktadır. Lerner bu kavramı, "kısa zaman içinde şahsiyet sistemini yeniden düzenleme yeteneği" olarak tanımlamaktadır. (1958, s. 51). Empatik kimseler yeni durumlara kolayca uyabilen, değişebilen, kendilerini başka yerlerde, başka rollerde kolaylıkla görebilen, kitle haberleşmesine açık olduklarından bir çok konuda fikri olan kimseler-

(15) Ibid.

dir. (16). "Modern toplumda, diğerlerine nisbetle, daha çok sayıda birey daha yüksek düzeyde empatik yeteneğe sahiptir." (1958, s. 51).

Hatırlanacağı gibi, Muzaffer Şerif de (1948) sosyal değişim incelemesinde kognitif - psikolojik faktörleri temel olarak ele almıştı. Şerif, bu psikolojik faktörleri, sosyal - teknolojik - strüktürel etkenlere bağlı bağımlı değişkenler olarak saptamakta, buna mukabil, Lerner'in teorisinde psikolojik faktörler bazen bağımlı değişken, fakat çoğunlukla da bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Bu konuda Lerner'in teorisinde bir döngüsel usa vurum (circular reasoning) görüyoruz : Teoriye göre en çok değişkenler empatik olanlardır. Empatik olmak ise değişebilmek diye tanımlanmaktadır. Bir kimsenin nasıl empatik olduğu, niçin bazı kimselerin empatik olup diğerlerinin olmadığı, cevapları belirlenmemiş sorulardır. Durum böyle olunca empatiye bağlanan sebep - sonuç ilişkileri de temelsiz gözükmektedir. Monist bir yaklaşımın, yani tek kavrama dayanan bir teorinin eksiklikleri burada görülmektedir. Lerner, bu şahsiyet türünden bir sosyal türe genelleme yaparak bir toplumsal tipoloji geliştirmektedir. Elinde tüm şahsiyet bulguları olsa dahi -ki Lerner'de bu yoktur- bir araştırıcı için Orta Doğudaki gibi karışık toplumlarda bu tür bir genelleme yapmak bir cesaret işidir. Lerner bunu rahatlıkla yapmakta, hattâ tipolojisini - okuyana rastgele gibi görünen - yüzdelerle de tamamlamaktadır. Bilindiği gibi, tipoloji, "modern", "geleneksel" ve "geçici" sosyal tipleri kapsar. Doob da (1960) buna benzer bir tipoloji geliştirmiş ve "değişmiş", "değişmemiş" ve "değişen" terimlerini Lerner'inkilere paralel şekilde kullanmıştır. Lerner bir şahsiyet tipolojisinden toplumsal bir tipolojiye geçmekle ne kazanmıştır? Elbette böyle bir tipoloji bir yenilik değildir. Başkaları (örneğin Tönnies'in gesellschaft - gemeinschaft, Redfield'in Kentsel - kırsal, Merton'un lokal ve kosmopolitan tipleri gibi) bu tür ayırımları daha önce yapmışlardı. Burada sadece bir psikolojik içerik eklemesi görülmektedir. Böyle bir atlama yapmakla Lerner, sosyal - strüktürel determinizmden kaçarak psikolojik değişimin ("hazırlayıcı nitelikteki sosyalleşmenin") **önceliğini** ve sosyal değişime yol açtığını savunmaya çalışmıştır. Burada Lerner'le Mc Clelland'ın görüşlerinin yakınlığı ortadadır.

(16) Gulick (1963) "ifade edilen fikir" le ölçülen empati kavramını eleştirmiştir. Gulick'e göre, sorulduğunda bir çok konuda fikir ileri sürmek, empatiyi değil, soru-cevap oyunları türünden belirli bir komünikasyon çeşidine alışmış olmayı gösterir. Üstelik Lerner'in soruları, kırsal konulara, aile ilişkilerine, vs. yani kırsal toplumdaki bireylerin empatik olabilecekleri konulara değinmemiş, kitle haberleşmesi ile ilgili genel fikirlere yönelmiştir. Dolayısıyla, empati'yi açıkça saptayabilmek için, onu komünikasyon dışında başka bir şahsiyet ölçüsüne vurmak gerekir.

Empati kavramının, birçok konuda fikir sahibi olmak bakımından, kitle haberleşmesiyle çok yakın bir sebep - sonuç ilişkisi vardır. Hatta, tüm modernizasyon süreci, kitle haberleşmesi çerçevesi içinde düşünülmektedir. Nitekim 1958 çalışmasından kısa zaman sonra Lerner bir modernizasyon haberleşme teorisi üstünde durmuştur (Lerner, 1963; Oskay, 1968). Komünikasyonla modernleşme arasında - sosyalizasyon aracılığıyla - çok yakın bir ilişkinin kurulduğu bu teorinin ayrıntılarına burada girmem mümkün değildir. Bunun dışında kalarak Lerner'in sosyal değişim teorisinin yukarıda belirtilen şahsiyet türüyle ilgili kısmını, Helling'in benzer bir konudaki görüşüyle karşılaştırmak istiyorum. Evvelce sözünü ettiğim Muzaffer Şerif'le Lerner' in aralarında görülen ayrılık, burada da ortaya çıkmaktadır.

Helling (1966) Türk köyünü sosyal bir sistem olarak incelediği araştırmasında Lerner'in "geleneksel" dediği sosyal tipi anlatır ve Lerner gibi bunun değişmeyi köstekleyici bir unsur olduğunu kabul eder (S. 57). Fakat buradan sonra aralarında bir yorum ayrılığı başlar. Lerner "geleneksel" in kısıtlı, dar kognitif çerçevesini bağımsız bir değişken olarak ele aldığı halde, Helling, Şerif gibi, bunun bağımlı bir değişken olduğunu kabul ederek nedenlerini inceler. Bu dar kognitif çerçeveye etki eden en önemli etkenin köyde çok yaygın olan bir öğretme ve öğrenme türü olduğunu belirtir. Bu türün belli başlı nitelikleri şöyle açıklanabilir : Sözle yol göstererek, prensipleri açıklayarak öğretme hemen hemen yok denecek kadar az olup, bir işi yaparak öğretme ve öğrenme çok yaygındır. Yani, motor öğrenmeye karşıt sembolik öğrenme azdır. Bununla ilgili olarak üç nokta üzerinde durulabilir : 1. Araç - sonuç (means - ends) ayırımına dayanan problem çözümü yaklaşımı görülmemekte, muhakeme eksikliği ortaya çıkmaktadır. 2. Köyün meydana getirdiği kısıtlı, değişmeyen çevre aynı bir deney laboratuvarı gibidir. Şöyle ki, kendisi değişmediğinden, çocuğun yeni. değişik tepkileri göstermesini sağlamaz, aksine onun vasıtalı şartlanmayla, rutin bir şekilde öğrenmesine yol açar. 3. Bu durum, çocuğun diline de etki ederek doğal olayları sebep - sonuç kavramlarıyla açıklayan terimlerin az olmasına, buna karşıt olarak animizmle ilgili terimlerin çoğalmasına etki eder.

Helling bunların dışında çocuğun sosyal çevresinin onun üstündeki ezici hakimiyetinden de söz eder. Yakın ve önemli akrabalık ve diğer sosyal ilişkilerden ötürü çocuğun bağımsız gelişmesi kösteklenerek, yukarıda sözü edilen kognitif durum perçinlenir.

Kanımca Helling'in bu görüşleri çok ilginçtir ve kognitif gelişimin sosyal çevreyle ilgisini açıklamak bakımından geçerli bir sosyal değişim teorisi için de çok faydalıdır. Böylece Lerner'in ve Mc Clelland'ın yapmadığını Helling yapmak için çaba göstermiştir. Ancak çoğu gözleme dayanan bu bulguların, daha dikkatli, özellikle deneysel çalışmalarla desteklenmesi gerekir. Bu, bana bundan sonrası için önemli bir araştırma sahası olarak gözükmektedir.

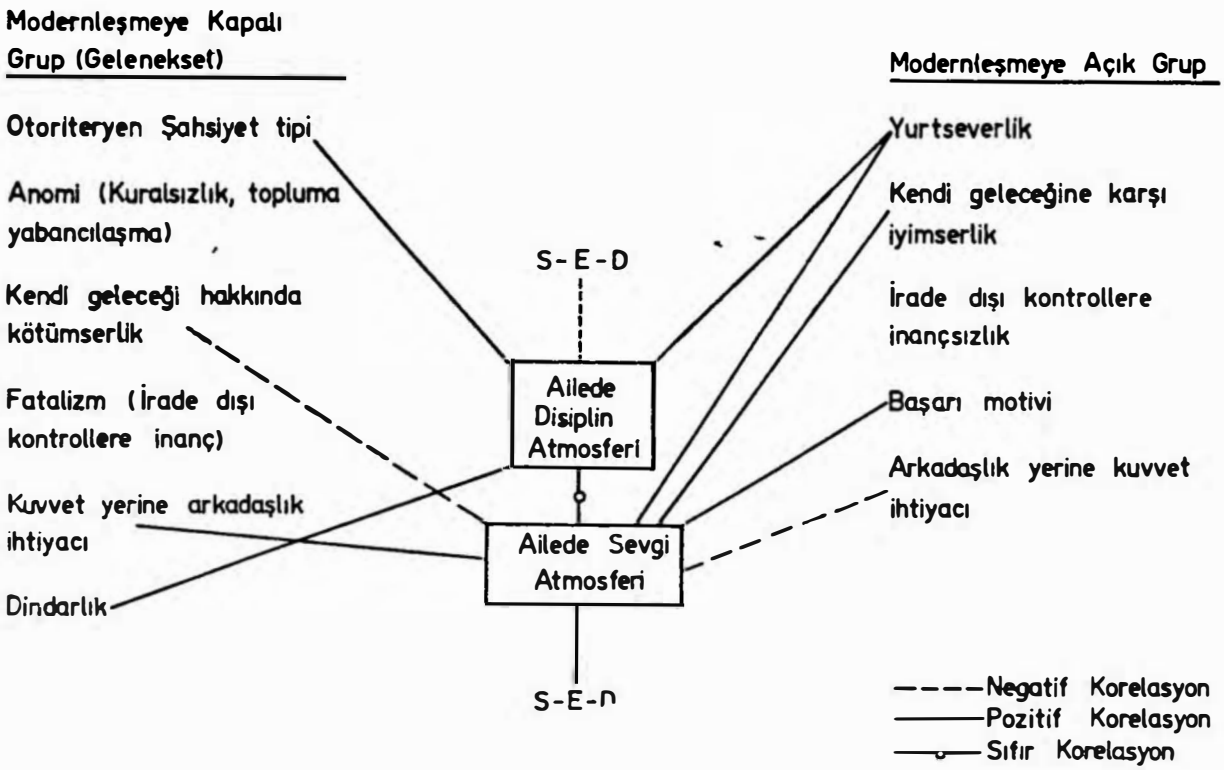
III. SOSYAL DEĞİŞİM TEORİK ÇERÇEVESİ HAKKINDA BAZI GÖRÜŞLER

Bir dereceye kadar ayrıntılarına girdiğim son üç gruptaki araştırmaları, sosyal değişimin psikolojik modelleri olarak ele almak mümkündür. Bu modellerin, özellike Mc Clelland'ın teorisinin monist bir yaklaşıma sahip olduklarını evvelce belirtmiştim. Sosyal psikolojik açıdan sosyal değişime, pluralist yani çok faktörlü bir yaklaşım Türkiye'de pek görülmemektedir. Örneğin, Hagen'in (1964) teorisi Türkiye'de uygulanmamıştır.

Evvelce sözünü etiğim İzmir araştırmam, bir sosyal değişim teorik çerçevesi kurmak için yapılmamış olmakla beraber, bulguların analizi böyle bir çerçevenin kaba hatlarını bir dereceye kadar belirleyici nitelikte dir. Hagen'in görüşüne paralel bir şekilde, iki zıt şahsiyet tipi ortaya çıkmaktadır. Fakat Hagen'dan farklı olarak İzmir çalışmasından bu tipler doğrudan doğruya ampirik faktörleşme sonucu elde edilmiştir, ayrıca, bu şahsiyet tipleri Lerner veya Mc Clelland'ın kullandıkları gibi bağımsız değişken olarak değil, sosyal strüktürel - aile faktörleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır (Bakınız Tablo 1).

Elbette ampirik bir yolla elde edilen bu teorik çerçeve çok sınırlıdır. Örneğin, sade tutumlar ve şahsiyet karakteristikleri ele alınmış, kognitif faaliyetler üzerinde durulmamıştır. Ayrıca, sosyal - strüktürel ve aile farklılıklarının çok kısıtlı bazı yönleri işlenmiştir. Kitle haberleşmesi göz önüne alınmamıştır. Esasen bu çalışmada yukarıda da belirttiğim gibi bir sosyal değişim teorisi kurma çabası yoktu. Sadece bu çalışmanın belirttiği bir husus şudur : Sosyal değişimi yalın psikolojik modellerle açıklama çabaları eksik kalmaktadır. Teori kurucuları sosyal strüktürün sadece orda bulunduğunu kabul edip ihmal etmemeli, tersine sosyal strüktürel faktörlerle psikolojik faktörler arasındaki karşılıklı etki ilişkisini (interaction) ayrıntılarıyla incele-

TABLO 1
Sosyo-Ekonomik, Ailevî ve Psikolojik
Değişkenler Arasındaki İlişkiler

melidirler. Bu tür karşılıklı etki ilişkileri göz önüne alınmadığı zaman tek yönlü sebep - sonuç doğrultusunda bir sosyal değişim teorisi kurulabilir. Bu tür bir teori de ya sosyolojik ya psikolojik redüksiyon gösterir. Yani sosyal - strüktürel etkenlerin veya psikolojik etkenlerin, yalın olarak, sosyal değişime yol açtığını iddia eder. Sonuç olarak şunu söyliyebiliriz ki sosyal değişime gerçekten sosyal psikolojik bir yaklaşım, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımları bir araya getirerek karşılıklı etki ilişkileri üzerinde durmalıdır.

IV. SONUÇ

Bu tebliğde iki amaç güdülmüştür. Bunlardan birincisi, Türkiye'de bugüne dek yapılmış sosyal - psikolojiyle ilgili araştırmaların genel görünüşlerini yansıtmaktı. Birinci kısımda bu husus üzerinde duruldu. Bu genel çerçeve bir başlangıç olmak üzere, ikinci kısımda ikinci amaç gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç da bir yandan Türkiye'deki sosyal psikolojik araştırmaların inceledikleri konular bakımından bir gruplamasını yapmak, diğer yandan da bu konulardaki teori ve bulgu çatışmalarına değinmekti. Bu yolla, özellikle sosyal değişim çerçevesi içinde, bazı görüşler geliştirildi.

Zaman yetersizliğinden ötürü bu tebliğ sınırlıdır. Bazı önemli konulara ve araştırmalara değinilmemiştir. Antropolojik araştırmalar başka tebliğlerin konuları olduğundan, bunların içinde sosyal - psikolojik yönü olanlar da (örneğin, Nermin Erdentuğ'un ve Stirling'in araştırmaları gibi) ele alınmamıştır. Göç ve gecekondu problemleriyle ilgili - sosyal psikolojik yönleri olan - araştırmalar da incelenememiştir. Nihayet İstanbul Üniversitesi yayınlarından sosyal psikolojiyle ilgili olanlara da değinilememiştir. (17) Burada belirtemediğim diğer bazı eksikliklerin de olduğu muhakkaktır.

---

(17) Bu alanda önemli bir kitap, merhum Mümtaz Turhan'ın "Kültür Değişmeleri" dir. (İstanbul Üniversitesi, Ed. Fakül. yayını, No. 479, 1951). İstanbul Üniversitesi "Tecrübi Psikoloji çalışmaları"ndan, sosyal psikolojiyle ilgili olanlar şöyle sıralanabilir: Mümtaz Turhan, "Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet eden Unsurlar", 1956; "Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri", 1958; "An Experimental Study on the Interpretations of Facial Expressions", 1961; "Further Considerations Concerning Theories and Experiments on the Recognition of Facial Expressions", 1966; Beğlan Toğrol, "Goals Chosen by Turkish Students in Response to Hypothetical Situations", 1968; Doğan Cüceloğlu, "Statik ve Dinamik Durumlardan Yüz İfadelerinin Tefsirle inin Mukayesi", 1961; "Üç Farklı Kültürde Yüz İfadeleri ile Bildirişim", 1968; Erol Güngör, "Kültür Temaslarının Attitüdler Üzerine Tesiri", 1961; "The Role of Differential Connotations in Interpersonal Conflict", 1969.

Bu sınırlı çerçeve içinde Türkiye'de bugüne dek gelişimini gözden geçirdiğimiz sosyal psikoloji, bundan sonra nereye gidecektir? Dünyada son derece hızla gelişen bu çalışma alanının Türkiye'de de bundan sonra daha hızla gelişeceği ümit edilebilir. Ancak ne yönde ilerliyeceği konusunda bir tahmin yapmak zordur. Genel kanım, yukarıda ayrıntılarına inerek teori ve bulgu analizini yaptığım belirli çalışma alanlarında daha çok gelişme olanağının var olduğudur.

Türkiye'de bu alanlarda sosyal psikolojinin -ve genellikle sosyal ilimlerin- gelişebilmesi için bir yandan sade betimleyici (descriptive) araştırmalar, diğer yandan da dışarıda geliştirilen teorilerin doğrudan uygulama veya denemesini kapsayan çalışmalar faydalı olmakla beraber, kanımca yetersiz kalacaktır. Bu tür araştırmalardan daha önemli olarak, Türkiye'nin sosyal-kültürel-ekonomik şartlarıyla bağdaşan ve betimleyici çalışmaların doğru yorumunu sağlayacak olan teorik çerçevelerin geliştirilmesine çaba gösterilmelidir. Bu tür bir gelişme hem ilmî bakımdan sağlıklı olacak, hem de sosyal psikolojinin -ve genel olarak sosyal ilimlerin- kalkınmamızda etkili olmasına yardım edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Adorno, T. W., Frenkel - Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. **The Authoritarian Personality.** New York : Harper, 1950.

Allport, G. W. "The historical background of modern social psychology, in Gardner Lindsey, (Ed.) **Handbook of Social Psychology.** Vol.1 Reading, Mass : Addison - Wesley, 1954, 3 - 56.

Angel, G. W., Frey, F. W. & Sanay, A. S. Öğrencilerin Meslek Gruplarına Bağladıkları Değerler. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Araştırmaları ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, 1962.

Başaran, F. Diyarbakır Köylerinde Vaziyet Alışların (Attitudes) Değişmesiyle İlgili Psiko - sosyal bir Araştırma. (Basılmamış Doçentlik tezi) Ank. Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1967.

Boran, B. **Toplumsal Yapı Araştırmaları** (İki köy çeşidinin mukayesesi) Ankara : Türk Tarih Kurumu Basım., 1945.

Bradburn, N. M. Achievement and father dominance in Turkey. **Journal of Abnormal and Social Psychology,** 1963, **67,** 464 - 468.

Bronfenbrenner, U. The changing American child : a speculative Analysis. **Journal of Social Issues,** 1961, **17,** 6 - 18.

Cansever, G., Psychological effects of circumcision. **British Journal of Medical Psychology,** 1965, **38,** 321 - 331.

Dewey, P. & Humber, W. J. **An Introduction to Social Psychology.** New York : The Macmillan Co., 1966.

Doob, L. W. **Becoming More Civilized.** New Haven, Conn. : Yale Univ. Press, 1960.

Frey, F. W. Surveying peasant attitudes in Turkey. **Public Opinion Quarterly,** 1963, **27,** 335 - 355.

Education in Turkey. In Ward, R. E. & Rustow, D. A. (Eds.) **Political Modernization in Japan and Turkey.** Princeton, New Jersey : Princeton Univ. Press, 1964.

Gillespie, J. M. & Allport, G. W. **Youth's Outlook on the Future : A Cross - National Study.** Garden City, N. Y. : Doubleday, 1955.

Gulick, J. A. review of Daniel Lerner's "The Passing of Traditional Society : Modernizing the Middle East." **American Anthropologist,** 1963, **61,** 135 - 138.

Hagen, E. **On the Theory of Social Change.** London : Tavistock, 1964

Helling, G. A. Study of Turkish Values by Means of National Stereotypes. Ph. D. Dissertation, Univ. of Minnesota, 1959.

Changing Attitudes Toword Occupational Status and Prestige in Turkey. Mimeographed Copy, Univ. of Omaha, 1962.

The Turkish Village as a Social System. Distributed in Peace Corps Training Program ≠ 13 for TEFL, Turkey, Occidental College, Los Angeles, Calif., 1966.

Hollander, E. P. & Hunt, R. G., **Current Perspectives in Social Psychology.** New York : Oxford Univ. Press, 1963.

Hyman, H. H., Payaslıoğlu, A. & Frey, F. W. The Values of Turkish College Youth. **Public Opinion Ouarterly,** 1958, **22,** 275 - 291.

Kâğıtçıbaşı, C. Social Norms and Authoritarianism : A Comparison of Turkish and American Adolescents. Ph. D. Dissertation, Univ. of California, 1967. (Berkeley)

Kıray, M. **Ereğli. Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası.** Başb. Devlet Planlama Teşkilâtı Yayını, Ankara, 1964.

Krech, D., Crutchfield, R. S. & Ballachey, E. L. **Individual in Society.** New York : McGraw - Hill, 1962.

Lambert, W. E. & Klineberg, O. **Children's Views of Foreign Peoples.** New York : Appleton - Century - Crofts, 1967.

Lerner, D. **The Passing of Traditional Society : Modernizing the Middle East.** New York : The Free Press, 1958.

Toward a Communication Theory of Modernization, in Pye, L. W. (Ed.) **Communications and Political Development.** Princeton New Jersey : Princeton Univ. Press, 1963.

Lynn, D. B. & Sawrey, W. L. The Effects of Father - Absence on Norwegian Boys and Girls. **Journal of Abnormal and Social Psychology,** 1959, **59,** 258 - 262.

McClelland, D. C. **The Achieving Society.** New York : The Free Press, 1961.

National Character and Economic Growth in Turkey and Iran. in Pye (Ed.) **İbid.**

The Achievement Motive in Economic Growth. in Hoselitz, B. F. & Moore, W. E. (Eds.) **Industrialization and Society.** Unesco - Mouton, 1966.

Atkinson, J. W., Clark, R. A. & Lowell, E. L. **The Achievement Motive.** New York : Appleton - Century - Crofts, 1953.

Oskay, U. Az Gelişmiş Ülkelerde Değişim ve Haberleşme. Ank. Üniv. **Siyasal Bilgiler Dergisi,** 1968, **23,** 2, 239 - 284.

Ozankaya, O. Toplumsal Davranışların Bilimi : Sosyal Psikoloji. Ank. Üniv. **Siyasal Bilgiler Dergisi, Ibid.**

Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri. Ank. Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Öztürk, O. Some Reflections on Child Rearing and Personality Development in Turkey. Paper read at the Seminar for Child Care Teachers, İstanbul, 1961.

Rosen, B. C. Race, Ethnicity and the Achievement Syndrome. **American Sociological Review,** 1959, **24,** 47 - 60.

& D'Andrade, R. G. The Psychosocial Origins of Achievement Motivation. **Sociometry,** 1959, **22,** 185 - 218.

Sampson, E. (Ed.) **Approaches, Contexts and Problems of Social Psychology : A Book of Readings.** Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice - Hall, 1964.

Secord, P. F. & Backman, C. W. **Social Psychology.** New York : McGraw - Hill, 1964.

Sherif, M. **An Outline of Social Psychology.** New York : Harper & Row, 1948.

Steiner, I. D. & Fishbein, M. (Eds.) **Current Studies in Social Psychology.** (Published for the Society for the Psychological Study of Social Issues), New York : Holt, Rinehart & Winston, 1965.

Şemin, R. **Gençlerimizin Psiko - Pedagojik Problemleri : Kalkınmamıza Engel Olan Başlıca Sebepler.** Ist. Üniv. Yayınları, 1964.

Tezcan, M. **Türk Sosyoloji Bibliyografyası, 1928 - 1968.** Ank. Üniv. Eğitim Fakül. Yayınları : 6, Ankara, Başnur Matbaası, 1969.

Uysal, Ş. Bireysel ve Toplumsal Faktörlere Göre Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri. (Türk Sosyal Bilimler Derneği) (Çoğaltılmış Kopya), Ankara, 1969.

Varis, F. **Ergenin Gelişimine Etki Yapan Kültürel Faktörler.** Ank. Üniv. Eğitim Fakül. Yayınları, No. 5, 1968.

Winterbottom, M. R. The Relation of Childhood Training in Independence to Achievement Motivation. Ph. D. Dissertation, Univ. of Michigan, 1953.

The Relation of Need for Achievement to Learning Experiences in Independence and Mastery. In Atkinson, J. W. (Ed.) **Motives in Fantasy, Action and Society.** Princeton, New Jersey : Van Nostrand, 1958.

Yasa, İ. **Hasanoğlan Köyü,** Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1955.

Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü : Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma. Ank. Üniv.Siyasal Bilgiler Fakül. Yayınları, No. 270, 1969.

Yörükhan, T. (ve Cebe, T.) Çatak Köyü Araştırması. **Sosyoloji Dergisi.** 10 - 11, 1955 - 1956, 1 - 27.

Erikson, E. H. **Childhood and Society.** New York : Norton, 1950.

BİLDİRİ 3

TÜRKİYE'DE YAPILAN SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALARIN METODOLOJİK YÖNDEN BİR TETKİKİ

DOĞAN CÜCELOĞLU

Konuşmama başlamadan önce bu konuyu geliştirirken dayandığım iki noktaya ait kanaatıma işaret etmek isterim. 1 — Türkiye'de temsil edilme özellikleri bakımından sosyal bilimler bir yeknesaklık göstermektedir; yani sosyoloji, sosyal psikoloji, sosyal antropoloji ve diğer sosyal bilimler Türkiye'de birbirine benzer özellikler gösterirler. Bu durumun neticesi olarakta sosyal bilimlerden herhangi birinin Türkiye'de temsil edilme özelliği üzerinde durmak, diğer sosyal bilimlerin durumunu da belirtmek olacaktır. 2 — Memleketimizde sosyal bilimler alanında araştırmalar yapan veya bu bilimlerin yayılmasını temin eden üniversiteler dışında bağımsız araştırma enstitüleri veya buna benzer müesseseler bulunmadığı için, sosyal bilimlerin durumu hakkında bir tetkik yapmak istediğimizde gözlerimizi tamamiyle Türk üniversitelerine çevirmek mecburiyetindeyiz. Bu kanaatlerin ifade ettiği görüş açısından üniversitelerimizde sosyal psikoloji biliminin durumuna bir göz atalım.

Sosyal psikolojinin çeşitli dallarında (şahsiyet, sosyalleşme, tutumlar ve inançlar ve bunun gibi) son 30 yılda Türkiye'de yayınlanan kitap ve makaleleri metodolojik yönden tasnife tabi tutarsak şöyle bir manzara ile karşılaşmaktayız : Mevcut bilgilerin derli toplu bir şekilde yeniden ifade edilmesi için yapılan kitabî çalışmalar bütün çalışmaların **(374)** % 85'ini **(321)** teşkil ediyor. (1) Araştırıcının kendi gözlemlerini ana veri olarak almış, böylece tabiî gözlem metodunu kullanmış araştırmalar bütün araştırmaların % 11'ini **(40)**, kontrollü gözlem veya deneysel metodun kullanıldığı araştırmalar ise % 4'ünü

(1) Mahmut TEZCAN, Türk Sosyoloji Bibliyografyası 1928 - 1968 Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları 6, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1. Ankara

(13) teşkil ediyor. Son gruba giren 13 araştırmanın yedi tanesinin doçentlik veya mezuniyet tezi olduğuna ayrıca dikkatinizi çekmek isterim.

Öğretim üyesi bakımından ele alacak olursak sosyal psikoloji sahasında birden fazla öğretim üyesi olan Üniversitemiz yok denecek gibidir. Diğer taraftan öğretim üyelerinin çoğunluğu da bizzat bu sahada doktora almış kimseler değildir. Bir yan saha olarak bu konuda ders vermektedirler.

Bu gözlemlerimizden çıkabilecek bazı sonuçlar var:

1 — Üniversitelerimizde sosyal psikoloji bilimini temsil eden bölüm, enstitü ve kürsülerde deneysel araştırma çok az yapılmakta, mevcut enerji büyük nisbette öğretim yönüne kanalize edilmektedir. Araştırma ikinci plana itildiğine göre öğretim için kullanılan mevcut malzemeye Türkiye'de yenileri eklenmiyor demektir. Modern anlamda okutulan sosyal ve davranış bilimlerinin ana malzemesini yüzlerce ve binlerce araştırmadan çıkan neticelerin teşkil ettiği hususunda herhalde şüpheniz yoktur. Öğretilecek malzemeye Türkiye'de yenisi eklenmediğine göre öğretim zamanla iki karakteristikten birini göstermiye başlayacaktır: a) **Eskilerinin tekrarı şeklinde tezahür eden bir öğretim,** meselâ öğrenci iken sayın hocalarımızdan birinin derslerinde almış olduğum notların 15 sene önce bu derse devam etmiş bir doçentinki ile aynı olduğunu hayretle keşfettiğimi hatırlıyorum. b) **Öğretim malzemesi tamamiyle dış kaynaklardan farklı sosyal yapı ve kültürlerde yapılan araştırmalardan gelen bir öğretim.** Üniversitelerimizde verilen ders notlarının ve okuma materyallerinin tetkiki bu hususu apaçık ortaya koyacak niteliktedir.

2 — Ender enerji ve zaman kaybı pahasına yapılan araştırmaların çoğunun kitabî cinsten olduğunu görüyoruz. Bu tip araştırmalar tabiatla karşı karşıya gelerek tabiatın belli bir sahasına yöneltilmiş iyi planlanmış, organize olmuş bir soru sorma yerine bu sorular hakkında düşünen insanların fikirlerini veya evvelden deney yapmış bulunanların yargılarını aktarır. Bu neviden araştırmaların yeni bir akım yarattığı, insan düşüncesini kamçılayıp hummalı bir araştırma faaliyetine sürüklediği henüz görülmemiştir. Daha önceden belirttiğim gibi bu durumu sosyal bilimlerin sadece sosyal psikoloji dalı için düşünmek Türkiye'deki akademik realiteye uymaz. Kitabî araştırma, öğretimde yenisini eklemeden tekerrür veya tamamiyle dış kaynaklara bağlı kalma özelliklerini Türkiye'de temsil edilen diğer sosyal ilimlerde de görürüz.

Türkiye'de yapılan yayınlarda durum bu iken Amerika Birleşik Devletleri'nde incelediğimiz sahada yayınlanan (2) Türkiye'de elimize geçebilen yayınların 1955 - 1965 devresine rastlayan kısmında basılan araştırmaların büyük bir ekseriyetinin deneysel olduğu görülüyor. Deneysel olmayan yazılar da daha önce yapılmış deney neticeleri ile ilgili bulunmaktadır. Kitaplık araştırmalarına oldukça ender rastlanıyor.

Üniversitede enerjinin daha ziyade öğretime ayrılıp araştırmaya pek ayrılmaması ve yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğunun da kitabî olması özelliklerinden başka Türk sosyal bilimlerini temsil eden akademisyenler arasında **ilmî haberleşmeler, toplantılar** ve **temasların** seyrekliği de dışarıya nazaran dikkati çekici bir özellik gösteriyor. Türk akademisyeninin sosyal bilimlerdeki kafa potansiyelini gösterecek üniversiteler arası bir bilimsel dergimiz yok. Farklı üniversitelerdeki değişik ihtisas sahasına mensup elemanları kullanarak üniversiteler arası müşterek bir öğretim programı hazırlandığını henüz hiç duymadık. Şu anda içinde bulunduğumuz cinsten bir toplantıya da daha önce rastlamış değiliz.

Şu ana kadar mevcut durumu tasvir etmeye çalıştım, aşağıda bu durumun nedenleri üzerinde duracağım.

NEDENLER

Türkiye'de sosyal bilimler sahasında genel olarak gözüken bu durumun sebeplerini başlıca üç ana faktöre bağlıyabiliriz. 1 — Deney yapabilme yeteneklerinin geliştirilmesi ile ilgili meseleleri ihtiva eden **eğitim faktörü,** 2 — **Teşvik sistemi** adını verebileceğimiz ve mahiyeti daha ziyade sosyal psikolojik olan faktör, 3 — **Kültürel kalıplaştırma** diyebileceğimiz kültür yapımızla ilgili faktör. Şimdi kısaca bunlardan ne anladığımızı belirtelim.

1. Eğitim faktörü

Araştırma çeşitli safhaları ihtiva eden ve hakkıyla yapılabilmesi için bir çok şartların yerine getirilmesini icap ettiren bir faaliyettir. Bir araştırmada şu safhaları görmek mümkündür :

(2) J. abnor. soc. Psych., J. soc. Psych., Psych. Monograph gibi.

i — Araştırılacak problemin temelinde yatan esas faktörlere dair bazı tahminlerin, görüşlerin açıklık kazanması safhası. Bu safhada araştırıcının gözlemleri, sağ duyusu, sezgisi mühim rol oynayabileceği gibi şimdiye kadar yapılmış araştırmaların mukayeseli bir tetkiki veya teorik bir zemin de mühim rol oynayabilir. Dinamik bir münakaşa ve fikir alış-veriş atmosferinin olmayışından ileri gelen kısıtlamalar hariç Türk akademisyenlerinin bu safhada yabancı meslekdaşlarından pek farklı olduğunu zannetmiyorum.

ii — Esas faktörlerin tesbit edilmesinden sonra bu faktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya çıkartacak, probleme cevap verecek, neticeleri istihsal edecek **deney düzeni** safhası gelir. İyi bir deney düzenini kötü bir deney düzeninden ayırt eden hususiyetler üzerinde o kadar çok durulmuş ve o kadar çok işlenmiştir ki bugün bir çok üniversitelerde bu konu ayrı bir kurs halinde verilmektedir. Bu kurslar sayesinde sosyal bilim mensupları arasında asgari müşterekler diyebileceğimiz kriterler meydana gelmekte ve böylece bilim adamlarının birbirleriyle anlaşmaları kolaylaşmaktadır. Bu safhada yabancı meslektaşlarıyla Türk sosyal bilim mensupları arasında bizim lehimize aleyhine olmak üzere farklılaşma baş göstermektedir. Memleketimizde sosyal bilimler son derecede kısıtlı bir kadro ile temsil edilmekte, yukarıda zikrettiğimiz kurslar ya eleman yokluğundan ya da konunun önemi anlaşılmadığından öğrencilere öğretilmemektedir.

iii — Deneyin icrası safhası araştırmanın üçüncü basamağını teşkil eder. Bu safhada araştırıcının eline verilmiş olan imkânlar muhakkak mühim rol oynar. Mükemmel laboratuvarlara sahip olan bir psikoloji bölümünde deneyini rahatlıkla yapan psikoloğun karşılaştığı zorluklarla bir deney odası dahi bulunmayan bir psikoloji bölümündeki psikoloğun karşılaştığı zorluklar muhakkak ki aynı olmayacaktır. Dış etkenlerin asgariye indirilerek tecrübeden elde edilen verilerin tam sıhhatli olması yönünden bu mühim bir ön şarttır. Ve memleketimizdeki deney imkânları ile dışardaki modern üniversitelerin deney imkânlarını karşılaştırdığımızda aleyhimize bir durum belirmektedir.

iv — Deneyden elde edilen **verilerin tahlili** araştırmanın dördüncü safhasını teşkil eder. Verilerin sıhhatli bir tahlili ve anlamlı bir yorumu için iyi istatistik bilinmesi şarttır. Halbuki gözlemlerimiz ise istatistik bilgisinin iyice hazmedilmediği istikametindedir. Akademik faaliyetlerin çoğunlukla öğretime kanalize edildiği bir ortamda istatistik muhtemelen öğrenilmesi zor ve belki de lüzumsuz bir bilgi duru-

munda kalmıştır. Batıda araştırıcılar iyi istatistik bilmelerine rağmen çok kere bu sahada mütehassıslaşmış biri ile iş birliği ederler. Gerçi istatistik kullanmadan da iyi araştırmalar yapılabileceği bazı mühim ilim adamları tarafından ifade edilmiştir. Fakat bu ifadeden istatistik bilmemenin daha iyi deney yapmaya götüreceği anlamını çıkaramayız. Araştırma faaliyetinin bu safhasında yabancı meslekdaşlarımıza nazaran dezevantajlı durumdayız.

2 — Teşvik sistemi faktörü

Araştırma yapan, bol yayın yapan öğretim üyesi ile, herhangi bir devlet dairesinde işe gidip gelen memurdan farksız öğretim üyesinin aynı maddî ve manevî mükâfatlara lâyık görülmesi, araştırmaların az yapılmasında ve yetişen gençlerin değer ölçülerini biçimlendirmede mühim olsa gerektir. Dinamik bir akademik ortamın bulunmayışı nedeniyle yazılan yazıya hiç bir tepki gelmemekte objektif ve ciddi eleştiriler devamlı surette eksikliğini hissettirmektedir. Böyle manevî bir hazdan mahrum olan araştırıcı aynı maaşı almakla maddî mükafattan da mahrum bırakılmaktadır.

3 — **Kültürel kalıplaştırma** adını verdiğimiz faktör çocukluktan itibaren başlıyan zihni formasyonla ilgilidir. Çocukların muayyen bir yaştan sonra her şeye tecessüs gösterdiği ve devamlı olarak neden sorusunu sordukları bilinen bir olgudur. Bu olgu kendisini her millete her kültüre mensup çocuklar arasında göstermektedir. Tabiatın çocukları doğuştan tecessüs kabiliyeti ile mücehhez kıldığı aşikâr şekilde görülüyor. Bu devrede çocukların sorduğu soruların ne kadar orijinal olduğunu Andre Gide'nin **Pastoral Senfoni**'sinde Gertrude'un sorularına tepkide bulunan papazın ağzından duyalım. **(Bazan sualleri beni şaşırtıyordu, öyle ki şimdiye kadar hiç de hayret etmeden kabul etmiş bulunduğum bazı şeyler üzerinde düşünmeye zorluyor ve bu yüzden de bir an için müteredditt ve şaşkın kalıyordum.)**

Çocukların sorular sorması ne kadar evrensel ise bu sorulara yetişkinlerin tepkide bulunuş tarzı da o kadar kültüre özel bulunmaktadır. Yani her memleketteki yetişkin kendi kültürüne özel bir şekilde davranmaktadır.

Çocukların tecessüsü karşısındaki tutumları bakımından kültürleri kabaca iki gruba ayırabiliriz. Totaliter veya otoriter adını verebileceğimiz bazı kültürler çocukların tecessüsünü standartlaşmış, kalıplaşmış cevaplarla giderme çabasındadır ve mevcut içtimai müesseselerin

cevapları tek ve ancak bir tek doğru cevap olarak genç kafalara empoze edilir. Bu cevapları kabullenmeyip halâ değişik soru soran, tecessüs eden olursa bir çok yollardan dolaylı olarak veya doğrudan doğruya cezalandırılır. Liberal kültürler adını verebileceğimiz başka kültürler ise çocukların doğuştan getirmiş oldukları **tecessüsü** eğitimin ana unsuru, temel ham maddesi kabul ederek bu merakı ortadan kaldıracak standart cevaplar verecek yerde, tecessüsü daha derli toplu bir şekilde ifade etmiye yarayacak bilgiler verirler. Bu tip kültürler cevap vermekten ziyade sorulan bir soruya nasıl cevap aranabileceği üzerinde dururlar.

Otorite; gelenekler olabilir, din olabilir, bir ideoloji veya bir siyasi kudret olabilir. Birinci tip kültürlerde otoritenin gösterdiği istikamette cevaplar verilir ve kafalar standart bir şekilde yuğrulur, kalıplaştırılır. Kanaat farklarına tahammülü olmayan, toleranssız, konformist, kafalar, otoriter kültürün, bu eğitim fabrikasının ürünleridir. Bu kültürlerde eğitim mevcut bilgilerin sınıflandırılarak ezberlenmesi anlamını taşır. Bilgilerin çoğunu da otoritelerin verdiği cevaplar teşkil eder. Böyle bir fabrikada işlenmiş kafalar yeni sorular sormak yeteneğini kaybederler. Kaybetmiyenlerde farklı olmaktan korktukları için kendi kabukları içinde kalmıya mahkûm olurlar.

Liberal kültürlerde konformistlik, aranılan bir vasıf olmaktan çıkarak ferdi farklar toleransla karşılanır ve bir çok yerlerde teşvik edilir. Eğitim mevcut bilgileri mutlak hakikatler olarak değil, fakat mükemmel bilgilere götürecek iyi organize olmuş sorular sormaya yarayacak malzeme olarak verir. **Bu kültürlerde DÜŞÜNEBİLME, mevcut malzemeyi bir yere depo etmek şeklinde anlaşılan BİLMEK'ten daha üstün tutulur.**

Gözlerimizi Türk Eğitim Müesseselerine çevirdiğimiz zaman **aile, ilkokul, ortaokul** ve **lise** gibi eğitim müesseselerinin birinci tip kültürün haiz olduğu vasıfların çoğunu bünyesinde taşıdığını müşahede ederiz. Değil ilkokul veya ortaokulda, lisede bile **öğretmenlerin farklı şekilde düşünen, farklı şekilde davranan öğrencilere gayet haşin ve ezici şekilde davrandığı bir hakikattir.** Üniversitelerimizde araştırmadan ziyade bilgi aktarması şeklinde bir öğretimin yer alışının sebeplerinden birini de, kanaatımca, işte böyle bir kültürel zemin teşkil etmektedir. Tanıdığım dışarda doktora yapan bir çok akademisyenin kendi hocasının ekolünden başka bir ekolle veya yaklaşış tarzıyla ilgilenmediğini gözledim. Aralarında uzun müddet bulunma ve onlardan biri olma zev-

kini tatdığım Üniversite asistanlarının **"hocaları gibi olma ve onlar gibi düşünme"** gayretini gördüm. Bu grupta "başarılı", "akıllı", "zeki" olmanın kriteri **hoca gibi düşünme, hoca gibi davranmadır.** Böyle bir zeminde araştırmanın birinci plana geçeceğini, kaynağı Türkiye'de olan yeni düşünce sistemlerinin hayat bulacağını ve geniş bir hoşgörü havası içinde çeşitli kanaat ve yaklaşış tarzlarının serbestçe karşılaştığı dinamik bir fikrî atmosferin yaratılacağını düşünmek safdillik olur.

Şimdiye kadar söylediklerimizi özetlersek : Sosyal bilimleri, dolayısiyle sosyal psikoloji bilimini, Türkiye'de yalnız üniversiteler temsil etmektedir. Diğer sahalarda olduğu gibi bu sahada da zaman ve enerjinin büyük bir kısmını öğretim almakta, zaten az olan araştırmaların ancak çok küçük bir kısmı kontrollu gözlem veya deneysel özelliğini taşımaktadır. Deneysel araştırmaların az oluşu öğretimde tekrara ve dışarıya bağlılığa götürmektedir. Sosyal bilim mensupları arasında bilimsel haberleşmeler diğer memleketlerdekine kıyasla son derece yetersizdir. **Nasıl** sorusuna böylece cevap verdikten sonra, **niçin** sorusuna da üç ana faktörle cevap vermeye çalıştık. Bu faktörlerden ilki araştırıcının teknik yönden yetiştirilmesi ile ilgili **eğitim** faktörüdür. **Teşvik sistemi** dediğimiz ikinci faktör ve **kültürel kalıplaştırma** adını verdiğimiz üçüncü faktör de sosyal kültürel değer sistemimizle ilgilidir.

TARTIŞMA

SOSYAL - PSİKOLOJİK ARAŞTIRMA TEBLİĞİ ÜZERİNE

NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL

Efendim;

Konuma başlamadan önce bu konferansı düzenleyen "Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü" ile "Türk Sosyal Bilimler Derneği" ni kutlamak isterim.

Gerçekten bu türden toplantılar birbirimizin çalışmalarını yakından tanımak, tartışmak fırsatını verecektir. Çeşitli üniversiteler, enstitüler, araştırma kurumları arasında işbirliğini sağlayacak bu türden toplantıların yurdumuzda sosyal araştırmaların gelişmesine büyük yardımı dokunacağına kuşkum yok. Sık sık tekrarlanmasını dilerim.

Ayrıca bu toplantımızda, meslek arkadaşlarımın önünde, bana konuşmak şerefini veren tertip komitesi üyelerine de teşekkürlerimi sunarım.

Asıl konuya girişmeden önce, bir noktaya daha dokunmak istiyorum : Bugünkü toplantımızda okunan bildiriler üzerine olan düşüncelerimi, sizlere yazılı olarak sunmak isterdim. Ama ne yazık ki, şimdi okunan bu bildiriler elime çok geç geldi. Biri bundan on gün önce, ikisi iki - üç gün önce geldi. Dördüncüsü ise halâ elime geçmedi. Oysa program gereğince bu yazılar, bana 15 Ocağa kadar gönderilecekti. Onun için huzurunuza yazılı bir bildiri ile geleceğime, sözlerimi disiplin altına alacak bir plânla gelebildim ancak... Sırf huzurunuzda sözü uzatmamak ve en kısa zamanda demek istediklerimi anlatabilmek için hazırlanmış bir plân.

Gerek Dr. Çiğdem Kâğıtçıbaşı, gerek Dr. Doğan Cüceloğlu'nun oldukça sınırlı ama dikkatle hazırlanmış bildirilerini, sizlerin de benim gibi ilgiyle izlediğinize kuşkum yok. Her ikisine de teşekkürlerimi sunarım. Hemen belirteyim : Bu şekil ile ilgili birşey. Her ikisinde de,

başlıklar biraz konularını aşmış gibi görünüyor. Her ikisi de "Türkiyedeki sosyal - psikolojik araştırmaların genel görünüşü" adını vermiş bildirilerine. Başlıklar Türkiye'deki sosyal - psikolojik araştırmaların hepsini içine alıyormuş gibi bir his uyandırıyor. Kanımca bu başlıklara "Türkiye'deki bazı sosyal - psikolojik araştırmalar" dense, sanırım konularına daha uygun düşer. Bu ufak noktaya işaret ettikten sonra, hemen asıl bugün size anlatmak istediğim konuya girişeceğim.

Dr. Kâğıtçıbaşı ve Dr. Cüceloğlu ilkin sahalarını ayırmak lüzumunu duymuşlar. Yani sosyal psikolojinin alanı nedir? Sosyal psikolojiyi, psikolojiden ve sosyolojiden ayıran özellikler nelerdir, ilkin bunu belirtmeğe çalışmışlar, pek haklı olarak. Gerçekten bu nokta belirtilmeden bütün araştırmalar içerisinde sosyal psikolojiyi ilgilendirenleri ayırmak kolay olmayacaktır. Örneğin Dr. Kâğıtçıbaşı beş guruba ayırarak incelediği sosyal psikoloji araştırmalarının sınırını belirlemek, yani psikoloji ve sosyolojiden ayırmak için Hollander, Sampson, Steiner, Fishbein gibi yazarların kitaplarından aldığı tanımlara başvurmuştur. Bildirisinin 4. sayfasında, bu yazarlara dayanarak, sosyal - psikolojinin alanını şöyle özetliyor :

"Sosyal motivasyon, sosyalizasyon, dil ve kognitif (bilgi, kavrayış ve düşünceyle ilgili) faaliyetler, tutumlar (attitudes), değer hükümleri, haberleşme ve ikna (persuasion), şahıslararası algı ve etki, roller, normlar, grup süreci ve dinamiği, önderlik, üyelik ve özenilen başvurma grupları (membership and reference groups), şahsiyetle sosyal çevre ve kültür ilişkileri ve sosyal problemler".

Kuşku yok, bu tanımlar bize sosyal psikoloji hakkında bir fikir veriyor. Ama bu tanımların dayandığı bir kuram vardır. Eğer bu kurama kadar gidilmezse, o zaman bu tanımlar böyle bölük pörçük açıklamalar olarak kalacaktır. Kanımca bu tanımların dayandığı bir kuram vardır. Bu kuramı, nedense, her iki yazar da savsaklamış görünüyor. Müsaade ederseniz, ben bu kurama kısaca ilişeceğim : Zaten bugünkü konum o. Bütün anketçiler, araştırıcılar mutlaka uğraştıkları tekniklerin, metodolojilerin dünya görüşündeki yerini yani kuramını iyi bilmelidirler. Çok önemli saydığım bu nokta üzerinde biraz durmak istiyorum.

Şimdi perspektiflerin karşılıklılığı (réciprocité des perspectives) denilen kurama ilişmekle Dr. Kâğıtçıbaşı'nın bu yolda yaptığı açıklamaları tamamlamış olacağımı sanıyorum. Bu kurama göre, psişik hayatımız, ya da sosyal psişik hayat üç ögeden meydana gelir. Bunlar-

dan biri "Ben" (Moi), biri "başkası" (Autrui), biri de "Biz" (Nous) dir. Psişik hayatın bütünlüğünü ancak bu "Ben", "Başkası", "Biz" öğeleri meydana getirir. Bunlardan birisi eksik oldu mu, psişik hayatın doğması olanaksızdır. Bunlar birbirinden ayrılamaz bir bütün meydana getirirler. O bütüne de psişik hayat diyoruz. Bu kurama göre "Ben" in, "Başkası" ile ilişkide bulunabilmesi için mutlaka bir "Biz" e ihtiyaç vardır. "Ben" ve "Başkası" arasındaki bu ilişki ister uzlaşma, ister çatışma biçiminde olsun, mutlaka bunların ikisinin anlaşacağı bir "Biz" olmalı ki, bunlar aralarında bir ilişki kurabilsinler. Görülüyor ki, Ben ve Başkası arasındaki ilişki, mutlaka bir Biz'e ihtiyaç göstermekte.. İşte psişik hayatımızın topu bu üçünün birleşmesinden meydana gelir.

Bir araştırıcı, psişik hayat denen bu bütünü göz önünde tutmak koşulu ile "Ben" e doğru yönelirse, psikoloji yapmış olur. "Ben" ile "Başkası" arasındaki ilişkiye doğru yönelirse bir inter-psychologie yapmış olur. Buna Amerikalılar "Social Psychology" diyor. Gene bu bütünü göz önünde tutmak koşuluyla "Biz" e doğru yönelirse, o zaman bir sosyoloji yapmış olur. Öyleyse psişik hayat üzerine tam, eksiksiz bir bilgi edinmek istersek, hem "Ben" e, hem "Ben" le "Başkası" arasındaki ilişkilere, hem de "Biz" e yönelen araştırmaların hepsini birden dikkate almamız gerekir. Zaten psikolojinin, sosyal psikolojinin, sosyolojinin birbirlerine sızmamaları olanaksızdır. Çünkü bunlar bir ve aynı bütünün çeşitli yönlerini ele alan disiplinlerdir.

Bu arada sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji alanlarında : pratik çalışmalarla kuram arasındaki sıkı ilişkiye de dokunmak istiyorum. Sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi insan bilimleri arasında, sosyal psikoloji söz konusu olduğuna göre, sosyal psikolojiyi ele alalım. Sosyal psikoloji de tıpkı sosyoloji ve psikoloji gibi iki yönlüdür. Bir yönü ile deneyseldir, bir yönü ile kuramsaldır. Hiçbir insan bilimi yoktur ki, bunların ikisinden birini feda ederek çalışmak olanağını bulsun. Gerçekten deneysellik ve kuramsallık bir ve aynı bilimin, bir ve aynı bütünün birbirini tamamlayan iki kutbudur. İkisi birbirinden ayrılamaz. Yani insan bilimleri bir yönü ile pratikse, bir yönü ile kuramsaldır. Her bilimde bu iki kutup birbirini tamamlayarak ilerler. Daha açık söyleyelim : Kuram ve deney, bir bütünün birbirinden ayrılamaz iki ögesidir. Bu bakımdan insan bilimleri ile uğraşanları iki guruba ayırmak olanaklıdır. Bugün bakıyoruz : bir yanda araştırıcılar var : belirli toplumsal, psikolojik, sosyolojik teknikleri uygulamakla uğraşırlar, sadece.. Bunlar bu tekniklerin metodoloji içindeki yerini, bunların

dayandığı kuramları, felsefeyi, dünya görüşünü hiç dikkate almak gerekimini duymazlar, bunları boş bir çaba sayarlar. Hemen söyleyelim, bu türden araştırıcıların yolu, her halde yaratıcılık değildir. Bu, insanı "routine" e, alışkanlığa götüren en tehlikeli yollardan biridir. Uygar toplumlarda araştırıcıların bu yolda olduklarını, hattâ ne yazık ki, çoğunluğun bu yolda olduğunu görüyoruz. Beri yandan bir ikinci tip var: bazı bilginler test, istatistik gibi tekniklere dayanan araştırmaları küçümser. Ve yarı-gözleme, yarı "spéculation" a dayanan bir yöntemle bir takım sosyolojik sistemler, tipolojiler falan kurmağa çalışırlar. Bunların tuttukları yol da çok tehlikelidir, acele sentezlere sürükler. Kısası bu yolların ikisi de sakattır. Ama araştırıcılar bugün kullandıkları tekniklerin dayandıkları metodolojik ilkeleri, hatta dünya görüşlerini, felsefelerini ne oranda kavrarlarsa "routine" den, alışkanlıktan, kısası bilim ameleliğinden o oranda kurtulurlar.

Size bu fikrimi daha açık anlatmak için 1958-59 da Amerika'da bulunduğum sırada Moreno'nun bir şikâyetini söz konusu edeceğim: Ben Amerika'ya gitmeden önce kendisine 'Sociometry, Cybernetics" (1) adlı bir inceleme göndermiştim: Bu incelemem üzerine, kendisi beni "Beacon" daki enstitüsüne, hastanesine davet etti. Gittim, bir ay kadar da konuğu oldum. O zaman bana akşam sohbetlerinden birinde şunu söylemişti: "Benim sosyometri tekniklerini Pasifikden Atlantiğe kadar bütün Amerika kullanmaktadır. Yarattığım çeşitli teknikler: sosyometri testi, psikodrama, sosyodrama, rol playing gibi birçok teknikleri herkes bol bol kullanmakta, sosyogramlar çıkarmaktadır. Kısası sosyometrinin routine yönünü Amerikalılar canla başla benimsemişlerdir. Ama beni en üzen şey, yıllardan beri bu tekniklerimi kullandıkları halde benim son derecede önem verdiğim felsefesine, metodolojiye getirdiğim yeniliklere hiçbirinin değinmemiş olmasıdır. Ancak birkaç ses Avrupa'dan çıkmıştır. Örneğin Fransa'dan Gurvitch "routine" kısmından çok, sosyometrinin metodolojiye getirdiği yenilikleri, felsefesini, dünya görüşünü ele almıştır. Moreno, bundan sonra birkaç ad daha saydı. "Sizin incelemenizi de sosyometrinin metodolojiye, felsefeye getirdiği yenilikleri dikkate alan bir yazı olduğu için ilginç buldum, sizi buraya davet ettim" dedi. Moreno'nun bu şikâyetlleri, sanırım deminden beri demek istediklerimi açıkça ortaya koymaktadır.

(1) Bu inceleme "Soclometry and Cybernetics" adı ile, Moreno'nun çıkardığı "Group Psychotherapy" dergisinde basılmıştır. Bk. Vol. XII, No. 1, March 1959, S. 96-109, New-Pork, Beacon.

Sözlerimi bitirmeden önce, bundan kırk yıl önce, bir üniversite öğrencisiyken başımdan geçen bir olayı anlatmak istiyorum. Bu olayı "Batı Uygarlığı ve Biz" adlı kitabımda aynen belirtmiştim. Müsaade ederseniz, bu kitaptan bazı pasajlar okuyarak sözlerime son vereceğim :

"Edebiyat fakültesi öğrencisi idim. Felsefe bölümüne gidiyordum. O sıralarda bir matematik felsefesi merakı sarmıştı beni. Bir akşam yine bu konu üzerinde kafamı epeydir kurcalayan bir problemi çözmeğe çalışırken birden aklıma ünlü matematikçilerimizden birine baş vurmak fikri geliverdi. Ertesi gün soluğu Darülfünun'da aldım. (O zaman daha Üniversite kurulmamıştı.) Zahmetim boşa çıktı. Meğer hoca tatilde buraya uğramaz, Şehzadebaşındaki kahvelerden birine gidermiş. Kahveyi buldum, kahveciye tenbih ettim, gelince bana haber verecek. Biraz sonra baktım, kahveci bana doğru ilerliyor. "Efendim, işte şu içeri giren bey" diye fısıldadı. Gerçekten yaşlıca biri içeri giriyordu. Kendisinden geçmiş, babacan bir hali vardı. Pencerenin önündeki masalardan birine oturdu. Soracaklarımı bir daha zihnimden geçirdim, kendime şöyle bir çeki düzen verdim. Masasına yaklaştım. Kendimi tanıttım. Matematik üzerine birşey soracağımı söyledim. Müsaadesini alınca başladım anlatmağa. Beş on dakika sürdü sanırım. Artık söyleyeceğimi söylemiştim. Hekime derdini dökmüş bir hastanın hafifliği çökmüştü üzerime. Dinlemek sırası bende idi. Derdime deva olacak iksiri içmek üzere kulak kesildim. İşte cevabı : "Sen ne diyorsun oğlum, deminden beri birşeyler söyleyip durdun, amma ben birşey anlamadım sözlerinden. Matematiğin ilkeleri, yöntemi, felsefesi gibi kıvır zıvırla uğraşmam ben. Var mı bir geometri problemi. Getir, sana onu hemen çözüvereyim". Dona kaldım.

Hayal kırıklığımın derecesini tasarlarsınız. İşte eskilerin felsefeden kaçınan böyle acaib bir bilim anlayışları vardı. Dar ve kısır bir görüştü bu. Yaratmaya değil, tekrara, bilginliğe değil, bilim ameleliğine, hafızlığa götüren çıkmaz bir yoldu bu.

Hemen belirtelim : felsefe deyince bilimin temel ilkelerini, yöntemlerini eleştirme süzgecinden geçiren düşünüşü ya da bilimin vardığı sonuçlara dayanarak henüz erişemediği noktalar üzerinde birtakım yorumlarda bulunmayı anlatmak istiyoruz. Ayaklarını yerden kesmiş, sırf hayallerle beslenen bir felsefe ancak Ortaçağa yakışır. Böylesi çağımızın olumlu düşünüşü ile bağdaşamaz. Başka bir deyimle, bugünün bilim adamı, bilimin temel ilkelerini, yöntemini kabul eder-

ken eleştirme duygusunu ne oranda tetikte bulundurur, deneyin eriştiği sınırları ne oranda, yorumlamaları ile zorlarsa, o oranda makinalaşmaktan sıyrılmış, yaratma gücünü arttırmış olur. Kısası çözümleyici - analytique olan bilim, bireşimci - synthétique olan felsefe ile kaynaşmadıkça makinalaşmaya, kısırlaşmaya, yerinde saymağa mahkûmdur. Onun için bugün her bilgin biraz filozof, her filozof da biraz bilgin olmak zorundadır". (2)

(2) Bk. N. Ş. Kösemihal, "Batı Uygarlığı ve Biz" Ak Kitapevi, 1968, İstanbul, s. 53

III.

SİYASAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMALAR

BİLDİRİ 4

SİYASİ İLİMLER ARAŞTIRMALARI

KEMAL KARPAT

Bu kadar geniş bir konuyu sınırlandırmadan gereğiyle ele almak imkânsızdır. Bu konuyu aşağıda gösterilen dört kısma bölerek sınırlandırmak ve o şekilde ele almak istiyoruz. Gerek bu bölme şekli, gerek siyasi ilimler tarifimiz, konuşmamızın daha açık anlaşılabilmesi için meydana getirilmiştir.

A. Giriş : Siyasi ilimler konusu ve sosyal gelişme;

B. Siyasi araştırmaları etkileyen kültürel ve ideolojik faktörler;

C. Dış ülkelerde siyasi ilimler araştırmalarında teorik ve metodolojik gelişmeler;

D. Türkiye'de siyasi ilimler araştırmaları ve problemleri.

A. Siyasi ilimler, başka bir deyimle siyaseti inceleme ve anlama çabaları bir bakıma tarih incelemelerinden evvel başlamış sayılabilir. Buna rağmen belirli siyasi ve sosyal grupların ortaya çıkmasile, siyasi ilimlerin yavaş yavaş tarih çerçevesi içine sokularak ele alındığı görülür. Daha sonraları modern devletlerin meydana gelmesiyle siyasi ilimler hukukun bir parçası sayılmaya başlanmıştır. Gerçi zaman zaman, siyasi ilimleri, diğer sosyal ilimlerden, bilhassa hukuktan ayrı olarak geliştirmek çabalarını görmek mümkündür. Büyük sosyal değişikliklerin meydana geldiği zamanlarda siyasi ilimlere büyük önem verildiği bilinen gerçeklerdendir. Bu zamanlarda siyasi ilim, genellikle sosyal değişikliklere neden olan kuvvetleri anlamak, değerlendirmek ve müessese şeklinde düzenlemek amacı ile hareket eder. Buna karşılık, sosyal değişmeler durgunlaşıp belirli bir sosyal denge ortaya çıkınca hukukun önem kazandığı ve siyasi ilimleri içine almak istidadını gösterdiği söylenebilir. Sonuçlanmış sosyal bir gelişmeyi kaide-

lendirmek ve mevcut düzeni korumak isteyen hukukun böylece yapıcı değil tutucu karakteri ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki söylediklerimizi tarihimizden alacağımız bir iki örnekle daha kesin belirtmek mümkündür. İttihat ve Terakki ve Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi araştırmalara konu olacak birçok olayların meydana geldiği ve birçok yazıların yazıldığı bilinmektedir. Şartlar müsait olsa idi bütün bunlardan sağlam bir siyasi ilimler anlayışı ortaya çıkabilirdi. Halbuki 1908 - 1925 yıllarından sonra siyasi ilimlerin değil, hukukun süratle geliştiği ve hemen hemen tüm Türk sosyal düşüncesine hakim olduğu görülmektedir. Gerçekten sözü geçen süre içinde sosyal değişiklikler, belirli bir siyasi düzen ve onun dayanağı olan bazı müesseseler şeklinde sentezleşmiştir. Artık bu rejimi ve müesseseleri korumak ve yürütmek ana mesele olmuştur ki bu ödevi de hukuk yüklenmiştir. Çok partili rejime geçişten sonra (ki bu olayı da çok önemli bazı strüktür gelişmelerine bağlamak mümkündür) hem siyasi sayılacak yayının çoğaldığı hem de siyasi ilimlerin hızla geliştiği görülmektedir. Daha sonra anlatılacağı gibi Türkiye'deki günlük siyasi yayının ve siyasi ilimlerin gelişmesi aşağı yukarı aynı cinsten sosyal olaylara tepki şeklinde olmuştur. Pratik siyasete karışmış kimselerin günlük olayların ve üstünkörü anlaşılmış ideolojilerin etkisi altında yazı yazmaları beklenilen olağan olaylardandır. Amma siyaseti ilim şeklinde incelemek iddiasında olan kimselerin, siyasete karışmış kimselerden ancak biraz daha düzgün ifade ile yazılmış (bazen onların ifadesinden daha düşük kaliteli yazılara da tesadüf edilebilir) amma öz itibarile onlardan farksız olan "ilmi yazıları, şüphesizki siyasi - sosyal olayları bir yandan modern siyasi, diğer yandan hukukî bir açıdan görmenin doğurduğu görüş farklarını 1961 anayasasına temel olan İstanbul ve Ankara Siyasal Bilgiler tasarılarında çok açık olarak görmek mümkündür. İstanbul'da çalışan komite, yeni görüşler getirmek isteyen iki üyeyi çıkardıktan sonra tutucu hukuk düşüncesine uygun bir tasarı ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kendiliğinden kurulan komitenin tasarısı geniş ölçüde "siyasi" bir görüşle hareket ederek ileriye yönelmiş bir anayasa tasarısı hazırlamıştı. Her ne kadar iki tasarı birleştirilmişse de yürürlüğe konan anayasa metni fikrimizce Siyasal Bilgiler Fakültesi tasarısını yakından izlemiştir.

Bugün Türkiye'de sosyal değişmeler devam etmektedir. Buna bağlı olarak siyasi yazılar -belirli ideolojiyi yansıtsın yansıtmasın- her zamandan fazla yaygındır. Buna karşılık, bir ilim kolu olarak siyasi araştırma ve yayınlar tam olgun bir seviyeye ulaşmamışlardır. Günlük si-

yasi yazılarla sağlam bir metoda dayanan siyasi araştırmaların birbirinden kesin olarak ayrılmaları ve bugünün tersine, gerçekçi ve ilmi siyasi araştırma ve yazıların, günlük siyasi yazılara ışık tutması Türkiye'nin ve siyasi ilimlerin geleceği için zorunludur.

Yukarıda siyaset ve siyasi ilimler terimlerinden uzun uzadıya söz ettik. Şimdi bu terimleri konumuz açısından tarif etmeğe çalışacağız. Dar anlamı ile, biz, siyaseti belirli şartlar altında ortaya çıkan ve toplum içinde değişiklikler yaratmak için veya mevcut durumu korumak için kullanılan ve kuvvet unsuruna dayanan bir process, oluş - vetire olarak görmekteyiz. Bu oluşun temelinde kuvvet vardır. Otorite ise bu temel kuvvetin veya yeni deyimle gücün belirli amaçları gerçekleştirmek için belirli müessese ve kişileri tarafından belirli kaidelere göre kullanılmasıdır.

Siyasi ilimler ise temel anlamda toplumsal değişiklikler yaratabilen ve siyasi oluşun temelinde bulunan gücün doğum nedenlerini, ortaya çıkış şekillerini, insanların bu güce hakim olmak için nasıl gruplaştıklarını, ne gibi gerekçe ile hareket ettiklerini, belirli metodlar içinde inceleyen bir sosyalbilim koludur. İşte siyasi ilimlerde görüş açısı, metod ve kavram meseleleri toplumsal değişiklikler yaratan bu gücün incelenmesinde söz konusu olur. Böylece siyasi ilimler sosyal değişiklik meydana getirecek gücün nerede ve nasıl kullanılacağını da ayrıca kendine konu edinir, ancak bunu yaparken günlük siyasi olayları doğuran ana nedenleri genelleme suretiyle kavramlar şekline soktuğu gibi olaylarla sosyal kişiler ve sosyal gruplar arasında bağlar kurmaya çalışmaktadır. Sosyal ve politik gelişmelerin meydana gelmesinde, başka bir deyimle gücün doğumunda kişilerin mi, ekonomik kuvvetin mi birinci derecede önemli olduğu meselesine dokunmuyoruz. Çünkü bu mesele konumuz dışında kaldığı gibi çok tekrarlanmış bir tartışmaya yer vereceği muhakkaktır.

O halde bu incelememizde biz siyasete sosyal değişiklik yaratma veya mevcut düzeni koruma gücü üzerine oturmuş bir process - vetire olarak bakacağız. Pratik siyaseti bu güce hakim olma çabası olarak göreceğiz. Siyasi ilimleri ise bu gücün doğumunu, gelişmesini, sosyal gruplarla ilgisini inceleyecek bir ilim disiplini olarak ele alacağız. Ana konumuz da zaten budur.

B. Asıl konumuza geçmezden evvel siyasi ilimleri bütün yönleriyle etkileyen bazı kültürel ve ideolojik faktörlere dokunmak istiyoruz. Kültürün ve ideolojinin doğumunu değil, bunların siyasi araştırmalarda

kullanılan kavramları ve teorileri etkileyip etkilemediği meseleleri üzerine eğilmek istiyoruz. Başka bir deyimle, kültürün ve idolojinin siyasi araştırmadaki fonksiyonunu ele almak istiyoruz. Kültür kavramını eğitimin üstünde kişinin doğumundan ölümüne kadar tutumunu, yargı değerlerini ilk tayin eden etkenler grubu olarak tanımlayabiliriz. Sosyal ilimleri ve bu arada siyasi ilimleri insanların tutumu ve yargı değerleriyle ilgili görmek de mümkündür. Çünkü siyasi yargılar kültürün bir parçasıdır. Her nekadar bu meseleyi kestirme olarak, kültürü alt yapı tayin eder demekle bir çözüm şekline bağlamak mümkünse de, pratikte üst yapının alt yapıyı etkilediğini ve toplumun uzun süre belirli kültür şekilllerine bağlı kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Üçüncü dünya ülkelerinin kullandıkları kültür sembolleri, tarihi kimliklerini bulma çabaları, Batı hakimiyetinden kurtulma savaşlarında büyük rol oynamışlardır. Bunlar ise üst yapıdan, yani kültürden gelen ve siyasi vetireye katılan unsurlardır. Üst yapının, yani kültürün etkisini mevcut farz ederek şimdi asıl konumuzla ilgili ana bir soru sorabiliriz ki bu da kültür etkisinden sıyrılmış sosyal ve siyasi ilimlerin bulunup bulunmamasıdır. Bu günkü anlamda sosyal ilimlerin kökü Batıda olduğuna göre bu ilimler muayyen ölçülerde Batının kültürünü yansıtıyor demektir. Sosyal ilimler, ne denirse densin bazı değer yargılarından kendini tamamile sıyıramaz. Tabii ki Batı değerlerinin üstünlüğü peşinen kabul edilirse mesele basitleşir, değişme mihaniki bir değer aktarmasından ileriye gidemez. Amma bir toplumun kendine mahsus değerleri bulduğu ve bunları korumak için çabalayacağı düşünülürse bu değer aktarmanın ve bu arada başka kültür etkisini yansıtan sosyal ilimlerin diğer bir ülkede kolaylıkla yer etmeyeceği kendiliğinden ortaya çıkar. Türkiye bu bakımdan en canlı bir örnektir. Bir çok sosyal ilimler dallarının Türkiye'de halen yerleşemediği bir gerçektir. Bu dallarda çalışan kimselerin çeşitli şekilde eskiden toplum dışı bırakıldığı da çok iyi bilinmektedir. Eğer sosyal ilimler Türkiye'de gelişecek ise bu meselenin, başka bir deyimle Batı sosyal ilimler anlayışının Türk kültürü ve Türk halkının yaşayışı ve değerleri ile çatışıp çatışmadığını, çatışıyorsa neden çatıştığını derinine incelemeli ve bir hal şekline bağlamalıdır.

Mesele çok önemli olduğu için biraz daha derinleştirmeğe değer. Batılı sosyal ilimler düşünürleri müslüman ülkelerinden, bu arada Türkiye'den söz açtıklarında, bu ülkelerde yaşayan kimselerin tutumunu islâmın tayin ettiğini iki yüz seneden beri tekrar edip durmuşlardır. Buna karşılık bir islâm memleketleri sosyolojisinden veya siyasi ilimlerinden söz edildiği zaman bunu şiddetle red ederek, ancak Batı an-

lamında bir sosyal ilimlerin bulunacağını ileri sürmekten çekinmemişlerdir.

Biz, meselenin daha iyi anlaşılması için bunu tek yönlü olarak bütün çıplaklığı ile ortaya koyduk. Şüphesiz ki Batıda geliştirilen sosyal ilimleri, bu kültür çerçevesi içine az veya hiç girmeyen ülkelere uygulamak mümkündür. Bunun bazı şartları vardır. Her şeyden evvel Batı dediğimiz medeniyetin ne olduğunu açıkça anlamak gelir. Ondan sonra sıra, yargı değerlerinden uzak bir sosyal ve siyasi ilimler kurmaya gelir. Şunu peşinen söylemeliyiz ki Batı (Western) kültürü veya medeniyeti diye bir şey yoktur. Bir Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan ilh. kültürü ve bunların çeşitli derecelerde paylaştıkları teknoloji ve siyasi gücü, milli veya modern devlet çerçevesi içinde en verimli bir surette teşkilâtlandırmaları vardır. Bir Fransız bir Almanla görüştüğü zaman Batılı olarak değil belirli siyasi ve sosyal bir topluma bağlı bir kimse olarak görüşür. Ancak üçüncü dünya, başka bir deyimle geri kalmış ülkelerden söz açıldığı zaman kendilerini Batılı olarak tanıtırlar. Batı medeniyeti kavramı üçüncü dünya ülkeleri bakımından her şeyden evvel siyasi bir kavram olarak kullanılmıştır ve öyle anlaşılması gerekir. Bugün Avrupa, sömürgelerini kaybettikten sonra Batıcılık kavramına oldukça az yer vermesine karşılık, bunun, bilhassa ikinci dünya savaşından sonra, Amerika'da çok yaygın bir halde kullanıldığını görmek mümkündür. Papanın ehlisalip savaşları ile koruduğu Batı medeniyetinin savunmasını bugün için Amerika üzerine almıştır. Hem de bir çok bakıma Batı medeniyeti ile ilgisi ciddi şekilde tartışılabildiği halde. Birleşik Amerika Devletleri esasında Avrupa devletlerine değil, bugün kurulmuş veya kurulmakta olan yeni ülkelere benzer bir şekilde kurulmuş ve öyle gelişmiştir. Avrupa'nın yerini alma çabasını siyasi miras meselesi olarak görmek mümkündür. Amerika'nın yeni bir ülke olma özellikleri, üçüncü dünya devletlerine benzer tarafları bulunduğu düşüncelerini aslında yine Amerika'da sosyal ve siyasi ilimlerin buluşlarına dayanarak ileri sürüyoruz. Çünkü her şeye rağmen sosyal ilimlerde gerçek manada yeni kavramlar araştırmaları Amerika'da geliştirilmiştir.

Genel olarak dokunmak istediğimiz ve bir dereceye kadar kültür etkenine benzeyen diğer bir etken ideolojidir. Bu meseleyi bir soru şeklinde ifade etmek mümkündür. Hakim bir ideolojiyi ifade etmeyen veya belirli bir grubun sosyal değişmeleri meydana getirecek gücü elde etmek için öne sürdüğü siyasi gerçekleri yansıtmayan siyasi ilimler olur mu? Şüphesiz ki her siyasi ve sosyal yazıda ve araştır-

mada çeşitli derecede ideolojik etkiler vardır. Adı ne olursa olsun ideoloji kendini tutum, kavram, görüş açısı ve daha az bir derecede metod seçiminde gösterir. Açık olsun kapalı olsun her siyasi ve sosyal araştırmada ideolojinin etkilediği yargılar vardır. Bu konuda batılı ve doğulu yazarlar ve düşünürler arasında geniş bir anlaşma vardır. Ancak ideoloji ayrımından doğan farkları, sağlam metodoloji sayesinde her iki dünya geniş çapta gidererek aralarında ilmi alanda bir dialog kurmak imkânını bulmuşlardır. Başka bir deyimle metodoloji sayesinde, ideoloji farklarının üstünde bir iletim (communication) imkânı ortaya çıkmıştır. "İdeolojik" olmak iddiasında bulunan hiç bir kaide gözönünde tutulmaksızın olayları doğalın dışında suni bir şekilde, belirli bir ideolojiyi ne pahasına olursa olsun doğrulamak amacını güden siyasi yazıların önemi kalmamıştır. Ne Batıda ne de Sosyalist ülkelerde bu gibi siyasi yazıların ve araştırmaların yeri yoktur. İdeolojik farklar baki kalmakla beraber Batıda ve Doğuda yürütülen sosyal araştırmalar arasında metod, organizasyon, ilh. bakımından inanılmayacak kadar benzerlikler vardır. Bu gelişme ise doğru metod kullanıldığı takdirde ideoloji ve kültürün yarattığı ayrımların bir dereceye kadar giderilerek sosyal bilginler arasında ortak bir dil yaratmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Gönül isterdi ki aynı gelişme Türkiye'de de yer etsin. Üzülerek söylerim ki sosyalist ve kapitalist ülkelerin literatürünü yakından izlediğimiz halde Türkiye'deki aşırı uçların yazıları kadar köksüz, suni, entellektüel bakımdan değersiz yazılara tesadüf etmedik. Bu gibi yazıların kimi etkilediği, fikir gelişmemize ve nihayet siyasi ilimlerin ilerlemesine nasıl yardım ettiği incelenmeye değer meselelerdir.

C. Türkiye'de siyasi araştırmaların Batı ülkelerinde kavram ve metodlar tarafından etkilendiği için bu son ülkelerdeki gelişmelerin bazılarını gözden geçirmek faydalıdır. Bugün modern anlamda sosyal ilimlerin kurucuları Karl Marx, Max Weber, Robert Mitchell, Karl Mannheim, Pareto ve diğer bilginlerdir. Siyasi ilimlerin yaratıcılarını ise Eflatun ve Aristo'dan başlıyarak yüzlerce isim şeklinde sıralamak mümkündür.

Klâsik siyasi ilimler değişmez bazı ana kavramlardan hareket etmiştir. İnsanın politik bir varlık oluşu, Tanrı tarafından yaratılmış bir düzen düşüncesi, eşyanın tabiatında bulunan ve akıl yolu ile anlaşılacak tabiî kanun fikri ve sonra insanların ideal siyasi kurumu elde etmek için durmadan çabaladıkları, darwinismin siyasete uygulanması gibi görüşler siyasi düşünce ve araştırmaların yüzyıllar boyunca ha-

reket noktaları olmuşlardır. Onun için yakın zamanlara kadar siyasi ilimlerin teorik kısmı siyasi düşünce tarihi olmaktan ileriye gidememiştir. Buna karşılık siyasi ilimlerin pratik kısmı mevcut devlet müesseselerini ve onları düzenleyen yasaların tarihi bir tasvirden ibaret kalmıştır. Siyasi ilimler böylece çeşitli faktörlerin bir araya gelerek yarattığı devleti, başka bir deyimle oldukça kesin bir şekil almış sosyal bir oluşun sonucunu tanıtmakla yetiniyordu.

Devletin diğer devletlerle olan ilgilerini inceleyen siyasi bilimler kolu ise devletlerarası kanun ve siyasi tarih olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi ilimlerin klâsik üç koluna -anayasa ve müesseseler, siyasi düşünce ve teori, devletlerarası hukuk- dördüncü bir kolun katılması oldukça geç gerçekleşmiştir. Comparati ve Government veya mukayeseli devlet bölümü yabancı devletlerin idare şekillerini incelemek amacı ile kurulmuştur. Yalnız Avrupa'nın iki veya daha çok devlet müesseselerini mihaniki bir şekilde incelemekle işe girişen bu siyasi ilimler kolu daha başlangıçta bazı teorik güçlüklerle karşılaşmıştır. Kültür birliği ve Batı medeniyeti üstünlüğünden hareket eden bu kola bağlı bilginler aynı dili konuşan, aynı dine mensup ülkelerin müesseseleri ve siyasi tutumları arasında bulunan büyük farkların nedenlerini açıklamakta güçlük çektiler. Böylece siyasi ilimlerin klâsik kavramlarının yetersizliği aşikâr olarak meydana çıktı. Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi alanda ötedenberi deneme kabilinde yapılan yeni tip araştırmaları, siyasi partiler ve baskı grupları üzerine yeni ışık tutmayı başarınca siyasi ilimler de yeni bir safhaya girmiş oldu. Bu araştırmalar siyasi partileri oluş halinde inceleyerek klâsik siyasi ilimlerin iki temelini birden çökertti. Bir yandan evvelden tayin edilmiş bir düzenin bulunmadığını ispat ederken, diğer yandan siyasi olayların yüksek bir ideale doğru da yönelmediğini açıkça ortaya koydu. Siyasi partilerin temelinde çıkar saikinin (interest motivation) bulunduğu anlaşıldı. Şüphesiz ki bu "çıkar" yalnız basit maddi kazançtan ibaret değildir. Çıkar kavramının çok girift olduğu aşikârdı. Onu anlamak ve açıklamak ise siyasi ilimlerin dışında bulunan kavramlar ve metodlarla mümkün olacaktı.

Yukarıda söz konusu olan teorik gelişme, sosyal alanda çalışanların başka yollardan hareket ederek ulaştıkları sonuçlarla da kolayca bağdaştı. Ampirik araştırma yolu ile siyasi partilerin çıkar için çabaladıkları sonucuna ulaşanlar, sınıflararası ilgileri ve mücadeleyi çıkar esasına bağlayanlarla bir noktada birleşmiş oluyorlardı. Yeni siyasi ilimciler ve marxistler temel ideolojide birbirinden ayrılmakla beraber

olayları ele alış biçiminde birbirlerine bir hayli yaklaşmış bulunuyorlardı. Artık siyasi araştırmaların amacı, sonuçlanmış bir gelişmenin tarihçesini yapmak değil, o gelişmeyi yaratan kuvvetleri anlamak ve icabında onları belirli hedeflere göre yönetmek olmuştur. "Social enginearing", hem Doğuda hem Batıda doğmuş bulunuyordu. Amerika'da 1930 lardan sonra başlayan bu gelişme siyasi ilimlerin yavaş yavaş sosyoloji, antropoloji ve hatta psikolojiye doğru açılmaları ile daha da fazla hızlanmıştır. 1920 den sonra Avrupa'dan Amerika'ya göç eden Alman, Fransız ve Rus asıllı sosyal bilginler Nazi, Faşist ve Komünist idarelerin, klâsik siyasi ilimler idealizmini kökünden yıktığını pek iyi biliyorlardı. Bunlar toplumları pasif bir şekilde inceleyen klâsik sosyoloji ve antropolojiyi de yetersiz bulduklarından incelemelerini toplum değişmeleri üzerine toplayarak bir bakıma siyasi ilimlere yaklaşmış oldular.

Sosyal ilimlerle siyasi ilimler arasındaki kavram ve metod kaynaşması ikinci dünya savaşından sonra bir kat daha hızlandı. Siyasi ilimlerin bir çeşit siyasi sosyoloji şeklini alması, geniş çapta sosyolojiden ve antropolojiden yararlanmakla mümkün olmuştur. O kadar ki sosyolog ve antropologların bir çoğu siyasi ilimlere kendi branşlarının bir kolu gibi bakmaya bile başlamışlardır. Şüphesiz ki bu görüş yanlıştır. Çünkü siyasi ilimler kesin bir ilim olmak çabasına girişirken toplumu bütünü ile incelediğini, sosyolog ve antropologların münferit sosyal olay ve topluluklar üzerinde çalıştıklarını, devlet müesseselerine ve salt siyasi fonksiyonlara pek değinemediklerini de gözden uzak tutmuyordu. İşte bu süreler içinde Amerikan siyasi ilimlerinin gelişmesine ana yönü veren Max Weber'dir. Weber "üst yapı"dan gelen etkenlere çok büyük ölçüde yer vermekle bir bakıma K. Marx'ın doktrinindeki boşlukları yepyeni bir görüşle tamamlamakta idi. Üstelik K. Marx'ın Avrupa kültürü dışındaki kültürleri gereği gibi incelememiş olmasına, hatta bunları değersiz saymasına karşılık, Weber bu kültürleri ve Asya siyasi sistemlerini kendi değerleri ve oluş şartları içinde incelemeğe gayret etmiştir. Weber'in bütün kaynakları kullanmaması, genellemelere kolayca başvurması yine de onun bürokrasi, din, modern vergi ve kapitalist sistemin doğuşu, ideoloji ve elitler hakkında yazdıklarının değerini azaltmaz.

Her ne olursa olsun otuz kırk yıl evvel Amerika'da başlayan siyasi ilimler metodoloji gelişmeleri ikinci dünya savaşından sonra bir kat daha hızlanmıştır. Bu gelişmelerin ana nedeni üçüncü dünya ülkelerinin ortaya çıkışıdır. Şüphesiz ki bu ülkelerin doğumu, iç gelişmeleri,

örgütlenmeleri ne klâsik marksizme, ne de batının siyasi teorilerine uygun düşüyordu. Olup bitenleri anlamak ve incelemek için yeni kavramlara mutlaka ihtiyaç vardı. Böylece ikinci dünya savaşından sonra en fazla gelişen siyasi ilimler kolu (comparative government) (mukayeseli devlet) bölümüne bağlı olarak incelenen gelişmekte olan ülkeler (Developing Nations) koludur. Bir siyasi sosyoloji olan bu bölümün metodik temeli functionalism'dir. Her ne kadar functionalism daha eski bir tarihi olan behaviorism'den doğmuş ise de az zaman içinde kendine öz bir kimlik kazanmıştır.

Gabriel Almond'ın ve James Coleman'ın tanıttıkları functionalism'i, eski terimle "hizmet ifa etmek" olarak çevirebiliriz. Functionalism, tüm kültür etkilerinden uzak olarak siyasi sistemler arasında ortak unsurlar aramakla işe başlamıştır. İşte bu açıdan bakıldığı zaman yeni ve eski, gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerdeki siyasi sistemlerin (sistem teorileri Talcott Parsons ve bilhassa David Easton tarafından işlenmiştir) düzen güvenliği sağlamak gibi ortak fonksiyonlara sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

Toplum yapısının farklılaşması ise fonksiyon farklılaşmasını doğurduğu için gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki siyasi fark, birincisinin çok sayıda, özellikleri iyice belirmiş fonksiyonlara sahip olması, ikincisinin, yani gelişmemiş ülkelerin farklılaşmamış birkaç fonksiyonu birden yürüten az sayıda siyasî structure'lere sahip olmalarıdır. Functionalism, değer yargılarına, ideolojiye yer vermediği ve siyasi sistemi mihaniki çalışan bir varlık olarak gördüğü için şiddetle yerilmiştir. Bütün eksikliklerine rağmen functionalism tüm siyasi sistemlerin iç yapılarını ve işleyişlerini tespit etmek amacını güttüğü için evrensel ve operational (yürütülebilen) bir teorinin ortaya çıkmasına yardım etmiş sayılır. Üstelik bu teori sayesinde Batı dünyası dışındaki siyasi sistemlere de objektif bir şekilde bakarak bunların kendi özel şartları içinde, kendi ihtiyaçlarını gidermek için özel sistemler yaratabileceklerini teorik olarak kabul etmek mümkün olmuştur.

Kişisel ve toplumsal tutumları esas alarak hareket eden behaviorism ise siyasi olayların "nasıl" "ne için" "nerede" "kim" "kimin için" ortaya çıktıklarını incelemeye gayret eder. Evvelinden verilmiş yargıları yani deduksyon metodunu bir yana bırakarak her siyasi olayı, derinini inceleyerek kıyaslama suretiyle genellemeye doğru gider. Behaviorism kişisel saiklere (motives) çok önem verdiği için subjek-

tif kalacağı, evrensel ve suretli teoriler yaratamayacağı için yerilmiştir.

Siyasi ilimlerin, bütün bu gelişmelere rağmen (biz bazı ana teorileri vermekle yetindiğimiz için diğer siyasi ilimler teorilerine, bilhassa modernleşme teorilerine dokunmayacağız) yargı değerlerinden sıyrılamadığı ve gerçek anlamda "ilim" olamayacağı ileri sürülmüştür. Bu eksikliği gidermek, bu arada siyasi gelişmeleri önceden haber vermek iddiasını gerçekleştirmek amacı ile Amerikan siyasi ilimleri, fizik ilimler gibi bir "ilim" olmak yollarını araştırmıştır. Seçim neticelerini önceden haber vermek hususunda elde ettiği başarıdan cesaret alarak yürüttüğü çalışmaların sonuçları pek verimli sayılamaz. Bununla beraber bu alanda yapılan çalışmalar bir hayli ilerlemiştir. Bu arada istatistik, yani kantitatif metoda geniş çapta yer verilmiş ve ekonomik teorilere doğru bir açılma başlamıştır. Bununla beraber ana amaç olan siyasi olayları evvelinden haber vermek ve siyasi ilimleri fizik ilimlere benzer kesin bir şekile sokmak amacı gerçekleşmemiştir. Amerika'da son iki yıl içinde patlak veren ideoloji kavgaları, üniversitelerdeki olaylar ve zenci hareketleri, siyasi sosyoloji bilginlerinin (D. Bell, E. Shills) artık Batı ve Doğuda ideolojinin önemi kalmadığı ve ideolojinin sonu (End of Ideology) geldiğini iddia ettikleri bir sırada meydana gelmiştir. Bu ise subjektif faktörlerin tekrar ele alınmasına doğru bir gelişme yaratmıştır.

Halen Amerika'da siyasi ilimler, edindiği tecrübeler ve bilhassa yeni kavramlar ve teorilerle mücehhez olarak tarihi araştırmalar yolunu tutmuştur. Biz de, tarih çalışmalarının siyasi ilimler kavram ve metodları ile yürütüldüğü zaman çok başarılı sonuçlar vereceğine inandığımız için siyasi ilimlerdeki bu son gelişmeyi çok olumlu görüyoruz.

Amerika'da siyasi ilimlerdeki gelişmelerin, bu alanda altınçağını 1930 - 1950 yılları arasında yaşamış olan Avrupa'yı yakından etkilediğini söyleyebiliriz. Siyasi ilimlere hukuk veya tarih dışında bir kimlik tanıtmak için uzun süre çabalayan Avrupa üniversiteleri bu amaçlarını geniş ölçüde gerçekleştirmiş sayılabilirler. Burada yapılan çalışmalar uzun süre Amerikan sosyal ilimlerindeki buluşları yansıttıktan sonra halen orijinal eser vermek yolunu tutmuş sayılabilirler.

Sosyalist ülkelerdeki siyasi araştırmalar önemli gelişmeler arifesindedir. Uzun süre bu ülkelerde siyasi ilimlere ayrı bir varlık tanınmamıştır. Siyasi konular tarih çerçevesi içinde ele alınmıştır. Siyasetle uğraşan enstitüler ya dış işler üzerine eğilmiş veya parti doktrinini

yaymakla görevli idiler. Marxist teorinin her meseleyi evvelden gördüğü ve her şeyi cevaplandırdığı düşüncesi ile Sovyetler, Batıda gelişen sosyal ilimler kollarının bir çoğunu ya geliştirmemişler veya tamamile red etmişlerdi. Ancak kendi ülkelerinde bazı özel gelişmeler ve üçüncü dünyada olup bitenler kaba marksizmin yetersizliğini ortaya koyduktan sonra durum değişmiştir. Sosyalist ülkelerdeki gelişmelerin tümünü bilmemekle beraber bunların bazılarında, bilhassa Polonya'da, çok önemli bazı çalışmaların yürütüldüğünü biliyoruz. Objektif ve görüşme (Interview) metodları ile yürütülen bu çalışmalar marksizmin romantik olduğu kadar yalın ve ilkel şekillerinden kurtulmaya yüz tuttuğunu göstermektedir.

D. Türkiye'de siyasi düşünce ve siyasi yazılar inanılmayacak kadar gelişmiş bir tarihçeye sahiptir. Gerçekten objektif bir şekilde bakılırsa denilebilir ki Osmanlı İmparatorluğu süresince yazılmış eserlerin en orjinalleri siyasi alandadır. Hatta daha ileri giderek diyebiliriz ki Tursun beğ'den Sadık Paşa'ya ve Genç Osmanlılara kadar dört yüz yıl süresince Osmanlı - Türk düşüncesinde bir devamlılık vardır. Biz bunları Hasan Kafi el Bosnevi (16. yüz yıl sonu) ve Koci Bey (17. yüz yıl başı) yazıları arasında yaptığımız bir karşılaştırmaya dayanarak söylüyoruz. Osmanlı siyasi düşüncesinin en önemli yönlerinden birisi olaylara dayanan objektifliğidir. Gerçi din etkisi ilk bakışta çok yaygın görülse de daha yakından bakıldığı zaman bu etkinin ancak şekle münhasır kaldığı anlaşılır. Diyebiliriz ki Osmanlılarda siyasi düşünce esas itibarile siyasi gücün kullanılması ve otoritenin kabulü için gerekçeler yaratmak konuları ile ilgilidir. Osmanlı idaresinin uzun süre dayanabilmesinin ana nedenlerinden biri idarecilerin siyasi kuvvet hakkında objektif ve fonksiyonel bir görüşe sahip olmalarıdır. Bu düşünce geleneğinin bir dereceye kadar tatbikatta muhafaza edilmesine karşılık, teorik alanda yavaş yavaş utopik bir liberalizm şekline girdiğini görüyoruz. İttihat ve Terakki ile 1908 den sonra kaybolduğuna şahit oluyoruz. Gerçi şeklen fikir gıdasını Avrupa'dan alan, amma gittikçe hem kendi toplumundan hem de Avrupa'dan yabancılaşan bu ütoptik liberalizmin savunucusu olan "modern" aydınlar grubunu yeni siyasi bir düzenin habercileri saymak mümkündür. Amma kendi kültür ve siyasi düşünce geleneklerini tamamile bir yana bırakmaları bir bakıma özledikleri yeni hayatın yerleşememesinin baş nedeni olmuştur. İttihat ve Terakki devrinde (1908-18) Milli Mücadele ve Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında siyasi ilimlere konu olacak bir çok malzeme ortaya çıkmakla beraber siyasi ilimlerin ilim olarak gelişmesinde büyük başarı sağla-

namamıştır. Gerçi bir yandan **Ülkü** dergisi diğer yandan **Kadro** ve daha sonra **Yurt** ve **Dünya** dergileri siyasi düşünce alanlarında yenilikler getirmişlerse de bunların bugünkü anlamda siyasi ilimlerle ilgileri azdır. Cumhuriyet devrinde ilimlerin ve bu arada tüm sosyal ilimlerin gelişmemesinin ana nedeni 1925'ten sonra Cumhuriyet rejimine eğitim yolu ile zoraki olarak giydirilen ideolojik kılıftır. Subjektif esaslardan hareket ederek suni olarak yaratılan bu idoelojiyi yeren tüm çalışmalar ve bu arada objektif manada sosyal ve siyasi araştırmalar "solcu" olarak vasıflandırılmışlardır. Aslında Türkiye Cumhuriyetinin ana doğuş şartları ile ilgisiz olan bu ideoloji ve buna karşı uyanan tepkilerin aslında gerçek manada sağcı veya solcu doktrinlerle de ilgisi azdır. Yaratılan ideolojinin ana amacı devlet ve devlet müesseselerini yerleştirmek ve bu müesseselerde yeralmış kimselerin sosyal ve siyasi otoritesine hukuki ve felsefi bir temel sağlamaktı.

Türkiye'de sağcı olarak bilinen ve kökleri tarihimizin ve sosyal yapımızın derinlerine inen tutumlar ve düşünceler vardır. Buna karşılık kökleri yine yurdun gerçeklerine dayanan bir sol düşünce ve tutum vardır. Gerçek manada Türkiye'deki "sağ" ve "sol" aşağı yukarı ayni köklerden güc kazandıkları için birbirlerine inanılmayacak derecede yakındırlar (Biz burada günlük sağ ve sol tartışmaları değil bu akımların tarihi köklerine işaret etmek istiyoruz ki bunlar da yabancılaşma, milli eğemenliği kaybetmek korkusu gibi konu dışı meselelerdir). Türkiye'de sağ ve sol görüşleri savunanları çok defa sosyal ilimlere mensup kimseler arasında bulmak mümkündür. Kestirmeden söz etmek gerekirse denilebilir ki modern sosyoloji, antropoloji ile meşgul olanlar "solcu" olarak adlandırılmışlardır. Buna karşılık tarihçiler ve edebiyatçıların önemli bir kısmı 1950 lere kadar "sağcı" olarak bilinmekte idiler. İtiraf ederiz ki bizim bildiğimiz kadar bu gibi yapmacık, ilim ve rasyonel düşünce ile ilgisi olmayan ayrımları dünyanın hiç bir yerinde bulamayız. Ötedenberi küçümsediğimiz Arap ülkeleri bile bu alanda Türkiye'den çok daha ileri sayılabilir. Bu durumun nedenlerini tarihimizde yapılan temel hatalarda (yanlış bir modernleşme anlamına sahip olmak gibi) ve bu hataların Cumhuriyet devresinde süregelmiş olmasında bulabiliriz. Bunların giderilmesi ise gerçek manada sosyal ilimler anlayışına sahip, Türkiye'nin geçirdiği sosyal ve siyasi gelişmeleri kendi şartları içinde objektif bir şekilde görebilen kimseler sayesinde mümkün olabilir. İşte Cumhuriyet devrinde sosyal değişme ve modernleşme hususundaki eski hatalar devam ederken siyasi ilimler bunları desteklemek için çok kez bir çeşit "ilmi" gerekçe kaynağı ola-

rak kullanılmıştır. 1960 devriminden sonra başlayan düşünce akımları şüphesiz ki Türkiye'nin entellektüel tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu gelişmeler henüz bir senteze ulaşamadığından bunlara şimdilik dokunmayacağız. Türkiye'de siyasi ilimler alanında modern anlamda en köklü hamle Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi'nde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ve diğer bir iki yerde yapılan bazı çalışmalar bir yana bırakılırsa en iyi siyasi araştırmaların halen Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Gerçi Türkiye'de siyasi ilimler görüşlerine en uygun eser ilk olarak İstanbul'da 1952 de Prof. T. Z. Tunaya'nın **Türkiye'de Siyasi Partiler**idir. Amma bundan sonra öncülüğü Mülkiye almıştır. Mülkiye'nin 1951 yıllarından sonra uğraştığı değişiklikler ve bilhassa eğitim programına sokulan yeni kurlar Türkiye'de siyasi ilimlerin yeni bir seviyeye çıkmasına yardımı dokunmuştur. Bununla beraber, kanımızca, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Türkiye'nin diğer üniversitelerinde yapılan araştırmalar ümit verici gelişmelere rağmen halen tam manasiyle tatmin edici değildirler. Siyasi ilimler araştırmalarının eksikliklerini biz şu şekilde sıralayabiliriz :

1. Araştırmaya temel olacak teoriler yeter derecede tartışılarak Türkiye'nin özel şartlarına uygun işler operational bir hale sokulmamıştır. Araştırma teorileri bakımından kesin bir görüş açısının yaygın bir şekilde yer ettiğini görmüyoruz. Sağlam bir görüş açısı, etkilendiği siyasi doktrin ne olursa olsun o araştırmaya bir bütünlük ve insicam verdiği ve konunun sınırlarını tayin ettiği gibi o konunun bir ana fikir etrafında tartışılmasını sağlar.

2. Kavramlar (concept) meselesi başlı başına bir konu olabilir. Kavramlar, daha evvel tayin edilen ana teoriler çerçevesi içinde çeşitli meselelerin genel ve soyut konular halinde işlenmesine yardım eder. Gerek teori, gerek kavram, siyasi doktrinler veya tecrübe sayesinde elde edilen kanunlar gibi "gerçek" olmak iddiasında değildirler. Bunlar araştırmaya yardım eden soyut araçlardır. İnsan aklının yarattığı şekiller olmalarına rağmen, kavramların gerçek olayları yansıtmaları esastır. Siyasi ilimler araştırmalarında teorilerin ve kavramların yerlerini gereği ile tayin etmeksizin başarılı bir araştırma yürütmek imkânsızdır. İtiraf etmek gerekir ki dünyanın her yerinde eğitimin karşılaştığı en güç meselelerden biri teori ve kavramların öğrenciye anlatılmasıdır. Öğrenciler çok soyut olarak gördükleri bu meselelere pek yanaşmamaktadırlar. Amma meseleleri kavradıktan sonra da teori ve kavram tartışmalarına o kadar kapılıyorlar ki bunların araştırma

araçları olduğunu unutarak "gerçek" imiş gibi kabul ediyorlar. Türkiye'de siyasi ilimlerde kavram meselelerinin çok ilksel bir durumda olduklarını söylemekle yetiniyoruz.

3. Metod, belirli teori ve kavramlarla hareket eden araştırıcının materiyelini bulmak, seçmek, kullanmak, sentez yapmak ve sonuçlar çıkarmak için uygulayacağı yollardır. Aslında siyasi araştırmanın en önemli tarafı metoddur. Bazen sağlam bir metod, kavram ve teori noksanlarını giderebilir. Araştırmacının metodu ampirik veya teorik olabilir ki bu çok defa konunun özelliklerine göre tayin edilir. Materiyel yazılı kaynaklardan olduğu kadar diğer bir çok şekilde elde edilebilir. Araştırmanın mikro mu, makro mu olacağını, kapsayacağı süreyi ve konuları araştırıcı tayin eder. Türkiye'de siyasi ilimler araştırmalarının birçoğu herşeyi kapsayacak şekilde geniş tutulmaktadır. Böyle olunca da deskriptif (tasvir edici) taraf önde gelmektedir. Halbuki siyasi ilimlerde analiz yani tahlilin başta gelmesi arzu edilir. Tasvir edici metod genellikle neden - sonuç ilgisine (causal relationship) dayanmadan hareket edebilmekte serbest olduğu için bugün yeterli sayılmamaktadır. Diğer yandan siyasi ilimlerde ampirik metodlarla saha araştırmalarının yaygın olduğuna önemle işaret etmek isteriz. Türkiye'de bu çeşit çalışmalar pek görülmemektedir. Siyasi araştırmalara konu olacak bir çok meseleler ya hiç ele alınmamakta veya görüş ve metod bakımından yetersiz oldukları için etkisiz kalmaktadırlar. Meselâ 1961 Anayasası ile ilgili birinci derecede önem taşıyan pratik ve teorik bir çok mesele ele alınmamıştır. Partilerin il ve ilçelerdeki örgütleri ve bu örgütlerin sosyal yapıları, çalışma usulleri ele alınmamış önemli konular arasındadır.

4. Objektif, tarafsız ve rasyonel çalışma her araştırmacıda bulunması gereken ana vasıflardandır. Bu şartlar o kadar olağandır ki bunları dile getirmek bile lüzumsuzdur. Bununla beraber Türkiye'de siyasi ilimler alanında yapılan çalışmaların en büyük eksikliği budur. Toplanan materiyel objektif, bitaraf olarak değerlendirilmeden çok kez evvelinden peşin verilmiş yargıları doğrulamak için kullanılmaktadır. Temel eserler bir yana bırakılarak rastgele yazılmış gayri ciddi eserler hemde süs kabilinden dipnotları vererek kaynak olarak gösterilmektedir. Yazarın siyasi görüşüne uymayan veya şahsen sevmediği kimselerin eserlerini bibliyografyada dahi göstermemek çok olağandır. Buna karşılık kişi olarak sevdiği veya siyasi görüşlerine katıldığı kimselerden uzun uzadıya sitayişle söz etmek en ciddi çalışmalarda bile görülmektedir. Türklerin yazdığı eserlerin peşinen değersiz olduklarına hüküm

vererek kaynak olarak yalnız yabancı isimler vermek eskiden çok yaygındı. Son yıllarda Batıya karşı tepki başladıktan sonra Amerikan ve hatta Fransız kaynakların yerini yazarın siyasi eyilimine göre seçilmiş yerli sağ veya sol çevrelerin isimleri ve eserleri almıştır. Bu gibi dalgalanmaları bir bakıma olağan gelişmeler saymak mümkündür. Ancak Türk düşüncesinin yüz elli seneden beri durmadan gelişerek hiç bir yere ulaşmadığı düşünülürse bu gidişe son vermek gerektiği açık olarak meydana çıkar. Şeklî olarak bir ideolojiye uyma çabası ile yazılmış, peşin yargılarla dolu binlerce yayın piyasayı doldurduğu bir sırada ilmi ölçülere uygun araştırmalar istemek hayalperestlik sayılabilir. Bütün bunlara rağmen Türkiye'nin bugün bulunduğu şartlar içinde siyasi ilimlere, belki de hiçbir bilim dalına düşmeyen bir ödev yüklenmektedir. Türk düşüncesinin ve ilim hayatının çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması isteniliyorsa ilmi çalışmalara ve ilmi araştırmalara günlük siyasi problemlerin üstünde bir yer vermek gerekir. İlmi çalışma günlük propoganda ve siyasi mücadelenin bir izlemi olmaktan kurtarılmalıdır. Siyasi düşüncenin yönünü ve seviyesini tayin edecek güçte olmalıdır. Bu ise gerçek manada siyasi araştırma zihniyetinin yerleşmesi ve sağlam teorilerin ve metodların uygulanması ile mümkün olabilir. Ümit ederiz ki katıldığımız bu konferans bu uğurlu gelişmenin başlangıcı olsun.

BİLDİRİ 5

REJİM AÇISINDAN ARAŞTIRILMASI GEREKEN İKİ SORUN:

GENÇLİK HAREKETLERİ VE SANDIK BAŞINA GİTMEYEN SEÇMENLER

AHMET TANER KIŞLALI

Bir siyasal rejimin sağlamlığı ve dolayısıyla devamı, o ülkedeki toplumsal güçlerle iktidarı elinde bulunduranlar arasında yakın bir bağlantının olmasına bağlıdır. Gerçi hemen hiçbir ülkede bu denge tam ve sürekli bir şekilde sağlanmış değildir. Toplumsal güçler - siyasal iktidar paralelliği belirli bir anda sağlanmış olsa bile, değişmesi kaçınılmaz olan toplumsal yapı bu dengeyi bozmakta gecikmeyecektir. (1)

Ama önemli olan bu dengenin bozulması değil (bunu önlemek zaten olanaksız), bozulan dengeyi yeniden kurabilecek mekanizmanın rejimin bünyesinde bulunup bulunmamasıdır. İşte bu açıdan bakıldığında, kararlı bir rejim, değişen toplumsal güçler dengesine uygun olarak siyasal iktidarın el değiştirmesini sağlıyabilecek bir rejimdir.

Şayet gerçek güce sahip bulunan sınıflar veya onların temsilcisi durumundaki ara tabakalar iktidarda değilse, o rejimin o şekli ile uzun süre devam edebilmesi olanağı yoktur. Ya rejimin normal mekanizması işleyerek, gerçek güçlüleri iktidara ulaştırır; ya da, oyunun kuralları bunlara iktidar yolunu pratikte kapamıştır. Bu takdirde ise gerçek gücü ellerinde bulunduranlar rejimi değiştirir ve kendilerini siyasal iktidara ulaştıracak ve denge yeniden bozuluncaya kadar orada kalmalarını sağlıyacak mekanizmayı bizzat kurarlar.

---

(1) İktidar ve sosyal güçler ilişkisi için bak. Marcel PRELOT : Cours de Socialogie Politique, Paris 1964 - 65 s. 100 - 101.

1950 yılındaki iktidar değişikliği birinci, 1960 ve onun sonucu olan 1961 yılındaki iktidar değişikliği ise ikinci şekle örnektir.

Prof. Maurice Duverger'nin "rejim içinde ve rejim üzerinde çatışma" (2) kavramlarını, yukarda izaha çalıştığımız toplumsal güç - iktidar dengesi ile birleştirirsek şu sonuca varabiliriz : İktidar - toplumsal güç dengesinin bozulması bir rejim krizinin doğmakta olduğunu gösterir ve siyasal hayattaki bir takım huzursuzluklar, hatta kanunları zorlayıcı bazı patlamalar kaçınılmaz hale gelir. Ama rejimin normal mekanizması, değişen kuvvetler dengesine göre iktidarın el değiştirmesine elveriyorsa, kriz "rejim içerisinde" kalır. Ne var ki yükselen bazı sınıflara o rejim içinde iktidara gelme şansı tanınmamışsa, bu takdirde kriz "rejim üzerine" kayar. Amaç rejimin bizzat kendisini değiştirmek olur. Artık "asgari müşterekler üzerinde anlaşma" olanakları ortadan kalkmış ve toplumsal uyuşma (consensus) bozulmuştur.

Eski egemen sınıflar güçlerini yitirmeğe başlamışlardır; yükselmekte olan sınıflar ise henüz kendi güçlerini bütün topluma kabul ettirecek bir düzeye erişememişlerdir. Bu bir geçiş dönemidir.

Yukarda sınıf sözcüğünü, örneğin gençlik hareketlerini de içine alabilecek olan daha geniş kapsamlı "toplumsal güç" terimi ile değiştirirsek, siyasal iktidarın özgür genel seçimlerle el değiştirmesini öngören rejimlerin siyaset sosyolojisi açısından temellerinde yatan postülayı şöylece özetliyebiliriz : Her toplumsal güç gücü oranında oy toplar. İktidarı en çok oy toplayana vermek gerekir; çünkü en büyük toplumsal gücü o temsil etmektedir.

Öyleyse seçim, en güçlüyü ortaya çıkarmakta kullanılabilecek barışçıl bir yoldur. Nasıl ki, gücünü, iktidarı silâh zoru ile ele geçirip ispatlamak da bir yol olduğu gibi! (3)

Şayet bir ülkede en büyük toplumsal güç en çok oyu toplayamıyorsa, siyasal rejimin o şekli ile uzun bir süre devam etmesi beklenemez. Kriz rejim üzerindedir. Ya gerçek güçlüler işleri perde arkasından yönetirler ki, bunun adı "güdümlü demokrasi" olur. Ya da rejim yıkılır ve asıl güçlü olanlar iktidarı doğrudan doğruya ele geçirip, kendilerini orada tutabilecek mekanizmayı kurarlar ki, bu artık yeni bir rejimdir.

---

(2) Bak. Maurice DUVERGER : Sociologie Politique, Paris 1966, s. 283 - 287.

(3) Bak. Ahmet Taner KIŞLALI : "Türkiye'de Rejim Krizi ve Nedenleri" YÖN, 8 Temmuz 1966. Ve Marcel PRELOT, Age. s. 97

Unutmamalıyız ki, demokrasi ancak bir azınlığa çoğunluk haline gelebilme şansını veren rejimin adıdır!

Siyasal rejimlerin kararlılığını belirleyen kuramsal (teorik) çerçeveyi böylece ortaya koymağa çalıştıktan sonra, Türkiye'nin bugünkü siyasal rejimi açısından önemli bulduğumuz iki sorunun nasıl araştırılabileceği üzerinde durmak istiyoruz : Gençlik hareketlerinin rejim içindeki yeri nedir? Gittikçe yüksek bir orana ulaşmış bulunan çekimser oylar -gene rejim açısından- nasıl değerlendirilebilir?

Gençlik konusunda, birbirini takiben şu üç soruya cevap aramak gerektiğine inanıyoruz : Gençlik günümüzde siyasal iktidarın dışında bırakılmış bir güç müdür? Niçin bir güçtür? Toplumsal güç - iktidar dengesindeki yerini nasıl alabilir?

Kullanılmayan oylar konusunda sorun çok daha açık : Sandık başına gitmeyenler kimlerdir?

Gençliğin, daha doğrusu üniversite gençliğinin çeşitli ülkelerdeki "isyanı" ile ilgili görüşleri üç grupta toplamak mümkün :

Herbert Marcuse'nun kişiliğinde sembolleşen birinci gurup düşünürlerine göre, "Tüketim toplumu" işçi sınıfı dahil hemen hemen bütün toplumsal tabakaları kurulu düzen içinde eritmiştir. Teknolojik düzeyin yarattığı tüketim olanakları çok güçlü bir bütünleşme (intégration) sürecini harekete geçirmektedir Bu durumda, ileri derecede endüstrileşmiş bu tüketim toplumları için tek çıkar yol geri kalmış ülkelerden veya toplum dışı güçlerden geçmektedir.

Geri kalmış ülkelerin kendi "artı - değer" lerinin bir kısmının bu ileri derecede endüstrileşmiş ülkelere gitmesine engel olabilecek duruma gelmeleri ve bunun sonucu "Tüketim toplumu" nun temelinden sarsılması çok uzun süreli bir ihtimaldir. Öyleyse bütün umut toplumla henüz bütünleştirilmemiş olan üniversite gençliği veya Birleşik Amerika'da olduğu gibi siyah ırktadır. Bu açıdan bakıldığında, gençlik hareketlerinin çoğunlukla düzensiz ve kendiliğinden (spontané) oluşu da tehlikenin ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağının bilinememesi bakımından rejimi savunması güç bir durumda bırakmaktadır. Bu gelişmiş batılı ülkelerin Marksist aydınlarının hiç değilse önemli bir bölümünün ulaştığı bir analiz olmakla birlikte, ilk kısmı Gailbraigth ve Riesman gibi marksist olmayan düşünürlerce de paylaşılmaktadır.

"Kendi kendini yönetim" (autogestion) düşüncesi etrafında bir leşen ikinci bir gurup batılı düşünüre göre ise, gençliği toplum dışı

bir gurup değil, teknisyen tabakaların toplumla en az bütünleşmiş, en zayıf halkası olarak kabul etmek gerekir. İkinci endüstri devriminin yaratmakta olduğu bu teknisyen tabakalar yavaş yavaş toplumun temel yapısını, iş yerlerinde uygulanacak bir "kendi kendini yönetim" ilkesine göre değiştirmek isteyeceklerdir. Bu Batı'ya özgü liberal ve demokratik bir sosyalizm olacaktır. Esinlenilen örneğin Yugoslavya olduğunu söyleyebiliriz.

Teknilojik gelişmenin doğal olarak bu yöne ittiğini iddia ettikleri orta seviyeli ücretli tabakaların itici gücü de, kurulu düzenle en az bütünleşmş bulunduğu için üniversite öğrencileri olmaktadır. Hemen söyleyelim ki, bu görüşü paylaşanlar da bakışlarını hiç bir zaman ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerin dışına kaydırmamışlardır.

Üzerinde durmak istediğimiz üçüncü görüş, bir fransız sosyopsikanalistinden gelmektedir. "La Révolte contre le père" (Babaya karşı isyan) ve "La rise de generations" (Kuşaklar buhranı) adlı kitapları ile son bir yıl içinde dikkatleri üzerinde toplayan Dr. Gerard Mendel'e göre, gençliği ayaklanmağa sevkeden başlıca neden, değişik bir görünümle ortaya çıkan ödip kompleksinden başka birşey değildir. Bu bir kuşak çatışması değil, kuşaklararası bir buhrandır. Çünkü :

"Kuşaklar arası buhranda artık baba ile rekabet ve sonunda da onun benliğine bürünmek bahis konusu olamaz. Burada amaç babanın kendisine benzenilecek bir örnek olmaktan çıkıp, sosyo - kültürel mirasın reddedilmesidir." (4)

Hangi hipotezlerden hareketle gençlik hareketlerini değerlendirmek ve rejim içindeki yerine oturtmak gerektiği sorunlarına girmeden önce, ortodoks marksist görüşle (5), çeşitli ülkelerdeki gençlik hareketlerini her ülkedeki özel koşullara veya taklite bağlayan görüşlerin, olayların gelişmesi karşısında hızla geçerliliklerini kaybettiklerini belirtmek isteriz. Bu çatışmada aktif rol oynayan gençlerin çok değişik sınıfsal kökenlerden geldikleri bir gerçek olduğu gibi, sınıflar arasındaki ana çelişkilerin ortadan kalkmış olması gerektiği Sovyet Rusya'da bile benzer kaynaşmaların bulunduğunu Alexandre Gorbovski açıklamaktadır. (6)

---

(4) Bak. Dr. Gérard MENDEL, La Révolte Contre le Pere ve La Crise de Générations, Paris 1969

(5) Lenin ve Mao'nun gençlikle ilgili görüşleri için bak. Atilâ SARP : "Gençliğin Proleter Devrimci Kavgadaki Yeri", **Aydınlık**, Şubat 1970, s. 276 - 280

(6) Bak Alexandre GORBOVSKİ : "La Génération du Refus et de l'Enthousiasme", **Le Courrier**, Nisan 1969, s. 28 - 29

Taklit unsuruna gelince : Bunun olmadığını iddia etmek olanaksız. Nasıl ki, her ülkenin kendisine özgü koşullarının o ülkelerdeki gençlik hareketlerinin görünüşleri üzerinde bazı farklılıklar yaratmadığını söylemeğe de imkân yok. Ama burada taklit, sadece bir silâhın, aynı durumda olan başkaları tarafından da kullanılabileceğinin anlaşılmasından ibarettir.

Taklit konusunu bir sonuç değil de, neden gibi kabul etmek isteyenlere yüzlerce örnek verilebilir : Örneğin Türkiye'de öğrencilerin fakülteleri işgal hareketleri başlamadan önce işçiler 'işgal" gibi bir silâhın farkında değillerdi. Ama silâhın ne derecede geçerli olduğunu görünce kullanmakta da gecikmediler. Nasıl ki Türk üniversite gençliği de böyle bir silâhın varlığını başka ülkelerdeki benzerlerinden öğrenmişlerdi. Şu veya bu silâhın kullanılması bir sonuçtur; bizzat savaşı yaratan nedenlerle karıştırmamak gerekir. Atom bombasını herkes taklit etmek istemiştir, ama bu atom bombasına sahip ülkelerin onu hemen kullanmaları sonucunu doğurmamıştır.

Daha önce özetlediğimiz üç görüşten ilk ikisini de hemen bir kenara ayırmak mümkün. Zaten evrensellik iddiaları yok ve özellikle geri kalmış ülkelerdeki gençlik hareketlerini açıklıyabilme olanağından yoksun. Biz daha çok Dr. Gérard Mendel'in "Kuşaklar arası kriz" görüşünü "Kuşaklar arası çatışma" olarak değiştirip, bir başka açıdan ele almaktan yanayız.

Bütün dünyada zincirlemesine gelişen, kapitalist, sosyalist ve geri kalmış ülkelerde aşağı yukarı aynı zamanda ortaya çıkan gençlik ayaklanmalarının tesadüfi olmadığını kabul edersek, geride yatabilecek evrensel nedenin 'Kuşak çatışması" ndan başka birşey olamayacağını sanıyoruz. Ama gençlik hareketlerinin nedeni olarak bu hipotezi benimsemeden önce bir soruya cevap vermek gerekecektir : Kuşak çatışmaları yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar bu tip patlamalara sebep olmamıştır? (7)

Bu soruya cevap olarak iki etkeni göstermek mümkün : Bir yandan demografik gelişme, öte yandan teknolojik gelişme.

Alfred Suavy'nin verdiği rakamlara göre, 18 inci yüzyılın sonlarında babaları öldüğü zamanki gençlerin yaş ortalaması yirmi. Yani

(7) Aslında gençlik hareketlerinin siyasal hayatta önemli bir yer tutmasını yeni bir olay olarak kabul etmeğe de imkân yok. Bak. Seymour Martin LIPSET : "Kıyaslamalı Açıdan Öğrenciler ve Siyaset", Ufuk, cilt 2, sayı 2, s. 33 - 47

ortalama yirmi yaşındaki bir genç babasının kuşağının yerini almış demektir. Halbuki ortalama ömür 57'den 73 yaşa kadar uzarken, (Batı Avrupa için tabii) artık yirmi yaşındaki bir gencin üzerinde sadece babasının değil, aynı zamanda çoğunlukla dedesinin kuşağı bile yer almaktadır. Genç adam o iki kuşağın kendi yarar ve dünya görüşlerine uygun olarak kurdukları düzene -hemen hiç bir söz hakkı tanınmadan- uymakla zorunlu tutulmuştur. (8) Gençlik isyanlarının hemen bütün ülkelerde kurulu düzene ve bürokratik yapıya karşı oluşunu da bu açıdan doğal karşılamak gerekir.

Kuşak çatışmalarının yirminci yüzyılın ortalarından itibaren büyük bir şiddet kazanmasının nedeni de, teknolojik gelişmenin İkinci Dünya Savaşından bu yana baş döndürücü bir hız kazanmış oluşudur. Roger Garaudy'nin deyişi ile "Bugün yirmi yaşında olan kız ve erkekler, yeni bilimsel ve teknik devrimle yaşıttırlar. Ve asırlık evrimlerin yapamadığı derecede tüm hayat koşullarını altüst eden bir değişmenin çağdaşıdırlar". (9) Artık bu yeni kuşak için önemli olan tecrübe değil, teknik yetenektir. Artık tecrübeye saygı gösterilmemektedir, çünkü o tecrübelerin kazanıldığı koşullar son derecede hızlı değişmektedir.

Kuşaklar arası çatışmanın toplum yapısının değişme hızı ile doğru orantılı olduğunu sanırız ki, günümüzün bütün sosyologları kabul etmektedirler. Geleneksel toplumdaki çok ağır değişmedir ki, babası ile aşağı yukarı ayrı koşulları paylaşma durumunda olan genci tecrübeye saygılı kılmakta ve yaşlı kuşakları benzemeğe özenilecek modeller olarak kabul etmeğe zorlamaktadır. Çünkü babanın kazandığı tecrübe bugün kendisinin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümünde en büyük yardımcı durumundadır. Halbuki günümüzde, düşünceleri, yaşantıları, kısaca dünyaları temelden farklı iki kuşak bahis konusudur.

Bütün bunların yanında, kişilerin kanaat ve davranışlarının yaşlandıkça -belki azalan enerjiye paralel olarak- ılımlaştığı da bir gerçek. Otuz yıl önce "Kızıl" lâkabı ile anılan bugünün Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt, oğlu bir sol uç gösteride polisler tarafından yakalanınca şöyle demiştir :

---

(8) Alfred SAUVY, Quel Avenir Attend l'homme (Kollektif eser), PUF, 1961, s. 122

(9) Roger GARAUDY, "Le Grand Tournant du Socialisme", **Nouvel Observateur,** 12 Ocak 1970, s. 19.

"Yirmi yaşında iken komünist olmayan, ilerde iyi bir sosyal - demokrat niteliği kazanamaz". (10)

Gazetecilerden kurtulmak için hazırlanmış akıllıca bir cevap mı? Yoksa gerçek mi?

Hipotez olarak gençlik hareketlerinin temelinde yatan nedenin bir "Kuşak çatışması" olduğunu kabul ediyorsak, yapılacak araştırmalar şu soruların cevaplarını aramaya yönelmelidir :

1 — Kuşakların yararları birbirleri ile çatışmakta mıdır? Yani bazı kuşakların diğer bazı kuşak veya kuşaklar tarafından "sömürülmesi" bahis konusu mudur?

2 — Sömürülen kuşakların bu sömürünün bilincine varma olanakları ve kullanabilecekleri silâhları nelerdir? Başka bir deyimle, sömürüye karşı koyabilecek güçleri nereden gelmektedir?

3 — Konuşmamızın başında belirtmeğe çalıştığımız kuramsal çerçeve açısından, şayet iktidarın dışında bırakılmış bir kuşağın git gide güçlenmesi bahis konusu ise, rejim içinden rejim üzerine kayması mümkün olan krizlerin önlenmesi için alınabilecek hukuki tedbirler neler olabilir?

Bu konuda yapılacak araştırmaların önce büyük ölçüde istatiksel bir hazırlık çalışması gerektireceği açıktır. Özellikle genç kuşağın ülke ekonomisinde oynadığı rol ile siyasal hayattaki yeri karşılaştırılabilir. Nasıl ki yönetici seçkinler gurubunun sınıfsal kökenini araştırmak yaygınlaşmışsa, aynı gurup kuşak kesitleri açısından da incelenebilir. Örneğin Maurice Duverger'nin, yönetici gurubun yaş ortalaması ile ülkedeki egemen yaş kesitinin birbirine uyduğu yolundaki iddiası araştırmağa değecek bir denence (hipotez) niteliğindedir. (11)

Kuşaklararası sömürü konusunda ise, kuşaklar arası ekonomik ve hukuki ayrıcalıkları incelemek gerekecektir.

Ama bütün bunlardan sonra, kuşak çatışmalarının değişik toplumsal kesitler içindeki şiddet derecesi ve hatta nitelik farkları için yapılacak tek şey şüphesiz ki alan çalışmaları olacaktır. Hemen belirtelim ki, aynı guruplara değişik zaman aralıkları ile uygulanacak anketler bu konuda çok yararlı sonuçlar verebilecek bir teknik olarak hatıra gelmektedir.

(10) Nouvel Observateur, 29 Aralık 1969, s. 16
(11) Maurice DUVERGER, Age. s. 71

Günümüz Türkiye'sinde rejim açısından incelenmesi gerektiğine inandığımız ikinci önemli konu da git gide artan çekimser oyların anlamıdır. Yalnız bu konuyu şimdiye kadar yurdumuzda büyük ölçüde ihmale uğramış olan "seçim sosyolojisi" araştırmalarından ayırmağa imkân bulunmadığı tabiidir.

Türkiye'de şimdiye kadar seçim sonuçlarının tahliline yönelmiş araştırmalar önemli bir hatayı, daha başlangıçtan itibaren beraberinde taşımışlardır. Büyük ölçüde siyaset adamlarının da etkisi ile, seçim sonuçlarının değerlendirilmesi hemen daima oy kullanan kütleyi göz önüne alarak yapılmıştır. Sanki ayrı ayrı konularmış gibi, sandık başına gitmeyenlerin oranı ayrı, oy kullananların toplamı üzerinden hesaplanan oranlar ayrı tartışılmıştır. Bu durum, kimlerin sandık başına gitmedikleri üzerinde sağlam hipotezlerin ortaya atılmasını büyük ölçüde engellemektedir.

Konunun ne derecede önemli olduğunu gösterebilmek için bazı rakamlar vermek istiyoruz. Oy kullanma hakkına sahip tüm vatandaş sayısı üzerinden hesaplanan oranlar 1950'den bu yana aşağıdaki sonuçları vermektedir.

1950 seçimleri: Oy kullanmayanlar % 10,5; Demokrat Parti % 47,7; Cumhuriyet Halk Partisi % 35,5; diğerleri % 6,3. (Toplam % 100).

1954 seçimleri: Oy kullanmayanlar % 12,4; Demokrat Parti % 50, Cumhuriyet Halk Partisi % 30,5; diğerleri % 7,1.

1957 seçimleri: Oy kullanmayanlar % 23,9; Demokrat Parti % 36,6; Cumhuriyet Halk Partisi % 31,6, diğerleri % 7,9.

1961 seçimleri: Oy kullanmayanlar % 22,8; Cumhuriyet Halk Partisi % 30,5; Adalet Partisi ve diğerleri 46,7 (AP % 27,2)

1965 seçimleri: Oy kullanmayanlar % 29,4; Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye İşçi Partisi % 21,5; Adalet Partisi ve diğerleri % 49,1 (AP % 36,6).

Şimdi 1969 seçimlerine geçmeden önce, 1960'a kadarki dönemin sonuçlarını bir karşılaştıralım: CHP'nin oy oranı sırası ile % 35,5, % 30,5 ve % 31,6 olarak değişiyor. Görüyoruz ki, CHP açısından bir hezimet olarak kabul edilen 1954 seçimleri ile, büyük bir başarı sayılan 1957 seçimleri arasındaki gerçek oy farkı seçim sisteminde değişiklik olmamasına rağmen sadece % 1,5'dur.

CHP ve DP dışındakilere oy verenlerin oranı da % 6,3, 7,1 ve % 7,9 arasında oynadığına göre; DP'nin 1957 seçimlerindeki büyük gerilemesi, rakiplerine oy kaptırmasından değil, sadece kendi seçmeninin sandık başına gitmemesinden doğmuştur.

DP, 1954 - 1957 yılları arasında, oran olarak genel seçmen kütlesinin % 13,4'ünü kaybederken, oy kullanmayanların oranı da % 12,4' den % 23,9'a çıkmış, yani % 11,5'luk bir artış kaydetmiştir. Demek ki, DP rakiplerine sadece % 1,9'luk bir seçmen kütlesi kaptırdığı halde, sadece seçmenlerinden önemli bir kısmının sandık başına gitmemesinden dolayıdır ki, büyük bir gerileme göstermiştir.

Aynı şeyi CHP açısından söylemek de mümkün : Benzeri bir analizle, bu partinin "ortanın solu" sloganı ile girdiği 1965 seçimleri sonucunda TİP hariç hiç bir partiye kayda değer ölçüde oy kaptırmamış olduğunu söyleyebiliriz. Evet, CHP 1961'deki % 30 oy oranına karşılık, 1965'de % 19,5'a düşmüştür. Ama aynı süre içinde oy vermeyenlerin oranındaki yükselme ve TİP'in aldığı oy oranı birbirine eklenince, CHP'nin sola açılışının rakiplerine sadece % 2,4'lük bir seçmen kütlesini kazandırdığı ortaya çıkıyor. (Gene toplam seçmen kütlesi itibariyle sandık başına gitmeyenlerin oranı 1961'de % 22,8 iken, 1965' de % 29,4'e yükselmektedir. Güven Partisi işte CHP'nin "ortanın solu" sloganlarından ürkerek sandık başına gitmeyen kütleyi ele geçirmek üzere kurulmuş ve hesap büyük ölçüde doğru çıkmıştır.)

Gelelim aynı inceleme yönteminin 1969 seçimlerinin sonuçlarına uygulanmasına : Seçmenlerin % 35,7'si sandık başına gitmemiştir. % 29,9'u oyunu Adalet Partisi'ne, % 17,6'sı Cumhuriyet Halk Partisi'ne, % 1,7'si Türkye İşçi Partisi'ne, % 4,1'i Güven Partisi'ne, % 10,8'i de diğer partilere ve bağımsızlara vermiştir.

İşe CHP'den başlarsak, sosyal - demokrat niteliği kazanma yolunda olan bu partinin 1965 seçimlerinden bu yana, oy verme hakkına sahipolan kütlenin % 1,9'unu kaybettiği anlaşılıyor. (1965'de % 19,5, son seçimlerde ise % 17,6). Adalet Partisi'nin kaybı ise daha çok : % 6,7. Sandık başına gitmeyenlerin oranındaki artışa (% 6,3) bağımsızların kazandığı oy oranının bir kısmını eklersek, iki büyük partinin oylarının nerelere gittiği de ortaya çıkmış olur.

Seçim sonuçları ile ilgili oranların hesaplanışında yaptığımız sadece ufak bir değişikliğin ortaya çıkardığı gerçekler veya gerçeğe yakın olduğunu sandığımız hipotezler işte bunlar. Şunu hemen belirte-

lim ki, bu kuru rakamlar yerine, bu rakamları aksettiren grafikler kullanıldığı takdirde, seçmen kütlesindeki dalgalanmaların yönünü görmek çok daha kolaylaşacaktır. Bu alanda özellikle yarım daire şeklindeki taramalı grafiklerin çok yararlı olacağına inanıyoruz. (12)

Şimdi ortaya bazı sorular çıkıyor : Türkiye'de -diğer ülkelerde de olduğu gibi- kamu oyu çok yavaş etkilenen bir değişken midir? (13) Seçmenler olayları sempati duydukları partilerin görüş açısından değerlendirmeğe mi alışmışlardır? Bu onların bilinçlenmelerini zorlaştırmakta mıdır? Şu veya bu nedenle tuttuğu pariden soğuyan seçmen, başka bir partiye oy vermeyi değil, sandık başına gitmemeği mi tercih etmektedir? Tuttuğu partiden uzaklaşan seçmenin ilk tepkisi sandık başına gitmemek olduğuna göre, oy verme oranındaki düşüklük acaba bir bilinçlenme süresinin hızlandığını mı gösterir?

Bütün bunlar ilerdeki "seçim sosyolojisi" araştırmalarına yön verebilecek nitelikteki konulardır.

Şimdiye kadar bu konuda hemen hiçbir şey yapılmamış olduğu için, Türkiye'de girişilecek ilk "seçim sosyolojisi" araştırmalarının makrososyolojik olacağı açıktır. İlk adımda 1950 seçimlerinden bu yana (1946 seçimlerinin -bilinen nedenlerden dolayı- bir anlam ifade edeceğini sanmıyoruz) yapılmış bütün seçimler için, tüm seçmen sayısı üzerinden bir istatistiksel çalışma yapmak gerekecektir. İller itibariyle düzenlenecek listelerde kırsal ve kentsel seçmen ayırımı yapmanın faydalı olacağını sanıyoruz. Ne var ki, 1961 seçimlerine kadar yayınlanan istatistiklerde bu ayrımdan belki de bilinçli olarak kaçınılmıştır. Bu alanda çalışmak isteyenler, kendilerine gerekli olan rakamları ancak 1961'den sonraki dönem için bulabileceklerdir.

Bu ilk çalışmadan sonra; kırsal - kentsel seçmen sayısı, kırsal - kentsel katılma oranı ve partilerin kırsal - kentsel oy oranları, illere göre düzenlenmiş seçim haritalarına yerleştirilebilir. (Bu iş için kullanılabilecek çeşitli grafik tekniklerinden burada bahsetmeğe lüzum görmüyoruz). (14)

---

(12) Bir örnek olarak bak. Ahmet Taner KIŞLALI, Forces Politiques Dans la Turquie Moderne, Ankara 1968 s. 116 - 119

(13) Robert ARAMBOUROU, makrososyolojik araştırmaların bu konuda yanıltıcı sonuçlar verdiğini, alt planda ters yöndeki değişmelerin gözden kaçtığını ileri sürmektedir. Bak. "Réflexions sur la géographie électorale", Revue française de science politique, Temmuz - Eylül 1952.,

(14) Bak Maurice DUVERGER : Methodes des Sciences Sociales, troisième édition, Paris 1964, s. 435 - 479

Sonuçların gözle görülür bir şekilde ortaya konuşundan sonra, sıra etkenlerin veya başka bir deyişle nedenlerin araştırılmasına gelecektir. Soruna Türkiye açısından baktığımızda hatırımıza ilk gelen etkenleri şöylece sıralayabiliriz :

1 — Ekonomik etken : Tarım, endüstri ve hizmetler sektörlerindeki işletmelerin yapısı. Ortalama gelir düzeyi vb.,

2 — Gene ekonomik etkene yardımcı olarak işgücünün meslekler itibariyle bölünmesi, (15)

3 — Ulaşım olanakları : Demiryolu, asfalt, şose vb. yolların uzunluğunun yüzeye ve nüfusa oranı,

4 — Eğitim : Kişi başına düşen okul ve öğretmen sayısı. Sinema, tiyatro vb. gibi yardımcı eğitim kurumlarının oranı,

5 — Demografik etken : Nüfus yoğunluğu, dağılışı ve şehirleşme oranı,

6 — Okuma yazma ve gazete okuma oranı,

7 — Bir ideolojik etken olarak din : Din ve mezheplere göre dağılış, ibadet yeri sayısının nüfusa oranı,

8 — Etnik gruplar açısından nüfusun dağılışı vb.

Bütün etkenlerin her seçim bölgesine (yani illere) göre, kırsal - kentsel ayrımı dikkate alınarak incelenmesi gerekecektir. Araştırmanın bu ikinci aşamasının da -birincide de olduğu gibi- gene grafik tekniklerinden yararlanarak haritaların üzerine işlenmesinde büyük yarar olduğuna inanıyoruz. Her etken için ayrı bir harita düzenlenmesi mümkün olduğu gibi, birkaç etkenin tek bir harita üzerinde gösterilebilmesi olanağı da vardır. Ancak, bu tip haritaların amacının, etkenlerle sonuçlar arasındaki doğru veya ters yönlü paralelliklerin (correlation) aranmasında kolaylık sağlamak olduğu unutulmamalıdır. Çok şey yükletilmiş bir harita veya grafiğin bu kolaylığı ortadan kaldırıp aksi sonuçlar doğurması da beklenebilir.

Makrososyolojik plandaki bu araştırmanın sonuçları bize oldukça sağlam hipotezler formüle etmek olanağı sağlayacaktır. Bu hipotezle-

(15) Belçika'da yapılan bir araştırmada dörtlü bir meslek bölümü uygulanmıştır : İşveren, memur ve ücretli, işçi, yardımcı (işverene para almadan yardım eden karısı veya çocuğu.) Bak. François GOGUEL, "La Sociologie Électorale", Traité de Sociologie (G. Gurvitch), cilt 2, s. 54.

rin geçerliliği için de değişik alan çalışması tekniklerine baş vurmak mümkündür. Yalnız inceleme alanını daraltıkça sosyal psikolojinin ve hatta bizzat psikolojinin tekniklerinden yararlanmak gerekeceğini unutmamalıyız. (16)

Ancak bu tip araştırmalardan sonradır ki, en büyük toplumsal gücün veya güçlerin tayinini genel seçimlere bırakan bir rejimin konuya başlarken çizmeye çalıştığımız kuramsal çerçeve açısından işleme şansı üzerindeki düşünceler birer spekülâsyon olmaktan çıkabilecektir.

(16) Bu konudaki çok ilginç bir örnek olarak bak. Robert LANE: Political Ideology, New York, Free Press, 1962

TARTIŞMA

SİYASAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMALAR TEBLİĞLERİ ELEŞTİRİSİ

ŞERİF MARDİN

Kongrenin bu bölümünde sunulan tebliğlerin birbirleriyle konu bakımından ilintileri olmadığı için her tebliği ayrı olarak eleştirmek gerekecek. Önce konumuza çok genel bir açıdan yaklaşan Prof. Karpat'ın çalışması üzerinde durmak istiyorum.

Prof. Karpat'ın belirttiği gibi, ele aldığı konuyu bir konferans tebliğinin sınırları içine sığdırmak kolay değil. Çizgiyi siyasal bilimlerin başlangıcından ele alarak David Easton'a kadar götürmek yoğun, yoğun olduğu derecede de bölümleri seçilmesi güç bir yapı yaratıyor. Karpat'ın tezini, bu itibarla, önce basit bir seri önerme haline getirmek istiyorum. Anladığım kadar Karpat'ın çalışmasında şunlar ileri sürülmektedir :

1. Siyasal ve sosyal grupların "ortaya çıkması" bilimin bir tarihi süreç içinde ele alınmasına yol açmıştır.

2. Modern devletlerin belirmesiyle, siyasal bilim hukukun bir dalı niteliğini kazanmıştır.

3. Büyük sosyal değişikliklerin belirdiği anlarda siyasal bilim müesseselere "eğilir".

4. Türkiye'de siyasal bilimlere iki yaklaşım vardır. Bunlar "hukuki" ve "siyasi" yaklaşımlardır.

5. Siyaset "belirli şartlar altında çıkan ve toplum içinde değişiklikler yaratmak veya mevcut durumu korumak için kullanılan ve kuvvet unsuruna dayanan bir süreçtir."

6. Siyasal bilim, toplumsal değişiklikler yaratabilen ve siyasi olu-

şun temelinde bulunan gücün nedenlerini, insanların bu güce hakim olmak için nasıl gruplaştıklarını araştırır.

7. Siyasal bilim aynı zamanda siyasetin nerede kullanılacağını araştırır.

8. Kültür tesirlerinden arınmış bir sosyal bilimin bulunup bulunmayacağı en azından bir tartışma konusudur.

9. Şimdiye kadar karşımıza çıkan siyasal bilim, evrensel nitelik taşıyan bir siyasal bilim olmamıştır. Aksine çeşitli kültürlerin damgasını taşımıştır. Bundan dolayı da pekalâ bir İslâm siyasal bilimi düşünülebilir.

10. Batı medeniyeti bir sistem değildir, tahakkümün özel bir şeklidir.

11. Metedoloji, modern zamanlarda ideolojiler arası bir iletim aracı olarak belirmiştir.

12. Modern siyasi ilimler klâsik siyasi ilimlerin şu temel dayanaklarını çökertmiştir: "evvelden tayin edilmiş bir düzen" fikri ve siyasetin yüksek bir ideale yöneldiği.

13. Amerika'da modern siyasal bilimlerin gelişmesini en çok Weber etkilemiştir.

14. Türkiye'de siyasi düşünce ve yazılar "inanılmayacak kadar gelişmiş" bir tarihçeye sahiptir.

15. Cumhuriyet devrinde siyaset bilimlerinin gelişememesinin nedeni Cumhuriyet rejimine giydirilen "ideolojik kılıf"tır.

16. Genellikle Türkiye'de modern siyasal bilimler gelişmemiştir.

Buradaki fikirleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Birincisinde Karpat, siyasal bilimlerin şekillenmesini bir zaman süreci içinde değerlendirmekte ve bu süreci şekillendirmiş olan bağımsız değişkenleri aramaktadır. İkincisinde, zaman bir tarafa bırakılarak sosyal yapı ile siyasal bilimin belli bir türü arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Üçüncüsünde, Karpat, bulduğu bu ilişkileri Türkiye'ye uygulamaya çalışmaktadır.

Bu noktaların ve genel başlıkların tümü çok ilginç olmakla beraber ben burada ancak en önemlilerinden birkaçı üzerinde durmaya vakit bulabileceğim.

1. Siyasi ve sosyal grupların ortaya çıkmasıyla siyasi ilimlerin yavaş yavaş tarih çerçevesi içine girdiği.

Bundan Karpat'ın kasdettiği, herhalde siyasi ilimlerin gelişmesinin zıdlaşmalara ve bunların bilincine varılmasına bağlı olmasıdır. Başka bir ifade ile toplum farklılaştıkça toplum içinde çıkacak zıtlaşma ihtimalleri ve bunlara bağlı çatışma ihtimalleri artacaktır. Bu çatışmanın içinde "gömülü" olan insanlar ise bir müddet sonra bu diyalektiğin farkına varmaya başlayacaklardır. Diyalektiğin bir sosyal süreç olduğunun farkına varılmasıyla birlikte bunun nedeni araştırılmaya başlanacak ve hadisenin tarihsel bir eksen içinde ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Böylece siyasal bilim tarihsel boyutuna kavuşmuş oluyor.

Karpat konuyu bize böyle bir çerçeve içinde sunmakla siyasal bilimin tüm olarak gelişmesini toplumun farklılaşmasına bağlamaktadır. Bu farklılaşmanın bir sonucu da siyasal bilimin tarihleşmesidir.

Bu tezin son derece ilginç olduğuna şüphe yoktur. Ne var ki siyasal bilimin bu seviyeye ne zaman gelmiş olduğunu tam olarak kestiremiyoruz. Mannheim'a göre farklılaşmanın bilinç üzerindeki ilk tesirini açık olarak Yunan medeniyetinde görüyoruz. Fakat bu devrede bizim bugün tarih bilinci olarak tanımladığımız hadise yoktur. Bu itibarla genel hatlarına katıldığımız bu yaklaşımın bizi biraz öteye ve siyasal bilimlerin somut olarak şekillenme safhalarına götürmesi gerekirdi. Eskidenberi çok genel anlamda bir toplum kaynaşmasının insanların düşüncesi üzerinde etkin olduğunu biliyoruz ve Karpat bize bu bilgiyi kendi disiplinimiz çerçevesinde sunuyor. Böylece çok ilginç bir sorunu ortaya çıkarıyor: Acaba siyasal bilimlerin bilim olarak şekillenmesinin genel toplum şartları ile ilgisi nedir? Cevabı ise beni biraz tereddütte bırakıyor.

Siyasal bilimlerin bu şekillenme sürecini Karpat'ın yaptığı gibi bir bilim sosyolojisi çerçevesi içinde sunması, gerçekten meslekdaşlarımızın düşünmek zorunda oldukları bir meseleyi ortaya çıkarıyor. Hepimiz siyasal bilimlerin zaman zaman bazı "moda" lara uyduğunu biliyoruz. Bugün çok üzerinde durulan Fonksiyonalizm bunlardan biridir. Fakat hangi etkenler siyasal bilimin şu veya bu yöne gitmesine sebep oluyor, bunu bilmiyoruz. Benim şahsen merak ettiğim bir konu Amerika Birleşik Devletleri'nde, Birinci Dünya Harbinden sonra ortaya çıkmış olan siyasal bilimleri tarihten ayırma akımının ne gibi toplumsal şekillendiricilere dayandığıdır. Zira Karpat'ın sözünü ettiği ve bu akımın başında gitmiş olan Malinowsky gibi düşünürlerin tarih aleyhtarlıklarını

aydınlatacak ancak pek sathi izahlar bulunmuştur. Burada, sanırım, izah tarzı genel bir toplum - düşünce ilişkisinden çok bir düşünce - düşünce ilişkisine dayanmalıdır. Başka bir ifade ile fonksiyonalistlerin neler basarmak istediklerini anlamak için onlardan önce gelen sosyal düşünür neslinin izahlarının başarısızlıklarını hatırlamak gerekir.

Her halde Karpat'ın ortaya attığı problemin bir sorun olarak disiplinimizin en önemli sorunlarından biri olduğunu sanıyorum ve siyasal bilimlerin izafiliğinin hatırda tutulmasında sonsuz faydalar vardır.

2. "Modern devletlerin meydana gelmesiyle siyasal bilim hukukun bir parçası sayılmaya başlamıştı".

Karpat bu genel görüşten hareket ederek zaman zaman hukukun siyasal bilimi olumsuz yönde etkilediğini anlatıyor ve bu noktada kendisine tamamen katılıyorum. Diğer taraftan görüşüne bir diğerini ilâve etmek istediğim derecede bu hükmünde kendisinden ayrılıyorum.

Siyasal bilimlerin uzun zaman hukukun bir alt dalı sayılmış olmasının siyasal bilimlerin gelişmesine set çektiği bir hakikattır. Gerek Batı Avrupa'da gerekse Türkiye'de siyasal bilimlerin gelişmesine en çok engel olmuş olan disiplin hukuktur. Bu itibarla, ben de Karpat gibi siyasal bilimlerin hukuka bağlı olarak kavramlaştırıldığı devreyi siyasal bilimin karanlık çağı saymaktayım. Ancak siyasal bilimi bilimlikten uzun zaman uzaklaştırmış amiller arasında felsefeyi de hesaba katmak gerekir kanısındayım. Başlangıçta felsefenin siyasal bilime -hukukun aksine- çok olumlu bir katkısı olmuştur. Eflâtun ve Aristoyu ve 17 nci ve 18 nci asır düşünürlerini hatırlamak yeter. Fakat bu bağın çok kesif bir şekil aldığı ondokuzuncu asırda, felsefe siyasal bilimlerin kendi başına ve felsefeden ayrı olarak gelişme istidadına set çekmiştir. Bunun en belirgin örneği Hegel felsefesidir. Karpat'ın üzerinde durduğu, siyasal bilimlerin kültür özelliklerini yansıtması olayı daha sinsi, fakat daha da yaygın bir şekilde siyasal bilim düşüncesinin bir felsefe ekolünün ilkelerini kullanmasında görülür. Bu ilkeler açık olarak savunulduğu zaman mesele kalmaz fakat bunlar kullanıcıların bile bilmedikleri şekilde hükümlerine aktarıldığı zaman gene objektiflikten uzaklaşmış oluyoruz.

3. Karpat'a göre "büyük sosyal değişiklikler" ortaya çıktığı zaman siyasal bilim bu kuvvetleri "anlamak, değerlendirmek ve müessese şeklinde düzenlemek amacıyla hareket eder". Başka bir ifade ile sosyal çalkantılar pratik bir gayeye yönelmiş bir siyasal bilim ortaya çı-

karır. Bunun akla en yakın gelen tarafı siyaset yapan kimselerin siyasal bilimcileri kendi taraflarına çekmeğe çalışmış olmalarıdır. Yalnız bu gibi cazip davetler almadıkları zaman siyaset bilimcilerinin kendi istekleriyle tüm olarak böyle bir yöne gidip gitmeyeceklerinden o kadar emin değilim. Türkiye'de siyasal bilimlerin gelişmesi sürecine bakılırsa bunun daha çapraşık bir süreç olduğu görülür. Hatırlanacağı üzere ülkemizde Türkiye'nin problemleriyle uğraşan siyasal bilimciler son zamanlara kadar azınlıktaydı. Fransa ve İngiltere hakkında çok geniş bilgi sahibi olup kendi ülkesinin devlet idaresi mekanizmasının nasıl çalıştığını hiç merak etmemiş olanlar veya böyle bir işi çok zor bulanlar çoğunluktaydı. Cumhuriyet idaresinde birçok profesörün mansıp peşinde koşması ve bilimsel çalışmalarını mebusluğa feda etmiş olmaları bu pratik yönelimin bir örneği sayılıyorsa o zaman sayın Karpat'a yerden göğe kadar hak vermek gerekir. Fakat genel anlamda Türkiye'de büyük sosyal değişiklikler memleket dertlerini deşmeye yönelmiş bir siyasal bilim yaratmamıştır. Bundan dolayıdır ki birkaç sene öncesine kadar memleketimizin siyasal mekanizmasının gelişimi hakkında etütler aradığımız zaman bunları -bir iki istisna ile- yabancı literatürde aramak zorundaydık.

Denebilir ki Türkiye'de o zamanın siyasal bilimcileri siyasal bilimi hukuk olarak gördükleri için Türkiye'nin problemlerini anayasa hukuku problemlerinin çözümü olarak görmüşlerdir. Fakat bu da doğru değildir. Esas Teşkilât Kanunu ortaya çıkarıldıktan sonra 1930'larda, 1940'larda anayasanın daha iyi bir şekil alması ve düzeltilmesi için üniversitelerde pek fazla çaba sarfedilmemiştir. Bu çabalar 1950'lerin sonunda ve daha çok partilerin teşvikiyle olmuştur. Herhalde sosyal değişme çağlarında siyasal bilimcilerin pratik problemlere yöneldikleri ihtirazi kayıtlarla çevrilmesi gereken bir ifadedir.

4. Karpat'ın üzerinde durduğu en önemli problem, değerlerden arınmış bir siyasal bilimin ortaya çıkma imkânlarının tartışılmasıdır. Karpat'a göre böyle bir şey mümkün değildir. Bu fikre bir dereceye kadar katılırım. Fakat bu imkânsızlığın da bir sınırı olduğunu unutmamak gerekir. Aksi takdirde hepimiz kendi kültürlerimizin değerlerine ve başkalarını anlamak imkânına sahip olmazdık. İnsanın kendi kültüründeki yapıtları bile anlayabilmesi için bunun ötesinde bir miyara sahip olması lâzım geldiğini düşünürsek bir tek kültürün içinde tamamen gömülü olmanın imkânsızlığı ortaya çıkar. Bunun yanında, zamanla kendi kültürümüz dışındaki olayları değerlendirmekte gün geçtikçe daha objektif değerlendirme imkânlarına kavuştuğumuz da inkâr edilemez.

Bugün herhalde Batıyı Koçu Bey'den de, Efruz Bey'den de daha iyi anladığımıza şüphe edilemez.

İnsanların en çok kendi toplumlarının değerlerinin içine "gömülü" oldukları geleneksel toplumlar için Karpat'ın söylediği doğrudur. Geleneksel toplumun fikrî kontrolunun başka bir şeklini canlandıran totaliter toplumlar için de durum böyledir. Fakat bunların dışında sosyal bilimlerde yavaş gelişen fakat gittikçe hızlanan değerden arınmış bir sosyal bilime doğru bir gidişin olduğu da bir hakikattır. Karpat'ın metodoloji hakkında söyledikleri bunu zaten doğrulamaktadır.

Bunun yanında, Karpat'ın işaret ettiği gibi, bir Müslüman veya Türk sosyal biliminin ne olabileceğini tam olarak göremiyorum. Karpat'ın düşüncesini kendime göre tefsir edersem şu sonucu elde ediyorum : Kendisinin de kullandığı "siyasal güç", "devlet", "otorite" kavramları kültürlerüstü kavramlardır. Fakat bu kavramları kullanmaktan çıkardığımız sonuçları kendi amaçlarımız için kullanmalıyız. Buna sanırım kimsenin itirazı olamaz.

Dr. Ahmet Taner Kışlalı tebliğinin birinci bölümünü üniversite gençliğinin veya huzursuzluğuna etkin olmayı katan gençliğin problemlerine ayırmış. Gerçekten ortaya attığı "kuşak çatışması" ipotezi de gençlik hareketinin en akla yakın izahını vermektedir. Yalnız burada "kuşak" kavramını kullanırken bir "reification" a düşmemeğe dikkat etmek gerekir. Kasdettiğim, kuşaklararası çatışmanın, eninde sonunda kuşak kavramının arkasındaki somut unsurlara dayandırılabileceğidir. Böyle bir örnek olarak Adams'ın bundan takriben on sene önce Mısırda yaptığı bir araştırmayı verebilirim. Bu araştırma bir köy araştırmasıdır. Etüt edilen köyde sosyal değişmenin gençliğe etkisi toprak meselesi açısından ele alınmıştır. İncelenen köyde, sosyal değişme kendini önce hızlı bir nüfus artışı ile göstermiştir. Nüfus artışının sonucu, her kuşakta fert başına düşen toprak parçasının ufalması olmuştur.

Çocuklara miras olarak kalacak toprak önemsizleşince evlâtlar ailelerinden intikal edecek olan toprakları hayattaki hesaplarına katmamaya başlamışlardır. Bilhassa babaların 13 - 17 yaşları arasındaki çocukların üzerindeki etkileri bundan dolayı çok azalmıştır. Fakat mesele bununla kalmıyor. Ailesiyle bağları kopan gençler köyde mevcut fakat o zamana kadar silik olan bir kurumu canlandırıyorlar. Bu kurum yaş grubudur. Genç, kendi yaşıtlarıyla daha sıkı ilişkiler kuruyor. Yaş grubu kurumu üzerine yeni fonksiyonlar alıyor.

Gençlik sorunlarının "kuşak" kavramıyla incelenmesinde bile böyle soyutluğu arttırıcı bir ortam içinde değerlendirilmesi gereğine inanıyorum. Bunun yanında "yaş grubu" kavramı da bize önemli ipuçları temin edebilir.

Çekimser oyların anlamına gelince, pek tabii ki Kışlalı'nın burada ortaya çıkardığı problem çok önemli, fakat sanırım ki ortaya koyduğundan daha çapraşık. Kışlalı hesaplarında aynı seçmenler hep ayni partiye oy veriyorlarmış faraziyesinden hareket ediyor. Fakat asıl bunun ispat edilmesi gerekir. Oy verme çalışmalarının istatistiki yönlerini zorlaştıran, belirli bir partiye oy verenlerin seyyal bir kitle olması ve seçimden seçime parti değiştirmesidir. Türkiye'de bu böyle değilse bunun önce kanıtlanması gerekir. Her halde Kışlalı'nın Türkiye'de oy verme analizlerinin fakirliği üzerinde söylediklerine tamamen katılıyorum.

Son olarak siyasal bilimler hakkındaki genel görüşlerle somut konuların araştırılmasındaki tutum arasındaki ilişkinin pamuk ipliğine bağlı olarak ortaya çıkması meselesi üzerinde durmak istiyorum. Türkiye'de siyasal bilimlerin ilerlememiş olmasının Dr. Karpat'ın belirttiği üzere kendi kendimize benzememize giden yönleri mevcut. Dr. Karpat buna ideoloji diyor. Bence hadise, Türkiye'de dün olduğu gibi bugün de insanların kitle halinde bir düşünce tarzı benimsemeleriyle ilgili. 1930'larda Duguit moda idi ve Türkiye'de üniversitelerde bütün kabiliyetli gençler akranlarına nisbetle nasıl Duguit'yi daha iyi bildiklerini ispatlamakla meşguldular. Bugün marksizm moda ve herkes mesai arkadaşlarına Lenin'in nasıl ondan daha iyi bildiğini ispatlamakla meşgul. Bu topluca inanç kabul etmenin galiba iki yönü var. Birincisi bir sosyal bilim yaklaşımının Türkiye'de bir meseleyi açacak bir anahtar olarak değil fakat iktidara yol açan bir araç olarak kabul edilmesidir. 1950'lerde Üniversitelerde kabul edilen genel görüş Türkiye'nin sınıfsız olduğu idi. 1960'larda aynı kimseler aynı müesseselerde aksini kabul ediyorlar. Her iki davranışı birleştiren unsur sosyal bilimin iktidara yanaşma veya aksine iktidarı fethetme aracı olarak görülmesidir. Kitle halinde fikir değiştirmenin bir yönü sosyal bilimlerin bir anlama vasıtası değil fakat bir iktidardan bugün veya yarın pay alma aracı sayılmasıyla ilgiliyse, diğer bir yönü aynı toplum tipinde genel eğilimin dışında kalan düşünceye cevaz verilmemesidir. Bu nitelik yalnız Anadolu'nun "gerici" olarak tanınan muhitlerinde değil, bizzat üniversitelerimizin ortasında da caridir.

IV.

SOSYAL VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİDE ARAŞTIRMALAR

BİLDİRİ 6

ETNOLOJİK VE SOSYAL (KÜLTÜREL) ANTROPOLOJİK ARAŞTIRMALAR

BOZKURT GÜVENÇ

GİRİŞ

Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metodoloji Konferansı'nın programına bir "Sosyal Antropolojik Araştırmalar" bölümü konurken, kapsamının ne kadar geniş veya dar tutulduğunu kesinlikle bilemiyorum. İlk hazırlıklar sırasında ve bibliyografya çalışmalarından itibaren, lojistik, kavramsal ve taksanomiyle ilgili konularda önemli bazı güçlükler ve sorunlarla karşılaştım. Bu güçlüklerden bir kısmı, etnolojik ve sosyal antropolojik araştırmaların kendilerine özgü metodoloji sorunlarına kadar uzanıp bu alanlardaki kararsızlıklardan doğduğu halde; diğerleri, özellikle, lojistik ve sınıflamaya ait güçlükler, bütün sosyal bilim disiplinlerini ilgilendirmektedir.

Bu güçlükler veya sorunlar aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir :

A. Bilgi ve yayım kaynaklarının çokluğu ve dağınıklığı,

B. Etnoloji - Sosyal Antropoloji ikiliği,

C. Teori, kavram ve metod kargaşası.

Tebliğin I. bölümünde yukarıdaki güçlük ve sorunlar üzerinde durulmuş; II. bölümde ise, seçilmiş bazı araştırmaların, **Köy Toplumları (Peasant Society)** antropolojisinde ve sosyolojisinde rastlanan yeni kavramlar ve denenen metodlar açısından değerlendirmesi yapılmıştır. III. bölümde yeni araştırmalar ve bunların yayımlanması için bazı önerilerle, tebliğin özeti verilmektedir. Tebliğde geçen referanslarla, Türkiye'deki etnolojik ve sosyal (kültürel) antropolojik araştırmalara ait yayımlar Bibliyografya'da yer almaktadır.

I. GÜÇLÜKLER VE SORUNLAR

A. Bilgi ve Yayım Kaynaklarının Çokluğu ve Dağınıklığı

Nominal olarak 40 bin köyü, 60 binden fazla yerleşmesi olan ve seçilen kritere göre nüfusunun % 65 ilâ 75'i "kırsal" olarak kabul edilen Türkiye'de, sosyal antropolojik veya etnolojik araştırmaların bir yandan çokluğu diğer yandan dağınıklığı ile karşı karşıya bulunmaktayız. Beeley (1969)'in **Köysel Bibliyografyası**'na göre, makale ve denemeler 120 den fazla dergi, gazete ve diğer kaynaktan derlenmiştir. Buna karşılık, DPT'nin izahlı köy bibliyografyasında yer alan 70 kadar yerli (türkçe)ve yabancı (hemen tümü ingilizce) yayım arasında tek bir etnolojik veya sosyal antropolojik çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Oysa, adı geçen köysel bibliyografyanın dahi, eksiksiz olduğu iddia edilemez. Yazarın kanaatınca, etnolojik ve sosyal antropolojik araştırmalar, araştırmacısının kişiliğine, işine ve bilim veya sanat yönelimine göre aşağıdaki başlıklar altında sınıflanabilir.

Köyle İlgili Araştırma Türleri ve Örnekleri :

- **Sosyolojik araştırmalar**
  Le Play Nomenclature'üne göre veya Yasa'nın (1959) yöntem ve plânına göre yapılmış, monografiler, köy ve göçebe araştırmaları, Yasa (1969) ve Beşikçi (1968);
- **Dil, Kültür ve Folklor Derlemeleri**
  Acıpayamlı (1962, 63, 64, vb.), Elçin (1965);
- **Etnolojik Köy Tetkikleri**
  Erdentuğ (1956, 1959 ve 1965);
- **Etnografik (maddi) Köy Envanterleri**
- **Sosyal Antropolojik Araştırmalar**
  Saran (1968) ve Hart (1969);
- **Türk Romanında Köy İncelemeleri**
  Akıncı (1961);
- **Halkevleri Dergilerinde Yayımlanmış**
  Düğün - dernek, doğum - ölüm derlemeleri;
- **Yabancı Araştırmacıların Köy Araştırmaları**
  Spencer (1960), Frey (1963), Kolars (1963), Stirling (1965);

- **"Sosyal - Psikolojik" Köy ve Kültür Tetkikleri** Turhan'ın **Kültür Değişmeleri** (1959);
- **Tarım, Siyasalbilim, Ekonomi, Tarih, Sanat ve Edebiyat Yayımlarında Çıkan Köy ve Köysel Hayat İncelemeleri;**

Şahinkaya (1966) ve Keleş ve Türkay'ın (1962) araştırmaları gibi.

Tebliğin kapsamı yönünden ilk güçlük buradadır. Bu çalışmalardan hangileri, ya da araştırıcılardan hangilerinin incelemeleri etnolojik veya sosyal antropolojiktir de, diğerleri değildir? Sorunun böyle konulması kolay bir çözüm getirmiyor. Çünkü, etnolog ve antropologların her çalışması köyle ilgili olmadığı gibi, köyle ilgili her çalışmanın da mutlaka bir tür "lojik" olması gerekmez.

Zaman darlığı ve yayımları derleme güçlüğü, ilk ağızda, bir seçme yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu seçmenin sonucu olarak, yukardaki tür ve örneklerden ilk üçü hariç, geri kalanlar, tebliğin kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak bu tebliğin kapsamı dışında tutulan "Sosyal - antropolojik" araştırmaların Saran'ın tebliğinde; sosyolojik araştırmaların ilgili bölümde; "Sosyal - Psikolojik tetkiklerin ise Cüceloğlu'nun tebliğinde yer alacağını ümid ediyorum.

B. Etnoloji - Sosyal (kültürel) Antropoloji İkiliği

İstanbul Üniversitesi'ndeki ilgili bölümün bu iki "loji" yi "ve" ile birleştirmesine, Ankara Üniversitesi'ndeki kürsü profesörünün 1956 dan bu yana etnoloji ile sosyal ve kültürel antropoloji arasında belirli bir tercih veya tefrik yapmamasına karşılık, kavram, teori, metod, yaklaşım ve yönelim bakımlarından bu iki disipline dayalı çalışma ve araştırmalar birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrılmanın önemli metodolojik, akademik ve **tarihsel** nedenleri vardır. Ve bu nedenlerden bazıları, Türkiye'ye özgü değil, evrenseldir.

İngiliz ve Amerikan geleneğinde, antropolojik sözcüğü arkeolojik ve tarih öncesi, ilkel veya ölü kültürleri düşündürdüğü halde; etnoğrafya ve folklora dayalı etnoloji, Avrupa'da ve ona yönelik ülkelerde yaşıyan bugünkü halk bilimlerini hatırlatır, Sumners'in Folkways'i (1881), nedense, Amerika ve Anglo-sakson ülkelerinde tutunmamıştır, en azından 1950'lere kadar.

Diğer yandan, Kroeber'in, (1948) Antropolojisine kadar, sosyal (kültürel) antropoloji köy ve köylü toplumlarıyla yakından ilgilenmemiş gö-

rünüyor. Köyü, "yarı-toplum yarı-kültür" olarak niteliyen Kroeber, Avrupalı ve Lâtin Amerikalı sosyolog ve etnologların incelediği köy toplumlarını, ilk kez sosyal (kültürel) antropolojinin ilgi ve çalışma alanına sokmuştur.

Bu nedenle, ister sosyal veya kültürel, ister psikolojik veya sosyolojik olsun bütün antropoloji türleri için **köy** ve **köylü** yeni bir konudur. Oysa, etnoloji ve sosyoloji, özellike Avrupa ve Lâtin Amerika sosyolojisi, etnolojisi ve folkloru köy ve köylü ile geçen yüzyıldan beri ilgilenmiştir.

Kültür antropolojisinin tarihçi ve bütüncü; etnolojinin etnografyacı ve folklorcu, sosyolojinin çözümleyici ve monografik yaklaşımı karşısında, sosyal antropolojinin "köylü toplumu" **(peasant society),** "halk-kent" **(folk-urban continuum)** kavramları gecikmiş bir ileri adımdan başka bir yenilik getirmiş görünmüyor. Ancak, bir tesadüf veya şanssızlık eseri olarak Meksikalı büyük antropolog Manuel Gamio'nun (1962), ve Redfield'in Tepotzlan (1930) çalışmaları bilim çevrelerimizde duyulan bir yankı yapmamıştır.

C. Teori, Metod, ve Kavram Kargaşası

Avrupa etnolojisinin, İngiliz sosyal ve Amerikan kültürel antropolojisinin, Latin Amerika köy sosyolojisinin uzaktan gelen, zayıf yankıları, sosyal bilim çevrelerimizde tam bir kargaşaya sebeb olmuş görünüyor.

Türk sosyal bilim çevrelerinde kültürle ve sosyal yapı ile ilgili izlenim ve yargılar bu kargaşayı oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır.*

Örnekler :

(1) "Sosyoloji, sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji gibi ilim dallarının üzerinde **en fazla** durdukları konu kültürdür.

(2) "Avrupa'da gelişen sosyoloji doktrinleri, kültürü maddi ve manevi kültür diye ikiye ayırmışlardır.

(3) "O halde, kültürün maddi ve manevi diye ayırımı pek isabetli değildir... Kültür bir bütündür; bir toplumun yaşayış tarzının bütünüdür.

---

* "Kültür" sözcüğünün kullanılmasıyla ilgili bir inceleme için Bkz: Güvenç, B. "Kültür Konusunda Tartışmalar". **Mimarlık,** Nisan 1971.

(4) "Ayni konuyu (kültürü), sosyolojiden başka sosyal antropoloji de ele almaktadır.

(5) Fakat bu ele alışlar farklıdır :

"Sosyolojik araştırma yaparken, bütün dikkati bir coğrafi muhit üzerine yerleşmiş olan insan kütlesinin... ilişkilerine çevirmek gerektir.

(6) "Diğer taraftan sosyal antropoloji, en saf ve en bozulmamış kültür unsurlarını yakalayıp ortaya çıkarmağa çalışır. Sosyoloji ise mevcut kültürü değerlendirir. O halde sosyal antropoloji asıl dikkati kültürün **bizatihi kendisine,** sosyoloji ise sosyal çevreye çevirir.

(7) "Sosyal yapıya şeklini veren ya hakim kültür unsurlarından biridir veya sosyal yapı, çeşitli kültür unsurlarının bir görüntüsüdür.

(8) "Yapı kelimesi sosyolojiktir" vb. gibi.

Sosyal yapı, kültür; sosyoloji ve sosyal antropolojinin görevleri ve ayrıcalıkları konusundaki bu pasajları Beşikçi'den (1968) alıyorum. Fakat tek sorumlu o değil; o da diğer kaynaklardan derlemiş.

Diğer taraftan Erdentuğ, **Hâl Köyü** çalışmasıyla ilgili olarak, "bunun bir monografik etüd değil, etnolojik bir travay örneği olduğunu" belirtir.

Buna paralel olarak, 1940'lardan bu yana yapılan saha çalışmalarına, araştırıcıları tarafından, geleneksel veya sistematik etnografya, folklor, etno - antropoloji (Güngör, 1941), etnoloji, paleontoloji ve de ne olduğu tam bilinemeyen "monografi" dendiğini görmekteyiz.

Oysa, temel sorun, bu yabancı kelime ve kavramların tanımından önce, köy ve köylü toplumlarının nasıl ve hangi metod ve tekniklerle incelenmesi gerektiği sorunudur.

1960'lara kadar sosyal ve kültürel antropolojik bir araştırmanın ilkellerle, ilkel kültürler; sosyolojik bir araştırmanın çağdaş, karmaşık ve büyük toplumlar, ve etnolojik bir araştırmanın ise yaşıyan **halklar** üzerinde yapıldığı, veya yapılması gerektiği kanaati yaygındır. Yani, sosyal bilimler, doğal bilimler gibi, metod, kavram ve tekniklerine göre değil, inceledikleri konulara göre birbirinden ayrılıyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, köylü toplumların incelenmesi sorunu birden ortaya çıkmıştır. Sosyal antropolojinin ilkellerde başarılı gözüken bütüncü "kültür" kavramı ve bunların incelenme-

sinde kullandığı doğrudan gözlem yöntemi yeterli olmadığı için, "halk kültürü", "halk - kent sürekliliği", "büyük gelenek - küçük gelenek", ve "köylü toplumu", "tarım kültürü" gibi kavramlar ortaya çıkmış ve denenmiştir. Sjobergin (1955) "Endüstri Öncesi Şehri" bu akıma öncülük etmiştir, denebilir. Keesing'in (1958) ve Titiev'in (1959) çalışmalarında "Köylü" kavramı ile **"folk"** (halk) kavramının birbirinden tam ayrılmadığı görülür. (Potter, Diaz ve Foster, 1967). Hatta, Redfield'in (1956) ve Wolf'un (1966) denemeleri dışında, antropoloji teorisi köy ve köylü ile ilgili gözlem ve genellemelerden kaçınmıştır. Bu dönemde sosyal bilimcileri meşgul eden sorunları şöyle özetliyebiliriz :

- Katılma yoluyla ve doğrudan gözleme dayalı bir saha çalışması köy toplumlarını incelemek için yeterli midir?
- Köy incelemelerindeki sistematik (metodolojik) muhteva **(nomenclature)** ne olmalıdır?

Oysa, sosyoloji, özellikle Le Play okulu, en az yüzyıldanberi, metod sorununu kısmen, muhteva sorununu ise tümüyle çözümlemeye çalışmıştır. Bu nedenle, bu iki sorunun, Türkiye'de ilk defa, bir sosyolog tarafından sistematik olarak ele alınışına şaşmamak gerekir.

D. Seçici Kriterler

Yasa (1959), "gözlem yönteminin, görüşme, örnek olay, istatistik ve bilgi (veri) kontrolu ile tamamlanmasını" önerdiği zaman, Batılı meslekdaşlarından hiç te geride bulunmuyordu. Çünkü Yasa, yarı - kültür, yarı - toplum niteliğinde olan köy ve köylüyü incelerken

(1) Sosyolojik metodlara yer veriyor;

(2) Sistematik bir muhteva öneriyor ve **belki de hepsinden önemlisi,**

(3) Köyün, bir köy - kent ekseni üzerinde ve dışla **yakın ve uzak ilişkiler** alanı içinde incelenmesini öneriyordu. *

Prof. Fallers'in (1961), kasaba ve kentle etkileşimi olmayan tarım yerleşmelerinin "köy" sayılamıyacağı şeklindeki ve köy antropolojisinde çığır açan tezi, Yasa'nın programından iki yıl sonra yayınlanmıştır.

Yazarın kanısınca, Yasa (1959) köy araştırma programıyla, teori-

(*) Buna çok benzeyen bir yöntem uygulaması için Bkz : Lewis, O. **İşte Hayat.** S. XVII - XXIV.

metod ve kavram kargaşasına ışık tutmuş, gerekli ve yeterli kriterleri vermiştir :

1°. Sistematik bir muhteva ve veri toplama (etnografya);

2°. Sosyolojik metotlarla tamamlanmış antropolojik (etnolojik) gözlem;

3°. Köyün dışla olan yakın ve uzak ilişkilerinin incelenmesi.

Bu üç temel, Türkiye'deki sosyal antropolojik veya etnolojik köy ve göçebe araştırmalarının seçiminde de kriter olarak kullanılabilir, kanısındayım.

Tebliğin II. bölümündeki örnekler bu kriterlere göre seçilmiştir. Bu bütüncü görüş açısı ile, Saran'ın (1968 : 5) sosyal - antropoloji adına yaptığı "Parçalarına ayırarak inceleme ve yeteri kadar örnek olay topladıktan sonra bir senteze doğru gitme" önerisi arasında önemli bir strateji farkı vardır ki bu konferansta tartışılması herhalde yararlı olacaktır.

II. ARAŞTIRMALARDAN ÖRNEKLER VE BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ

A. Erdentuğ'un (1956) Hal ve Sun köylerinde yaptığı etnolojik tetkiklerle (1959) raporu, yukardaki kriterlere çoğunlukla uyan, başarılı ve ilk örneklerdir.

Araştırıcı, gerçekten de, bir maddi kültür - manevi kültür ayırımına gitmez; Malinowski'nin "bilimsel" teorisiyle ortaya attığı organik bütün kavramından yola çıkarak, fonksiyonel yaklaşımın ve salt gözlem yönteminin, köy toplumlarının incelenmesine elverişliliği veya uygunluğu oranında, güvenilir sonuçlara ulaşır. Araştırmanın amacı, bu insanların hayata (kendi hayatlarına) nasıl baktıklarını anlamaktır. Oysa, araştırma, araştırıcının bu köyleri nasıl gördüğünü daha iyi yansıtır. Başka bir deyimle, belirtilmiş amaca karşılık, "etik" nitelik, "emik" niteliğe ağır basar. *

Ayrıca, maddi ve sosyal hayata ait bazı gözlemlerin, sayısal verilerle ve istatistikle desteklenmeyişinde bir eksiklik duyulur.

---

* "Etik" ve "Emik" ayırımı için Bkz: Güvenç, B. **Kültür Sorunu**, 1970. S. 33 - 37.

B. Yasa ve Beşikçi'nin "Sosyolojik" Araştırmaları

Yasa'nın **Hasanoğlan**'ları ve Beşikçi'nin Göçebe Alikan Aşireti, yazarın görüşüne ve yukardaki kriterlere göre, son yirmi yılın en başarılı sosyal antropolojik "köy ve göçebe çalışmaları" arasında yer almaktadır. Araştırıcıları tarafından "sosyolojik" olarak nitelenen bu denemeler konusunda ayrıntılı bir değerlendirmeye girişmek gerekli olmasa bile, önemli olduğunu sandığım bir iki konu ve ilke üzerinde durmak istiyorum.

(1) Değerlendirme ve Yorumlarda Metod ve Tekniğe Bağlılık

Köy araştırmalarında, birbirini tamamlıyan farklı metod ve tekniklere yer verilmesinin gereği üzerinde yukarda durulmuştu. Bu yaklaşımın kaçınılmaz bir gereği, yorum ve yargıların hangi teknik veya metodla elde edilmiş veri ve bilgilere dayalı olduğunun açık-seçik belirtilmesidir. Yasa'nın vardığı sonuçlardaki, bazı yorum ve yargıların, gözleme mi, görüşmeye mi, anket verilerine mi, yoksa çapraz tablo sonuçlarına mı dayalı olduğu her zaman belirtilmemektedir.

(2) Metod ve Tekniklerin Seçim ve Uygulanmasında Değer Yargılarından Kaçınma

Hasanoğlan araştırmasında, nazar, cin-peri, şeytan, fal, büyü gibi kavramlar "boş inan" (bâtıl); muska, adak, sadaka, kurşun döktürme, gibi eymeler ise "boş işlem" sayılmakta ve II. soru kâğıdının 47. sırasında, aynen "aşağıdaki boş **işlemlerden** hangisine veya hangilerine başvurursunuz?" sorusu sorulmaktadır. Araştırıcı'nın bu değersel yargısal tutumunun, hem araştırmacı-araştırılan ilişkilerinin psiko-dinamiği, hem de bu soruya alınacak cevabın sağlığı ve güvenilirliği yönünden zararlı ve hatta hatalı olduğunu sanıyorum. Turhan da (1957) denemesinde bu ilkenin önemine değiniyordu. Sosyal araştırmada ilk ilke, mümkün olduğu kadar değer yargılarından arınmak olmalıdır.

(3) Araştırıcının, Araştırma Amacını Saklamaması

Beşikçi (1968 : 35), "Böylece üyeler gerçek faaliyetimizi (amacımızı, hedefimizi) öğrendikten sonra çekingen davranışlar da ortadan kalktığı için, gözlem kolay bir şekilde mümkün oluyordu" diyor.

Beşikçi'nin gözlem tekniği ile ilgili bu gözlemi doğru olabilir. Ancak her zaman ve her yerde geçerli değildir. Zira, topluluğun kafasın-

da şu soru ve şüphe devam edecektir : "Acaba "yabancı"nın bizden sakladığı, sonradan açıklıyacağı başka neler var?"

(4) Araştırıcının Tarafsızlığı

Gözlemin tekniği, katılma, beraber yaşama ve paylaşmadır. Ancak bu teknik, toplumla beraber savaşa katılma, yaralanma derecesine varmış veya vardırılmışsa, araştırmanın sağlığı ve güvenilirliği zedelenirmiş gibi görünür. Çünkü, savaşan, yaralanan kişi savaşın gerçek nedeni hakkında objektif kalamaz, güvenilir gözlem yapamaz. Nitekim, Beşikçi (1968 - 35) "köylülerin anlayışsızlığından" sözederken, kendi kendisi ile çelişmeye düşmekte ve bu gözlemimizi doğrulamaktadır.

C. Acıpayamlı'nın "Ulusal" Bir Etnoloji Önerisi.

Acıpayamlı, Mesken (1954), Nazar (1962), Yağmur Duası (1963), Kuduz Hastalığı (1967), Köy Manileri (1968) gibi etnografya ve folklor derlemeleri ve sistematik bibliografya çalışmalarıyla, yukarda, (I. kısım) önerilen kriterlere uygun olmasa bile, Türkiye etnolojisine önemli katkıda bulunmuştur.

Burada Acıpayamlı'nın çalışmalarını anıyoruz. Çünkü, bu sistematik araştırmalar kendisine 1962'de önerdiği bir plana uygun olarak yapıldığı izlemini vermektedir. Bu orijinal planın iki postülası var :

1°. Bir Türkiye Etnolojisinden bahsetmek mümkündür ki burada sözü etnoloji almaktadır.

2°. Etnoloji, halk kültürünün manevî belgelerini toplayan **folklor** ile, maddi belgelerini tesbit ve tanzim eden etnografyaya dayalı bir ilimdir.

"Öyleyse", diyor Acıpayamlı ,"Türkiye'nin sistematik bir folkloru ve etnografyası yapılabilirse; sağlanan belgeleri işlemek ve değerlendirmek suretiyle, etnoloji bazı genel sonuç, kaide ve kanunlara ulaşabilir."

Son 7 - 8 yıldaki, tesbit edebildiğim 12'yi aşkın veri derlemesi ve bibliyografya araştırmasıyla, Acıpayamlı hemen tek başına bu planını tahakkuk ettirmeğe çalışmaktadır.

Yale Üniversitesi'ndeki Beşeri İlişkiler Dokümantasyon Merkezi (HRAF) örneğinin Türkiye etnolojisine uygulanması demek olan bu

öneri üzerinde tartışma herhalde yararlı olacaktır. Zira, Murdock (1949) bu merkezdeki bilgi ve verileri kullandığı halde, ümit ettiği genel "yapısal" kanunlara ulaşamamış; "Kanun" dediği genellemelerin ise bilinen, sezilen bazı teorilerden ileri gidemediği söylenmiştir.*

III. ÖZET, ARAŞTIRMA VE YAYINLARLA İLGİLİ ÖNERİLER

Özet :

(1) Tütengil'in (1963) yıllarca önce değindiği gibi, "köyü anlamak isteyenlerin başvurdukları ilk eser Makal'ın **"Bizim Köy"**ü olmakta belki de halâ devam ediyor. Makal ilk sırayı kaybetmişse, yerini Yaşar Kemal'e, Kemal Tahir'e veya **Cemo - Memo** serisine bırakmış olmalıdır.

(2) Avrupa ile Anglo - Amerikan bilim sınıflaması ve metod **nomenclature**'ünün gelişim ve tarihsel farkları, sosyal (kültürel) antropolojik ve etnolojik araştırma ve çalışmalarda gereksiz, yararsız ve verimsiz ayırım ve çatışmalara; kavram ve metod kargaşa ve tartışmalarına sebep olmakta devam ediyor.

Bu kargaşa ve onun yol açtığı bunalım yalnız antropolojik bilimler alanında değil, fakat aynı zamanda, sosyoloji, sosyal psikoloji ve deneysel sosyoloji gibi komşu dallarda da kısmen görülmektedir.

(3) Sosyal bilimlerdeki, bu kargaşa ve bunalıma bir çare bulmak zamanı gelmiştir. Oysa bizler, kolayca yazışıp anlaşmamızı sağlıyacak bir sosyal - bilim sözlüğünden bugün için yoksunuz. **

(4) Kültür, köy, halk, toplum, yapı (ve bilhassa "yapı"), **folk,** folklor, monografi ve benzeri konularla ilgili olarak öğrencilerimize kazandırdığımız kavramlar havada ve salınım halinde gözükmektedir.

(5) Köy, ne tek başına sosyolojinin ne de sosyal antropolojinin çözümleyebileceği bir bütündür. "yarı - toplum", "yarı kültür" karakterindeki bu yerleşmelere yarı - sosyolojik, yani antropolojik bir metodla ortaklaşa yaklaşmak zorundayız.

(6) Köy araştırmaları için gerekli metod ve tekniklerle ilgili ya-

---

* Harris (1968 : 562).

** Bu tebliğin verildiği tarihte, ÖRNEK'in **ETNOLOJİ SÖZLÜĞÜ** henüz yayınlanmamıştı.

yımlar sayı ve muhteva yönünden yetersizdir. Yazar, Yasa (1959) Turhan (1957) ve Kirazlı (1963) dışında türkçe kaynak bulamamıştır.

(7) Üniversitelerimizdeki köy sosyolojisi derslerini beslemek, ve araştırmaları desteklemek amacı ile köy sosyolojisi ve antropolojisi bölüm, enstitü veya kürsülerine ihtiyaç varmış gibi görünüyor.

(8) Dünya literatüründeki örnekleriyle kıyaslanabilecek köy araştırmalarının sosyologlarımız tarafından ele alındığı ve yapıldığı görülmektedir.

(9) Soru kâğıdı ile istatistik metod ve tekniklerini kullanmakta tecrübeli ve yeterli olan sosyolojinin gözlem ve gözleme dayalı yorum ve değerlendirmelerde sosyal antropolojinin desteğine ihtiyacı varmış gibi görünüyor.

(10) Yalnız gözlem, veya yalnız sayı ve istatistik eğilimlerini uzlaştırmak zamanı gelmiştir. Bugün için, bu tekniklerin her ikisi de eksik ve yetersizdir.

(11) Büyük gelenek - küçük gelenek çatışmasında aracı bir rol oynayan kasabaya eğilmek zorunluğu var. Kıray'ın bir durum tesbiti çalışması ötesinde bu konuda ciddi bir deneme yapılmamıştır.

(12) Köy ve göçebe çalışmalarında, bebeğin bakımı ve eğitimi (temizliği, kundaklanması, emzirilmesi, sevilmesi, dövülmesi, kucağa alınması, anne ile veya ayrı yatması) gibi, kültürel kişiliğin belirmesinde önemli rol oynadığı ileri sürülen (Whiting, 1963) değişkenlerin ihmal edildiği görülmektedir. Kolay kızan fakat vuruşmayan karadeniz kişiliği ile, kızmayan fakat kolayca öldürebilen güney ve güney doğu kişiliği arasındaki yetiştirme farkları ilginç bir araştırma konusu olabilir.

Yabancı Saha Araştırıcılarının Ortaya Attığı Cevaplandırılmamış Sorunlar

(1) Kolars (1963)'ın ekolojik ilişkilere verdiği yer ve değer, daha önce ortaya atıldığı halde (Opler, 1956 ve Yasa 1959) bugüne kadar sistematik olarak ele alınmamıştır.

(2) Robinson'un (1954) köyün yalnızlık ve içe dönüklüğünü devlet vergisinden kaçma eğilimine bağlıyan ipotezi denenmemiştir.

(3) Robinson'un bulduğu gayri resmi fakat işleyen sosyal güven-

lik sistemi, Erdentuğ'un (1965) bulgularına uygun, fakat yukarda (2) ile çelişiktir.

(4) Spencer'in (1960) Türk ailesinde bulduğu Orta Asya kanunları ile Acıpayamlı'nın yağmur duasında bulduğu Orta Asya etkileri dikkati çekmektedir. Orta Asya etkileri ne kadar yaygındır? İslâm gelenek ve görenekleriyle ne kadar bütünleşmiştir?

(5) Stirling'in (1965) "Zenginlerle, liderlerin aynı kişiler olduğu gözlemi" ne kadar geçerlidir? Ayrıca, "Kasaba'nın köy dayanışmasını etkilediği ve zayıflattığı görüşü" Fallers'in (1961) köyle semavî (monoteist) dinler arasında bulduğu ilişkiye paraleldir. Bu paralelliğin, ortaya çıkardığı önemli sorun şudur :

İmam Hatip Okulu, ve Kuran Kursu baskısı çoğunlukla köyden mi, yoksa kasabadan mı gelmektedir? Talep ortak ise, payların dağılımı nasıldır? Hangi "gelenek" **daha** etkili olmaktadır?

(6) Stirling'in (1965), aileler arası gerginliği ve aile adına yapılan kavgaları, aile içi bağları (dayanışmayı) kuvvetlendirme (aileyi koruma) eğilimine bağlaması ne derece yaygın ve geçerlidir?

(7) Bir veya iki köy araştırmasına dayalı **Türk köyü** adlı yayımları sosyal bilimcilerimiz nasıl değerlendiriyorlar? Bir monografi Türk köylerini ne kadar iyi temsil etmektedir? Bir "Türk Köyü" var mıdır?

SONUÇ :

(1) Bir sosyal (kültürel) antropoloji ve etnoloji sözlüğü acil olarak hazırlanmalıdır.

(2) Ana ve alt disiplinler, kurumlar, kürsüler, enstitüler ve bölümler arasında işbirliği ve işbölümü sağlanarak, teori, metod ve kavram kargaşasına ve çatışmasına son verilmelidir.

(3) Bilimsel standartları yüksek olan bir araştırma örgütününün kurulmasına acil ihtiyaç vardır. Eğer, Türk köyünün tanıtılmasında romancılardan daha iyi bir görev yapamıyorsak, hiç olmazsa, bu tip romanların eleştiri ve değerlendirilmesini denemeliyiz.

(4) Köy ve göçebe araştırma plan ve programlarına, kültürel kişilik terimini eklemeli ve bununla ilgili değişken kurumları incelemeliyiz. Kanaatımca, bu bir redüksiyonizm değil, elimizdeki sistematik etnografya modellerini tamamlıyan bir ileri adım olacaktır.

(5) Skinner'in (1964) "Köysel Çin'de Pazarlama ve Ekonomik Yapı" araştırması planı, Türkiye'deki kasaba ve pazar incelemesi için bir ipotez olarak alınabilir, denenebilir.

(6) Köysel yerleşmelerdeki "sosyal yapı" çözümlemelerinde, Goodenough'ın (1961) geliştirdiği (Banton 1967) "Rol ve "Statü" ölçekleriyle, Foster'in (1965) "sınırlı iyi" kavramları başarı ile denenebilecek ipotezler gibi görünmektedir.

(7) Schneider'in (1963) (Banton, 1967) sosyal yapısal ve sosyolojik araştırmalardaki dayanışma (**alliance**) ve soykökü (**descent**) modelleri üzerindeki tartışma ve bulguları, köydeki, aile, akrabalık ve toplumsal ilişkileri incelemek istiyen araştırıcılarımıza yardımcı olabilir.

Metindeki Referanslarla İlgili

BİBLİOGRAFYA

ACIPAYAMLI, O.

1954 "... Meskenle ilgili Etnografik Araştırmalar"
DTCFD. XII.

1962 "... Nazarla ilgili Bazı Adet ve İnanmalar"
DTCFD. XX.

1960 "Evlenme Bibliyografyası I.
DTCFD. XVIII.

1962 "Maniler Bibliografyası I."
DTCFD. XVIII.

1963 "Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metodla İncelenmesi I." DTCFD. XXI.

1962 "Türkiye Etnolojisine ait Bazı Meseleler"
DTCF. **ANATOLIA** VI.

1968 "Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı"
DTCF. **Antropoloji,** IV.

1968 "Erzurum Köy Manileri"
DTCF. **Antropoloji,** IV.

AKINCI, G.

1961 **Türk Romanında Köye Doğru**
Ankara, TTKB.

ATAMAN, A.

1965 "Çakraz'da Sosyal Hayat"
DTCF **Antropoloji** III.

BANTON, M. (Editör) :

1967 **The Relevance of Models for Social Anthropology**
London; Tavistock
(Association of Social Anth. of Commonwealth.)

BEELEY, B. W.

1969 **Köysel Türkiye Bibliografyası**
Ankara, H. Ü. Yayınları No. 10.

BEŞİKÇİ, İ.

1968 **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar**
Ankara, Doğan Yayınları, No. 4.

D P T

1968 **Köylerimizde Yapılan Araştırmalarla İlgili İzahlı Bibliografya**
Ankara, SSYB. Yayını.
DPT : 737, SPD : 178
Ankara, T. C. Başbakanlık.

ELÇİN, Ş.

1965 "Gölpazarı Bilmeceleri"
"Türk Kültürü" Araştırmaları
Ankara,I - II, 1965

ERDENTUĞ, N. :

1956 **Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki**
Türk Tarih Kurumu.

1959 **Sun Köyünün Etnolojik Tetkiki**
Ayyıldız Matbaası.

1959 **A Study on the Social Structure of a Turkish Village**
Ankara, Ayyıldız Matbaası.

1966 (1965) **Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından bir Araştırma.**
Ankara, SSYB Yayını.

FALLERS, L. A.

1961 "Are African Cultivators to Be Called "Peasants'?" **Current Anthropology II.**

FOSTER, G. M. :

1965 "Peasant Society and the Image of Limited Good" **American Anthropologist,** LXVII.
Bk. : Potter, Diaz ve Foster, 1967

FREY, F. W.

1963 "Surveying Peasant Attitudes in Turkey" **Public Opinion O.** XXVII. s. 335 - 355

GAMIO, M.

1922 **La Poblacion del Valle de Teotihuacon**
Mexico : D. de Talleres Graficos

GÜNGÖR, K.

1941 "Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno Antropolojik Tetkiki" DTCFD.

GÜVENÇ, B.

1970 **Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine bir Deneme**
Ankara, Hacettepe Basıvemi.

HARRİS, M.

1968 **The Rise of Anthropological Theory**
New York : Thomas Y. Crowell Company.

HART, C. W. M.

1969 **Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi**
İstanbul, Ticaret Odası Yayını.

KEESING, F. M.

1958 **Cultural Anthropology : The Science of Custom**
N. Y. : Rinehart and Co.

KİRAZLI, M.:

1963 **KÖY ARAŞTIRMA PLANI ve İki Örnek Araştırma**
Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 30 s.

KOLARS, J. F.:

1963 **Tradition, Season and Change in a Turkish Village**
Chicago U. s. 204

KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI:
(İmar - İskân Bakanlığı)

1963 - 1968 **Köy Envanter Etüdleri**

Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Tunceli, Ağrı, Hatay, Mardin, Erzurum, Kars, Diyarbakır, Elâzığ, Siirt, Malatya, Adıyaman, Urfa vb.

KROEBER, L.

1948 **Anthropology**
N. Y. Harcourt, Brace and Co.

MURDOCK, G. P.

1949 **Social Structure**
N. Y.: Macmillan

OPLER, M. E

"The Extensions of an Indian Village"
Journal of Asian Studies XVI.

ÖRNEK, S. V.

Sivas ve Çevresinde ..... İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki
A. Ü. Basımevi.

ÖZÇÖREKÇİ, H.

1944 "Anadolu'da Küçük Şehir Araştırmaları"
DTCFD. III.

POTTER, DIAZ ve FOSTER :

1967 **Peasant Society**
Boston L. B. ve Co.

REDFIELD, R. :

1930 **Tepoztlan : A Mexican Village**
Chicago, University of Chicago Press.

1956 **Peasant Society and Culture**
Chicago : University of Chicago Press.

ROBINSON, R. D. :

1954 **"A Village in Anatolia"**
N. Y. : I. C. W. A./A. U. F. S.
(Letter RDR - 79) s. 11.

SARAN, N.

1968 **İstanbul Şehrinde Polisle İlgisi Olan Onsekiz Yaşından Küçük Çocukların Sosyo - Kültürel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma**
İst. Ü. 1962.

SCHNEIDER, D. M.

1963 **"Some Muddles in the Models"**
Bakınız : BANTON, M. 1967.

SJOBERG, G. :

1955 **"The Preindustrial City"**
Journal of Sociology
LX N. 438 - 445.

SKINNER, G. W. :

1964 "Marketing and Social Structure in Rural China"
Journal of Asian Studies. XXIV.
Bk : Potter, Diaz ve Foster, 1967.

STIRLING, A. P. :

1965 **A Turkish Village,** London, Weidenfeld and Nicholson, s. 316

SPENCER, R. F.

1960 "Aspects of Turkish Kinship and Social Structure" U.S.A. **Anthropological Quarterly,** XXXIII.

SUMNER, W. G.:

1906 (1960) **Folkways**
N. Y. A Mentor Book.

TİTİEV, M.:

1959 **Introduction to Cultural Anthropology**
N. Y. Henry Holt and Co.

TURHAN, M.:

1957 "Köy Tetkiklerinde Kullanılacak Metodlar Hakkında Düşünceler" İstanbul, **Sosyoloji** Dergisi, XII., s. 98 - 103.

TÜTENGİL, O. C.

1963 "Türkiye'de Köy ve Aydınların Tutumu" İstanbul, **Sosyoloji,** XVII - VIII.

WHITING, J. W. M.

1967 (1953) **Child Training and Personality**
New Haven: Yale University Press.

WOLF, E. R.

1966 **Peasants**
Englewood Cliffs N. J.:
Prentice Hall.

YASA, İ.

1955 **Hasanoğlan Köyü**
Ankara, T O D A İ E

1959 "Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar" SBFD. XIV.

1969 **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**
Ank.: SBF. Yayını No. 270

BİLDİRİ 7

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA FAALİYETİ

NEPHAN SARAN

İstanbul Üniversitesi Sosyal Antropoloji bölümünün araştırma faaliyetini, bölümün kuruluşuna ve gelişimine paralel olarak izlemek yerinde olacaktır. Zira bölümümüz kuruluşundan bu yana devamlı araştırma yapan ve faaliyetinin büyük bir kısmını bu alana teksif eden ve bu yönde gelişen bir bölümdür.

1959 yılında Amerika'nın Wisconsin eyaletinden, Society for Applied Anthropology'nin başkanlığını yapmış olan bir antropolog, C. W. M. Hart, sosyal antropoloji dersleri vermek üzere İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geldi. İlk sene verilen dersler talebenin bir yardımcı bölümü içinde sayıldığından tezli talebemiz yoktur. Bunun sonucu olarak da talebe ile ancak haftada bir kaç saatlik bir temasımız olabiliyor ve talebeye sosyal Antropoloji formasyonu vermek kabil olamıyordu. 1960 yılında Sosyal Antropoloji Etnoloji Bölümü Edebiyat Fakültesi bünyesi içinde bağımsız bir kürsü olarak kuruldu ve o tarihten itibaren bölüme tezli talebe almak imkânı doğdu. Böylece talebelerimizle haftada 8 - 10 saat beraber olabiliyor, derslere ilâve olarak seminerler tertipliyorduk ki işte bu seminerlerde memleketimizin önemli bir eğitim problemini ve eğitimimizdeki sakatlığın aksini öğrencilerimizde müşahede ettik. Prof. Hart'ın ifadesiyle "Türk talebesi güneşin altında mevcut hemen her konuda bol bol kanaatı olan, buna mukabil hemen hiç bir konuda, özellikle sosyal konularda, vak'alara dayanan sağlam bilgisi olmayan ve asıl üzücü olanı da, kanaatla vak'ayı (fact) ayıramayan bir gruptu." Bu hiç şüphesiz ilk okuldan liseye ve oradan da üniversiteye aktarılmış olan 18 inci asır klâsik batı eğiliminin, toplumun ihtiyaçlarına göre ayarlanmadan tatbikinin sonucu idi. Doğru

düşünme yeteneklerini geliştirmekten ziyade hafızayı geliştiren, nedeni, niçini sorulmaksızın çeşitli sahalardaki bilgileri genç dimağlara tıka basa dolduran ve bu yükleme sırasında talebeye hiç bir insiyatif bırakmayan ve otoriteye dayanan bir eğitim sistemi. İlkokuldan liseye kadar devam eden bu sistemi Üniversitelerimiz de maalesef değiştirememiştir. Ve meselâ sosyal ilimlerle ilgili sahalarda bu tarz eğitim pek barizdir. Batı toplumlarına dayanarak batılı otorotelerin formüle ettikleri teoriler hatta batı toplumlarında yapılmış araştırma sonuçları kritik bir süzgeçten geçirilmeksizin öğrenciye sadece aktarılmaktadır. İşte 1960 yılında kurulmuş olan bölümümüz bu tip eğitim tarzından kurtulmayı kendisine gaye edindi. Sosyal Antropoloji bölümü talebesine sadece temel bir antropoloji bilgisi verecek, geri kalan zamanda ise ilimlerin vak'alara dayandığını ve sosyal vak'aların ne şekilde toplanması gerektiğini ve toplanan vak'aların manalı sonuçlar verebilecek şekilde tanzimini, tertibini, analizini ve teorilere doğru ne surette gidilebileceğini öğretecekti. Bunun yanı sıra ilmin temel ilkelerinden biri olan şüpheciliği, buna paralel olarak ilmî merakı geliştirecek, böylece genç kafaları peşin hükümlerden temizliyerek bağımsız düşünebilme yeteneği inkişaf ettirilecekti. Bu tip eğitim takdir edileceği gibi, sınıfta yapılan bilgi aktarma tipinde bir eğitim olamazdı. Öğrenci bu eğitim programına fiilen ve şahsen katkıda bulunarak ve zihnî fakültelerini kullanarak katılmalıydı. Öğrendiğini deneyerek, denediğini tatbik ederek, hatalar işleyip hatalarını bizzat düzeltme imkânını bularak öğrenmesi gerekeni öğrenecekti. Sosyal ilimlerde özellikle sosyal antropolojide bu eğitim saha araştırması ile mümkün olabilirdi. Araştırma böylece bölümün temeline oturtuldu. Bu noktadan hareket edilerek 1961 yılında bölüme kaydolan öğrenci ile işe başladık. İtiraf ederim ki ilk günler hepimiz için çeşitli zorluklarla dolu idi. Öğrencimiz alışageldiği tarzda hocadan takrir beklemekte seminerlerde dahi not tutmak üzere hazırlıklı gelmekteydi. Bu olmadığı zaman kendisine birşey öğretilmediği hissine kapılıyordu. Prof. Hart'ın derslerini tercüme eden asistanı olarak benim de bu değişik tip öğretimde öğrenmem gereken pek çok şey vardı. Profesörün öğrenciye sorduğu ve cevabını sabırla mutlak öğrenciden almıya çalıştığı basit bazı soruların cevabı geciktikçe sabırlı olmasını bilemediğim için ben verme eğilimnde idim. Bu bütün gidişi aksatıp öğrencinin düşünmesini frenliyordu. Zaman zaman basit görünen bazı sorulara bilmiyorum demektense mutlaka bir cevap vermek çabasıyla öğrenciden basma kalıp, stereotype tipte cevaplar almak da Prof. Hart'ı çileden çıkarıyordu. Böylece nihayet öğrenciye bildiğini zannettiği fakat seminerlerdeki tartışmalar sonunda hiç birşey

bilmediğini hayretle gördüğü, üstelik kendilerini ilgilendirmesi dolayısıyla pek merak ettikleri bir konu yakaladık. "1961 - 1962 ders yılında İstanbul Üniversitesi'ne kaydolan öğrencinin aday kaydı sırasında ve imtihanlarda karşılaştıkları problemler ve öğrencinin sosyo - ekonomik durumu". Konunun böylece tayininden sonra bir araştırmada yapılması gereken hususları seminerlerde tartışarak, ön araştırmayı tamamiyle öğrenciye yaptırarak, yaptıklarının hatalı ve eksik taraflarını kendilerine buldurarak mülâkat fişleri hazırlandı. Nihayet öğrenciyi sahaya çıkardık. Bu küçük araştırma ile öğrencimize bir araştırma konusunu tesbit etmeği, örnek seçmeği, verileri toplama usullerini, mülâkat sorunlarını hazırlama tekniğini ve nihayet mülâkat yapabilme alışkanlığını vermeye çalıştık.

1962 yılı Bölümümüzün ilk büyük bir araştırmaya başladığı yıldır. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odaları'nın finanse ettiği ve 1969 da aynı müessese tarafından neşredilen "Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi" adı altında derlenen araştırmalardır. Bu araştırmanın başlayışını ve nedenlerini Prof. Hart'ın ağzından dinleyelim. "Öğrencime bir sosyal problemin tetkikini ve aynı zamanda sosyal antropolojinin temel araştırma tipi olan saha çalışmasını teorik olarak değil pratik olarak öğretmeyi tasarlıyordum ki o sıralarda herkesin ağzında olan gecekondu problemine dikkatim çekildi" 1962 yılında başlayan Zeytinburnu gecekondu araştırması sonuçlarını detayları ile sizlere aktarmak lüzumsuzdur, çünkü bu araştırma neşredilmiştir. Burada benim açıklayacağım husus öğrencimizin bu araştırma sırasında öğrendikleri ve bunları nasıl öğrendikleridir.

İstanbul gecekondularında bir araştırma yapmağa karar verildikten sonra bu konuda bilgisi olması muhtemel olan bütün resmî dairelerle ve İstanbul Belediyesiyle temasa geçilip bu konuda bilinenler toplanmağa çalışıldı. Neticede o tarihte gecekondular hakkında mevcut olduğu zannedilen bilginin peşin hükümler ve şunun bunun kanaatinden öteye geçemediği, en basit sorulara bile sağlam ve güvenilir cevaplar verilmediği tesbit edildi. İlk bilgi toplama sırasında, Zeytinburnu'nun, İstanbul'un ilk gecekondularının yapıldığı mıntıka olduğu ve bölgeye geliş gidişin pek kolay olduğu tesbit edildiğinden araştırma sahası olarak Zeytinburnu seçildi. 1962 yılının Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarını bölgede ön araştırma yapmak ve bölge sakinlerini bizlerden haberdar etmek çabasıyla geçirdik.

Bu sırada araştırmanın bünyesine uygun soruları seminerlerde öğrenciye hazırlatmağa, böylece onlara sual hazırlama tekniğini öğret-

meye çalışıyorduk. Zeytinburnu'nun 5 mahallesinden biri olan Sümer mahallesinde Temmuz ayında görüşmeler başladı. Görüşmeciler öğrencilerimizdi ve haftanın 7 gününde de çalışıyorlardı. Sümer mahallesini küçük bölgelere ayırmıştık. Her bölgede bir bölge başkanının idaresinde 4 - 5 öğrenciden müteşekkil öğrenci grupları çalışıyordu. Öğrenciler sahada tamamiyle serbesttiler ancak geri getirdikleri mülâkat fişleri tarafımızdan kontrol ediliyor, eksiklikleri, hata ettikleri hususlar tesbit ediliyor ve haftada bir yaptığımız toplantılarda bu hususlar tartışılıyor ve öğrenciler birbirlerinin tecrübelerini paylaşıyorlardı. Sahada çalıştıkları sırada ise Prof. Hart'ın müşahedesi altındaydılar. Kimin nerede çalıştığını daima bilen Prof. Hart zaman zaman öğrencinin görüşme yaptığı aileyi ziyaret eder. Böylece hem bölgeyi, hem bölge sakinlerini tanır ve hem de öğrencimizin görüşme sırasındaki halini, tavrını, konuştuğu kişilerle kurduğu ilişkileri kontrol ederdi.

Bu saha çalışmalarının öğrenciye neler kazandırdığı gözle görülecek kadar ortadaydı. Bu konuda bir hatıramı nakletmek isterim: Araştırmanın ilk günlerinde şimdi mezun olmuş bulunan öğrencilerimizden birinin mülâkat yaptığı sırada görüştüğü aileyi biz de ziyaret ettik, öğrencimizi pek kötü bir durumda bulduk.

Zeytinburnu'nun ilk sakinlerinden olan 15 - 16 yıldır türlü mücadelerle pişmiş gecekondu hayatının her safhasını yaşamış 45 - 50 yaşında bir aile reisi ile görüşme yapıyordu. Tecrübeli gecekondu sakini 19 yaşındaki tüysüz delikanlıyı adetâ adam yerine koymuyordu. Öğrencimizin sorduğu soruları kritik eden, bu araştırmadan kendilerine hiç bir fayda çıkmayacağını söyleyen bu adama öğrenci ikna edici cevaplar veremiyor, küçüldükçe küçülüp, gölgesinden korkar bir hale geliyordu. İster istemez görüşmeye müdahale edip mülâkatı bitirdik. O gün Prof. Hart araştırma merkezinde bizi topladı. Görüşmecilerden günlük raporları aldıktan sonra iyi bir mülâkatçının nasıl olması gerektiğini şöyle anlattı :

"Görüşmeye gittiğiniz zaman, unutmayınız ki bu insanlar sizinle konuşmak ve hayat hikâyelerini anlatmak, yaşama şartlarının iyi ve kötü taraflarını, ailenin mahremiyetini, ekonomik durumlarını sizlere söylemek zorunda değildirler ve sizler çeşitli sorularınızla bunları tesbit etmek mecburiyetindesiniz. Bu güç durumda başarılı olabilmenin ilk şartı konuştuğunuz kimselerin sizleri bir dost, güvenilir bir kişi olarak kabul etmeleridir. Asla unutmayınız ki görüşme yaptığınız kişilerden bir üstünlüğünüz yoktur. Evlerine girdiğiniz insanlar sizin üstün şahsiyetiniz altında ezilmemelidirler. Aksi halde utanma sebebiyle ve-

recekleri cevaplar hakikat olmayıp içinde bulundukları durumu sizlerden saklayacak mahiyette cevaplar olacaktır. Buna mukabil konuştuğunuz kişiler sizleri küçük, cahil, hayattan bihaber "çocuklar" olarak da görmemelidirler. Kendilerine böyle bir his telkin ederseniz alacağınız cevapların doğruluğundan gene emin olamazsınız. Zira çetin bir hayatı olan bu adamların çocuklarla uğraşacak zamanları olmadığından sizlere baştan savma, doğru olmaktan uzak cevaplar vereceklerdir.

Mülâkat yaptığınız kişiler sizleri, kendileriyle aynı seviyede bulunan ve onların çeşitli dertlerini samimiyetle dinlemeğe gelen güvenilir dostlar olarak telâkki etmelidirler. Girdiğiniz evlerde gözleriniz ve kulaklarınız açık olsun. Budalaca görünen sorular sormayın, meselâ, tek odası olduğunu söyleyen bir ev sahibine oturduğunuz yerde kiracınız var mı?" sorusunu sormak gafletinde bulunmayın, buna mukabil üç kiracısı olduğunu daha evvel beyan eden bir evsahibinin "çalışmanızın dışında başka bir geliriniz var mı?" sorusuna "hayır" cevabı vermesi halinde saflıkla bu cevabını hatırlatın.

Ve nihayet mülâkat yaptığınız kişilere karşı hürmetkâr ve saygılı olunuz. Hiç bir konuda onlara bir şey öğretmek ya da hayat tarzlarını tenkid etmek üzere evlerine gitmiş değilsiniz. Bu sebeple tartışmalardan, özellikle politik tartışmalardan kaçınınız."

Hoca muhtelif zamanlarda yeri geldikçe bizlere saha araştırması hakkında gerekli bilgileri böylece vermeye çalışıyordu.

Araştırmanın son günlerine doğru bir gün tesadüf bizi yukarda sözünü ettiğim acemi öğrencimizin görüşme yaptığı bir başka ailenin evine götürdü. Manzara görülmeğe değerdi. Köşedeki mindere öğrencimiz rahatça yerleşmiş, evsahipleri karşısına geçmişler, karşılıklı çaylarını yudumluyarak tatlı bir sohbete dalmışlardı.

Bizi öğrencimizin hocaları olduğumuz için iyi karşıladılar, çay kahve ikram ettiler. Bir süre büyük bir hazla öğrencinin mülâkat yapışını izledik, sonra iki dostu başbaşa bırakmayı uygun bularak evsahibine veda edip ayrıldık. Yan gözle Prof. Hart'a baktım, yüzünde, gözlerinde pırıltılı bir memnuniyet ifadesi vardı.

Zeytinburnu saha araştırması 1963 şubat ayına kadar devam etti. 1963 yazında İmar ve İskân Bakanlığı namına Levent mahallelerinin karşısında gelişmekte olan Gültepe, Harmantepe, Çeliktepe semtlerine gittik. Bir taraftan bu araştırmayı yürütürken diğer tarafan Zeyinburnu mülâkatlarının sayımı, dökümü ve analizi yapılmaktaydı. Bu safha-

da öğrenciye verilerin nasıl tasnif edileceğini öğretiyor, verileri rakamlarla ifade etmeği yüzdeler, ortalamalar, standart sapmalar hesap etmeği öğretiyorlardı. Böylece öğrencimize yavaş yavaş tasvirî istatistik metotları öğretiliyordu.

1964, 1965, 1966 yıllarında bölüm ilk mezunlarını vermeğe başladı. Prof. Hart'ın ifadesiyle "Sosyal Antropoloji Bölümü'nden mezun olacakların mutlaka pabuçları çamurlanmalı, bir araştırmayı başından sonuna kadar kendileri yapmalıydılar." Bu kati kural öğrenciyi mezun olmak için saha çalışması yapmağa mecbur ediyordu. İşte böylece 1964 den bu yana bölümde yetişen ve çeşitli konularda araştırma yapabilecek nitelikte olan öğrencilerin mezuniyet tezleri dolayısiyle yaptıkları araştırmalar yığılmaya başladı.

Şimdi bir araştırma ders kitabının bölümlerini takip ederek öğrenciye pratik çalışmalarda araştırma konusunda neler verildiğini ve bu konularla metodoloji ders kitapları arasındaki paralelliği görelim.

Öğrenciye ilk öğretilen şey bir araştırmada problemi vaz etmektir. Bu her hangi bir araştırma ders kitabının ilk bölümlerini teşkil eder. İkinci adım bu konuyla ilgili materyali nereden elde edeceği ve verileri toplama usulleri ki bu da yine bir metodoloji kitabında "araştırma modeli" yahut "research design" olarak adlandırılır. Bu başlık altında öğrenci araştırmaya en uygun data toplama usullerini öğrenir. Gözlem, mülâkat, anket usulleri materyali toplama vs. -materyali toplama hiç şüphesiz ki araştırmanın temel taşıdır- bu kısma dahildir. Nihayet toplanan materyalin tahlili ki burada dökümler, sayımlar, tablo yapma tekniği ve istatistik metotları öğrenciye öğretilir. Sosyal Antropoloji bölümünde istatistik dersleri hariç hiç birisi öğrenciye takrir yoluyla öğretilmemiştir. Hatta istatistik derslerinde bile öğrenciye mütemadiyen muhtelif araştırmalarımızda toplanan data üzerinden hesaplar yaptırılır, öğrenci araştırma usullerini araştırmalara katılmak suretiyle öğrenir. Size bu konuyla ilgili bir olayı anlatmak isterim: Zeytinburnu, Gültepe araştırmalarının bütün safhalarında çalışmış bir öğrencimiz mezun olduktan bir süre sonra bizleri ziyaret etti. Elinde "Sosyal Araştırmalarda Metod" adlı bir kitap vardı. Kendisine kitabı okuyup okumadığını sordum, cevabı ilginçtir: "Hocam, mezun olduğum zaman araştırmayla ilgili hiç bir teorik ders görmediğimi düşünerek bu bilgiyi kitaplardan elde edebileceğimi düşündüm ve kütüphaneden dün bu kitabı aldım, masa başına oturdum. Niyetim her bölümü okuyup notlar almak ve özet çıkarmaktı. Fakat çok tuhaf birşey oldu, hemen hemen bütün sahifeleri, bunu biliyorum, bunu da biliyorum, diye çevirip kita-

bın sonuna tek bir not alamadan geldim. Bugün kitabı kütüphaneye iade edeceğim."

Bu bana bölümün doğru yolda olduğunu gösteren en güvenilir bir olay olarak gözüktü. Şunu hemen ilâve edeyim ki bu olay bölümün iyi bir yolda olduğunu gösteren tek delil değildir. Bölüm mensuplarında haklı bir iftihar duygusu yaratan, 1964 den bu yana öğrencilerimizin mezun olmak için yapmış oldukları mezuniyet - tez araştırmalarıdır.

Bugün bölümde yetmişi aşan mezuniyet tezi vardır. Hepsi de bölümün mensuplarının sıkı bir kontrolu altında çeşitli konularda, sosyal araştırma metodlarına uygun olarak yapılmıştır. Konular hakkında fikir vermek kasdiyle birkaçının ismi aşağıda verilmiştir.

Bölümde yapılan bu araştırmalar 7 ana grupta mütalâa edilebilir.

1 — Köy araştırmaları (12)
2 — Fabrika işçileri ile ilgili araştırmalar (9)
3 — İstanbul şehrinde ikamet eden ve çeşitli meslek gruplarına mensup fertlerle ilgili araştırmalar (9)
4 — Bazı il ve ilçelerin son otuz yıllık gelişmeleri ile ilgili araştırmalar (3)
5 — Türkiye nüfus sayımları ve diğer istatistik bültenleri ile ilgili araştırmalar (2)
6 — Gecekondu bölgelerinde çeşitli konularla ilgili araştırmalar.
7 — Klâsifiye edilmeyen araştırma tipleri (31)

Şimdi sizlere bu konularla ilgili dört araştırma takdim ederek bölümde yapılan araştırmalardan örnekler vermeğe çalışacağım.

Hasan Çakmak — Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, Bölge Sendikaları ve Amele Birliği. 1967

Bir grup çalışması olarak takdim ettiğimiz bu tez, Ereğli Kömür İşletmesinde çalışan ocak içi işçilerinin sosyal, kültürel sağlık, ücret. prim, ekonomik durum ve sendika ilişkilerini kapsayan araştırmamızın bir parçasıdır. (Sendika İlişkileri)

1965 Mart'ında Kozlu olaylarından etkilenen bir grup talebimiz bu mevzuya eğilmiş ve yerinde incelemeler yapmıştır.

Araştırmamızda örnekleme usulü tatbik edilerek çalışan 14324 işçiden % 5 örnekleme ile 714'ü mülâkata tabi tutulmuştur. Mülâkat

sırasında işçiyle gayet iyi ilişkiler kurularak yanlış beyanda bulunması önlenmiş ve derdini anlatmak isteyen gönüllü işçiyle konuşulmuştur.

Sunduğumuz tez içindeki bilgiler mülâkat fişlerinden, sendikalardan, Amele Birliğinden ve EKİ idaresinden alınmıştır.

Araştırmamızda metod, materyal, Zonguldak kömür havzasının tarihçesi, sendikalar, Amele Birliği ve bunların gelirleri, giderleri, yaptığı yardımlarla, işçinin tutum ve davranışına ait tablo ve mukayeseli rapor bulunmaktadır.

Necla Coşkun — Güzelceköy, 1968

Köy araştırmalarımızda örnek olarak sunulan bu tez, İstanbul'un 40.5 km. batısında Küçükçekmece'den az ötede, Edirne yolu üzerinde İstanbul iline bağlı Çatalca ilçesinin köylerinden olan Güzelceköyü'nün çeşitli açılardan incelenmesidir.

Tez 7 Aralık 1966 ile 3 Temmuz 1967 tarihleri arasında yerinde yapılmış çalışmalar sonunda hazırlanmıştır.

Köyde 82 hane mevcuttur. Nüfusu 496 olarak tesbit edilmiş olup ortalama aile büyüklüğü 6'dır.

Araştırma sırasında çeşitli şekillerde materyal toplanmış olup, çalışmaları şöyle sıralamak kabildir.

A) Ön çalışmalar : Kitaplar ve yapılmış araştırmalardan faydalanma.

B) Bölge başlangıç çalışması : Bölgeye intibak ve ahaliyle ilişki kurup mülâkat sırasında doğru cevap alabilmek için fertleri hazırlama.

C) Asıl bölge çalışması : Burada önceden tesbit edilen mülâkat soruları kullanılmıştır. Fakat mülâkat direkt olarak doldurulma yoluna gidilmemiş, bir sohbet havası içinde gerçekleştirilmiştir.

D) Bundan sonra toplanan datalar çeşitli şekillerde kontrol edilerek istatistiki işlemlere tabi tutulmuş ve rapor halinde hazırlanmıştır.

Araştırmada bulunan başlıca konuları şöyle sıralayabiliriz :

I. Bölümde — Metot, materyal ve uygulama şekli.
II. Bölümde — Köyün kuruluşu, orijini, coğrafi durumu.
III. Bölümde — Nüfusun çeşitli kompozisyonları.
IV. Bölümde — Aile Yapısı.

V. Bölümde — Eğitim.

VI. Bölümde — Çevreyle köyün ilişkileri.

VII. Bölümde — Din ve inançlar.

VIII. Bölümde — İdarî örgüt.

IX. Bölümde — Tarım ve ekonomik durum.

X. Bölümde — Gıda'yı bulmak mümkündür.

Raporda bu bilgiler, tablolar, grafikler, harita ve resimler halinde verilmiş ve yazıyla ifade edilmiştir.

Enver Yapıcı — Akçakoca, 1969

Şehir araştırmalarımıza örnek olarak sunduğumuz bu tez Batı Karadeniz Bölgesi'nde Bolu iline bağlı Akçakoca ilçesinin sosyal ve iktisadî açıdan incelenmesidir.

1968 Kasım'ından 1969 Haziran'ına kadar titiz bir çalışma sonunda vücuda getirilen tezde Akçakoca'nın 1935'e kadar istatistikî mütaları toplanmıştır, fakat her zaman gerek ilçedeki devlet idarelerinden gerekse DİE ve DPT'den her hususta güvenilir istatistikleri bulmak kabil olmamıştır. Elde edilen rakamlarla yapılan bu çalışma bir kaynak araştırması şeklinde meydana getirilmiştir.

Araştırmada bulunan konuları şöyle sıralayabiliriz :

a) Akçakoca'nın tarihî ve coğrafî durumu.

b) I. Bölüm — Akçakoca'da nüfus.

II. Bölüm — Akçakoca'da konut.

III. Bölüm — Akçakoca'da ziraat.

IV. Bölüm — Akçakoca'da gelir.

V. Bölüm — Akçakoca'da eğitim.

VI. Bölüm — Akçakoca'da sosyal ve kültürel hayat.

VII. Bölüm — Akçakoca'da turizm'dir.

Rapor, tablolar, grafikler, harita ve resimlerle mücehhez olup, bunların analizlerini de ihtiva etmektedir.

Serpil Bayer — Büyükdere Ekmekçioğlu Tuğla Asmolen Fabrikası İşçilerinin Sosyal - Ekonomik Durumlarının Araştırılması. 1969

Fabrikalarda çalışan işçilerle yapılan araştırmalarımıza örnek olarak sunduğumuz bu tez çalışması Büyükdere'de Ekmekçioğlu Tuğla Asmolen Fabrikası işçilerinin sosyal ve ekonomik durumlarının incelenmesidir.

Bu araştırmamızda da mülâkat usulü tatbik edilmiştir. Fabrikada çalışan 310 işçinin % 50'si ile konuşulmuştur. Mülâkat fişlerinde toplanmış olan bilgiler çeşitli tablolar halinde takdim edilerek bunların mukayesesi ile rapor hazırlanmıştır.

Bu raporda Araştırmanın metodu, mülâkatta işçinin tutumu ve davranışı, tuğla hakkında bilgi, işçinin aile yapısı, mesken durumu, işyeri şartları, ekonomik durumu, bağlı olduğu teşekküller ve boş zamanlarını değerlendirmeleri ile ilgili izahat bulunmaktadır.

V.

ALAN ARAŞTIRMALARINDA METODOLOJİ, KURAM VE KAVRAM İLİŞKİLERİ

BİLDİRİ 8

TÜRKİYE'DE ANKET METODUNA DAYANAN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE UYGULAMA AÇISINDAN TEORİ VE KAVRAMLAR

OĞUZ ARI

Sosyal araştırmaları anketler açısından ele almak istiyoruz. Günümüzde, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de saha çalışmalarında anket uygulanmaktadır. Sahada uygulanan çeşitli araştırma metodları arasında burada anketler üzerinde duracağız. Konferansın bir amacı anket çalışmalarını geliştirmektir. Bu çerçeve içinde, günümüze kadar yapılan anket çalışmalarından örnekler alarak üzerinde durdukları teori ve kavramlara temas ettikten sonra araştırmada kavram geliştirmesi üzerinde duracağız. Ayrıca, ülkemizde anket çalışmalarına hazırlık olarak metodolojik görüşler ileri süren müelliflerin yazılarına temas edeceğiz.

Anket çalışmaları genellikle durum tesbiti çalışmalarıdır. Bazı hallerde teorik bir çerçeve içinde uygulanırsa, üzerinde durulan değişkenler açısından tahmine yol açabilir. Bu durumda diğer etkenlerin rolünü gözönünde tutmak gerekir. Anket soruları geçmişe uzanabilirse de, sorular hafızaya dayandığı için, soruları geçerlilik açısından zedelemek tehlikesi ile karşılaşılır. Metod olarak, tesbiti sosyal bilimlerde güç olan, yeterli ve gerekli şartların açıklanması gibi, ortaya konması güç yollar bahis konusu edileceğine; ele alınan probleme göre, üzerinde durulan değişkenlerin birlikte değişmesini, hatta birlikte değişme açısından ikiden fazla değişken üzerinde durulmasını, problemin çeşitli değişkenlerin katkıları bakımından ele alınmasını düşünmek yararlı olur. Ancak değişkenler arası ilişkiler gelişi güzel tesbit edilmemelidir. Bunun için araştırıcı, inceleyeceği olayın çeşitli veçheleri hakkında fikir sahibi olmalıdır. Bu konuda anket, araştırma yollarının biridir. Anket, ya tutum ve kanaatlerin bir nüfusta nasıl da-

ğıldığını, ortalamayı tesbit ederek, ya da tortuların, normların, örf ve âdetlerin nasıl değişerek günümüze kadar geldiğini, tipik olaylar üzerinde inceleme yapıp belirleyerek açıklayan metodlardan biridir.

Tipik olay incelemelerinde, örf, âdet, norm araştırmalarında, nüfusta yayılmadan çok, yoğun oldukları durumları tesbit önemli olabilir. Olayın yoğunluğunu tesbitte anket ve istatistik metodlarından faydalanılabilir. Tipik olaylar, tortular, oluşmakta olan sosyal olayların incelenmesinde anketin yeri üzerinde Ord. Prof. H. Z. Ülken, sosyolojide birlikte değişme metodunun uygulanması üstünde Ord. Prof. Z. F. Fındıkoğlu, birlikte değişme metodunun uygulanması sırasında dikkate alınacak hususlar üzerinde gene Ord. Prof. H. Z. Ülken durmuşlardır. (1) Sosyal bilimlerde anket yaparken istatistik metodundan yararlanılır. Çünkü anket genellikle büyük kitlelere uygulanır ve sonuçlar üzerinde istatistik değerlendirme yapılır.

Araştırılacak Olayın Çeşitli Veçheleri İtibariyle Ele Alınması

Ankette olayların çeşitli veçheleri incelenerek durum tesbitine gidilir; ilişkiler kurulur; sübjektif kanaat ve tutumlar üzerinde de durulabilir. İnsanlar arası ilişkilerin tesbiti, anketin amaçları arasındadır. Kanaat ve tutumlar, kurumların etkisi gözönünde tutularak veya insanlar arası ilişkiler gözönünde tutularak, incelenebilir. Problemin, ya bir teorik modele dayanarak ya da kesin veya istikşafi mahiyette hipotezler ileri sürülerek tahkik edilmesi mümkündür. Anket sonuçlarına göre üzerinde durulan evren hakkında fikir edinmek imkânı sağlanmakla beraber, aslında eğilimler üzerinde durulur. Eğilimlerle ilgilenilmesi sosyal bilimlerde, tümevarım, ampirik bilim olmak, istatistik metodlarının uygulanması açısından gerekli yönelişi tespit etmiş olur.

Sosyal bilimlerde ele alınan probleme göre, ilgili olayın çeşitli değişkenleri, olayın çeşitli veçheleri üzerinde durmak gerekir. Çeşitli veçheler itibarile tetkik ise, anketin, toplanmış istatisikler ve diğer bilgiler, tarihi vesikalar ve çeşitli gözlem metodları ile takviyesini gerektirir. Çok yönlü izahlar olayın çeşitli buudlarını, parametrelerini belirtecektir. Prof. N. Ş. Kösemihal çok yönlü izahlar üzerinde durmuştur. (2)

---

(1) Ülken,H. Z. Sosyolojinin Problemleri, İstanbul, 1955, Sf. 120, 186. Fındıkoğlu, Z. F. İçtimaiyat. 2 nci cilt. İstanbul ,1962. Sf. 416 - 420.

(2) Kösemihal, N. Ş. Avcıoğlu'nun Kitabı Üzerine. İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisinde basılmaktadır.

Anket Metodunun Sınırları

Sosyal bilimlerde uygulanan gözlem ve araştırma metodları arasında anket, olaylar arasında ilişki kuran, araştırıcının planladığı yönde problemini belirleyerek ele aldığı değişkenlere göre veri toplamasını sağlayan bir yöntemdir. Üzerinde durduğu problemi iyi tesbit eden bir araştırıcıya, bu yolda bazı sınırları belirtilmiş ve dakik kıyaslamalar yapmak imkânını sağlar. Ankette üzerinde durulan olayın etiyolojisinden çok ilişkiler ve bu yolla süreçler belirlenir. Sosyal kurumlar ve doğa ile münasebetler itibarile ilişkiler bağımlı veya bağımsız değişken olarak ele alınabilir. Bu husus araştırcının tercihleri ile ilgilidir. Anketi daha geniş kapsamlı çalışmalarla, sosyal araştırmalarda uygulanan başka gözlem metodlarından elde edilen bulgularla desteklemek yararlıdır. Ancak, daha önce yapılmış çalışmalar ve kaynaklar taranarak hazırlanan anketlerden de manidar sonuçlar elde edilir. Bu çeşit çalışmalar yapılmamışsa, anket sonuçları, sonrası için başlangıç teşkil eder.

Anket, Survey ve Saha Çalışması ve Türkiye'de Öncüleri

Anket, survey'in özel bir şeklidir; açık ve kapalı soruları içine alan bir soru kâğıdıdır. Genellikle büyük gruplar üzerinde uygulanır. Survey geniş grupları kapsayan sosyal araştırmadır. Münferit vak'a tahlillerinden çok, anket dahil büyük gruplar üzerinde yapılan, çeşitli gözlem metodları yolu ile veri toplamaya dayanan çalışmaları kapsar. Saha çalışması ise, belirli metodlarla geliştirilen bir araştırmanın bir bölgede veya kurumda bir nüfusa uygulanmasıdır.

Türkiye'de saha çalışmaları açısından kültür incelemelerini ve şehir kır toplumlarının monografilerini ve anketleri de içine almak üzere yapılan araştırmaların geçmişi vardır. Ord. Prof. H. Z. Ülken; "U. Turhan, M. Ali Şevki ile başlayan ve zamanımızda İbrahim Yasa, Fatma Taşkıngön, İngiliz araştırıcısı Paul Stirling gibi gençlerin devam ettikleri araştırma yolunda bir adım atmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir," demektedir. (3) Aslında, anket ve survey yapanlar bakımından günümüzde bu isimlere yenileri ilâve edilmek gerekir. Türkiye'de araştırıcılar ve üniversiteler de dahil olmak üzere örgütler bu nevi çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların artışı hepsinin izlenmesini güçleştirmekte, tasnif ve karşılaştırma bakımından bir merkez kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Kanımca, konferansta bu konu ele alınacaktır. Burada, anket araş-

(3) Ülken, H. Z. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt 2, Konya, 1966, Sf. 763.

tırması eserleri ile ilgili bazı şekil ve muhteva problemlerini ele almak isityoruz. Anket metodunun özellikleri üzerinde başka bir yazımızda durduk. (4) Anketler üzerinde duruşumuzun nedeni, büyük kitlelere uygulanmaya, istatistik değerlendirmelerin, karşılaştırmaların yapılmasına elverişli sosyal araştırma yöntemlerinin başlıcalarından oluşundandır. Kavramlaştırma ve teori, uygulama açısından bahis konusu edilecektir.

Araştırma Eserlerinin Şekil Olarak Planlanması ile İlgili Hususlar

Burada, ülkemizde yayınlanan araştırma eserleri arasında metod materyal bölümü olanlar üzerinde durulacaktır. Konunun ele alınış nedeni, çeşitli uygulamaları incelerken, belirli bir şeklin teori ve kavramlarla ilişki kurmaya daha elverişli oluşundandır. Her ne kadar metinde ayrıca geçse de metod ve materyel bölümü olan araştırmalar, bulguların teori ve kavramlarla ilişkisi hakkında ipucu vermektedir. Ülkemizde bu çeşit araştırmalarda son zamanlarda bu yola gidilmiştir. (5)

---

(4) Arı, O. İçtimai Anketler, Sosyoloji Dergisi, Cilt 13 - 14, İstanbul, 1958 - 1959, Sf. 231 - 247

(5) Metod ve materyal bölümü yazılı olan araştırmaların kısmi bir listesi, bir fikir vermek üzere aşağıda verilmiştir :

1 — Abadan, N.	: Batı Almanya'da Türk İşçileri ve Sorunları Ankara, 1964. Bölüm 2. Metod ve Materyal
2 — Arı, Oğuz (Kitap)	: Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı Fasıl 3, Ankara 1960
3 — (Makale)	: İk. Fak. Mec. C. 20. s. 1 - 4, s. 8 - 9.
4 — Arı, Oğuz, Tütengil, C. O.	: Istanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt 25, Sayı 4 1968, s. 6 - 11.
5 — Arı, Oğuz, Tütengil, C. O.	: Adapazarına Göç ve Çalışma Hayatına İntibak İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları, 1968, s. 8 - 12.
6 — Geray, Cevat	:Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları Bünyan Örneği, Ankara, 1961. 8 inci Bölüm. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.
7 — Mart, C. W. M.	: Zeytinburnu Gecekonduları İstanbul, 1969
8 — Kıray, Mübeccel	: Ereğli, Bölüm II., Metod ve Materyel Ankara, 1964
9 — Yasa, İbrahim	: Ankara Gecekonduları Kesim V., Araştırmanın Yöntemi Ankara, 1966
10 — Yasa, İbrahim	: Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü Bölüm 14, Araştırmanın Yöntemi, Ankara, 1969
11 — Yasa, İbrahim	: Hasanoğlan Bölüm I. Metod, Ankara, 1957
12 — Yasa, İbrahim	: Sindel Köyü Bölüm 1, Konu ve Metot Hakkında Birkaç Söz S. 3 - 15, Ankara, 1960

Genellikle kavramların ele alınan konuya bağlı kalacağı açıktır. Şekil bakımından ülkemizde teori ve kavramlar açısından hipotezler ileri sürülünce, bunun olaylara indirgenmiş tarifler olarak belirtilmesine yeni dikkat edilmektedir. Öte yandan bu ilişki kurulmazsa, hipotezler genel olarak ortaya konursa, hangi bulguların neyi işaret ettiğini saptamak zorlaşır. Hipotez, yan hipotezi olaylara indirgemeler, araştırmaya açıklık kazandırır. Tabii, hep hipotezlerin olaylara indirgenmesi ile uğraşılırsa kavramsal gelişmeyi saptamak zorlaşabilir. İçinde bulunduğumuz uygulama çağında, Türkiye gerçekleri açısından kavram ve kuram gelişmesini sağlamak gerekmektedir. Öte yandan, konu ile ilgili görüşler açısından problemi ele almak, anket yapıldığı takdirde, açıklık getirmeyebilir. Bir yandan çok genel, bir yandan kısmi açıklamalardan kaçınmak gerekmektedir. Bu bakımdan problem bazan kısmi olarak ele alınmakla beraber araştırmalarda ve özellikle Amerika'da gerek hipotezlerle soru ve bulgular arasında bağlantı kurmak, gerek istatistik metod-tekniklerini uygulamak bakımından metodolojik bir dakikliğe gidildiği açıklanmalıdır. Çeşitli görüşlerin tahkikini ön gören bu yolun bir yüz yıl önceki teorik yönelişlerden uzaklaştığı, o bakımdan çeşitlilikten bütünlemeye, analizden senteze gidilmesi gerektiği de belirtilmiştir. (6) Metod ve materyal bölümünde amaçlar da açıklanır. Bu bakımdan araştırmanın takdiminde metod ve materyal bölümünün yeri ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tabiatiyle tahlil yapılırken metinde, başka hipotezler için ipuçları elde edilebilir.

Teori ve Kavram Açısından Metod

Çağımızda, çeşitli bilim dallarının incelediği birbiriyle ilgili olaylar serisinde, kat'iliğin yanında ihtimaliyete yöneliş meyli artmakta, netice olarak kanunlardan çok eğilimler bahis konusu olmaktadır. İhtimaliyet, tekerrür eden olayların meydana gelme veya gelmemesinin tesbiti ve istatistik metodları ile hesaplanması ile ilgilidir. Bu husus olay ile onun ait olduğu evren, parça ile bütün arasındaki münasebetlerin çok belirgin olmadığı, yani değişkenler arasındaki münasebetlerin karmaşık olduğu sosyal bilimlerde bilhassa önemlidir.

Öte yandan, hangi olayın hangi olaylar serisi ile ilişkili olduğu endüktif veya dedüktif olarak tesbit edilebilir. Tesbit endüktif yoldan yapılmışsa, genelleme veya tamim, dedüktif yoldan yapılmışsa, istidlâl

(6) Sorokin, P. A., Sociology of Yesterday, Today and Tomorrow. American Sociological Review. Cilt 30, No. 6, Aralık 1965, Sf. 833 - 843.

bahis konusu olacaktır. Her iki halde de gözlem önemlidir. Zira, ilk tasavvur, dedüktif metodda olabildiği gibi aksiyomatik, veya endüktif metoddan faydalanılan hallerde olduğu gibi kısmî, parçacı ve ihtimale bağlı da olsa, esas itibariyle gözleme dayanacaktır. Tabiatiyle, gözlemi teori ile ilişkili kılmak mümkündür. Bu amaca ayrı ayrı endüktif ve dedüktif metodlarla ulaşılabilir. Problem, olayların ve olaylar arası ilişkilerin düzenliliğinin tesbiti olmaktadır. Bu durumda, olaylar arası ilişkilerin sistemleştirilmesi önem kazanmaktadır. (7) İşte olaylar arası ilişkiler, gerek olaylar, gerek kavramlar, gerek teoriler seviyesinde sistemleştirilebilir. Yani çeşitli seviyede ilişkiler çerçevesinde, olay yerini alır. Sistemleştirmede gerek değişkenlerin gerek değişkenler arası ilişkilerin tesbiti, sınırlandırılması önem kazanır. Konumuz bakımından sosyal bilimlerde olayların kompleksliği gözönünde tutulursa ele alınan olayın mantıkî bir çerçeve içinde, çeşitli olaylarla ilişkilerinin belirtilmesi faydalıdır.

Olaylar seviyesinde, hipotezlere dayanan ve olaylara indirgenmiş tarifler, sorular, tesbitler, olayların arasındaki ilişkilerin açıklanmasına yol açar. Bu arada, ya bahis konusu olayları birer parametre, değişken şeklinde ele almak, ya olayla ilgili bazı parametre veya değişkenler üzerinde durmak kabildir. Sonunda olaylarla kavram ve hipotezler arasında ilişki kurmak gerekecektir. Eğer kavramsal bir çerçeve ve bir teori ile ilişkili olarak hipotezler tahmine yol açıyorsa, o takdirde olaylar açısından, incelenen ilişkilerin ne derece tahmine elverişli olduğunu belirtmek lâzım gelecektir. Ya da olaylar arasındaki ilişki istikşafi mahiyette hipotezlerle inceleniyorsa, gene de kavramsal seviyede bir tutarlılık bahis konusudur. Sosyal bilimlerde kavram ve teoriler o bakımdan önem kazanmaktadır.

Bazı hallerde basit kavramların bileşkesi olan kompleks kavramlar olayları daha etraflı izah eder. Ayrıca, kompleks kavramlar, izah edici mahiyette, bir seri hipotez veya teori ile ilişkili olarak ele alınabilir. Her iki halde de, kuramlar bahis konusudur. Bazı hallerde ara değişkenler üzerinde durulur. Ara değişkenler, hipotezlerle tutarlı olan; bağımlı bağımsız değişkenlere fonksiyonel ilişkilerle bağlı olan değişkenlerdir. Ara değişkenlerin bu fonksiyonel münasebetler ötesinde bazı belirli özellikleri de olabilir. Ve bu özellikleri ileride olaylara indirgeyerek tarif etmek mümkündür. (8) Her iki durumda da, bir teori

(7) Hempel, C. G., Aspect of Scientific Explanation. N. Y. The Free Press, 1965, Sf. 177-178.
(8) Tolman, E. C., A Psychological Model. (Makale)
Parsons, T. Shils, E. A. (derleyenler) Toward A General Theory of Action. Cambridge, Kass.. Harvard Univ. Press, 1959, Sf. 281.

ile bağdaştırılabilecek olan, açıklayıcı niteliğe sahip değişkenler üzerinde durulmaktadır. Görülüyor ki, günümüzde sosyal bilimlerde uygulama yönünden teoriye yaklaşmak mümkündür. Ancak yapılması gereken, çok partikülarist olmamaya, münferit hipotezlerin tahkiki ile yetinmemeye çalışmak, teorik bir çerçeveye yaklaşmaktır. Tabiatiyle, uygulamanın düzenli olması da, ayrıca faydalı olacaktır.

Teori ve Kuramlar

Buraya kadar, anket araştırmaları ile ilgili olarak, birlikte değişme, hipoez, kavram ve incelenen olaylar arasındaki ilişki ve teoriye bir yaklaşım olması bakımından arada değişkenler ya da kuramlar gibi metod bahisleri üzerinde duruldu. Değişkenler arası ilişki ele alındı.

Genellikle, bir problemin ele alınış biçimine göre, bağımlı ve bağımsız, yani etkileyen ve etkilenen değişkenler teşhis edilip aralarındaki ilişki incelenebilir. Bu işlem, ya bir teoriyle bağlantılı, fakat bir teoriye dayanmadan ilişkileri inceleyen istikşafî mahiyette hipotezler üzerinde durularak yapılır.. Ya da hipotez başka bir seri hipotez veya teori ile bağlantılıdır ve yapılması gereken şey, üzerinde durulan teoriye göre tahmin yapmaktır. Bu durumda, kompleks kavram veya kuramlar, teoriyi belirler. Hipotez istikşafi mahiyette değilse ve başka hipotezlere dayanıyorsa, onu ortaya koyarken, bir teorik yöneliş bahis konusudur. Ayrıca, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ara değişken ve kuramların, üzerinde durulan olayı açıklayıcı teorik bir yönü vardır. O bakımdan, ara değişken ve kuramlar açısından, teori ile ilişki bahis konusudur.

Üzerinde durduğumuz husus araştırmanın teori, kavram ve kuramlarla ilgili olduğudur. Araştırmanın planlanması ve yönetimi o bakımdan önem kazanır. Gözlem yapılır, teori ile ilişki kurulur. Ancak, analizden senteze gidildikçe, teori ve kuramların çeşitli veçheleri belirmiş olacaktır.

Türkiye'de Özellikle Ankete Dayanan Sosyolojik Araştırmalarda Üzerinde Durulan Bazı Kuramlar

Türkiye'de yapılan anket araştırmalarının kuramlarla ilişkisi vardır. Örneğin, sosyal değişme ve entegrasyon açısından göçler üzerinde durulmuştur. (9) Öte yandan, sosyal siyaset sahasında yapılan bazı

(9) Abadan, N. a.g.e. Arı, O. Tütengil, C. O. a.g.e. Arı, O. a.g.e. Arı, O. 1950 - 51 senelerinde Bulgaristan'dan Tehcir Edilen Türk Göçmenlerinden Bir Örnek Grup Seçilerek

araştırmaların sosyolojik yönü vardır. Örneğin, bir araştırmada bir sosyal zümre olarak İstanbul küçük sanayii ve esnafı ele alınmış (10) bir diğer araştırmada sendikalar ve toplu iş sözleşmesi konusu incelenmiştir. (11)

Öte yandan kırsal bölgelerde yapılan sosyolojik araştırmalar vardır. Bir çok hallerde, bu araştırmalarda anket metodu uygulanmıştır. Son olarak, bir örnek vermek amacı ile bazı, köy, kasaba, bir aşiret ve bir bölgede yapılan araştırma ve gözlemlerde üzerinde durulan bir kuramdan söz edeceğiz. Tabiatıyla, söz konusu edeceğimiz araştırmalarda başka kavram ve kuramlar da ele alınmıştır.

Üzerinde duracağımız kuram, tampon mekanizma kuramıdır. (12) Prof. M. Kıray, Prof. İ. Yasa ve Dr. İsmail Beşikçi araştırmalarında bu kuram ile ilgilenmişlerdir. Tampon mekanizma bir yönü ile grupların, mensupları ile ilgili bir fonksiyonunu aksettirir. Bilhassa aile gibi küçük grupların başarı ile ifâ ettiği bu fonksiyon, alâka çekici faaliyetlerle, mensuplarını toplumdan gelecek her türlü baskıya karşı korumakla ve ferdin normal sosyal münasebetlerini sürdürmesini mümkün kılmakla, onu toplumun normlarına ekspoze etmekle, üyeleri için tatmin edici bir rol oynaması ile belirlenir. (13) Ayrıca, politik kurumlar da, fertlerin hürriyetlerini koruyarak ve bunu tek tek fertlerden çok aile gibi, fertlerin mensup olduğu küçük ve temel grupları etkilemek suretiyle gerçekleştirerek, fertle toplum arasında kalan bir tesir mekanizması rolü oynar. (14) Böylece, bu çeşit bir makanizma, politik iktidar açısından ele alındığı takdirde, tabakalaşmayı da etkilemiş olur. Öte yandan, böyle bir mekanizma tabakalaşmayı etkileyen öteki sosyal - ekonomik değişkenlerle ilişkili olarak ele alınabilir. İktisadi, teknolojik şartlar bu çeşit değişkenlerdir ve sosyal değişme süresini etkiler. Örneğin, Yugoslavya'da teknolojik tarımsal gelişme sonucu sosyal organizasyonun değiştiği, ailenin küçüldüğü belirtilmiştir. (15)

Dayanışma ve Sosyal İntibak Bakımından Aile Cesametinin ve Aile İçinde Münasebetlerin Araştırılması İkt. F. Mec. C. 20, S. 1 - 4.

(10) Tuna, O. İstanbul Küçük Sanayiinin Bugünkü Meseleleri, İst. 1950.

(11) Tuna, O. Toplu İş Sözleşmesi Düzeni İktisadi ve Sosyal Tesirleri Ankara, Başbakanlık, D.P.T. 1969.

(12) Kıray, M. Ereğli, Ankara, Başbakanlık D.P.T. 1964, ——, Interdepencies Between Social Organization and Development in Çukurova, Turkey. Mediterrenean Social Sciences Research Council, Malta toplantısında sunuldu. 1965. ——, Values, Social Stratification, and Development. J. of Social Issues Vol. 24. N. 2, 1968. Beşikçi, İ. Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar. Ankara, 1969. ——, Doğunun Düzeni, İstanbul, 1969, Yasa, İ. Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan, Ankara, 1969.

(13) Arı, O., Küçük Gruplar, Sosyoloji Dergisi, İst. Üniv. Ed. F. 1958 - 1959, Sayı. 13 - 14.

(14) Merton, R. K. Social Theory and Social Influence, N. Y. The Free Press, 1967, Sf. 337.

(15) Burges, 9. Social Problems and Social Processes (makale) Rose, A. M. (derleyen) Human Behavior and Social Processes, Boston, Houghton, Mifflin 1962. Sf. 381 - 399.

Anlaşılan, gruplarda, insan topluluklarında, kurumlarda bir emniyet mekanizması olmak hususu önem kazanmaktadır. Bu husus, değişme süreci içinde ortaya çıkmaktadır. Tabiatiyle, değişmeyi ekonomik, teknolojik değişkenler de etkiler. O bakımdan, üzerinde durmakta olduğumuz araştırmalarda emniyet mekanizması olarak ele alınan tampon mekanizmanın iktisadi, teknolojik değişkenlerle ilişkili olarak da açıklanabileceği hususu ortaya çıkmaktadır ve bu, adı geçen makanizmanın başka bir yönüdür. Üzerinde durduğumuz araştırmalarda bu kuram böyle bir açıdan ele alınmıştır. Politik sosyal değişkenlerin rolü önemlidir, ancak ekonomik, teknolojik değişkenlerin de önemli olduğu görüşünden hareket edilmiştir. Araştırmalarda anket de uygulanmıştır, fakat araştırıcılar hem anket sonuçlarından hem gözlemlerinden faydalanmışlardır.

Ani olmayan sosyal değişmelerde, toplumsal dinamizmin kendi bünyesinden ortaya çıkardığı tampon mekanizmalar, toplumsal yapıyı dengeye getirir, buhranlara yer vermez. (16) Bu dinamizmi insanlar arası ilişkiler ve o açıdan değişmeler olarak ele alırsak, ve ilişkilerin gruplar ve kurumlar içinde oluştuğunu ve grup ve kurumları da etkilediğini kabul edersek, bir bakıma grup ve kurumların davranışları etkilediğini ifade mümkün olur. Tabii bu arada gruplarda meydana çıkan örf ve âdetler, normlar itibarile standard davranış kalıplarının ve o açıdan kurumlaşmanın ortaya çıkacağını açıklamak gerekir.

Burada sosyo - ekonomik değişkenlerin grup ve kurumları etkileyeceğini belirtmek gerekir. Tampon mekanizmanın rolü, bu etkileme süreci içinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, tarımsal bölgelerde kapalı ekonomiden para ekonomisine geçildiğinde, teknolojik değişmeler, ücretler veya ürünlerde değişmeler, veya pazarlama problemleri ortaya çıkmakta, sonuç olarak ilgili kurumlarda değişik fonksiyonlar belirmektedir. Ereğli araştırmasında Prof. M. Kıray, bunu şöyle ifade etmiştir : "Burada belirli bir bünyenin belirli bir cephesi büsbütün değişmiştir. Öbür taraftan, değişmeyen bir yönde bazı fonksiyonlar açıkta kalmıştır. Yeni bünyenin bu fonksiyonları görecek müesseseleri gelişinceye kadar, önce beliren müessese bu fonksiyonları üzerine almış ve kendi bünyesine uydurmuştur. Bu şekilde sosyal bünyede tampon bir müessese ve fonksiyon belirmiş, yeni bir konfigürasyon meydana gelmiş, bir denge sağlanmıştır. Değişmenin ileri bir safhasında, toprak ağalarının fonksiyonları, tüccarın elinden, işi bu olan anonim temel-

(16) Beşikçi, İ. Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar, Sf. 27.

ler üzerine kurulmuş belirli organizasyonlara geçecektir." (17) Tampon mekanizma, Prof. Kıray'ın Ereğli araştırmasında tüccar, Çukurova araştırmasında aile ve işçilerle toprak sahipleri arasında aracılık yapan elçi, Dr. İ. Beşikçi'nin Doğuda Değişim araştırmasında aile, Doğunun Düzeni araştırmasında kaçakçılık, Prof. İ. Yasa'nın Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan araştırmasında, traktör ve biçer döğerlere sahip aileler grubudur. Tarımın makineleşmesi toprakla insan arasındaki ilişki düzenini etkilemiş, geleneksel ağalık kurumu biçim değiştirerek traktör ve biçer döğerlere sahip aileler kurumunun ortaya çıkmasına yol açmıştır." (18) Ancak Prof. İ. Yasa'nın araştırmasında, göçler, Ankara'da görev alma, hergün şehire gidiş dönüş gibi hareketler, uyum şekli olarak tampon mekanizma niteliğindeki bu mekanizmanın üzerindeki yükü hafifletmekte, o bakımdan mekanizma kısmı ağırlık taşımaktadır.

Bu mekanizma açısından tahlili başka bir şekilde açıklamak mümkündür.

Kurumlarda değişmeler, davranışları etkilemektedir. Ancak kurumlar ve davranışlar arasında, hem onlara bağlı hem de kapalı tarım ekonomisinden para ekonomisine geçişle ilgili teorilerle bağdaştırılacak ara değişken niteliğinde bir kuram üzerinde durulmuştur.

Böylece bir örnek vererek Türkiye'de girişilen ampirik sosyolojik araştırmalarda teorik yönelişlerin bulunduğuna işaret etmiş oluyoruz. Tabiatiyle, ileride, yapılmış olan başka araştırmaların dayandığı teori kavram ve kuramlar üzerinde durulabilir.

(17) Kıray, M. Ereğli, Sf. 63.
(18) Yasa, İ. Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan, Sf. 284.

VI.

ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

BİLDİRİ 9

METODOLOJİ AÇISINDAN TÜRKİYE'DE YAPILAN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE BİR ÖRNEK: KÖY ARAŞTIRMASI

ŞEFİK UYSAL

Sosyal bilimlerde bilimsel metotların kullanılması oldukça yakın bir geçmişte başlamıştır. Önceleri, sosyal bilim mensupları konu hakkında anlayışlarına dayanan sonuçları vermek ve yorumlarına mesnet olan hususları belirtmek sureti ile gerçekleri algılayan -zamanın ölçülerine göre- bilim adamları idiler. Halbuki bugünün bilim adamlığı, herhalde, bir düşünür (mütefekkir) olmaktan ziyade, bilimsel metotları en etkin şekilde kullandığı toplumsal sorunların çözümlenmesi ve takiben kurulan siyasal rejimlere göre değişen maksatlarla insanları, bunlar arasındaki ilişkileri ve nihayet tüm toplumu tanımak için spekülâtif olmaktan uzak toplumsal çalışmalar yapmak bir ihtiyaç haline gelmiştir. Örneğin totaliter rejimlerde daha etkin bir "propaganda" yolu ile insanlara rejimi benimsetmek, kapitalist rejimlerde ise "reklâm" vasıtası ile insan hayatına girmek gibi sorunlar toplumsal bilimlerde metodoloji uygulamasını kaçınılmaz bir duruma getirmiştir.

Uygulamalarda oldukça önemli kabul edilen, ya da bilinmesinde ihtiyaç duyulan bilgiler olmasına rağmen bugün, özellikle memleketimizde sosyal bilimlerin gereğince geliştiğini iddia etmek oldukça güç görünmektedir. Bu bilim dallarını "gelişmekte olan" bilim dalları olarak nitelemek mümkündür.

Sosyal bilimlerin, memleketimizde yeterince gelişememiş olmasını kısmen de olsa metodolojik sorunlarda aramak gerekir. Literatüre göz atıldığı zaman, sayı itibarile oldukça zengin sayılabilecek sosyal araştırma ya da etütlerin mevcudiyetine rağmen, bunlardan uygu-

lama alanında yararlanılması olumlu sonuçlara götürmemektedir. Çünkü, çoğu kere bu araştırmalar ya da etütler "intuitive" olarak geliştirilmiş görüşlere zemin hazırlayacak nitelikte yanlı "biased", veya doğrudan doğruya ya da dolaylı gözlemler yolu ile toplanmış geçerlik ve güvenirlikleri her zaman tartışılabilecek veriler olarak kabul edilebilir. Geçmişte oldukça yaygın görünen bir araştırma türü de "monografik" çalışmalardır. Kolaylıkla kabul edilebileceği gibi bu tür araştırma sonuçlarını memleketimiz çapında genelleştirme imkânı yoktur. Sonuçlar sadece araştırmanın yapıldığı çoğu kere küçük toplumlar için değerli kabul edilmelidir. Nitekim, bu gün idarî örgütün, sosyal araştırma sonuçlarına itibar etmemesinin bir nedeni olarak ya da yukarıdaki hususlar, sırası gelmişken belirtilmeye değer görünmelidir.

Hatalardan arınma ya da hiç olmazsa hataları geniş çapta asgari ye indirme yönünde metodoloji kullanmak suretiyle sosyal araştırmalar yapmak son on - onbeş yılın üzerinde durduğu bir keyfiyettir. Bu da tabiatile ortaya çıkan sonuçlara bilimsel olma özelliği kazandırmıştır.

Biz memleketimizde sosyal araştırmaları metodolojik açıdan tartışırken, bir örnek üzerinde konuya eğilmek istedik. Bu örnek 1962 yılında bilgi toplama aşaması bitirilen ve bilim kamu oyunda "Köy Araştırması" olarak adlandırılan bir çalışma olacaktır. Bu çalışmayı örnek olarak seçişimizin iki temel nedeni vardır :

a) Memleket çapında yapılan bir araştırmadır. Genişliği ve karmaşıklığı nedeni ile hemen bütün metodolijik sorunlar söz konusu olmuş ve belli çözüm yolları tercih edilmiştir. O halde bu örnek üzerinde, memleketimizde yapılan bu türdeki araştırmalarda ortaya çıkması muhtemel metodolojik sorunları görmek mümkün olabilecektir.

b) Köy Araştırması bizce açık olmayan bazı nedenler yüzünden üzüntü ile kaydetmek gerekir ki, bilim kamu oyuna bütün yönleri ile sunulmamıştır. Belki de bu yüzden bir polemik konusu olarak tartışmalar bugüne dek devam edegelmiştir. Biz bu konuşmamızda köy araştırmasının hiç olmazsa metodolojik yönünü tartışmaya hazırlamak istedik.

Belirtilen bu nedenlerle seçilen bu araştırmayı örnek olarak verirken konuşmamızı şu üç ana bölümde derlemeyi uygun bulduk. Esasen sosyal bilimlerde metodoloji tartışması da bu bölümleri özellikle kapsamaktadır diye düşündük.

a) Evren ve örnekleme,
b) Kullanılan bilgi toplama araçları ve
c) Bilgi toplamada uygulama

Görüldüğü gibi, toplanan bilgilerin analiz metotları ve yorumların tartışılması bizim konumuzun dışında kalmaktadır.

A — Popülasyon ve Örnekleme

Hemen bütün sosyolojik araştırmalarda konu edinilen bir popülasyon ve çoğu kere birden fazla tetkiki gereken ya da aralarında ilişkiler aranan değişkenler vardır. Geniş çapta hiçbir araştırmada tüm popülasyon üzerinde bilgi toplamak mümkün ve gerekli olmadığına göre, dikkatlice tanımlanmış bir popülasyonu en iyi temsil edebilecek bir örneklem seçmek metodolojinin ilk sorunu olarak ortaya çıkar. Hepimizin bildiği örneklem alma tekniklerinden hangisinin en uygun olacağı ise araştırmanın amaçları ile saptanır.

Köy araştırmasının temel amacı genel olarak ekonomik kalkınmanın sosyal ve politik yönlerini saptamaktır. Araştırma daha ziyade Türk köylülerinin çeşitli sosyal ve politik yönlerdeki tavırlarını ortaya koymak istemektedir. O halde popülasyon "köylüler" olarak tanımlanmıştır. Popülasyonun saptanmasında ortaya çıkan ilk sorun, kimlerin "köylü" tanımı içinde düşünülebilmekte olduğudur.

Sorulara güvenilir cevaplar alınabilmesi bakımından 16 yaşından büyük ve nüfusu 2000 den az köylerde yaşayanların popülasyon tanımı içine girmesi ve zihinsel ve fiziksel bakımdan mülâkata iştiraki mümkün olmayanlarla asker ve devamlı bir hastalık sebebi ile hastanede bulunanların tanım dışında kalması kararlaştırılmıştır.

Örneklemin temel ünitesi "köylü" olarak kabul edilmiştir. Örnekleme giren köylülerin seçiminde iki-aşamalı gruplama (two-stage cluster) tekniği kullanılmıştır. İlk aşamada köyler ve ikinci aşamada da köylüler saptanmıştır. Köylerin seçiminde şu üç değişken dikkate alınmıştır. Köylerin :

a) Coğrafi konumu,
b) Kentsel merkeze yakınlığı ve
c) Nüfusu.

Köyler bu üç değişkene göre eşit-ihtimalli örnekleme metodu uygulanarak seçilmiştir. Tüm köylere ait 1960 sayımında elde edilen

bilgiler İçişleri Bakanlığı'ndan temin edilmiş ve IBM kartlarına geçirilmiştir.

İkinci aşamada ise köylüler sabit bir sayıya göre her köyden seçilmiştir. Bu sayı 16 olarak saptanmış, fakat nüfus sayımı ile mülâkatın yapıldığı zaman arasındaki nüfus hareketliliği dolayısıyla bu bazen 16 nın üstünde bazan da altında kalmıştır. Fakat sonuçlara göre ortalama 15,3 civarında olmuştur. Böyle bir sabit sayı ile örnekleme seçmenin sadece pratik bir yararı ümit edilmiştir. Böylece bir günde bir köye ait mülâkatları bitirme olanağı sağlanmış olmakta ve köylüler arası etkileşim önlenmektedir. Köylülerin seçiminde kullanılan sistematik, eşit - ihtimalli örneklem metodudur. Bu örneklemin alınabilmesi her köye ait başlangıç sayısı ve aralık sayısı önceden saptanarak grup başkanına verilmiş ve bu sayılara göre örneklemi seçmesi sağlanmıştır. Ayrıca her köyün muhtar, imam ve kanuni eşleri de "élite" grup olarak örnekleme dahil edilmiştir. Böylece mülâkat yapılması düşünülen köylü takriben 7000 ve elit grup ta 1500 olarak hesaplanmıştır.

Görüldüğü gibi, geniş ölçüde tradisyonel olduğu düşünülen bir grubun modernleşme yönündeki tavırlarını saptamada 7000 - 1500 gibi bir örneklem genişliği oldukça temsili bir özelliğe sahip kabul edilebilir.

Örneklemin diğer bir yönü de, iki bağımsız örneklem alınışıdır. Böylece aynı evrenden birbirinden bağımsız iki örneklem grubu meydana getirilmiştir. Bir çok sebepler yanında, böyle geniş bir araştırmada bir takım politik görüşlerin araştırma sonucuna etki eder nitelikte olduğu görülürse birinci alt örneklemden toplanan bilgilerle yetinmek suretiyle araştırmayı kurtarmak amacı önemlisi olarak zikredilebilir. Tabii bunun yanında, ilk örneklemden değişken tahmini (estimate of varience) yapmanın da yararı düşünülebilir.

Örnekleme giren köylülerin saptanmasında seçim listeleri, nüfus memurluklarında köy listelerinden yararlanılmıştır. Bu listeler elde olmak suretile köye giden grubun başkanı köyde listeyi tamamlamıştır. Böylece ölmüş olanları, cevap veremiyecek durumda olanları dikkate alan ve diğer hataları önleyen bir son liste üzerinde, o köy için örneklem seçilmiştir.

Bundan böyle köy ve köylülerle ilgili araştırmalar yapacak olanlar için ilginç bir gözlemi zikretmek isterim. Uygulamalar sırasında

nüfusu fazla olan köy listelerinde, nüfusu daha az olanlara göre resmî dairelerdeki kayıtların daha güvenilir olduğu görülmüştür. Buna göre küçük köylerde örneklem alınırken resmî kayıtlara pek fazla güvenmemek gerekecektir.

Örnekleme giren köylerin yüzde 10 u için önceden hiç bir isim listesi bulunamamış, bu listeler köylerde saptanmıştır.

Bütün bu listeler ve listeler üzerindeki işlemler (sistematik eşit ihtimalli orneklem esasına göre köylülerin seçimi, mülâkatçılara görev taksimi, bulunamıyanların yerine başkalarının alınması gibi) mülâkat anketleri ile birlikte merkeze geldiği zaman teker teker kontrol edilmiştir ve doğrulukları saptanmıştır. Bu esaslara göre örnekleme girenlerin yüzde 94,8'i ile mülâkat yapılmıştır. Mülâkatı red oranı yüzde 1'dir. Mülâkatı yapılanların yüzde 90'ı birinci, yüzde 10'u ise ikinci gidişte bulunmuştur. Görülüyor ki böyle bir araştırmada mümkün olan en yüksek mülâkat oranı sağlanabilmiştir.

Köy araştırmasının örneklemi metodolojik açıdan bakıldığı zaman tenkide pek fazla yer vermeyecek nitelikte olduğu görülür. Örneklemin yansız (unbiased) olması için muhtemel bütün tedbirler alınmakla birlikte bunun realizesine köy araştırmasının oldukça şanslı bir yönü de vardır.

1) Bu tür sosyal araştırmalarda destekleyici organ ya da organların rolü inkâr edilemez. Örneklem için gerekli bilgilerin sağlanmasında, araştırmayı destekleyen Devlet Plânlama Teşkilâtı başta olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı ve diğer bazı bakanlıkların rolleri çok etkili olmuştur. Bunu yazarlar da kabul etmektedir (1). Resmî kuruluşların desteği olmadan böyle geniş bir araştırmanın örneklemini gerçekleştirebilmek ancak yazılı projede nazarî olarak mümkün görünmektedir.

2) Parlamento üyeleri seçimi ve nüfus sayımının oldukça yakın tarihte yapılmış olmasının köylülerin isim listelerini tesbite büyük yararı olmuştur. Çünkü bütün bilgiler yakın bir tarihte toplanmış ve çok az değişiklik gerekmiştir. Mamafih bu yöndeki güçlükler biraz fazla para ve emek karşılığında aşılabilecek nitelikte görünmektedir.

---

(1) Frey, Frederic W., Surveying Peasant Attituted, unpublished copy of the report for official use, 1965.

B — Bilgi Toplama Metotları

Sosyal bilimlerde çeşiti metotlar yolu ile bilgiler toplanabilir. Bunlar sosyal bilimcilerin yaratıcılığı oranında çeşitlilik göstermektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar dikkate alındığı zaman iki genel metot müşahade etmekteyiz.

a) Yazılı dökümanlar, filmler, anıtlar ve benzeri bulunabilenlerin tetkiki ve analizi yolu ile edinilen olgular sosyal bilimlerde kullanılabicek bir metot olabilir. Bir diğeri ise,

b) Sosyal gerçeklerin, soruşturma, mülâkat veya anket yolile ortaya çıkarılmasıdır. Dolaysız gözlem denilen bu metotla araştırılan konunun mahiyetine göre ya geniş bir grup üzerinde survey niteliği gösteren bir bilgi toplamadır, bu takdirde toplanan bigilere ancak yüzeyde yorumlar mümkün olabilir, ya da küçük komüniteler uzun süre gözlenebilir ve bilgiler derinliğine analize imkân kazandırır.

Memleketimizde her iki tür genel bilgi toplama metotları muhtelif araştırmalarda denenmiş ya da kullanılmıştır. Son zamanlarda en yaygın olanı anketler ve mülâkatlar yolu ile bilgi toplamak şeklinde belirmektedir. Mamafih derinliğine analize imkân veren metotları kullanan araştırmalar da azımsanmayacak kadar çok tercih edilmektedir.

Konuşmamızda örnek aldığımız Köy Araştırmasında ise münhasıran mülâkat anketi kullanmak suretile bilgi toplama tercih edilmiştir.

Oldukça geniş bir kitleden bilgi toplamada metodun seçimi fazla bir serbestlik vermemektedir. Burada yapılması gereken, yapılacak olan mülâkatın çeşidi hakkında en olumlu kararı vermektir.

Örneklemede görüldüğü gibi araştırmada üç gruptan bilgi toplanmaktadır; köylüler, elitler ve köy. Dolayısiyle üç tane mülâkat anketi geliştirmek gerekmiştir. Bunlar;

a) Köylülere uygulanan mülâkat anketi,

b) Köy elit gruba uygulanan, tamamlayıcı mülâkat anketi,

c) Köy bilgi anketi.

Birinci ve ikinci mülâkat anketleri, biraz sonra verilecek yönlerde bilgi toplamayı öngörmektedir. Bunların yanında örnekleme 850 civarındaki köy hakkında genel bilgi toplama anketinin kullanılmasında şu amaçlar öngörülmüştür :

a) Köylülere sorulan birçok soruların cevaplarının doğruluğunu saptama yönünde kullanılan bir bağımsız değişken olması,

b) Köylülerin verdikleri cevapları köyün genel görünümüne göre değerlendirebilmek olanağının elde edilmesi,

c) Köyler hakkında ileri analizlere gidebilmeye imkân hazırlanması,

d) Köylülerin belirli şartlara göre anlaştıkları ya da anlaşamadıkları hususların saptanabilmesidir.

Genel köy anketinde ekolojik bilgiler elde edilmiş ve anket köy ihtiyar heyetine uygulanmıştır.

Köylülere verilen mülâkat anketlerinde oldukça geniş bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Bu bilgilerin neler olması gerektiği yönünde önce kamu sektöründeki çeşitli kuruluşlara başvurulmuş, ayrıca araştırıcıların doğruluğunu saptamak istedikleri hipotezlerinden yararlanılmıştır. Toplanan bu ön bilgilerin ışığında temel anketle şu alanlar temsil edilmiştir.

a) Kişisel bilgiler,
b) Haberleşme,
c) Bazı ilgili psikolojik özellikler,
d) Sosyalizasyon,
e) Sosyal yapı,
f) Politizasyon,
g) Din,
h) Eğitim,
i) Kalkınmaya karşı tavırlar.

Hazırlanan bu anketin temel ilgi merkezleri şu sorunların cevaplarını aramak olmaktadır :

a) Türk köylülerinin kalkınmaya, değişmeye ve yeniliğe karşı tavırları nelerdir?

b) Türk köylülerinin toplumsal istekleri, beklentileri ve tatminleri hangi yönlerdedir?

c) Bu beklentileri gerçekleştirmede kendisi dahil hangi figürlere sorumluluk yüklemektedir?

Bu soruların cevaplarını kişisel özelliklere göre düşünebilmek için de kişisel bilgilere (yaş, cinsiyet, tahsil durumu vs. gibi) ankette yer verilmiştir.

Burada bir önemli husus anketlerin Türkçe bilmiyenlere uygulanmasında ortaya çıkmıştır. Örneklemin takriben yüzde 10'unun Kürtçe konuştuğu saptanmıştır. Çok küçük bir grup da Arapça konuşmaktadır. Bu tür kimseler belli coğrafi bölgelerde toplandığı için bölgesel tercümanlar kullanmak gereği ortaya çıkmıştır.

Köy araştırmasında kullanılan mülâkat anketleri genel görünümü itibarile daha çok kapalı uçlu (closed-end) soruları kapsamaktadır. Kullanılan bazı açık uçlu sorularda ise oldukça dikkatli bir kotlama yönergesi hazırlanmıştır.

Bütün mülâkat anketleri beş yabancı öğretim üyesi ve bazı Türk araştırıcılar tarafından bir ekip çalışması sonucu ortaya çıkarılmış ve ilk denemeleri yapılarak geliştirilmiştir.

Özet olarak, köy araştırmasında hazırlanan bilgi toplama araçları bu tür bir surveyde düşünülebilecek özelliklere sahip görünmektedir. Çünkü örneklem oldukça geniş ve uygulama bir eğitim sonucu yetiştirilmiş çok sayıdaki mülâkatçı tarafından yapılmaktadır. Çok fazla açık-uçlu (open-end) soru ya da sınırları belli olmayan açık bir mülâkat (unstructured interview) toplanan bilgilerin geçerlik ve güvenirliğini ciddi şekilde azaltabilirdi.

Ancak burada bir noktaya değinmekte yarar görülebilir. Anket ya da mülâkat anketi hazırlamak oldukça kolay olduğu için bu yönde memleketimizdeki araştırıcıların enflasyonist bir tutumu söz konusu edilebilir. Anket bir bilgi toplama aracı olarak hazırlaması kolay göründüğü kadar, güvenirliği ve geçerliğini yüksek tutmak ta o oranda güçtür. Çok dikkatli olmak gerekir. Ayrıca, bu metodun hemen hemen tek görülmesi gibi bir eğilimde yetişmekte olan genç bilim adamı adaylarını da gözlemekteyiz. Bu da tabiatiyle metotlarda yaratıcılığı motive eden bir durum meydana getirmemektedir. Halbuki sosyal ilimler;

1. Bir çok kavramların hâlâ açıklığa kavuşamamış,

2. Konuların oldukça karmaşık ve çok değişkenli olması dolayısıyla araştırmalarda kullanılacak bilgi toplama metotlarında daha etkin olmayı gerektirir. Bu da her bilim adamında olması gereken yaratıcı-

lık yeteneğinin sosyal bilimlerde olanlar için daha fazla söz konusu edilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

C — Uygulama

Bütün survey (tarama) araştırmalarında uygulamanın dikkatlice planlanması yazılı projenin gerçekleştirilmesinde en önemli bir aşama olarak kabul edilir. Toplanan bilgilerin gerçeği aksettirmesi ancak en ufak ihtimalleri dahi dikkate alan bir uygulama plânı ile sağlanabilir. Geniş çaptaki bir survey araştırmasında mülâkatçıların özel olarak eğitilmeleri, anketlerin kontrolunda çok titizce bir takım tekniklerin geliştirilmesi vb. gibi hususlar geçerlik ve güvenirliği yükseltmede önemlidir.

Köy araştırmasında bu hususlara özel bir dikkat gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır. En ücra köylere gidip orada karşılaşacağı güçlükleri kendi başlarına çözümleme durumunda kalacak olan anketörlerin titizlikle seçilip eğitilmeleri yönünde tüm gayretler sarfedilmiş görünmektedir. Daha önceleri yetiştirilmiş bir anketör grubu olmadığı için önce anketörlerin seçimi işi ele alınmış, bir değerlendirme formu hazırlanarak çeşitli illere gidilmiş ve istekli ilkokul öğretmenleri arasından kabiliyetli görülenler Ankara'ya eğitime davet edilmiştir. İlkokul öğretmenlerinin, köy yaşantıları itibarile köylülerle kolaylıkla ilişki kurabileceği düşünülmüş, nitekim bu yönde isabetli karar verildiği -uygulamalardan edinilen tecrübelere göre- anlaşılmıştır. Ayrıca Türk köylülerinin özellikleri dikkate alınarak, kadın köylülerle bayan anketörlerin, erkek köylülerle erkek anketörlerin mülâkat yapması gereğine de özel itina gösterilmiştir.

Seçilen anketörler Ankara'da iki haftalık bir eğitime tabi tutulmuş, anketlerin muhtevaları öğretilmiş uygulamalar yapılmıştır. Kurs sonunda başarılı görülmeyenler uygulamaya alınmamışlardır.

Anketörler saha çalışmasına beş kişilik gruplar halinde gönderilmiştir. Her grupta biri grup başkanı olmak üzere üç erkek ve iki bayan anketör bulunmuştur. Ayrıca bir grup yedek anketör de merkezde tutulmuştur. Gruplara gidecekleri köylerin dağıtımında en azından grup başkanlarının o bölgeyi tanıması şartı öngörülmüştür.

Temmuz 1962 başlarında gruplar kendilerine verilen köylere hareket etmişlerdir. Grupların hareketlerinden bir hafta önce beş bölgeye koordinatörleri gönderilmiş ve ilk hazırlıkların yapılması sağlan-

mıştır. Bölge koordinatörleri genellikle ilkokul müfettişlerinden seçilmiştir.

Merkezdeki araştırma ekibi anketörlerin moralini ve motivasyonu yüksek tutmak için her türlü tedbirleri almıştır. Buna özellikle ağırlık verilmiştir. Çünkü yapılan iş, köy şartlarını bilenlerin kolaylıkla takdir edebileceği gibi oldukça ağırdır. Anketörler çoğu kere vasıta bulamadıkları için atlardan ve katırlardan faydalanmış ve hatta uzunca mesafeleri yürümüşlerdir. Bu arada bir bayan anketör de attan düşerek beyin kanaması geçirmiş ve grup başkanı olan kocasının gözü önünde vefat etmiştir. Bazı anketörler hastalanmış, hastaneye kaldırılmıştır. Birkaç bayan anketör de yorgunluğa tahammül edemedikleri için geri çağrılmıştır. Bütün bu olaylarda merkezdeki yedek anketörler gönderilerek çalışmanın aksaması önlenmiş, fakat daha önemlisi anketörleri teşvik edici çareler düşünülmüştür. Örneğin, haftalık bir haberler dergisi çıkarılarak tüm anketörlere merkezce alınan diğer gruplarla ilgili haberler ve çalışmada görülen hatalarla, düzeltme yolları hakkında bilgiler iletilmiştir. Anketörlere gelen mektuplar ve haberler hemen en seri vasıta ile kendilerine iletilmiş, bu arada çalıştıkları yerlerde ödeme yapılması için muhasebeci bizzat kendilerini ziyaret etmiştir. Ayrıca merkezdeki araştırma ekibi iki aylık süre içinde hemen bütün grupları ziyaret ederek yaşantılarını dinlemiş ve kendileriyle görüşmüştür.

Birinci alt örneklem için saha çalışması Temmuz ve ikincisi ise Ağustos 1962 ayında tamamlanmış ve Eylül ayı içinde ön kodlaması ve diğer kodlamalar tamamlanarak bilgiler IBM kartlarına işlenmiştir.

Köy Araştırması saha uygulaması bakımından gerçekten olumlu sonuçlar veren bir örnek olabilir. Benzer araştırmalarda tüm metodolojisi yönünden yararlanmak mümkün görünmektedir.

DÜŞÜNCELER

Sosyal araştırmalar hem kavramlarının saptanması ve hem de araştırmaya en uygun gelen metodolojisinin bulunması yönlerinde ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Biz metodoloji sorunu üzerine eğildiğimize göre memleketimizde yapılan ve yapılması düşünülen araştırmalarla ilgili bazı düşüncelerimizi, örnek olarak aldığımız köy araştırmasının kısa bir takdiminden edindiğimiz izlenimlerin ışığında bazı düşüncelerimize yer vermek isteriz :

a) Bütün araştırmalarda örneklem almak kaçınılmaz bir süreç olarak karşımızdadır. Hemen bütün metodoloji kitaplarında çeşitli örneklem metotları tartışılmakta ve her biri için yararlı tarafları belirtilmektedir. Bir araştırıcı hangi örneklem metodunun kendi araştırması için uygun olacağını sadece bu teorik bilgilerden yararlanarak saptamamalıdır. Bir çok Batı ülkesinde istenilen örneklemi almada temel olacak bilgileri bir veya bir kaç merkez kanalı ile toplayarak bunları araştırıcıların yararına sunmaktadır. Fakat memleketimizde böyle bir kaynak henüz yoktur. Devlet İstatistik Enstitüsü bu hizmeti kısmen yapmakta ise de yeterli olduğunu kabul etmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Nitekim Köy Araştırması'nda stratifikasyon için bilgiler İçişleri Bakanlığı'ndan alınmıştır. İzmir araştırması için Devlet İstatistik Enstitüsü'nden yararlanılamadığı için seçim listeleri kullanılma yolu tercih edilmiştir. O halde örneklem metodunun saptanmasında nazari bilgiler kadar memleketimizdeki örnekleme temel olacak bilgi kaynakları da aynı derecede önemli kabul edilmelidir. Örneğin; bir araştırmada yaş, eğitim seviyesi ve gelire göre bir stratifikasyona gitmek için temel bilgilerin olmadığı hallerde örneklemi biraz geniş tutarak eşit ihtimalli örneklem metodunu düşünmek yararlı görülebilir. Tabiatile burada hata oranı dikkatle hesaba alınarak yüksek bir rizikoya yer vermemek gerekir. Zira sosyal araştırmalar tabiatı gereği oldukça pahalı olan araştırmalardır.

Tabii, bu hususta en çok arzu edilen, memleketimizde de sosyal araştırmalarda örnek almaya temel teşkil edecek bilgileri hiç olmazsa muhafaza eden bir merkeze sahip olmaktır. Örneğin; Köy Araştırmasında takriben 36.000 köy için elde edilen ekolojik bilgiler IBM kartlarında, belki de kaybolmaya ya da dağılmaya mahkûm olarak Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araştırmaları ve Değerlendirme Merkezi'nin depolarındadır. Başka araştırıcıların ilgileri oranında bu bilgilerden yararalnıldığını pek sanmıyoruz.

Özet olarak, bu tür merkezi örgütlerimiz kurulduğu ve geliştiği oranda daha etkin örneklem metotlarını denemek mümkün olacaktır kanısındayız.

b) Sosyal araştırmalar, daha önce de belirttiğimiz gibi, çok değişkenli ve karmaşıktır. Dolayısile metodolojisinin ve kullanılacak istatistiklerin saptanmasında bir uzmanın yardımına ihtiyaç görülmekte ve özellikle Amerika'da bu yardım çok geniş ölçüde kullanılmaktadır. Nitekim Köy Araştırmasının planlanması ve metodolojisinin tayininde,

uzmanlardan, isatistik teknikler için de o zaman Devlet İstatistik Enstitüsü'nün istatistik danışmanı olan Dr. Tucker'den yararlanılmıştır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus kanımızca şudur : Bizatihi bir metodoloji uzmanı düşünmek mümkün değildir. Bir metodoloji uzmanı sosyal bilimlerin herhangi bir dalında önce otoritedir, sonra metodoloji uzmanıdır. Dolayısile yardımı istenen uzmanın araştırılan konuya yakınlığı önemli olmaktadır. Çünkü konuya yakınlığı uzmanın katkısını daha anlamlı seviyeye getirmede önemli bir unsurdur. O halde danışılacak kimsenin saptanmasında bu hususun önemle dikkate alınmasını, yetişmekte olan sosyal bilimciler için gerekli bir öneri olarak düşünmekteyiz.

c) Köy araştırmasında araştırıcıların bazıları bizzat bilgi toplama aşamasını planlamışlar ve nezaret etmişlerdir. Yani saha çalışmasını organize etmişler ve yürütmüşlerdir. Sosyal araştırmalarda bu husus, toplanan bilgilerin geçerliği ve güvenirliğinin yüksek olmasını sağlamada olduğu kadar, toplanan bilgileri yorumlamada da bu dolaysız gözlemin değeri büyüktür. Sosyal bilimci, toplanan rakamları birtakım istatistik tekniklerle değerlendirip yorumladığı zaman gerçekleri hatalı aksettirmek gibi önemli bir rizikoyu yüklenmektedir. Nitekim Köy Araştırması'nda bunun bazı örneklerini görmekteyiz. Saha çalışmasına katılmayan araştırıcılardan bazılarının yaptıkları yorumların sağlamlığı tartışmaya çok müsait görünmektedir. O halde araştırıcının saha çalışmasındaki izlenimlerin değerini kabul etme zorunluluğu açıktır.

d) Sosyal araştırmalar genellikle yardımcı personel'e ihtiyaç göstermektedir. En önemli yardımcı personel anketörlerdir. Memleketimizde araştırma anketörü olarak her zaman yararlanabileceğimiz hazır bir grup yoktur. Devlet İstatistik Enstitüsü'nun kullandığı profesyonel anketörler ise araştırma maksatlarına pek uymamaktadır. Araştırmalarda genellikle amatör, bilgisi sınırlı fakat sofistike anketörlere daha ziyade ihtiyaç duyulmaktadır. Batı ülkelerinde araştırma merkezleri dikkatlice yetiştirilmiş bir anketörler listesini hazırlamış ve gerektiğinde buralardaki isimlerden yararlanmaktadırlar. Amerika'da ETS (Educational Testing Service) bu konuda daha da ileri giderek değişik özelliklerde anketörleri devamlı olarak takip ederek araştırmanın mahiyetine göre belli özelliklere sahip anketörleri hemen toplayabilecek organizasyonu devamlı hale getirmiştir. Halbuki memleketimizde her geniş çapta araştırma için ayrı bir personel grubu uzun süren bir eğitimden geçirilmektedir. Bu aslında pahalı bir yoldur. Üs-

telik metodoloji açısından, toplanan bilgilere anketörlerin kattığı hata payını da ciddî şekilde etkilemektedir. Bu noktada bir merkezî kuruluş ihtiyacı belirgin haldedir. Uzun vadeli, bu tür bir kuruluş sosyal araştırmalarda ekonomik olmayı sağlayacaktır.

e) Memleketimizde sosyal araştırmalar denince, bilgi toplama metodu olarak anket akla gelmektedir. Belki de bu yüzden "anket araştırması" gibi hatalı bir deyim de bazı kişilerce (özellikle resmî sektörde) eş anlamda kullanılmaktadır. Anket, hazırlanması güç bir bilgi toplama aracıdır. Bir takım soruları bir araya koymanın o araca kullanılır nitelik kazandırmayacağı açıktır.

Köy Araştırmasında anketin hazırlanması geniş bir uzmanlar grubunun uzun bir ön çalışmayı müteakip iki hafta geceli - gündüzlü çalışması ve bunu takip eden iki haftalık kesif uygulama ve revizyonu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu dahi anketin mükemmel olması için yeterli sayılamaz. Uzun aralıklarla tekrar uygulaması ve tekrar revizyonu gerektiği halde bu yapılamamıştır.

Görülüyor ki anketin meydana getirilmesinde sarfedilecek dikkat, toplanan bilgilerin geçerliğini ve güvenirliğini saptamada önemli bir unsur olarak belirmektedir. Bu konu ayrıca tartışılmaya değer. Biz konuşmamızda sadece önemine değinmek istedik. Yalnız, anketin dışında başka bilgi toplama araçlarının yaratılmasında genç sosyal bilimcilerimizi motive etmenin önemini belirtmek yararlı olacaktır kanısındayız.

BİLDİRİ 10

GENİŞ KAPSAMLI ALAN ARAŞTIRMALARINDA VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ:

1968 AİLE YAPISI VE NÜFUS SORUNLARI ARAŞTIRMASI ÖRNEĞİ

SERİM TİMUR

Türkiye'de, özellikle son yıllarda yurt çapında alan araştırmaları önem kazanmış ve çeşitli kuruluşlarca yönetilen ya da desteklenen geniş örneklemlere dayalı alan araştırmaları yapılmıştır (Devlet Planlama Teşkilâtı 1962 ve 1968 Köy Araştırmaları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 1963 Nüfus Araştırması, Hıfzıssıhha Okulu Türkiye Demografi Araştırması 1965 gibi). Bu bildiride, bu tür araştırmalarda verilerin toplanması ile ilgili teknik sorunlara somut bir şekilde eğilebilmek amacıyla, 1968 yılında Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce yürütülen "Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması", kapsam ve araştırma teknikleri açısından incelenecektir.

Nüfusun yapısı, bileşimi, yöresel dağılımı ve bazı nüfus hareketleri hakkında bilgi için istatistiklerden yararlanmak mümkünse de nüfus hareketlerinin toplumsal ve ekonomik nedenlerinin incelenmesinde bu veriler yetersizdir.

Nüfus hareketlerinin tüm Türkiye ölçüsünde bölgesel, köysel ve kentsel farklılıklar yönünden incelenmek istenmesi, araştırmanın zorunlu olarak yurt çapında geniş bir örnekleme dayanmasını gerektirmiştir. Bu tür toplumsal olguları gözlem ya da deneyim yöntemleriyle incelememiz mümkün olmadığından, deneklere görüşme tekniği ile doğrudan doğruya uygulanacak soru kâğıtları geliştirilmiştir. Bütün toplumsal kurum ve olgularda olduğu gibi doğurganlık ve iç göçlerle ilgili demografik sorunlar ve aile yapısı, Türkiyenin toplumsal yapısı ve bu toplumsal yapı içindeki diğer toplumsal olgulardan soyutlanmış olarak dü-

şünülemiyeceğinden araştırmanın konu kapsamı oldukça geniş tutulmuştur.

Araştırma konusu ile ilgili bağımlı değişkenlerin çok sayıda varsayımda ileri sürülen çeşitli bağımsız değişkenlerle ilişki ve etkileşim derecelerinin ölçülmesi ve gerekli değişkenlerin kontrol edilebilmeleri için, açıklayıcı, nedensellik ilişkilerini göstermeye yönelen bir araştırma planlanması gerekmiştir. Ancak bulgu ve sonuçlardan bütün Türkiye için geçerli genellemeler yapabilmek ve bazı özelliklerin yurt içinde dağılımını saptamak amacıyla daha çok betimleyici araştırmalar ve kamu oyu yoklamalarında kullanılan toplumun tümünü kapsayan bir örneklem planı uygulanmıştır. Bu iki amaç sorukâğıtlarının düzenlemesi ve özellikle çözümleme teknikleri ile ilgili bilgisayar (kompüter) programlama işlemlerini epeyi zorlaştırmıştır. (Bu tür karmaşık sosyal araştırma planlaması ve çözümleme teknikleri için bakınız: Hyman 1966; Blalock 1964).

Bu araştırmada farklı konularda denenecek çok çeşitli varsayımların kuramsal çerçeve ve gerekçelerinin açıklanması, ne şekilde kavramlaştırıldığı, kavramların sorukâğıtlarındaki şekliyle işlevsel tanımları (operational definitions), hangi bağımsız değişkenlerle ilişki kurularak inceleneceği, kontrol değişkenlerinin açıklanması, böyle bir bildiri sınırlarını çok aşacaktır. Varsayımlar bütün bunlar yapıldıktan başka, sonuçları ve yorum şekliyle önem kazanacaktır ki henüz ilk analiz safhasında olan araştırmada bu olanak yoktur. Ayrıca bu araştırma Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü uzmanlarından kurulu bir ekip tarafından hazırlanıp yürütülmüştür. Değerlendirme hem bu uzmanlarca, hem Nüfus Etütleri Mezuniyet Sonrası öğrencilerinin tezlerinde belirli konuları incelemeleri ile, daha da geniş bir ekip tarafından yapılacaktır. (İncelemeye başlanmış konular ve araştırıcıların adları için bakınız: Nüfus Etütleri Enstitüsü Yıllık Çalışma Raporu 1970 ve 1971). Bu araştırma raporları, ayrı makaleler ya da kitaplar şeklinde yayınlanacaktır. Çeşitli araştırıcıların farklı kuramsal yaklaşım ve farklı yöntemleri olacağı beklenmelidir.

Aşağıda görüleceği gibi uygulanan sorukâğıtları çok geniş kapsamlı tutulmuştur. Bunun, incelenecek konuların, toplumsal yapı içinde diğer olgu ve kurumlarla ilişkileri açısından "tümcü" bir yaklaşımla ele alınmalarına olanak vereceğini belirtmeliyim.

Bu bildiride, çeşitli araştırıcılar tarafından değerlendirilecek geniş bir alan araştırmasında, araştırmanın bütünüyle ilgili olarak sorukâ-

ğıtlarının hazırlanması ve konu kapsamı, örneklemi, görüşmecilerin seçimi ve eğitimi, verilerin geçerlilik ve güvenirliği ile ilgili genel ve teknik sorunlar üzerinde durulacaktır.

Sorukâğıtları Konu Kapsamı

Araştırmanın genel amaçlarına uygun olarak Türkiye'de nüfus hareketleri, toplumsal yapı ve toplumsal yapının şekillenmesinde temel ekonomik ilişki ve etkenleri konu alan sorular, dört ayrı sorukâğıdı şeklinde düzenlenmiştir :

1) Köy Genel Bilgi Sorukâğıdı
2) Ev Halkı Sorukâğıdı
3) Erkek Sorukâğıdı
4) Kadın Sorukâğıdı

Köy Genel Bilgi Sorukâğıdı

Kırsal yörelerde sosyal-ekonomik yapı ve çevresel etkenleri ölçmek için hazırlanan bu sorukâğıdı örnekleme çıkan köyler hakkında genel bilgileri derleyen 66 soruyu kapsamaktadır. Köyün coğrafi durumu, şehire yakınlık ve ulaşım durumu, nüfus yapısı, yer değiştirme ve göçler, köyde eğitim düzeyi, su, ışıklandırma durumu, konutlar hakkında bilgi toplanmaktadır. Ekonomik yapıyı ortaya çıkaracak şekilde, toprak dağılımı, toprağı tasarruf şekilleri, tarımın makineleşmesi, asıl ve ikinci derecedeki geçim kaynakları, yetiştirilen ürünler ve hayvancılık, kooperatifler ve tarım kredileri ile ilgili soruların ayrıntılı değerlendirmeyi sağlayacak şekilde sorulmasına çalışılmıştır. Bu sorukâğıdı, örnekleme çıkan köylerde muhtar, ihtiyar heyeti, öğretmen ve köy halkından ilgili kişilere sorularak doldurulmuştur. Ayrıca, anketi dolduran ekip başkanının kişisel gözlemleri ile ilgili belge ve kayıtlardan derleyeceği yan bilgilere de yer verilmektedir.

Tüm köyleri temsil edecek şekilde örnekleme seçilen 150 köydeki Köy Genel Bilgi sorukâğıtlarının kendi başlarına değerlendirilmesi, köy toplumsal yapısı ile ilgili bir inceleme konusu olacaktır. Ayrıca bu verilere dayanarak köylerin belirli özelliklere göre guruplanması, bu köyerdeki kadın ve erkek deneklerle ilgili çözümlemelerde bir kontrol değişkeni olacak, farklı köy toplumsal yapılarının kişisel tutum ve davranışlara etkisi araştırılabilecektir.

Ev Halkı Sorukâğıdı

Örnekleme çıkan her hanede konut ve ev halkı ile ilgili 23 soru sorulmuştur. Bu sorular iki bölüme ayrılmıştır : 1) Konutun genel durumu, oda sayısı, kira bedeli, evde kullanılan eşyalar gibi maddi kültür ile ilgili bilgiler. 2) Ev halkına giren bütün bireyler için aile başkanına göre akrabalık, yaş, medeni hâl, göçler ve işgücü gibi konularda kişisel bilgi.

Ev Halkı Sorukâğıtlarından elde edilecek veriler örnekleme giren bütün ev halkları ve aileler için toplu bilgiler vereceği gibi, yaş, cinsiyet, işgücü, yer değiştirmeler gibi özelliklere göre kadın ve erkek anketleri kapsamına girmeyen kişilerle ilgili değerlendirmelere de olanak sağlayacaktır.

Erkek ve Kadın Sorukâğıtları

213 soruyu kapsayan Kadın Sorukâğıdı ve 223 sorulu Erkek Sorukâğıdı, doğurganlık çağında ve halen evli olan 45 yaşından küçük kadınlar ve kocaları hakkında aşağıda özetlenen konularda ayrıntılı bilgi toplamaktadır :

Sosyo - Ekonomik Düzey

Kişisel sosyo - ekonomik özellikleri belirleyen meslek, öğrenim düzeyi, gelir, doğum yeri (köy, kasaba, kent), yatay hareketlilik, mesleki hareketlilik gibi değişkenlerin güvenilir bir şekilde saptanabilmesi için çok sayıda soru sorulmuştur. Ayrıca sosyo - ekonomik düzeyle ilgili eğilimler, çocukları için istenen eğitim düzeyi ve meslek, istenen eğitimin gerçekleşme olanakları, kadınların çalışması hakkındaki düşünceler v.b. gibi sorular, bunlarla ilgili tutumları ölçmektedir.

Kişisel sosyo - ekonomik düzeyle ilgili bu veriler bağımsız ya da açıklayıcı değişken olarak kullanılacağı gibi, özellikle gelir, meslek ve öğrenim düzeyi ie ilgili ayrıntılı ve sayıca çok olan sorulardan elde edilecek verilerle bu konularda ayrı incelemeler yapılması düşünülmektedir.

Bekleneceği gibi gelir ve meslekle ilgili sorular köysel yörelerle kentlerde farklı sorulmuştur. Örneğin, köyde olsun kentte olsun, çiftçilikle ilgili mesleklerde, toprak miktarı, toprağı tasarruf şekli, sahip olunan ve işlenen toprağın niteliği, yetiştirilen ürün, hayvancılık, kullanılan tarım aletleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Kentlerde ve tarım

dışı sektörde ise mesleğin ayrıntılı tanımı, ücretli, işveren ya da kendi hesabına çalışma, iş yeri, meslek değiştirmeler, emek karşılığı ve diğer gelir kaynakları ile ilgili sorular sorulmaktadır.

Yer Değiştirme, Göçler ve Kentleşme

Bu konu görüşme sırasında bulunulan yerde yaşama süresi, doğum yeri, yer değiştirmelerin hangi yaşlarda olduğu ve nedenleri gibi soruları kapsamaktadır. Bu bölümdeki sorular özellikle kentleşme nedenleri, köyden kente akının aşamalı ya da doğrudan oluşu üzerinde bilgi verecektir. Ayrıca gelecekteki göçleri konu alan yer değiştirme isteği ve bu isteği gerçekleştirme olasılık ve olanakları ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Aile Yapısı ve Aile İçi İlişkiler

Çeşitli aile biçimlerinin (çekirdek, geniş, bileşik, yatay veya dikey geniş v.b. gibi) saptanması, evliliğin başlangıcındaki aile biçimi ile şimdiki durumun karşılaştırılması, geniş ailenin çözülme nedenleri, ailenin kuruluşu, evlenme şekilleri, evlenme yaşı, akraba evlilikleri, nikâh şekli, başlık, karı - koca ilişkileri, akrabalarla ilişkiler gibi konularda sorular vardır.

Doğurganlık ve Çocuk Ölümleri

Doğum, ölü doğum, kendiliğinden düşük ve kürtaj, toplam gebelik sayısı, ölen çocuklar ve yaşları gibi veriler toplanmaktadır. Ayrıca doğurganlıkla ilgili tutum ve eğilimleri gösteren ideal çocuk sayısı, karı - koca arasında çocuk sayısı üzerinde anlaşma, Türkiye'deki doğum ve ölüm oranları hakkında bilgiyi ölçen sorular yer almaktadır.

Gebeliği Önleyici Metodlar Hakkında Bilgi, Tutum ve Uygulama

Gebeliği önleyici metodların duyulup bilinme oranları, uygulama, bu metodlar üzerinde daha fazla bilgi edinme ve gelecekte kullanma isteğini araştıran çok sayıda soru bu konuda başlı başına bir BTK (Bilgi, Tutum ve Kullanma) araştırmasını ortaya çıkaracak niteliktedir. Ayrıca bu konudaki araştırma sonuçları 1963 de Sağlık Bakanlığı tarafından yaptırılan bir diğer yurt çapında doğurganlık araştırması sonuçları ile de karşılaştırılarak zaman içindeki gelişim incelenmektedir. (Özbay 1969)

Araştırmada ayrıca kitle iletişim araçlarından yararlanma, köydekilerin kent ve kasaba ile ilişkileri ve dinle ilgili sorular vardır.

Sorukâğıtlarının Geliştirilmesi ve Ön Denemeler

Sorukâğıtlarının düzenlenmesi sırasında bu konularda daha önce yapılmış araştırmalarda kullanılan yirmi beş kadar yerli ve yabancı sorukâğıdı incelenmiştir. Bu alanda bazı toplumbilimcilerle de yapılan kişisel görüşmelerden sonra hazırlanan ilk taslak, Etimesgut'da iki köy ve Gülseren gecekondu mahallesinde 150 kadar denek üzerinde uygulanmıştır. Bu ön denemede görüşmeleri bizzat sorukâğıtlarını hazırlayan ekip ve Nüfus Etütleri bilim uzmanlığı programındaki 5 kız ve 5 erkek öğrenci yapmışlardır.

Sorukâğıtlarına dayalı alan araştırmalarında ön denemeleri bizzat araştırmacının yapması, masa başında hazırlanan ve belirli bir kavramla ilgili bir soru ya da soru dizisinin geçerliğini (sorunun gerçekten ölçülmek istenen kavramı ölçüp ölçmediğini) anlamada çok önemlidir. Ancak soruların deneklerce anlaşılabilirliğini ölçmek de aynı derecede önemlidir. Araştırmacı her soru ile neyi öğrenmek istediğini gayet iyi bildiği için anlaşılmayan noktaları yöneltici olmadan açıklayabilir. Oysa sorukâğıtlarını asıl uygulayacak olan çok sayıda görüşmecinin soruları kendilerine göre açıklamaları karıştırıcı sonuçlar verebilir. Bu tehlikeyi önlemek ve kolay anlaşılmayan soruların neler olduğunu görerek değiştirmek için ön denemelerde araştırmacının dışında (kendisi bir-iki kelimeyle kolayca açıklayabileceğini düşündüğü için) diğer kişilerin de görüşmeci olarak kullanılması önemlidir.

İlk ön denemeden sonra görüşmeleri yürütenlerle yapılan gurup tartışması ve kişisel görüşmeler sonunda gerekli değişikliklerle sorukâğıtlarının ikinci taslağı hazırlanmıştır. İkinci ön denemeden sonra soruların niteliğinde fazla değişme gerekmediği halde kullanılan sözcüklerde bazı değişmeler yapılmıştır. Ön denemelerde, diğer bazı araştırmalarda sahada uygulanarak üzerinde incelemeler yazılmış bazı "denenmiş" soruların bile aynen sorulması olumlu sonuç vermemiştir.

Edinilen önemli bir tecrübe de soruların çok kısa tutulması gerektiği olmuştur. Mantıkî olarak her soruda tam neyin bilinmek istendiğinin iyice anlaşılması için biraz ayrıntılı yazmak gerekirse de, köy ve gecekondularda yapılan ön denemelerde, kullanılan sözcükler çok basit de olsa bir satırı aşan soru veya cümlelerin anlaşılmadığı görülmüştür. Bu nedenle sorular çok kısa yazılmış, ancak sorulardan tam

neyin bilinmek istendiği her sorukâğıdı için düzenlenen "Soru Açıklamaları" kitapcıklarında ayrıntılı olarak yazılmış ve görüşmecilerin eğitiminde kullanılmıştır.

Sorukâğıtlarının düzeninde genel kural olan kolay cevap verilebilir sorulardan zor sorulara geçişe dikkat edilmiştir. Ayrıca özellikle tutum ve eğilim ölçen sorularda tutarlılığı ölçebilmek için aynı anlamda bir kaç soru, aradan başka konularda onbeş yirmi soru geçtikten sonra tekrar sorulmuştur.

1968 yılı Mart ayında hazırlanan ilk sorukâğıdı taslakları, üç aylık yoğun bir çalışma sonucu Haziran ayında son şeklini almıştır.

Burada genellikle inanılanın aksine tümüyle geçerli, güvenilir ve sahada gerçekten "işleyen" soruları kapsayan bir sorukâğıdı hazırlamanın epeyi zor olduğunu ileri süreceğim. Bu araştırmada buna çok çaba gösterildi; ancak daha sonra işaret edeceğim gibi yüzde yüz başarılı olduğunu söyleyebilmek zordur. Bu noktada, çok sözü edilen "anket enflâsyonundan" değil, amatörce ve iyi hazırlanmamış anket enflâsyonundan çekinmemiz gerektiğini belirtmek istiyorum. Bir araştırmanın sonuçlarını okurken yaklaşım ve yorum yanlışlıklarını görmek kolaydır, fakat sayısal olarak "ampirik verilere dayanan gerçek" diye gösterilenin yanlışlığını ispat zordur.

Örneklem Seçimi

Örneklem seçimi Devlet İstatistik Enstitüsü uzmanlarından Tevfik Çavdar tarafından planlanmıştır. Örneklemin Türkiye koşullarına uygun olmasına çalışılmış ve belirli ölçüde Devlet İstatistik Enstitüsü'nün çeşitli istatistik araştırmalarında daha önce denenmiş örnekleme planlarına dayanılmıştır.

Örneklemin hem köysel ve kentsel, hem bölgesel farklılıkları ortaya çıkaracak şekilde seçilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye beş bölgeye, her bölge de kendi içinde köysel ve kentsel yörelerine ayrılmıştır. Beş bölge : İç Anadolu, Karadeniz, Ege ve Marmara, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Tarımdan ticaret ve endüstrileşmeye geçiş sürecinde gördüğümüz köy, kasaba ve şehirlere göre tabakalamada, örneklem hatasını minimuma indirebilmek için tabakaları oluşturan yöreler ve yerleşim birimleri bakımından güvenilir ayrıntılı istatistiklerin yetersiz olması nedeniyle, tabaklama zorunlu olarak nüfus kıstasına göre yapılmıştır.

Örneklem, tabakalı küme örneklemesi (multi - stage stratified cluster) tekniğine göre seçilmiştir. Yurt çapında örneklem seçiminde Türkiye'de genellikle uygulanan kendinden ağırlıklı örneklem sistemi yerine, daha karmaşık ve kentlerde örneğe çıkan her mahalle için üç haneli ayrı bir genelleme kat sayısı (ağırlık) hesaplanmasını gerektiren bu sistem, sonuçların alınması ve varyans analizlerinde bilgisayar programlama işlemlerini güçleştirmiştir. Ancak bu yöntem, az sayıda fakat iyi yetiştirilmiş görüşmecilerle Türkiye çapında bilgi toplamamız olanağını sağlayacağı için yeğ tutulmuştur. Yani alan görüşme tekniklerini daha etkin kılabilmek için merkezdeki analiz safhasını zorlaştırıcı bir seçim yapılmıştır. Nitekim bu sistem Türkiye'yi bölgesel, kentsel ve köysel yörelere göre temsil edecek şekilde örnekleme çıkan 5400 hanede, sorukâğıtlarımızı 85 görüşmeci ile uygulayabilme olanağını sağlamıştır.

1965 sayımına göre nüfusu 2000 den az olan (ve ilçe merkezi olmayan) 150 köy, nüfusu 2000 - 15 000 arası 49 kasaba, 15 000 - 50 000 arası 25 şehir ve nüfusu 50 000 den yukarı 32 büyük şehrin tümü örneklem kapsamına girmiştir. Bu tabakalarda örnek hanelerin seçimi her tabaka için farklıdır. Görüşme ekiplerine, kentlerde örnekleme çıkan her hane için ayrıntılı adres ve mahalle blok planları verilmiştir. Köylerde örnek hanelerin seçimi köy muhtarı ve ihtiyar heyetinin yardımıyla köy hane halkı listesi tamamlandıktan sonra eşit olasılıklı örneklem yöntemiyle ekip başkanları tarafından seçilmiştir. (Ayrıntılı örneklem planlaması için bakınız : Çavdar, T. ve diğerleri, 1971).

Örnekleme çıkan her hane için bir Evhalkı Sorukâğıdı doldurulmuştur. Ancak Kadın ve Erkek Sorukâğıtları, halen evli olan 45 yaşından küçük kadınlara ve kocalarına uygulanmıştır.

Görüşmecilerin Seçimi ve Eğitimi

Görüşmeciler çoğunlukla çeşitli fakültelerde üç ve dördüncü sınıf öğrencileri ile köy tecrübesi olan öğretmenler arasından seçilmiştir. Araştırmada görev almak üzere müracat eden 100 kadın ve 300 erkek adayla önce kısa bir sözlü görüşme yapılmıştır. Daha sonra herkese açık olan fakat 377 kişinin katıldığı Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından düzenlenen bir Zekâ ve Dikkat testi uygulanmıştır. İlk görüşme ve test puan derecelerine göre seçilen 120 kişi son bir sözlü görüşmeden daha geçmiş ve 110 kişi seçilmiştir. Sözlü görüşmelerde anket uygulama tecrübesinden çok, sosyal bilimlerde araştırma

konularına ilgi ve "zaten köylerde hep . . . . . böyledir" v.b. gibi ön yargıların bulunmamasına dikkat edilmiştir.

Seçilen 110 kişi, 15 gün süreli bir eğitimden geçmişlerdir. Araştırmanın amaçları, örneklemin anlam ve önemi, görüşme teknikleri uzun uzun anlatılmış; her soru üzerinde teker teker açıklama yapılmış ve bir görüşme örneği (role playing) yapılmıştır. Görüşmeciler 50 saat kuramsal ve 50 saat de pratik çalışmaya katılmışlardır. Eğitim sırasında iki defa yazılı sınav yapılmış ve her görüşmeci ile yaptıkları deneme anketleri üzerinde teker teker tartışılmıştır.

Alan Uygulaması

Ön denemeler bir görüşmecinin günde 6 sorukâğıdı uygulayabileceğini ortaya koymuştur. Köy ve kasabalarda örneklem 12 şer haneden oluştuğu için, bu guruba giren 200 yerde görüşmelerin bir günde tamamlanması istendiğinden, alan uygulama ekipleri 1 başkan ve 2 kadın, 2 erkek görüşmeci ile bir denetçi olmak üzere 6 kişiden kurulmuştur. Uygulamanın birbuçuk ayda tamamlanması istendiğinden 17 ekibe ihtiyaç duyulmuştur.

Uygulama ile ilgili ayrıntılara fazla girmeden sorukâğıtlarının güvenirliğini arttırmak için alınan tedbirler üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Ekiplerin günlük çalışma plânlarının hazırlanması, merkezle ilişkilerin düzenli işlemesi için uygulamada 8 bölge başkanlığı kurulmuştur. Bölge başkanlarından her hafta, çalışmaların durumu, karşılaştıkları sorunlar ve ihtiyaçları, gidecekleri, kalacakları yerler hakkında Enstitü'ye bilgi vermeleri istenmiştir. Görüşmeci ve denetçilere onbeş günde bir ücretleri bölge başkanları tarafından ödenmiştir.

Denetleme, Kotlama ve Delgi

Görüşme sırasında yapılan hataları yerinde denetleyip deneklere tekrar sorarak düzeltme olanaklarının sağlanması için alanda Ekip Denetçileri kullanılmıştır. Denetçi, örnekleme çıkan köy veya mahallede belirli bir yerde bekleyerek, her görüşmeci sırayla doldurduğu sorukâğıtlarını getirdikçe yerinde denetlemiştir. Doldurulmuş ve denetlenmiş sorukâğıtları bölge başkanları tarafından iki üç günde bir Enstitü'ye postalanmıştır.

Merkezde, gerektiğinde yedek görüşmeci olarak kullanılacak 20 denetçi sahadan gelen sorukâğıtlarını bir daha denetimden geçirmiştir.

Merkezdeki denetimde ancak belirli bazı hatalar düzeltilebilmiş, ancak görülen hatalar ilgili bölge başkanları, saha denetçileri ve görüşmecilere yazı ile bildirildiği için tekrarı bir oranda önlenebilmiştir .

Kotlamanın süratle yapılabilmesi için her sorukâğıdı tek bir kotcunun bir kaç soruyu kotlayacağı şekilde guruplara bölünmüştür. 30 kotcu kullanılmıştır.

Kotlanması tamamlanan sorukâğıtları örnek kümelere göre guruplanıp delgi servisine verilmiştir.

Araştırma için kullanılacak bilgisayar kartları Hacettepe Bilgi İşlem Merkezi'nde delinmiş ve kontrol edilmiştir. Her Evhalkı Sorukâğıdı için bir evhalkı kartı ve ev halkında bulunan her birey için bir kişi kartı hazırlanmıştır. Her Kadın Sorukâğıdı için 8, Erkek sorukâğıdı için 9 kart kullanılmıştır. Köy Genel Bilgi Sorukâğıdı ise 3 kartta delinmiştir. Toplam 5 000 kadar ev halkı kartı, 25 000 evhalkı kişi kartı, 24 000 kadın, 25 000 erkek ve 600 kadar Köy ve Kasaba Genel Bilgi kartı delinmiştir. Bilgisayarda bu kadar çok sayıda kartla işlem zor olduğundan kart verileri manyetik teyplere geçirilmiştir.

Alınan Sonuçlara Göre Örneklemin Güvenirliği

Araştırmada katılma oranları oldukça yüksektir. Örnekleme çıkan 5375 hanenin % 90'ında (4505 hane) Evhalkı Sorukâğıtları tamamlanmıştır. Üçüncü gidişte de bulunamayanların oranı % 8,5, reddedenlerin oranı % 1'dir. Verilen adreste mesken birimi olmayan 341 yer ve Türk uyruklu olmayan 10 ev halkı evren tanımına uymadıklarından örneklem dışında sayılmış ve yüzdelere alınmamıştır.

Cevaplama oranları % 97 ile en yüksek köysel yörelerde olmuş; yerleşim birimi büyüdükçe tamamlanan sorukâğıtlarının oranlarında bir düşme görülmüştür.

YERLEŞİM YERİ BİRİMLERİNE GÖRE KATILMA ORANLARI

Yerleşim Yeri Birimleri	Evhalkı Soruları Tamamlanan Hanelerin Yüzdesi
3 Büyük Kent (Ank. İst. İzmir)	78.7
B. Kentler (50 000 den yukarı nüfuslu)	85.4
Kentler (15 000 - 50 000 nüfuslu)	88.8
Kasaba (2 000 - 15 000 nüfuslu)	91.4
Köyler 2 000 den az nüfuslu)	96.8

Bölgelere göre yapılan cevaplama oranları dökümü ise pek farklılık göstermemektedir.

COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE KATILMA ORANLARI

Bölgeler	Evhalkı Soruları Tamamlanan Hanelerin Yüzdesi
İç Anadolu	88.2
Karadeniz	92.8
Ege - Marmara	88.1
Akdeniz	88.8
Doğu ve Güneydoğu	93.8

Örneklem evren tanımına giren kadınların % 89'u, erkeklerin ise % 75'i ile görüşme yapılabilmiştir.

KADIN VE ERKEK SORUKÂĞITLARINDA KATILMA

Kadın ve Erkek Sorukâğıtları Cevaplama Oranları	ERKEK		KADIN	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Görüşme yapılan	2787	74.8	3303	88.8
Geçici olarak yok, tatilde	651	17.5	212	5.7
Bulunamayan (3. gidişte)	40	1.1	7	0.2
Reddeden	38	1.0	27	0.8
Evhalkı kişi kartında görüldüğü halde sorukâğıdı olmayan	127	3.5	147	3.9
Başka	80	2.1	27	0.7
TOPLAM	**3723**	**100.0**	**3576**	**100.0**

Sorukâğıdı doldurulmamış olan kadınların oranı % 11, erkeklerin ise % 25'dir. Başlıca neden ise geçici olarak evden uzak bulunmadır. Bu nedenle cevaplama yüzdesi erkeklerde % 18, kadınlarda % 6'dır. Aradaki fark erkeklerin daha gezici olmaları, uzakta çalışmaları ve askerlik göreviyle açıklanabilir.

Örnekleme çıkan hanelerde çeşitli nedenlerle cevap vermeme oranlarının sonuçlarda doğuracağı sapmaları önlemek için, hane genelleme kat sayıları (ağırlık), örneklemdeki hane sayılarının, görüşme yapılan hane sayılarına oranına göre büyütülmesi şeklinde bir düzeltme faktörü kullanılarak ağırlıklar değiştirilmiştir. Aynı işlem kadın ve erkek anketleri için de yapılmıştır. Düzeltilmiş evhalkı ağırlıkları değiştirilmeksizin karşılığı olan kadın ve erkek kartlarında ağırlıklar, kadın cevap vermeme oranlarına göre 1.13, erkeklerde ise 1.34 oranında bir düzeltme faktörü ile büyütülmüştür.

Nüfus Sayımı Sonuçları ile Karşılaştırma

Araştırmadaki bazı soruların 1965 nüfus sayımları sonuçları ile karşılaştırılması ve bağıntı (korrelasyon) katsayılarının bulunması üzerinde çalışılmaktadır. Bu tür değerlendirmeler, araştırmanın bir dış kaynağa göre güvenirliğini göstermek bakımından önemlidir.

Evhalkındaki kişi sayısı verilerine göre beş bölge için hesaplanan nüfus tahminlerinin sayım sonuçları ile karşılaştırılması şöyledir :

BÖLGELERE GÖRE NÜFUS DAĞILIMININ SAYIM SONUÇLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Coğrafi Bölgeler	1965 Sayımına Göre Nüfusun Yüzde Dağılımı	1968 Araştırması Nüfusun Yüzde Dağılımı
İç Anadolu	23.44	23.48
Karadeniz	17.55	19.18
Ege - Marmara	27.17	26.44
Akdeniz	14.70	14.37
Doğu ve Güneydoğu	17.14	16.53
TOPLAM	**100.00**	**100.00**

Yüzdeler, araştırma ve sayım nüfusunun bölgelere göre dağılımının oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Yerleşim büyüklüğüne göre nüfusun dağılımı da aynı tutarlılığı göstermektedir.

YERLEŞİM BİRİMİNE GÖRE NÜFUS DAĞILIMININ SAYIM SONUÇLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Yerleşim Büyüklüğü	1965 Nüfus Sayımına Göre Nüfusun Dağılımı	1968 Araştırması Nüfus Yüzde Dağılımı
2000 in altında	59.81	60.07
2000 - 14999	14.17	13.81
15000 - 49999	7.47	6.76
50000 in üstünde	8.81	9.14
Ank. İst. İzmir	9.75	10.22
TOPLAM	**100.00**	**100.00**

1965 nüfus sayımı tüm nüfusu kapsadığı için evren olarak kabul edilmiştir. Araştırma örneğinin evreni ne derece temsil ettiğini görmek için istatistiksel önem kontrolleri yapılmıştır. Nüfus artış hızı dikkate alınarak 1965 sayım nüfusu, 1968 yılı için düzeltilmiştir. Aşağıda asıl ve düzeltimiş sayım sonuçlarına göre Türkiye Nüfusu ile araştırma Türkiye nüfus tahmini örnekleme hatası ile birlikte verilmiştir :

1965 Nüfus Sayımı (1000)	1968 için Düzeltilmiş Nüfus Saymı (1000)	1968 Araştırması Türkiye Nüfusu tahmini (1000)
31.391	33.557	33.840 ± (2 x 1.350)

Tahminin Güven Aralığı

Alt Güven Sınırı 31.140 (000)
Üst Güven Sınırı 36.540 (000)

Ayrıca 45 yaşından küçük evli kadın nüfusu için de yapılan tahminin sayım sonuçlarına göre uygun olduğu görülmektedir.

1965 Sayımına Göre Evli 45 Yaşından Küçük Kadın Sayısı (1000)	1968 Düzeltilmiş Nüfus Sayımına Göre Evli 45 Yaşından Küçük Kadın Sayısı	1968 Araştırması Evli 45 Yaşından Küçük Kadın Sayısı Tahmini
4.976	5.319	5.268 ± (2 x 249 721)

Tahmini Güven Aralığı

Alt Güven Sınırı 4.769 (000)
Üst Güven Sınırı 5.768 (000)

Aslında nüfus tahminleri ile ilgili sonuçlarda gösterildiği gibi, örneklemden doğan sistematik hatalar belirli formüllerle kolayca hesaplanıp gösterilebildiği halde, her araştırmada olduğu gibi sonuçlarda aynı zamanda örnekleme dışı bazı hataların da bulunacağı unutulmamalıdır. Bu tür hatalar, deneklerin isteyerek ya da bilmediklerinden yanlış cevap vermelerinden ya da görüşmecilerin yanlış kayıt etmelerinden doğabileceği gibi kotlama ve delgi sırasında da yapılabilecek olan hatalardır. Çeşitli nedenlere bağlı bu hataların tümüne "cevaplama hataları" diyoruz ki, kanımca bu tür hatalar hesaplanması mümkün örneklem hatalarından daha da önemli olduğu halde genellikle alan araştırmalarında üzerinde fazla durulmamaktadır.

Arştırma Sonuçlarının Güvenirliği ve Kalite Kontrolü Araştırması

Araştırmada sorulara verilen cevapların güvenirliğini (ayrı zamanlarda verilen cevapların tutarlılığını) ölçebilmek amacıyle alan uygulamaları bittikten sonra İç Anadolu bölgesinde asıl örneklemden seçilen 250 hanelik bir alt örnekte bir kalite kontrolü araştırması yapılmıştır. Araştırmadan iki ay sonra bu ikiyüz haneye daha önce başka bölgelerde çalışmış görüşmecilerden kalite kontrol ekipleri gönderilerek daha önce sorukâğıtları uygulanmış kişilerle tekrar görüşme yapılmıştır. Bu ikinci görüşmede aradan geçen 1,5 - 2 aylık sürede evhalkı sayısı ve gebelik tarihçesinden meydana gelebilecek değişiklikleri ayırabilmek için değişiklikler özel olarak işaretlenmiştir.

1968 Araştırması'ndaki kalite kontrolü denemesi bir yenilik olarak kabul edilebilir. Bu tür kontroller geniş çaptaki araştırmalarda genellikle yapılmamaktadır. Bu kontrol araştırmasından elde edilen veriler bazı cevaplama hatalarını gösterecek objektif bir temel niteliğinde olup henüz analizleri tamamlanmamıştır. Kalite kontrol sorukâğıtlarından şimdiye kadar yalnızca Evhalkı Sorularından elde ettiğimiz bazı veriler, cevaplama hatalarının, örneklem hatalarından daha çok olduğunu göstermektedir. Sorulara ilk görüşme ve tekrar görüşmede verilen cevaplar arasındaki korrelâsyonla ölçülen cevaplama hataları, sorulara göre farklılık göstermektedir. Örneğin, ev eşyaları ve dayanıklı tüketim mallarıyle ilgili bağıntı katsayısı 0.94 e çıktığı halde, köylerde evin değeri gibi sorularda katsayılar daha düşük olmaktadır.

Ancak Evhalkı Sorukâğıtları, tercihan aile başkanı olmakla birlikte o evdeki herhangi bir yetişkin üye tarafından cevaplandırılabileceği için tutarsızlıklar kısmen kişisel bilgi yetersizliğinden gelebilir. Verilen cevaplardaki tutarsızlıkları gösterecek asıl önemli karşılaştırmalar Kadın ve Erkek sorukâğıtlarının sonuçlarından elde edilecektir.

Görüşmecilerin Kişisel Değerlendirmeleri

Kadın ve erkek sorukâğıtlarının sonunda, görüşmecinin, deneğin soruları anlama, samimiyet ve katılma derecesini değerlendiren bir bölüm yer almıştır. Görüşmecilerin kişisel gözlemlerine göre, erkeklerin % 77'si, kadınlarınsa % 66'sı soruların hepsini tamamen anlamışlardır. Hiç birini anlamıyanlar erkeklerin ve kadınların % 1'idir. Büyük kentlerde erkeklerin % 86'sı soruların hepsini anladıkları halde köylerde bu oran % 71'e düşmektedir. Kadınlar arasında büyük kentlerdekilerin % 80'i, köylerde ise % 61'i hepsini anlamışlardır.

Hiç anlamıyanlar % 1 olduğuna göre önemli sorun soruların bir kısmının anlaşılmamış olduğudur. Hangi soruların ve niçin anlaşılmadığı görüşmecilere açık uçlu olarak sorulduğu için henüz dökümü yapılmamıştır. Sorukâğıtlarının sistematik olmayan bir taramasında, 200 den çok soru içinde anlaşılmayan soruların her sorukâğıdında 3 - 5'i geçmediği görüldü. Ancak önemli olan, her sorukâğıdında anlaşılmayan soruların aynı birkaç soru mu yoksa başka başka sorular mı olduğudur. Tam dökümler elde edilmeden, ön denemelerdeki bütün çalışmalara rağmen alanda anlaşılmayan sorular üzerinde fazla bir şey söylenemiyecekitr.

Görüşmecilere göre deneklerin % 90'ı cevaplarının hepsinde samimidir. Hiç samimi olmayanların oranı gerek kadınlar, gerek erkekler arasında yine % 1 oranındadır. Soruları anlama durumundan farklı olarak "samimiyet" derecesinde gerek kadın ve erkek denekler, gerekse köysel ve kentsel yöreler bakımından hiç bir farklılık görülmemektedir. Oranlar % 89 - % 91 arasında değişmektedir.

Deneklerin görüşmelere istekle katılıp katılmadıkları konusunda ise erkeklerin % 89'unun, kadınlarınsa % 90'ının istekle katıldıkları belirtilmiştir. Kadın ve erkek denekler arasında farklılık olmamakla birlikte gerek kadın, gerek erkek denekler arasında kendiliklerinden istekle katılanların oranı köylerde kentlerden daha yüksektir. Özellikle üç büyük kentte, denekleri ikna etmek gerekmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir'de erkek deneklerin % 83'ü istekle katılmış; % 16'sını ikna etmek

gerekmiş; % 1'i ise isteksiz olarak katılmıştır. Oysa köylerde % 91'i istekle katılmış, % 7'sini ikna gerekmiş ve % 2'si ise isteksiz katılmıştır.

Marjinal dökümlerden elde edilen bu ilk veriler dışında, deneklerin, yaş, eğitim, gelir, meslek gibi özelliklerine göre ve istatistiki önem testleri ile elde edilecek veriler genellikle çok iyi karşılanan alan görüşme tekniklerinin hangi guruplarda daha zor yürütüldüğü hakkında bilgi verecektir.

Araştırmayla ilgili bulguları ortaya koymada veri toplama tekniklerinin bir parçası sayılabileceğinden, kısaca bu araştırmada kullanılabilecek istatistiki çözümleme tekniklerine de değinmek istiyorum.

Veri Ölçme Teknikleri

Demografik konularda temel kavram ve işlenebilir tanımların oldukça standart, yerleşmiş ve sayısal olmaları, çok çeşitli istatistik yöntemlerin uygulanabilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin doğurganlıkla ilgili olarak, Yaşa Göre Doğum Hızları, Genel Üreme Oranı, Annenin Yaşına Göre Doğum Sırası, Yaş ve Doğum Sayısına Göre Doğum Olasılıkları, Açık Doğum Aralığı, v.b. gibi demografik ölçütler kullanılabilecektir.

Değişkenler arasındaki bağlantı ölçütleri (measures of association) pek tabii değişkenlerin nicelik ya da nitelik belirtici olmasına, nominal ya da sırasal (ordinal); devamlı, gerçek kategorik veya suni kategorik olmasına göre değişecektir. Ki kare, cramer bağlantı ölçütü; lambda, gamma, tau bağlantı katsayıları, varyans analizi, korrelasyon, regresyon v.b. gibi ölçütlerin bilgi sayar programları hazırlanmıştır ve çözümlemelerde kullanılmaktadır.

1968 Araştırmasının önemli bir özelliği de incelenmesi düşünülen konularda çok sayıda ve ayrıntılı sorular sorulmuş olmasıdır. Aynı boyut ve konulardaki çeşitli soruların birleşimi ile endeks ve ölçekler (ıskalalar) elde edilecektir. Köylerin Merkeziliği Endeksi, İletişim Endeksi, Köy Gelişme Endeksi, Ev Eşyaları ve Tüketim Malları Guttman Ölçeği, Aile İçi İlişkiler Ölçeği v.b. gibi.

Matematiksel nedensellik formülleri ile ilgilenen araştırmacılar, ilgi duyulan herhangi bir bağımlı değişkenle bağlantılı olan çeşitli bağımsız değişkenlerin etki derecelerini ölçebilmek amacıyle, diğer bağımsız değişkenleri istatistiki olarak sabit tutarak çok değişkenli çö-

zümleme yöntemleri (multivariate analysis) kullanabileceklerdir. Faktör analizi, çoklu regresyon analizi ve path analizi için hazırlanan bilgisayar programları tamamlanmak üzeredir.

Tabii bu tür çözümlemelerden hareketle yapılan yorumlar, sorun ve ilişkiler doğru ortaya konabilmişse, gerçeklere uyuyorsa bilimseldir. Aksi halde, temel ve gerçek ilişkileri belirtmeyen varsayımlardan hareket eden, doğru ölçülmemiş değişkenlere dayalı, üstelik toplumsal yaşantıya uygunluğu kuşku götürür pek çok "matematiksel" varsayım ya da sayıltıdan hareket eden girift modellerin, gerçeklerden uzak, dolayısı ile hiç de bilimsel olmayan sonuçlar vereceğini vurgulamak istiyorum. Temel nedenleri belirtmeyen, ancak bir takım önemsiz değişkenler arasında "istatistiki" bağıntı ve ortak değişkenliği (covariance) gösteren ilişki dizilerinin, ne kadar ileri istatistik teknikleri ile gösterilirse gösterilsin hiçbir değeri olmadığı açıktır.

Son olarak, toplumsal bilimlerde alanda veri toplamayı gerektiren araştırmalar için, bu tür araştırmaların en çok geliştirilmiş olduğu ülkelerde son yıllarda varılan bir sonuç üzerinde durmak istiyorum. Alan araştırmalarında örneklem seçimi yöntemlerinin son derece gelişmiş, istatistiki veri çözümleme tekniklerinin daha az gelişmiş olduğu, fakat soru sorma teknikleri, bilinmek istenen kavramları en iyi şekilde ölçecek soruların düzenlenme ve soruş şekillerinin ise en az bilinen konu olduğu belirtilmektedir (Blalock, 1968). Bu görüş, salt görüşme teknikleri, ya da sorukâğıtlarına dayalı alan araştırmalarının sınırlılığını da açıkça gösteriyor sanırım.

ADI GEÇEN YAPITLAR

Blalock, H. M., **Causal Inferences in Nonexperimental Research** University of North Carolina Press, 1964.

Blalock, H. M., **Methodology in Social Research.** New Yor : McGraw - Hill, 1968.

Hyman H., **Survey Design and Analysis.** New York : Free Press, 1966.

Çavdar T. ve diğerleri, **Türkiye Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırmasının Veri Toplama Teknikleri 1968.** Ankara : Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-9., 1971.

Özbay F., **Türkiye'de 1963 - 68 Arası Aile Planlaması ile İlgili Tutum ve Davranışlarda Değişmeler.** Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, 1969.

TARTIŞMA

SOSYAL İLİM METODOLOJİSİ: KÖY VE NÜFUS ARAŞTIRMALARI, İZMİR ARAŞTIRMASI

ÇİĞDEM KÂĞITÇIBAŞI

Konferansın bu kısmında, sorunların metodolojik yönden ele alınması öngörülmektedir. Bundan ötürü, bu konuşmada temel olarak sosyal ilim metodolojisinden söz edeceğim. Bunun yanında, iki tebliğde sözü edilen araştırmalara kısaca değinmek ve ayrıca bu araştırmalardan farklı bir başka araştırma örneği vermek istiyorum. Sosyal ilim metodolojisi hakkında söyliyeceklerim hepimizin bildiği hususlar olmakla beraber toplu olarak bir araya konmasının ve belirli araştırmalar incelenirken göz önünde bulundurulmasının, konferansın genel amaçları yönünden faydalı olacağı kanısındayım.

Teori ve metodun birbirlerine karşılıklı bağlı oldukları ve birbirlerinden ayrı olarak düşünülemiyecekleri açık bir gerçektir. Teori araştırmaya temel teşkil ettiği gibi, belli bir metot kullanılarak yapılan araştırma da teorinin gelişimine katkıda bulunur. Dolayısıyle, "hiç bir araştırmanın sonuçları, bu sonuçları elde etmek için kullanılan metodlardan daha iyi olamaz." (1)

Teori ve metodolojik araştırma birbirlerini besleyen unsurlar olduğuna göre teorik yorumdan yoksun araştırma yapmak veya araştırmaya dayanmayan teori kurmak, teorinin düşünceye geçerli bir yön vermek olan temel görevini tanımamak demektir.

Bu temel noktayı göz önünde tutarak, sosyal ilim araştırmalarının metodolojik yönden bir genel gözlemini yapalım. Çok değişik konu, yaklaşım ve metod kullanan sosyal ilim araştırmalarının önemli ortak yönlerinin olduğunu görüyoruz. Bazı temel kıstaslara göre bu

(1) Newcomb, T. M. "The Interdependence of Social. — Psychological Theory and Methods A Brife Overview" in Festinger, L. and Katz, D. (Eds.) **Research Methods in the Behavioral Sciences** New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966. (s. 1).

araştırmaları gruplamak da dolayısıyla mümkün olmaktadır. Bu temel kıstaslar, araştırmanın amacı, çerçevesi, uygulanış şekli ve veri toplama yolları olarak düşünülebilir.

SOSYAL İLİM ARAŞTIRMALARININ GRUPLANMASI :

A. Araştırmacının Amacına Göre Gruplama

1. Araştırıcı ve Betimleyici (Exploratory and descriptive) Araşmalar

Bir çalışmanın amacı, araştırmak ve yeni şeyler bulmaksa, araştırma tertip ve plânının (design) katı olmayıp değişebilir olması, bir problemi bir çok yönlerden ele almaya uygun düşmesi gerekir.

Araştırmanın amacı bir durumu veya değişkenler arası bir ilişkiyi doğru olarak betimlemek ise, gerçeği yansıtmak önem kazanır. Bunun için de yanlılığı (bias) azaltan ve toplanan verilerin güvenirliğini fazlalaştıran bir araştırma planı gerekir.

Araştırıcı ve betimleyici araştırmalar - diğerleri kadar belirgin olmasa da - yine teorinin yön verici niteliğinden faydalanırlar, ki bu arzu edilen bir durumdur. Bundan dolayı bu çalışmaları ateorik olarak nitelemek hem gereksiz, hem yanlış olur. Ayrıca araştırıcı ve betimleyici çalışmalar, yeni faydalı hipotezlerin ve dolayısıyla teorilerin doğmasına da yol açar.

2. Sebep - Sonuç Hipotezlerini Deneyici Araştırmacılar

Genel olarak ilmin ve bugüne dek bir dereceye kadar da sosyal ilimlerin temeli, bu tür çalışmalardır. Bu araştırmalar belirli bir sebep hipotezinin geçerliğini denemek için yapıldığından, sebep teşkil edebilecek başka değişkenlerin deneysel kontrolü en önemli husus olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, deney metodu bu tür çalışmalar için en uygun metottur. Deney metodunun mümkün olmadığı bazı sosyal ilim araştırmalarında da kontrollere önem vererek bağımlı ve bağımsız değişkenleri doğru olarak saptamak gerekir.

B. Araştırmanın Çerçevesi ve Uygulanış Şekline Göre Gruplama

1. Örneklem Surveyi

Bugün Türkiye'de yaygın olarak görülen bir sosyal araştırma türüdür. Çeşitli örneklem kurma yolları birçok metodoloji kitabında bulu-

nabilir. Bu konuya Şefik Bey de değindiğinden burada ayrıntılarına girmeyeceğim. Üstünde durmak istediğim tek nokta örneklemin, her şeyden önce araştırmanın amacına uygun olması gereğidir. Rastgele bir örneklem çeşidi seçmek araştırma için çok zararlı olabilir. Örneklem surveyi çalışmalarında önce surveyin evreninin açık olarak saptanması, sonra da örneklemin büyüklüğü ve türüyle ilgili doğru karar verilmesi iki önemli metodolojik sorundur.

Survey tekniği sosyal ilimlere sayısal (quantitative) çalışma olanağını getirdiğinden büyük önem taşımaktadır. Fakat bu tekniğin getirdiği olanakların daha tam olarak kullanılamadığı ve potansiyelinin daha birçok gelişmelere müsait olduğu görülmektedir.

2. Saha Araştırması

Surveyle saha araştırması arasında kesin bir ayırım çizgisi çizmek zordur. Bununla beraber bugünedek kullandıkları tekniklerin türü bakımından aralarında görülen fark, surveyin daha geniş çapta, saha araştırmasının ise daha derinlemesine çalışmalar olmasıdır. Bununla ilgili olarak, survey, örneklem seçtiği evreni temsil etmek ister, saha araştırmasında ise örneklem o kadar önemli değildir, çünkü evrendeki temsil edilen tipik olay değil, çalışılan belirli olayın süreci ön plândadır. Yani saha araştırmasında genellikle küçük bir grup veya toplumun sosyal yapısı, karşılıklı etki ilişkileri vs. çalışma konusudur. Surveyde ise bu olay ve ilişkilerin statistik sonuçları incelenir ve bu sonuçlara dayanılarak bu olay ve ilişkilere ait yorumlar yapılır. Hâliyle, saha araştırması yapacak olan araştırıcının çalışacağı grup veya toplumu survey yapacak araştırıcıdan daha iyi ve yakından tanıması gerekir. Bununla beraber, Şefik Bey'in de belirttiği gibi survey yapacak araştırıcının da bu tür bilgiye sahip olması, verilerin doğru yorumu için faydalıdır.

3. Saha Deneyi

Saha deneyi, sosyal ilimlerde henüz tam gelişmiş bir metod değildir. Özellikle deneysel sosyal psikolojinin çalışma alanını genişleterek laboratuvar dışına çıkmasıyla başlamıştır. Saha deneyini, saha araştırmasından ayıran temel faktör, araştırma, planıdır. Saha deneyinde şartları, araştırıcı kendi değiştirir, saha çalışmasında ise kendiliğinden değişen şartlar içinde olay incelenir. Sebep - sonuç ilişkilerinin kesinikle saptanması bakımından saha deneyi saha araştırmasından daha iyi bir metottur. Çünkü bu metotta deneysel kontroller mümkündür. Bu neden-

le, saha deneyi sosyal değişim, sosyal süreçler ve sosyal etkilerin incelenmesi için uygun bir metottur. Türkiye'de hemen hemen hiç denenmemiş olan bu metodun geniş uygulama potansiyeli olduğu görülmektedir; çünkü saha deneyi, deneysel metodun hemen bütün avantajlarını doğal bir çevreye getirmektedir.

4. Laboratuvar Deneyi

Bilindiği gibi, laboratuvar deney metodu sebep - sonuç ilişkisinin ve değişkenler arası çeşitli ilişkilerin kesinlikle saptanması bakımından en kuvvetli metottur, çünkü kontroller en belirli olarak bu metotta uygulanabilir. Sosyal ilimlerin konularından dolayı az kullanılan bu metot, en çok deneysel sosyal psikolojide görülmektedir. Teori gelişimine de bu metot önemli katkıda bulunabilir. Bu avantajlarına karşıt olarak özellikle sosyal ilimlerde laboratuvarın kısıtlayıcı yönü de açıktır. Bundan ötürü laboratuvar deneylerinin yönlerini doğal çevrelerde yapılan araştırmalardan almaları gerekir. Yani, gözlem ve saha çalışmalarının ortaya çıkardığı sorunlar daha sonra laboratuvar deneyleriyle kesinlikle saptanıp incelenebilir.

Türkiye'de yapılan sosyal araştırmaların çoğunun örneklem surveyi kullandıkları bundan önce söz konusu oldu. Diğer yandan monografik köy çalışmaları saha araştırmasına örnektir. Kanımca bundan sonra daha iyi ölçme teknikleri ve deneysel kontrollerin kullanıldığı deneysel metodlara olanaklar çerçevesinde yönelmek, Türkiye'de sosyal ilimlerin özellikle teorik yönden gelişmesi için yararlı olacaktır.

C. Veri Toplama Yollarına Göre Gruplama :

1. Gözlem Metotları

Bilindiği gibi, planlı ve plansız (structured ve unstructured) olmak üzere iki türde düşünülebilen gözlem, sosyal ilimlerin bir temel metodudur. Her iki tür gözlem de araştırma amacına hizmet ettiği, sistematik olarak planlanıp kaydedildiği ve geçerlikle güvenirlik bakımından kontrollere tabi tutulduğu oranda faydalıdır. Ayrıca bir teori veya bir hipotezden yön alan gözlem, daha ekonomik ve bilimsel nitelik gösterir.

2. Anket ve Mülâkat

Gözlem, genellikle görülebilen davranışı, var olduğu sürece, betimlemek ve anlamak için kullanılır. Anket ve mülâkat yoluyla ise doğrudan görülüp not edilemeyen olaylara yönelinir.

Anket de mülâkat da süjenin sözlü (veya yazılı) cevabına bağlı olmakla beraber, aralarında küçümsenemiyecek bir fark vardır. Anket-te, özellikle süjenin ismi istenmiyorsa ve anket büyük bir gruba uygulanıyorsa, gerçeği yansıtan cevap alma ihtimali daha fazladır. Mülâkat ise şahsî ilişkiyi kullandığından, araştırıcıya karşı iyi görünme, araştırıcının istediği cevabı verme gibi kuşkuların etkisiyle doğru cevap alma imkânı ankete göre daha azdır. Buna mukabil, mülâkatçı, süjenin içinde bulunduuğ tüm durumu ve süjenin yüz ifadelerini, mimiklerini, vs. görüp yorumlama olanağına sahip olduğundan daha etraflı bir bilgi edinebilir. Haliyle araştırıcı - süje ilişkisi de (bütün avantajları ve dezavantajlarıyla) mülâkatta çok daha fazla önemlidir. Bu nedenlerle, iyi mülâkatçı yetiştirmek başlı başına bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ankette nisbeten daha kolay olan standardizasyonun da mülâkatta üstünde önemle durulması gereken bir sorun olduğunu ayrıca belirtmek gerektir.

Planlı anket kullanılan mülâkat Türkiye'de çok yaygın bir metottur. O kadar ki, Şefik Bey'in de belirttiği gibi sosyal araştırma denince bugün akla anket gelmektedir. Bu ise, kanımca, sosyal ilimlerin Türkiye'de metodolojik - ve dolayısıyla da teorik - gelişimini kısıtlamaktadır.

3. Iskalalar (Bireyleri ıskalalara yerleştirmek)

Bilindiği gibi, ıskalalar, sosyal ilimlerde gittikçe daha fazla kullanılan sayısal çalışma metodudur. Basitten karmaşığa bir çok ıskala tekniğini açıklayan metodoloji kitapları olduğuna göre burada ıskalaların çeşitlerinden söz etmek gerekmez. Iskala, ya doğrudan doğruya veri toplamada, ya da başka yollarla elde edilmiş olan verinin analizinde kullanılabilir. Her iki halde de ıskalaların avantajları kesin ölçmeye, sayısal işlemlere ve istatistik analize uygun olmalarıdır. Dolayısıyla, ıskala kullanılan anketler, ıskala kullanılmayan anketlerden daha kuvvetli araştırma araçları olmaktadırlar.

Sosyal ilimlerde kullanılan ıskalaların geçerlik ve güvenirlik testlerine genellikle önem verildiğini görüyoruz. Kanımca, bu iyi bir tutum olup bu testlerin kurulan her ıskala için yapılması arzu edilir.

Türkiye'de çok anket kullanılmasına rağmen, anketlerde ıskalaya az rastlanmaktadır. Belki de ıskalaların istatistik yönleri, geçerlik ve güvenirlik testleri gözde büyütülmektedir. Halbuki geçerlik ve güvenirlik, ıskala kullanılsın veya kullanılmasın, gözönünde tutulması gere-

ken sorunlardır ve ayrıca, ıskala kullanılması bu sorunların çözümünü kolaylaştırır. Şöyle ki, iç tutumun testine (test of internal consistency or cohesion) tabi tutulmuş bir ıskala, herhangi bir tek sorudan daha fazla temsil edici kuvvete sahiptir ve güvenirliği büyük bir ihtimalle daha yüksektir. Iskalaların kuruluşu da zor görünebilir. Bu yanlış bir görüş olmamakla beraber -bu konuda yardımcı kaynaklar bulunduğundan- ıskala kullanmamak için geçerli bir neden olarak kabul edilemez. Ayrıca, uygun düştükçe başka araştırmalarda kullanılmış olan ıskalalardan da faydalanmak mümkündür. Bu yolla hem geçerliği ve güvenirliği garantili bir araştırma aracı kullanılmış, hem de başka araştırmalarla karşılaştırma olanağı yaratılmış olur.

Özellikle sosyal ilimlerin daha başlangıç devresinde olduğu memleketimizde kolay hazırlanan anket enflâsyonundan kaçınmak, ön testlerle sağlamlaştırılan dikkatle hazırlanmış ıskala ve diğer kesin ölçme tekniklerine yönelmek yerinde olur.

4. Projektif ve Diğer Dolaylı Metotlar

Projektif testler sosyal ilim araştırmalarında özellikle antropologlar tarafından kullanılan geniş olanaklı araçlardır.

Türkiye'de ise klinik çalışmaları dışında bu testlere pek nadiren rastlanır. Başarı motivi araştırma sahası buna bir istisna teşkil etmektedir.

TAT, CAT, Rorschach, çeşitli resim testleri, açık uçlu cümle, paragraf ve hikâyeler ve amacı süje tarafından anlaşılmayan bir çok "bilgi", "ilgi", "muhakeme" testleri, vs. hep dolaylı ölçme metotlarıdır. Çok zengin ve derinlemesine bilgi veren bu testleri kullanmadaki en önemli husus, geçerlik sorunudur.Ayrıca, projektif test uygulayıcısının, özellikle Rorschach için, çok uzun ve etraflı bir eğitimden geçmesi gereklidir. Bu sakıncalarının yanında, projektif ve dolaylı ölçme metotlarının potansiyelini kullanmak, Türkiye'de sosyal ilim metodolojisini zenginleştirmek bakımından sanırım yararlı bir davranış olur. Ayrıca, evvelce de belirtildiği gibi, mülâkat ve ankette de geçerlik gözönünde tutulması gereken bir sorundur. Fakat bunlar direkt bilgi toplama metotları olduğundan, bu sorunun üstünde pek durulmamaktadır. Yani, direkt ve dolaylı metotlar arasındaki geçerlik farkı ancak bir derece farkıdır.

5. Hazır Bilgiden Faydalanma

Çeşitli istatistikler, şahsi dökümanlar ve kitle haberleşmesi sosyal

ilim çalışmaları için faydalı bilgileri sağlayabilirler. Türkiye'de özellikle istatistiklerden faydalanma yoluna gidilmektedir. Ancak, bunun çok daha verimli olabilmesi için, Şefik Bey'in de belirttiği gibi, bir sosyal istatistik bilgi merkezine ihtiyaç vardır.

Hazır istatistiklerin diğer metotlarla birlikte kullanılması arzu edilir. Aksi halde, gözlem vs. gibi diğer bilgi toplama yollarından yoksun bir araştırıcı, istatistiklerin dar çerçevesinde yanlış yorumlara yönelebilir.

Yukarıda beş türde toplanmış olan veri toplama yollarının bariz olan bir altıncısı da laboratuvar deneyidir. Çeşitli özellikler gösteren deney sonuç ve skorlarına burada değinmek gerekmez, ancak bugün sosyal ilim araştırma verilerinin küçümsenemiyecek bir kısmının deney metoduyla elde edildiğini bilmek gerekir. (2)

Yukarıda sosyal ilim araştırmaları, amaçlarına, uygulama alanlarına ve veri toplama yollarına göre ayrı ayrı gruplandı. Bu metodolojik açıklama, bize, bir araştırmaya başlarken kendimizi kısıtlamadan, aralarından bir seçme yapacağımız bir çok alternatif metotları gözönünde bulundurmamız gereğini hatırlatmaktadır.

İyi bir seçme yapabilmek için de en önce araştırmanın amacını açıkça saptamamız gerekir. Bu ilk adım doğru ve gerçekçi bir şekilde atılırsa, araştırmanın olanakları ve sınırları da belirlenecektir. Bu ise özellikle geniş çaptaki örneklem surveyi ve saha araştırması için çok önem taşıyan bir husustur. Şöyle ki, daha baştan, planlı olarak ankette ne sorulacağı, niçin sorulacağı neyin gerekli, neyin gereksiz olduğu ortaya çıkacaktır. Rastgele, ilginç gözüktüğü için sual sorulmayacak, "haydi bunu da soralım bakalım ne çıkacak" denmiyecektir. Bu tür "havadan" sualler nadiren gerçekten ilginç sonuçlara yol açabilirse de genellikle zaman, para ve çaba ziyanına sebep olurlar. Bu tür rastgele suallere geniş çaplı anketlerde sık sık rastlanmaktadır.

Ancak araştırmanın amacı, olanakları ve sınırları doğru olarak saptanabildikten sonra, bunlara uygun bir araştırma çerçevesi ve uygulması üzerinde karar verilebilir. Örneğin, bir araştırmada örneklem surveyi mi, saha deneyi mi yoksa saha araştırması mı yapılacağı hakkında karar doğrudan doğruya eldeki olanaklara ve neyi bulmayı amaç edindiğimize bağlıdır. Veri toplama şekli de, araştırmanın çerçevesine

(2) Genel faydalanma kaynağı:
Selltiz, C., Jahoda, M., Deutsch, M. and Cook, S. W. **Research Methods in Social Relations** (Rev. ed.) New York: Holt, Rinehart and Winston, 1959.

ve uygulanış türüne, dolayısıyla da amacına göre seçilecektir. Demek ki yukarıda gruplamalarını yaptığımız kıstaslar, birbirleriyle çok yakından ilişki halindedir ve birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezler.

"Köy" ve "Nüfus" Araştırmaları

Yukarıda yapılan genel metodolojik açıklamaların ışığında Şefik Bey'in incelediği "Köy Araştırması" ile Serim Hanım'ın anlattığı "Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması" ("Nüfus Araştırması") na kısaca değineceğim. Bu iki araştırmanın metodolojik yönden birbirlerine çok yakın olduğunu görüyoruz. Her ikisi de amaçları bakımından sebep-sonuç hipotezleri denemekten çok araştırıcı ve betimleyici bir nitelik göstermektedirler. Uygulama alanı ve türüne göre, her iki araştırma da Türkiye nüfusunu evren olarak kabul eden birer örneklem surveyini kapsar. Veri toplama yolu ise her ikisinde de mülâkat anketleriyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaların uygulamasına gelince, mülâkatçı eğitimine ve diğer teknik yönlere gereken dikkatin gösterildiği anlaşılmaktadır. Daha temel metodolojik bir konu olan örneklem seçiminin, araştırmaların amaçlarına uygun ve ele aldıkları evrenleri temsil edici oldukları görülmektedir.

Kanımca her iki araştırmanın da metodolojisini kuvvetlendirme bakımından veri analizi safhasından önce, araştırmanın başlangıcında daha etraflı ıskalalar geliştirilmesi yararlı olurdu. Özellikle sosyal tutumlar gibi konulara değinen ıskalaların hazırlanmasında hazır ve denenmiş ıskalalardan kolaylıkla faydalanılabilirdi.

Bu çalışmaların anket türü, içeriği ve kapsamı bakımından da birbirlerine benzer olduklarını görüyoruz. Her iki çalışmada da anketler, üstünde dikkatle uğraşılmış çok zengin bilgi kaynaklarıdır. Tebliğ sahiplerinin bildirdikleri gibi, araştırma amaçlarına uygun olarak, köy çalışmasında üç, nüfus çalışmasında ise dört ayrı anket kullanılmıştır. Bunlar bireysel ve çevresel gerekli bilgilerin hemen tümünü sağlar durumdadır.

Ülke çapında bu denli zengin bilgiden nasıl yararlanılacaktır? Bilimsel araştırmalar, yeni hipotez ve teorilere, yeni araştırmalara yol açıp destek oldukları nisbette değerlidirler. Bu iki araştırmanın bu bakımdan değerlendirilmesi nasıl olacaktır? Nüfus araştırmasının verileri halen analiz edilmekte olup, tamamlandığı zaman kitap halinde çıka-

caktır. Bu temel araştırmanın yeni araştırmalara yol açabilmesi arzu edilir. Bunun için, araştırma verilerinin sosyal ilimcilere açık olması, bunun yanı sıra, tekrar çalışmalarını, yan çalışmaları ve ileri götürme (devam) çalışmalarını destekleyici çaba gösterilmesi uygun olur. Ayrıca uygulama yönünden, araştırma sonuçlarının ilgili makamlara duyurulması elbette yararlıdır.

Halen tamamlanmış olan köy çalışmasının durumu nasıldır? Devlete büyük bir masraf yükleyen bu çalışmadan nasıl faydalanılmaktadır? 1962 yılında bilgi toplama aşaması bitirilen bu araştırmadan, uzun zaman faydalanılamamıştır. Bugün dahi bir kitap halinde basılıp basılmamış olduğu tam olarak bilinmediğinden Türk bilimsel kamu oyunun bu araştırmaya yabancı olduğu söylenebilir. Ayrıca araştırmanın ham verileri, Türkiye'de diğer sosyal araştırmacıların faydalanması için elde edilebilir halde mevcut değildir. Her ne sebepten böyle olan bu üzücü durumu biran evvel değiştirmek gerekir. İngilizce kitabın yanısıra Türkçe neşriyat da gereklidir. Yurttaki uygulamaya etki olanaklarını bir tarafa bıraksak bile, bu araştırmanın Türk sosyal ilmine maledilmesi, bizzat sosyal ilimlerin memleketimizdeki gelişimine katkıda bulunması bakımından şarttır. Bu yapılmadığı takdirde, üzülerek belirtmek isterim ki, bu araştırma, "entellektüel yeni - müstemlekecilik" (3) olarak nitelendirilebilir. Arzumuz, bu geniş potansiyelli araştırmanın en kısa zamanda gereği gibi değerlendirilebilmesidir.

"İzmir Araştırması"

"Köy" ve "Nüfus" araştırmalarının, benzer metodolojiye sahip Türkiye çapında çalışmalar olduğunu belirtmiştim. Önce de sözü edildiği gibi, yurdumuzda bu araştırmalar dışındaki sosyal ilim çalışmalarının çoğu ya belirli evrenleri temsil eden örneklem surveyi ya da belirli kömüniteleri inceleyen saha araştırmasıdırlar. Bu her üç araştırma türünden farklı olarak yeni bir metodolojik yaklaşım gösteren bir sosyal bilim çalışmasına örnek "İzmir Araştırması"dır. (4) Halen devam etmekte olan böyle bir araştırmanın, "Türkiye'de Sosyal İlim-

(3) M. Brewster Smith tarafından bu şekilde tanımlanan bu kültürler arası araştırma sorunu, Ibadan'da yapılan bir sosyal psikoloji araştırmaları kongresinin temel tartışma konusu olmuştur. Konferansta sonuç olarak kültürler - arası araştırmaların gelişmesi için, "karşılıklı simetrik bilimsel çaba ve yarar" prensibi şart koşulmuştur. (Bakınız: Journal of Social Issues, 1968, 23, 2: "Social Psychological Research in Developing Countries").

(4) Bu araştırma Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından yapılmakta olup proje direktörü Prof. Dr. Şerif Mardin'dir.

lerin Gelişmesi Konferansı"nda hiç olmazsa tanıtılması uygun olur kanısındayım.

"İzmir Araştırması", isminden de anlaşılabileceği gibi bir şehir incelemesidir. Özellikle sosyal değişim çerçevesi içinde İzmir şehrinin çeşitli yönleri ele alınmaktadır. Bu bakımdan, araştırma, belirli bir örneklem surveyinden ve komünite saha çalışmasından farklı olup değişik amaç ve metodolojilere sahip fakat hepsi de İzmir şehrine yönelen, ayrı ayrı alt-araştırmalardan müteşekkildir. Alt-araştırmaların hepsi tamamlandığı zaman, toplu bir kitap olarak bastırılacaktır.

Çok yönlü bir araştırma olarak nitelendirilebilecek İzmir Araştırması çok geniş kapsamlıdır. Her biri bir alt-araştırma çalışma alanı olan ve topluca tüm araştırmayı meydana getiren konular aşağıdadır. Her konu, basılacak kitabın bir bölümü şeklinde hazırlanacaktır:

Çalışmalar üç ana grup içinde toplanacaktır. Bu gruplar şunlar olacaktır: 1 — Diakronik değişim: İzmir'de sosyal yapı değişikliğinin tarih eksenine yerleştirilmesi, 2 — Senkronik değişim: gelişmiş bölgelerin gelişmemiş bölgelerle karşılaştırılması, 3 — İzmir'e ait genel mahiyette araştırmalar. Bu genel gruplama içinde alt araştırma konuları şöyledir:

Giriş	Şerif Mardin
İzmir'in tarih içindeki iktisadî gelişimi	Orhan Türkay
İşyerleri ekolojisi gelişmesi	Mübeccel Kıray
İzmir'de aile yapısının özellikleri	Emre Kongar
İzmir'de konutsal strüktür ve gecekondu bölgelerinde etkileşen	Ruşen Keleş - Cevat Geray
Siyasal davranışlar	Deniz Baykal
Siyasal partiler	Ergun Özbudun
Haberleşme tarihi ve etkileşim çerçevesi	Oğuz Arı
İzmir lise öğrencilerinin meslek seçimleri	Şefik Uysal
İzmir lise öğrencileri örnekleminin sosyal-psikolojik profili	Çiğdem Kâğıtçıbaşı
İzmir'de bir örneklem içinde dinsel inançların tutarlığı ve gelişmişlik	Şerif Mardin

Konu ve yaklaşım bakımından alt-çalışmaların çeşitliliği ortadadır. Dolayısıyla çalışmalarda kullanılan metotlar da farklı olmuştur. Burada herbir alt-çalışmadan ayrı ayrı söz etmek için vaktimiz olmadığından birkaç çalışmanın kullandığı temel örneklemin saptanmasına kısaca değinmek isterim.

Araştırmanın temelinde iki kademeli bir örneklem görülmektedir. Birinci örneklemin evreni, İzmir (Bornova ve Karşıyaka'yı da içine alan bölge) seçmen kütüklerinde ismi olan kimselerin tümüdür. 21 yaş ve üstündeki yetişkinleri kapsayan bu listeler 1965 de hazırlanıp 1967 de tekrar elden geçirilerek düzeltilmiştir. Bu listelerden her 33 kişiden bir seçilen bireylerin toplamı olan 8319 kişi "genel örneklemi" teşkil etmektedir. Bu genel örneklemden 7183 kişiyle (% 86.3) mülâkatlar tamamlanarak örneklemin temsil ettiği evrenin genel sosyo-ekonomik nitelikleri saptanmıştır.

İkinci kademedeki örneklem 1315 kişilik olup "8000" lik örneklemden kota örneklemi usulüyle seçilmiştir. Bu seçim, "gelir", "çevre" ve "hanehalkı sayısı" değişkenlerinin her türlü gruplanma alternatifleri gözönüne alınarak yapılmıştır. Bu suretle çeşitli gelir, çevre ve hanehalkı sayısını gösteren çok sayıda haneler (cells) meydana gelmiştir. 1315 kişilik ikinci kademedeki örneklemde cevap verenlerin sayısı 993 dür. Bu örneklem, konut, aile ve komünikasyon anketleri için kullanılmıştır. Buna benzer bir diğer alt örneklem de "siyasal katılma" çalışmasında kullanılmıştır. Diğer çalışmalarda özel örneklemler hazırlanmıştır. Bu temel örneklemin kapsamı ve hazırlanış yolu araştırmanın metodolojisi hakkında bir genel fikir vermektedir, ancak her bir alt çalışmanın metodolojik yönden farklı olduğunu da belirtmek isterim.

Görüldüğü gibi, İzmir araştırması çok yönlü şehir araştırmasının Türkiye'deki ilk örneği olduğundan yeni bir metodolojik yaklaşımı yansıtmaktadır. Araştırmanın, Türkiye'de sosyal ilimlerin gelişmesine katkıda bulunacağı kanısındayım. İlerde bu tür araştırmaların başka şehir ve bölgelerde de yapılması hem metodolojik bilgi hem de sosyal bilimlerin teorik gelişimi bakımından çok yararlı olacaktır.

VII.

ARAŞTIRMA SONUÇLARINI DEĞERLENDİRME VE KULLANMA SORUNLARI

BİLDİRİ 11

SOSYAL ARAŞTIRMALARIN DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTI'NCA DEĞERLENDİRİLMESİ VE KULLANILMASI

NABİ DİNÇER

Konuya girmeden önce sosyal araştırma kapsamı üzerinde durmakta fayda vardır. Sosyal araştırmanın sınırını çizerken iki yaklaşımdan yararlanılabilir. Buna göre Planın sosyal ve ekonomik muhtevasını teşkil eden bütün sektörler sosyal alana girerler ve sosyal araştırmanın konusunu teşkil ederler. İkinci bir yaklaşım sosyal bilimlerin sınırını çizerek uygulanan yaklaşımdır. Buna göre ana bilim dalları temel olarak ele alınarak bu dallarda yapılan araştırmalar sosyal alanlarda yapılan araştırmalar olarak kabul edilmektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı araştırma konularını çizerken plan sektörlerinden yararlanmakla beraber bilimsel tasnifi de gözden uzakta bulundurmamaktadır. Sosyal araştırmaların sınırını çizmeye yarayan temel kıstasları böylece belirttikten sonra Devlet Planlama Teşkilâtı'nın sosyal araştırmalarla ilişkisini belirtmeye çalışalım.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kuruluşunu hükme bağlayan kanunun 8. maddesinde Sosyal Planlama Dairesi'nin görevinin "memleketin sosyal problemlerini incelemek ve bunların halli için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlamak" olduğu belirtilmiştir. Buna göre "memleketin sosyal problemlerinin araştırılması ve ortaya konan bulguların uzun ve kısa vadeli planların hazırlanmasında kullanılması" Sosyal Planlama Dairesi'nin temel görevidir. Bu görev Devlet Planlama Teşkilâtı'nın sosyal araştırmalar ile olan ilişkilerini açıklamaktadır.

Bilindiği üzere araştırmalar amaçları bakımından üçe ayrılabilir :

1. Temel Araştırmalar
2. Uygulamalı Araştırmalar
3. Geliştirme Araştırmaları

1. Temel Araştırmalar

Özel olarak bir uygulama amacı gütmeyen, daha ziyade bilimsel gerçeklerin bulunmasını gözönünde tutan çalışmalar temel araştırmalardır.

2. Uygulamalı Araştırmalar

Belirli bir pratik yarar sağlamak için bir bilim dalında yeni gerçekleri bulma çalışmaları uygulamalı araştırmalar olarak isimlendirilir. Uygulamalı araştırmalarda temel araştırmalardan farklı olarak araştırmanın sonuçları pratik hayata doğrudan doğruya uygulanır.

3. Geliştirme Araştırmaları

Bu araştırma türü gerek temel araştırmalardan gerek uygulamalı araştırmalardan çıkan sonuçların uygulanması ile ilgilidir. Aslında yeni bir gerçeğin bulunması amacına yöneltilmemiş çalışmalardır.

Bununla beraber böyle katı bir ayırım çoğu zaman gerçeklere cevap vermez. Birçok temel araştırmanın uygulama alanlarında geçerli sonuçlar verdiği, bir çok uygulamalı araştırmanın da teori alanına katkılarda bulunduğu çoğu zaman görülmektedir.

Devlet Planlama Teşkilâtı yukarda belirtilen çalışmalardan ikincisine uygun çalışmalar yapar ve yaptırır.

İkinci Beş Yıllık Planın Bilim ve Araştırma Sektöründe Teşkilâtın genellikle araştırmadan ne faydalar beklediğine işaret edilmektedir :

a) "Bilimsel çalışma ve araştırma, insanın gerçeklere ve yeni buluşlara ulaşma çabasıdır. Bu çabalar, doğrudan doğruya bilim sınırlarını genişletmek için olduğu kadar sanayi, teknoloji, iktisat sosyoloji alanlarında gelişmeyi destekliyen ve hızlandıran en önemli unsur olarak benimsenmektedir."

Devlet Planlama Teşkilâtı'nda araştırmaların ikili ayırımına riayet edilerek tanımları yapılmıştır.

Şüphe yoktur ki, genellikle Devlet Planlama Teşkilâtı, özellikle Sosyal Planlama Dairesi tarafından yapılan plânların geliştirilmesi ve formüle edilen politikaların bilimsel gerçeklere dayandırılması endişesini belirten kanun hükümlerine uygun olarak, uygulamalı araştırmalar yapmak ve yaptırmak zorundadır.

Bu temel şarta ek olarak Devlet Planlama Teşkilâtı yaptığı ve yaptırdığı araştırmalar için bir takım şartlar koymaktadır. Burada bir noktaya işaret etmekte fayda mülâhaza etmekteyim. Uygulamalı sosyal araştırmaları yapmak ve yaptırmak üzere kurulması düşünülen Sosyal Araştırmalar Kurumu henüz kurulmamıştır. Bunun sonucu olarak Sosyal hatta İktisadi Planlama Daireleri bu kurumun yardımlarından yoksun bulunmaktadırlar. Çeşitli icracı bakanlıklarda sorunlara araştırmalarla çözüm yolu bulma yaklaşımı henüz geliştirilememiştir. İcracı çoğu zaman araştırmaya önem vermemekte, onun değerini tam anlamı ile kabul etmemektedir.

Teşkilâtın yaptığı ve yaptırdığı araştırmalar Plan ilke ve amaçlarını geliştirecek, onlara ışık tutacak nitelikte olmalıdır. Meselâ Birinci Beş Yıllık Plan sanayileşme ve şehirleşmeyi Türkiye'nin hızlı kalkınmasında bir hedef olarak almıştır. O halde Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapılan bir araştırma sanayileşme ve şehirleşmenin optimal bir şekilde nasıl meydana gelebileceğini tesbit etme amacına yönelmiş olmalıdır. Şehirleşmenin Türk toplumuna yararlı olmadığı varsayımından hareket edilerek yapılan bir araştırma prensip olarak Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından yapılmaz ve dışarıya ısmarlanmaz. Türk toplumunun gelişme yönleri, gelecekte alacağı şekil, çeşitli araştırmalara ve toplumun yapısından gelen bir takım kabullere dayanılarak çizilmiştir. Planlama Teşkilâtı bunları kendisine hedef olarak ele almakta ve gerçekleşmelerine katkıda bulunacak çalışmalar yapmaktadır. Araştırmalar da bu çalışmalar arasında bulunmaktadır. Bu araştırmalar genellike belirli tedbir ve politikaların formüle edilmesinde en önemli kaynaklar olmaktadır.

Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından yapılan ve yaptırılan ikinci tür araştırmalar, durum tesbiti araştırmaları, envanter çalışmalarıdır. Bu tür araştırmalar genellikle belirli tedbir ve politikalara doğrudan doğruya kaynak teşkil etmezler. Bunlar Türk toplumunun bugün içinde bulunduğu gelişme safhasını belirtme, gelişme yönünü gösterme çabası içindedirler. Türk toplumunun teşkilâtlanma, cihazlanma, dayanışma bakımından ne durumda olduğunu tesbit için yapılan envanter çalışmalarıdır. Meselâ kooperatifler envanteri, teknik insangücü enmalar arasındadır. Belirtilen bu çalışmalardan daha çok derine inen, vanteri, sevk ve idareciler araştırması, eğitim istatistikleri bu çalış- Türk toplumunun davranışlarını, özlemlerini ve yönelimlerini belirten çalışmalar vardır. Türkiye'de köylerin içinde bulundukları ekonomik

ve sosyal durumu tesbit eden, Türk köyündeki modernleşme eğilimlerini ortaya koyan araştırmalar bu türden sayılabilir.

Bu çalışmalar belirli tedbir ve politikalara doğrudan doğruya kaynak teşkil etmemekle beraber planın genel yapısının inşaasında, temel taşlarını teşkil eden ilke ve hedeflerin tesbit edilmesinde, stratejinin tayininde aydınlatıcı rol oynarlar. Bu araştırmalar belirli politikalarını daha müşahhas bir duruma getirme amacı ile girişilmiş çalışmalar gibi belirli ve Plan hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunucu varsayımlardan hareket etmezler. Bu tür araştırmalar da uygulamalı araştırmalar olmakla beraber uygulama alanları daha geniştir, bulguları daha serbest bir şekilde kullanılabilir.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın yaptığı ve yaptırdığı araştırmalar çoğu hallerde memleketimizde bugüne kadar ele alınmamış alanlara ışık getirmekte, bugüne kadar bilinmeyen, farkına varılmayan gerçekleri su yüzüne çıkarmakta ve kamu oyunda geniş yankılara yol açmaktadır. Özellikle gelir araştırması, köy ve köylü sorunları araştırması siyasiler dahil toplumun bütün katları tarafından yakından izlenmiş, tartışılmış ve eleştirilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Sosyal Planlama Dairesi tarafından yürütülen çalışmalar bugüne kadar ele alınmamış büyük sosyal problem ve politika alanlarını kapsama iddiasında bulunan araştırmalardır. Meselâ Türkiye'de Kooperatifçilik sorunları, esnaf ve sanatkârların sosyal ve ekonomik sorunları gibi araştırmalar bu alanda mevcut olan büyük boşlukları kapatma amacı ile yapılmış ve yapılmakta olan iddialı çalışmalardır. Ancak itiraf etmek gerekir ki bu geniş kapsamlı araştırmalar kapsadıkları alanların geniş olması nedeni ile yer yer yüzeyde kalmak zorunluğu ile karşılaşmışlardır. Genel bir çerçeve teşkil eden bu araştırmaların daha dar kapsamlı ve daha derinliğine yapılacak araştırmalarla geliştirilmesi yerinde olur. Burada icracı kuruluşların çaba göstermesi gereklidir.

Sosyal Planlama Dairesi tarafından son yıllarda yapılan üç ve yapılması tasarlanan bir araştırma Devlet Planlama Teşkilâtının araştırmaları nasıl değerlendirdiği hususunu açıklamak için kısaca ele alınacaktır.

1. Kooperatifçilik Sorunları Araştırması

Bu araştırma Türkiye'de kooperatiflerin kuruluş amaçlarına ve Planın kooperatiflere gösterdiği amaçlara ne oranda yöneldiklerini

ortaya çıkarmak ve onları bu hedeflere yönelmekten alıkoyan faktörleri; varsa inceleyip hareketin tümünü kapsayan çözüm yolları getirme düşüncesi ile yapılmıştır. Kooperatifler Türkiye'de başlıca üç amaca doğru yöneltilmek istenmektedir.

(a) Tarım ürünlerinin ihracını teşvik etmek,

(b) Gerek tarımda, gerek küçük sanatlarda verimliliği arttırmak,

(c) Kredilerin tahsisinde, tüketici ile üreticinin dolaysız bir şekilde temasa geçmelerini sağlayacak şartların teşekkülünde ve benzeri alanlarda sosyal adalet ilkesine katkıda bulunmak.

Bu üç ilke gözönünde tutularak yapılan kapsamlı araştırmada durum, sorunlar ve çözüm yolları tesbit edimiştir. Kooperatifçilik hareketini kamu nam ve hesabına yönlendiren, teknik ve mali yardımda bulunmakla görevli olan çeşitli kuruluşlar arasında herhangi bir politika birliği yoktur; bu düzensizlik kooperatifçilik hareketine olumsuz yönde etkiler yapmaktadır. Önemli bulgulardan bir diğeri de kooperatifçilik eğitiminin çok dağınık ve yetersiz bir şekilde yapıldığı, eğitimle ilgili olmayan kuruluşlarca eğitimle ilgili olmayan kimseler tarafından yapılıp yürütüldüğü idi. Bir başkası kooperatifçilik politikası şekillendirilirken belirli ve sağlam verilerden hareket edileceği yerde kararlara sezgilerle varıldığı istikametinde idi. Şüphesiz değinilen bu sorunlar Türk kooperatifçilik hareketinin karşılaştığı sorunların ancak çok küçük bir kısmını teşkil etmekte idi. Bununla beraber bu sorunların çözülmesi bir nevi "meseleyi müstehire" idi. Onlar çözülmeyince diğer tedbirlere başvurmak hemen hemen imkânsızdır. Bu nedenlerle 1969 ve 1970 Programlarına yukarıda açıklanan sorunlara çözüm yolları getirecek tedbirler konuldu.

1969 Programında getirilen tedbirler :

(1) Ticaret Bakanlığı, Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin ana politikalarını, sistemini, amaçlarını ve sınırlarını tesbitten sorumlu olacak ve kooperatifçilikle ilgili temel görevleri tam olarak yürütebilecek şekilde yeniden teşkilâtlandırılacaktır.

Kooperatifçilikle ilgili olarak kredi sağlayan teknik yardım, rehberlik ve eğitim hizmetlerini yürüten diğer kuruluşlar, Ticaret Bakanlığı'nın geliştirdiği politika çerçevesi içinde yeniden düzenlenecektir.

Gerek Ticaret Bakanlığı'nın gerek diğer kuruluşların kooperatifçilikle ilgili faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi amacı ile Devlet Planlama Teşkilâtı'nın yöneticiliğinde ve bu Teşkilât tarafından yapılan kooperatifçilik araştırmalarından yararlanılarak Ticaret, Tarım, Köy İşleri, Maliye, Sanayi ve İçişleri Bakanlıkları ortak çalışmalar yapacaklardır. Bu çalışmalar Haziran 1969 sonunda bitirilecektir.

Bu tedbirler 1970 Programında bir yandan pekiştirilirken yeni tedbirler getirilmektedir. 1970 Programında getirilen tedbirler :

(1) 1969 Yılı Programında belirtilmiş esaslarla 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun kamuyla ilgili olarak getirdiği görevlerin ışığında Ticaret Bakanlığı Teşkilâtlandırma Genel Müdürlüğü'nün yeniden düzenlenmesi çalışmaları sonuçlandırılacaktır.

(2) 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun öngördüğü Türkiye Kooperatifleri Danışma Kurulu'nun görev ve yetkilerini, çalışma şekil ve şartlarını tesbit edecek olan tüzük, Ticart Bakanlığı'nca ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde hazırlanacak ve Kurul'un program yılı içinde faaliyete geçmesi sağlanacaktır.

(3) Kooperatifçiliğin gelişmesinde, yurt ölçüsünde yayılması ve kuruluş amaçlarına göre işlemesi amacıyla, konuyla ilgili araştırmaları ve eğitim çalışmalarını yapmak üzere Bakanlıkta bir "Araştırma ve Eğitim Birimi" kurulacaktır.

Birimin görevleri, idarî kuruluşu, kooperatifçilikle ilgili resmi ve özel kurum ve kuruluşlarla ilişkileri Ticaret Bakanlığı'nın yürütücülüğünde; Köy İşleri, Tarım, Sanayi Bakanlıklarıyla, Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın ortaklaşa yapacakları çalışmalarla program dönemi içinde tesbit edilip bir yönetmelik hazırlanacaktır. Çalışmaların bütün safhalarında Devlet Planlama Teşkilâtıyla işbirliği sağlanacaktır.

1163 sayılı Kanunun 94. maddesine dayalı olarak tesis edilecek fonun sarf şekil ve alanları program döneminde ayrı bir yönetmelikle tesbit edilecektir. Bu çalışmalarda da Devlet Planlama Teşkilâtıyla diğer ilgili kuruluşlar ve kooperatiflerle işbirliği sağlanacaktır.

Bu tedbirlerden biri idarî yapının iyileşmesi dışında verimliliği arttırma ilkesine katkıda bulunması amacı ile 1970 programına konulmuştur.

Tarımsal işletmelerin makinalaştırılmasında makina gücünden en yüksek oranda yararlanmayı sağlamak esas olacaktır. Bunun için

bölgesel özellikler de dikkate alınarak, sahip olunacak makina gücünden en yüksek oranda yarar sağlayacak optimal işletme genişlikleri tesbit edilecek, bu genişliğin altında kalan işletmelerin teker teker makine sahibi olmaları yerine, gruplar ya da, kooperatifler halinde sahip olmaları desteklenecektir. Bu yolla tarımsal makina parkına sahip olmak isteyen teşkilâtlanmış çiftçilere, gerek kredi sağlamada, gerek kredi tahsisinde öncelik verilecektir.

2. Durum tesbiti araştırmalarına örnek olarak Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması gösterilebilir.

Birinci ve özellikle İkinci Beş Yıllık Planda, nüfusumuzun büyük bir çoğunluğunun köylerde yaşaması nedeniyle köy ve köylü sorunlarının önemle üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Köyün kalkınmasında, köye götürülecek hizmetlerle ilgili gerekli politikaların tesbiti bakımından da, temel bilgiler yönünden bir takım boşluklar olduğu ortaya çıkmıştır. Köy ve köylüler hakkındaki noksan bilgilerimizi tamamlamak ve bu bilgileri kullanarak politika tercihlerini daha etkin bir hale getirmek amacıyla geniş kapsamlı bir araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir.

1968 yılı yazında başlanılan araştırmada, bütün köylerimizi temsil etmek üzere örnekleme yoluyla seçilen 220 köyde 5244 köylü ile mülâkat yapılarak gerekli bilgiler toplanmıştır. Araştırmada özellikle köylülerin ekonomik sorunları, sosyal sorunları ve bunları çözmede karşılaştıkları güçlükler, yeniliklere karşı nasıl bir tavır takındıkları, köyün kalkınması için birlikte ve devletin işbirliği ile çalışma arzu ve heveslerinin ne seviyede olduğu; inanç ve değer sistemleri; hallerinden memnun olup olmadıkları ve geleceği nasıl gördükleri ile ilgili çeşitli sorular sorulmuştur.

Toplanan bilgiler değerlendirilmiş olup kapsamlı bir rapor halinde yayımlanmıştır. Rapor ana hatlarıyla, ekonomik durum, nüfus ve demografi; sosyal yapı; eğitim ve sağlık bölümlerini kapsamaktadır.

Bu araştırmada yukarıda görüldüğü üzere belirli politikaların formüle edilmesinde bir rehber olmaktan ziyade Planın temel kabullerine, stratejisine etki yapacak, yön verecek niteliktedir.

3. Sosyal Planlama Dairesi tarafından yapılan araştırmalar aynı zamanda eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda yatırımların yönlendirilmesinde, yurt düzeyine dağılmasında önemli etkilere sahip olmaktadır. Örneğin henüz yayınlanmamış bulunan "Yüksek Öğrenim Sorun-

ları" araştırması Türkiye'de üniversite kurulabilecek merkezleri tesbit etmiş ve bu konudaki yatırımların dağılımında bu araştırma yön verici bir etkiye sahip olmuştur.

4. Yatırım ve hizmet tahsis kararlarında etkili olacağı düşünülen bir araştırma 1970 Programına konulmuştur. Türkiye'de köylere götürülen hizmetler büyük bir dağınıklık göstermektedir. Bu hizmetler birbirlerini destekleyememekte ve bunun sonucu olarak etkisiz kalmaktadır. Bunun bir diğer sonucu, köysel çekim merkezlerinin teşekkül edememesi ve köylerde birtakım merkezkaç kuvvetin etkisi ile dağılmalar ve ufalanmalar meydana gelmesidir. Bu hususları aydınlatmak amacı ile aşağıdaki şekilde formüle edilen bir araştırma 1970 programına konulmuştur. "Dağınık bir özellik gösteren köy yerleşim düzenini belirli ölçüde ve olumlu yönde etkilemek için tarım kooperatifleri, sağlık ocakları, ana çocuk sağlığı merkezleri, ortaokul ve bölge okulları, sabit merkezî köy kursları, PTT şube ve ajansları ve benzeri tesisler 1971 Program yılından itibaren gelişme potansiyeline sahip merkezî nitelikteki köylerde toplanacak ve gezici nitelikte görev yapan kanun görevlilerinin hizmetlerini bu köylerde yapmaları sağlanacaktır."

Yukardaki açıklama, araştırmadan yatırım ve hizmetlerin kırsal alanda yeniden ve daha rasyonel bir şekilde dağılımını ön gören kıstaslar getirmesi beklenmektedir.

5. Sosyal Planlama Dairesi yalnız kendi tarafından değil, diğer kuruluşlarca da yapılan, üniversiteler, özerk kuruluşlar, Bakanlıklar, sosyal araştırmaları değerlendirmek için çalışmalara başlamış bulunmaktadır.

Sosyal araştırma potansiyellerini, bu alanda mevcut olan sorunları tesbit edebilmek amacı ile araştırıcılara ve araştırıcı kuruluşlara anketler gönderilecek, gereken durumlarda mülâkatlar yapılacaktır. Bu araştırmadan şu sonuçlar beklenmektedir.

(a) Sosyal alanlara göre araştırma birimlerinin dağılımı,

(b) Araştırıcıların yetişme alanlarına, meslek tecrübelerine, araştırmaya hasrettikleri zamana vb. değişkenlere göre dağılımı ve değerlendirilmesi,

(c) 1960 yılından bu yana yapılan araştırmaların amaçlarına, sosyal alanlara göre dağılımı,

(d) Araştırmaların kullanılan metodoloji açısından değerlendirilmesi.

Bu araştırmadan beklenen sonuçlar bundan ibaret değildir. Yukarda en önemlileri belirtilmiştir. Birkaç safha halinde yürütülecek bu araştırma Türkiye'deki araştırma politikasına yön verecektir.

Sonuç olarak denilebilir ki Devlet Planlama Teşkilâtı uygulamalı araştırmaları bizzat yapmakta ve yaptırmaktadır. Bu araştırmalar entellektüel bir tatmin vasıtası olmaktan ziyade probleme dönük fonksiyonel çalışmalardır.

TARTIŞMA

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE VE KULLANILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

CEVAT GERAY

Sayın Dinçer'in, "Sosyal Araştırmaların Devlet Planlama Teşkilâtınca Değerlendirilmesi ve Kullanılması" başlıklı bildirisi, sosyal araştırmaları ençok değerlendirip kullanma durumunda olan Devlet Planlama Örgütünün tutumunu yansıtma açısından ilgi çekicidir. Fakat, söz konusu örgütün dışındaki kuruluşların da toplumsal araştırmalardan yararlanma durumunda olduğu dikkate alınırsa, bildirinin içeriği oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, bildiriye ilişkin görüşlerimizi açıklarken, Devlet Planlama Örgütü dışındaki kuruluşları da gözönünde bulundurmayı gerekli gördük.

Konuyla ilişkili görüşlerimizi şu üç nokta üzerinde toplamak istiyoruz :

— Uygulayıcı ve planlayıcı örgütlerin toplumsal araştırmalardan hangi alanlarda yararlanılabileceklerine ilişkin genel ve ortak noktalar,
— Devlet Planlama Örgütünün toplumsal araştırma sonuçlarından yararlanması konusundaki bildiriye ilişkin görüşler,
— Devlet Planlama Örgütü dışındaki örgütler açısından Toplumsal Araştırmalar (Bildiri dışında kalan noktalar).

Şimdi bunları ayrı ayrı gözden geçirelim :

1. Uygulayıcı ve Planlayıcı Örgütlerin Toplumsal Araştırmalardan Yararlanmasına İlişkin Ortak ve Genel Noktalar

Çeşitli alanlarda çalışan kuruluşların toplumsal araştırma sonuçlarından aşağıdaki alanlarda yararlanacağı anlaşılmaktadır :

— Örgütün çalışmalarının yöneldiği ana erek ve amaçların belirtilmesi,

— Ana erek ve amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli çözüm yollarının bulunması, tedbir ve politikaların biçimlendirilmesi (Plan, program yapma),

— Saptanan politika ve tedbirlerin bölgesel ve yersel koşullara göre uygulanması olanaklarını saptama,

— Belirtilen erek ve amaçlara ne ölçüde varıldığını değerlendirme.

Yukarıda sıralanan dört nokta, araştırma verilerinden yararlanılması gereken aşamalar bütününü kapsamaktadır. Bu noktalar sürekli ve dinamik bir sürecin çeşitli aşamalarını belirtmektedir. Adına ister etkin, verimli çalışma, ya da rasyonel karar verme, ister planlama densin; sosyo-ekonomik ve fiziksel alandaki bütün eylem ve çabaları kapsayan bir süreçtir. Bu nedenle, burada yapılan açıklamalar, Devlet Planlama Örgütü için olduğu kadar, İmar ve İskân Bakanlığı, Köy İşleri Bakanlığı vb. kuruluşlar gibi bölge planlaması, şehir planlaması, kır planlamasıyla ilgili örgütler ile etkin çalışma amacıyla çalışmalarını planlayan, programlayan ve değerlendiren öteki örgütler için de geçerli olacaktır.

A. Devlet Planlama Örgütünün, ana erek ve amaçların saptanması konusunda özel bir durumu olduğu unutulmamalıdır. Öteki kuruluşların saptayacağı ana erek ve amaçların Devlet Planlama Örgütünce saptanan, siyasal organlarca benimsenen ulusal erek ve amaçlarla tutarlı olması zorunludur.

Önemli olan nokta, söz konusu ulusal erek ve amaçların belirtilmesinde toplumsal araştırmalardan ne ölçüde yararlanılacağı sorusudur. Siyasal kararlar bu konuda ağır basmaktadır. Fakat gerçekçilikten uzaklaşmamak için, ulusal düzeyde erek ve amaçların saptanmasında, planlamanın yöneldiği toplumun yapısını, üretim ilişkilerini ve eğilimlerini ortaya çıkaran bir toplumsal araştırma sonuçlarına dayanılması gereklidir. Bu araştırmanın hangi örgüt tarafından yapılacağı sorusu önemli değildir. Aksine, özellikle bölgesel ve yersel düzeydeki toplumsal araştırmaların ulusal erek ve amaçlara varılmasında katkıda bulunması, daha gerçekçi bir yaklaşımın önkoşulu olmaktadır.

B. Belirlenmiş erek ve amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli çözüm yollarının aranmasında, bulunmasında, seçilmesinde, böylece

tedbir ve politikaların biçimlendirilmesinde de toplumsal araştırma sonuçlarından yararlanılması gerekecektir. Burada, çalışmaların yöneldiği bireylerin, grupların ya da toplumun, belirlenen erek ve amaçlara yöneltilmesi önem kazanmaktadır. Ulusal, bölgesel ya da yersel düzeyde ereklerin saptanmış olması yetmemektedir. Bu ereğe varmak için güdülecek yolun seçiminde, toplumun sınıfsal yapısının, toplumu oluşturan birey ve grupların içinde bulunduğu koşulların davranışlarının ve karşı karşıya bulunduğu sorunlarının bilinmesi gerekir. Bunlar bilinmeksizin planlama ve programlama yapılamaz. Yapılsa bile, sağlam verilere dayanmadığı için gerçekçilikten uzaklaşılmış olur.

C. Plan ve programlarda öngörülen politika ve tedbirlerin belli bir bölgede ya da belli bir yersel toplulukta uygulanması olanaklarını saptamada da toplumsal araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Belli ereklere varmak için düşünülen tedbirler yersel koşullara herzaman için uygun düşmeyebilir. Belli bir teknolojinin belli bir gruba ya da topluma tanıtılmasında, benimsetilmesinde, kısacası saptanan ereğin gerçekleştirilmesi için öngörülen tedbirlerin uygulanmasında güçlükle karşılaşılabilir. Örnek vermek gerekirse, belli bir bölgenin koşullarına en uygun hayvan türünün geliştirilmesi için açılan suni tohumlama kampanyasına çevre halkı olumlu tepki göstermeyip bu programı ve hizmeti reddedebilir. Halkın belli bir hayvan türüne ya da suni tohumlamaya karşı tutum ve inançları duruma neden olabilir. Bu gibi konularda toplumun değişmeğe karşı eğilim ve tepkilerinin çok iyi bilinmesi zorunludur. Alanda yapılan toplumsal araştırmaların bu konulardaki uygulamalara katkısı açıktır.

D. Çalışmaların, alınan tedbirlerin ve güdülen politikaların ne ölçüde ana erek ve amaçların gerçekleşmesini sağladığını ölçebilmek için değerlendirme araştırmaları yapılması zorunludur. Değerlendirme yapabilmek için başlangıçtaki durumun saptanması gereklidir. Bugünkü durumla başlangıçtaki durumun farklı olmasının, yapılan çalışmalarla nedensellik ilişkisi bulunup bulunmadığını, değişmenin nedenlerini ortaya koyacak araştırmalar gittikçe önem kazanmaktadır. Güdümlü ya da planlı toplumsal değişmeyi amaç edinen kalkınma çabalarını değerlendirme araştırmalarında odak noktası toplumsal değişmenin ölçülmesidir.

Yukarıdaki açıklamalar, planlı ve etkin çalışma, rasyonel karar verme süresi içinde araştırmaya, özellikle toplumsal araştırmalara belli ölçülerde gereksinme duyulduğunu göstermektedir.

Çeşitli alanlarda çalışan kuruluşların yararlanmak durumunda oldukları araştırmalar, ihtiyaç duyulan verilerin niteliğine göre değişecektir. Erek ve amaçların belirlenmesinde kuramsal yönü ağır basan "temel araştırmalar"; çözüm yollarının saptanması, politika ve tedbirlerin biçimlendirilmesi aşamasında temel araştırmalar yanında, "uygulamalı araştırmalar"; uygulamada ise, işe ya da soruna yönelik "eylem araştırmaları (action research)" ya da "geliştirme araştırmaları"; sonuçların değerlendirilmesinde de bunların tümü yararlı olabilir.

II. Toplumsal Araştırmaların Devlet Planlama Örgütünce Değerlendirilmesi Konulu Bildiriye İlişkin Görüşler

Yukarıdaki genel açıklamaların ışığında Sayın Dinçer'in bildirisine ilişkin görüşlerimizi şöyle özetleyebiliriz :

1. Genel hatlarıyla bildiri, Devlet Planlama Örgütünün toplumsal araştırma sonuçlarını değerlendirme ve kullanma konusundaki yaklaşımını yansıtması açısından bir katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle buradaki eleştiriler, bildiriden çok, bu bildiride yansıdığı kadarıyla, örgütün tutumuna yöneltilmiş olmaktadır.

2. Bildirinin girişinde yer alan araştırma türlerinin, özellikle "uygulamalı araştırma" ile "geliştirme araştırması" arasındaki farklılık ya da işbölümü açıklığa kavuşturulmağa muhtaçtır. Bildiride bir yandan, "Uygulamalı Araştırmaların" sonuçlarının pratik hayata doğrudan doğruya uygulanacağı, öte yandan da "Geliştirme Araştırmalarının, temel ve uygulamalı araştırmalardan çıkan sonuçların uygulanmasıyla ilgili olduğu belirtilmektedir. Bu anlatışa göre her iki tür araştırma arasında önemli bir farklılık olmadığı anlamı çıkmaktadır. Gerçekte, işe ve eyleme dönük araştırmalar, toplumsal alandaki temel araştırma sonuçlarına göre belirlenen ereklere varmak için öngörülen tedbirlerin, belli yerel koşullara uygulanması olanaklarını inceleme amacını güden araştırmalar ile çalışmaları değerlendirmeğe yönelen araştırmaları, "geliştirme araştırmaları" çerçevesinde göstermek konuya açıklık getirebilirdi.

3. Devlet Planlama Örgütünün daha çok "uygulamalı araştırmalar" a yöneldiği; başka bir deyişle, örgütün, temel araştırmalara, eylem araştırmalarına ve değerlendirme araştırmalarına ağırlık vermediği anlaşılmaktadır.

Bildiride, "Türk toplumunun gelişme yönleri, gelecekte alacağı şekil, çeşitli araştırmalara ve toplumun yapısından gelen birtakım ka-

bullere dayanılarak çizilmiştir" denilmektedir. Örgütün bunları erek olarak ele aldığı gerçekleşmelerine katkıda bulunacak araştırma çalışmaları yaptığı, bu ereklere varmak için belirli tedbir ve politikaların biçimlendirilmesinde araştırmalardan yararlanıldığı bildiride belirtilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalara bakılırsa, plan erek ve stratejisinde belirlenen amaçların veri olarak belirtildiği, bu erekleri saptamaya yarayışlı temel araştırmalara girişilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, bildiride açıklandığı gibi, şehirleşme bir erek olarak saptanmıştır. Bu ereğe aykırı düşen varsayımlardan hareket eden araştırmalar Devlet Planlama örgütünce yapılmaz, yaptırılmaz. (Bu anlayış araştırma özgürlüğü açısından olduğu kadar, bilimsel açıdan da sakıncalıdır. Örgütün benimseyeceği varsayımlardan hareket eden fakat bunların yanlışlığı sonucuna götüren araştırmaların durumu ne olacaktır?) Bu siyasal organlarca verilen kararların, yapılan seçmelerin araştırmalara dayalı olmaması demektir.

Bu durumda, örgütün kuruluş kanunu ile ekonomik ve toplumsal amaç ve politikaların saptanmasına yarayışlı hertürlü verileri toplama ve değerlendirme yoluyla hükûmete yardımcı olma görevini tam anlamıyla yaptığı söylenemez.

Plan ereklerinin ve stratejisinin saptanmasına yarayacak verileri sağlayacak nitelikteki (toplumsal yapıyı, temel sorunları ve eğilimleri ortaya çıkaracak) araştırmalara ihtiyaç vardır. Devlet Planlama Örgütü bu tür araştırmaları yürütmek ya da yaptırmak, özendirmek ve desteklemek zorundadır.

4. Devlet Planlama Örgütünün politika tedbirlerini biçimlendirmeğe yönelik uygulamalı araştırmalara önem verdiği bildiride belirtilmiştir. Fakat planda ve yıllık proğramlarda öngörülen tedbirlerin nekadarının bu tür araştırmalara dayandırıldığı bildiriden çıkarılmamaktadır. Tedbirlerin gerekçesini oluşturan araştırmalar yanında, araştırmalarda önerilen tedbirlerin ne ölçüde plan ve programlara yansıdığı, daha doğrusu yansımadığı sorusu da açıktadır.

Bildiride açıklandığı gibi, kooperatifçilik araştırmasının sonuçlarına dayalı olarak 1969 ve 1970 programlarına geçtiği anlaşılan genel nitelikteki ve yeniden düzenlemeye ilişkin tedbirleri sıralamak için söz konusu araştırmanın sonuçlarını beklemeğe gereklilik yoktur. Önemli olan, araştırmada kooperatifçilik hareketini bugün içinde bulunduğu çıkmaza götüren nedenlerin toplumun yapısıyla ve üretim iliş-

kileriyle bağlantısının yeterince kurulmamış olmasıdır. Aslında bu tür tedbirlerin öngörülmesi sağlanabilmeliydi.

Köy ve köylü sorunları, Gelir Dağılımı araştırmaları gibi kamu oyunda yankılar yaratan çalışmaların da ne ölçüde uygulama alanına aktarıldığı, daha doğrusu aktarılamadığı herkesçe bilinmektedir.

5. Planlama örgütünün değerlendirme araştırmalarına gereken önemi verdiğini ya da yapılan değerlendirmelerden ne ölçüde yararlanıldığını bildiriden öğrenmek olanağı yoktur. Bir anlamda değerlendirme çalışması niteliğindeki özel ihtisas komisyonu raporlarının İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılırken bir yana itildiği bilinmektedir. Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları bu alanda örnek olarak gösterilebilir. Değerlendirme araştırmalarının, çalışmaların başarısı için önemi açıktır. Öte yandan, tedbirlerin bölgelere ve yersel koşullara göre uygulanma olanaklarını eylem içinde geliştirme amacını güden araştırmalara da gereksinme duyulmaktadır. 1970 programında öngörülen merkez köyler, optimum işletme büyüklüğü ve tarımsal planlama konuları bu tür araştırmalı eylemlere konu olabilecek niteliktedir.

6. Bu gözlemlere, **Devlet Planlama Örgütünün toplumsal araştırmalar konusunda henüz bir ana politika geliştirmemiş olduğu eklenebilir.**

III. Devlet Planlama Dışındaki Örgütler ve Toplumsal Araştırmalar

Devlet Planlama Örgütü dışındaki kuruluşların da planlama, programlama, uygulama ve değerlendirme çalışmalarında toplumsal araştırma sonuçlarından yararlanabileceğini belirtmiştik. Bu araştırmalar çeşitli kuruluşların alacağı tedbirlerin, yapacağı çalışmaların yöneldiği insanı, bu insanın içinde bulunduğu grup, sınıf ve toplumun üyesi olarak niteliklerini, eğilimlerini, bunlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya yararlı olabilir.

Çeşitli örgütlerin sonuçlarından yararlanabileceği araştırma alanlarını gelişigüzel olarak şöylece sıralayabiliriz :

1. Şehir ve Bölge Planlaması,
2. Konut (Konut İçinde Yaşayanların Eylem ve Davranışları, Konut ve Toplumsal Tabakalaşma, Konut Tercihleri),
3. Yerleşme ve Kırsal Planlama,
4. Göçmenlerin yerleştirilmesi ve Ulusla Bütünleşmesi,
5. Şehirleşme ve Şehre Göçenlerin Uyum Sağlaması,

6. Yönetimi ve Yönetsel Yöntemleri Yeniden Düzenleme,
7. Yenilikleri Özellikle Yayma (Tarımsal Yayım),
8. Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması (Sorunlara Dönük Program Yapma ve Değerlendirme),
9. Kitle Haberleşme Araçları (Program ve İçerik Çözümlemesi, Seyirci, Dinleyici ve Okuyucu Araştırmaları)
10. Toplum Sağlığı,
11. Çeşitli Eğitim Kurumlarının Mezunlarını İzleme Araştırmaları,
12. Toprak ve İnsan İlişkileri,
13. Teknoloji Seçimi,
14. Kırsal Alanlarda İşsizlik ve Çalışma Sorunları vb.

Yukarıdaki dizin, sadece bir görüş vermek içindir. Yoksa bütün çalışma alanlarını kapsamamaktadır. İlk olarak akla gelenler sıralanmıştır. Bunların tam bir dizinini yapmak için Devlet Planlma Örgütü öncülük etmelidir.

Bu tür araştırmalar ve konu öncelikleri konusundaki ana politikanın, sosyal araştırmalardan sorumlu bir kurum kuruluncaya kadar Devlet Planlama Örgütünce geliştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu örgütün Türkiye'deki toplumsal araştırmaların potansiyelini saptayacak bir araştırmaya girişme kararını almış olması bu açıdan çok olumlu bir adımdır.

YARARLANILAN BAŞLICA KAYNAKLAR

ACTION Research : Planning Research and Action Institute, Planning Department, Uttar Praderk, 1963.

ARI, O., : **Bulgarisanlı Göçmenlerin İntibakı,** Ankara, 1960.

GERAY, C., : **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları : Bünyan Örneği,** Ankara, 1967.

GIBS, J. P., : **Handbook of Urban Research Methods,** Princeton, N. J. 1961

KAUSER, P. M., : **Şehirsel Bölgelerde Sosyal Araştırma El Kitabı,** (Çev. A. Macarlıoğlu), İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi Yayını, Ankara, 1968.

HAYES, S. P., : **Measuring the Results of Development Project,** Paris, UNESCO, 1966 (2. Baskı)

JACKSON, J. N., : **Surveys For Town and Country Planning,** London, 1963

MAJUNDAR, D. N., : **Social Contours of an Industrial City,** Bombay, 1960.

MUKERREE, R. ve SING, B., : **Social Profiles of a Metropolis,** Bombay, 1961.

PAYASLIOĞLU, A.T., : "Plânlı Toplumsal Faaliyetlerin Değerlendirilmesiyle İlgili Bazı Meseleler", **Planlama,** Sayı : 2 (1962) s. 54 - 65.

YAVUZ, F., : **Şehircilik,** Ankara, 1962.

TARTIŞMA

SOSYAL ARAŞTIRMALARIN DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTI'NCA DEĞERLENDİRİLMESİ VE KULLANILMASI

TARIK ZAFER TUNAYA

Plan ideolojik bir müessese. Ben burada, sosyalleşmeye zorunlu demokrasi açısından önce plan ve planlama örgütü üzerinde konuşacağım.

Hiç şüphe yok, planlama (ve plan), demokratik sistemde, bir zihniyet değişikliğinin eseri olan "sosyal devlet" in yapısal ve dinamik bir unsurudur. Az gelişmiş ülkelerde, özellikle plan, bir kurtuluş reçetesi.

Planın, bilinçli ve hesaplı bir işlem yoluyla gelecekteki ekonomik gelişmeyi düzenlemesi ve bu geleceğe hâkim olması da, tartışılamıyacak kadar açık bir gerçek. Yine, plan sadece ekonomik, sadece sosyal değil, aynı zamanda hukukî bir müessese. Bize göre, yeni bir anayasa müessesesi. Çok şey beklenen müessese.

Planın sosyal yapı ile ilgisi de çok açık. Bir kurtuluş reçetesi olduğuna değinmiştik. Az gelişmiş bir ülkede planın amacı sefaleti yenmek. Bir sosyal kalkınma aracı olan plandan azgelişmiş sosyal yapı çok şeyler bekler. Beklemekte de haklıdır.

Fakat plan, siyasi bir işlemdir de.. Hedefleri, sonra da hedefleri gerçekleştirici araçları seçmek, siyasî fonksiyonun (bir ülkeyi idare etme sürecinin) içindedir. Siyasi olunca, parlâmento çoğunluklarının kararları, ve nihayet siyasi iktidarın kararları -ve baskıları- karşısında kalıyor. Bir -ve asıl- yanıyla, plan toplumu harekete getirme aracı. Bir ülke insanlarını bir çeşit seferber etmek, tüm enerjileri belirli bir kalkınma politikasını uygulamaya davet etmek. Bu sefer, siyasi bir direncin yanı sıra, hele azgelişmiş ülkelerde, toplumsal bir dirençle, değiş-

mekte zorluk çıkarma olayı ile karşılaşıyor. İlerici - gerici tansiyonunun her an arttığı bir memlekette, bu olayın bir özelliği var. Üçüncü bir baskı da dıştan gelebilir ve emperyalist bir baskı olabilir bu.

Plancılarımız

1961 Anayasa'sından önce, bizde, teknokrasiyi klâsik **maliyeciler** temsil ediyordu. Sosyal gelişmenin bilimsel kontrol yetkisini, bugün **Plancılar** kazanmıştır. **Maliyecilerle** ara sıra anlaşabildiklerini Bütçe Komisyonu konuşmalarında gördüm.

Anayasa'nın 41 ve 129. maddeleri gereğince plan, iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma (gelişme değil) için, bu amaçla yapılır. Bu nedenle de, DPT "sosyal devlet" in inşa etmekle ödevli bulunduğu büyük teşebbüsleri hazırlayıcı ve destekleyici temel bir anayasa organı olma durumundadır. Bir soru : Öyle midir?

Plancılar, siyasî organların baskısı **dışında**, özerk ve teknokratik serbestliğe sahip -danışmacı olmakla beraber- elemanlardır. Danışmacı olmaları, bilimin ve teknolojinin kesin kurallarına dayandırkları için, bir kusur ya da eksiklik sayılamaz. Aksine, siyasi organlar bu kesinlik karşısında, acizlerini anlayabilirler. Oy politikasıyla bilim arasında kurulacak diyalogda, bilim direnebilme gücüne sahip kılınmalıdır. DPT ye bu niteliği sağlayacak özel kanun henüz çıkarılmış sayılmaz çünkü varolan kanun yetersizdir : 1) DPT teminatsızdır. Plancılar, zülfiyare dokunmaktan korkan her hangi bir memurdan farksızdırlar; 2) Bir parti çoğunluğuna ve onun iktidarına tâbi olma durumundadırlar; 3) Hazırlanacak plan ve programlar partiler üstü, genel olmaktan ziyade bir parti iktidarının programına, ya da pazarlıkçı bir koalisyona bağlı kalacaklardır.

Planlarımız

Plan, bir yasama emriyle, kanun olarak değil, Meclis kararı halinde ortaya çıkıyor. Plan, bir kanun değil. Bu da bir teminatsızlık kaynağıdır. Yetki Kanunu ortada.. Orman suçları meselesi halâ askıda.. Planı uygulayıcı bir "kuvvetli icra" nın yanı sıra, uygulama yetersizlikleri (Anayasanın 53. maddesinin emri gereğince) denetlenemiyor.

Nabi Dinçer'in tebliğine gelince..

Biz, bu açıdan okuduk tebliği. Kabul etmek gerekir ki, geniş bir konu birkaç sayfanın dar kadrosuna sığdırılamaz. Bununla beraber,

hayli soruna ışık tutan bu tebliğ, düşündürücülük görevini de yerine getiriyor.

1 — Çok isterdik ki, metin dışında, DPT'nin yaptırmış olduğu sosyal araştırmaların listesi bulunsun. O zaman, bu örgütün görüş açısını, "yaklaşımlarını", 1961 Anayasa sistemi içindeki yerini ve rolünü daha iyi anlama olanaklarına kavuşabilirdik. Verilmiş olan örnekler, pek kısmî kalmışlardır.

2 — Kurulması düşünülen "Sosyal Araştırmalar Kurumu" niçin halâ doğmamıştır? Bu sorun, sanırım hepimizi yakından ilgilendirmekte... Meseleyi UNESCO da ele almıştır. DPT'nin bu konuda ısrarı var mı? Bilmiyoruz.

3 — Sezgisiyle hareket eden "İcracı"nın, çoğu zaman -bizce her zaman- araştırmaya önem vermediği ve değerini tam anlamıyla kabul etmediğini, sayın Nabi Dinçer belirtiyor ve göstermesi gerekir diyor. Doğrudur. Bu, şu anlama geliyor. Plancı, araştırma sonuçlarını siyasî (ya da idarî) organa sunuyor. Fakat, çoğu zaman, uygulanmadığını görüyor. Demek ki, bu uygulamayı izliyor DPT.

Bu izleyişin sonuçları saptanabiliyor mu? Çünkü, bu -danışmacı da olsa- bir çeşit teknolojik kontroldur. Teknolojik bir tavsiyeyi gerektirecektir. DPT, bunları icracılara bildirir mi? Eleştirir mi onları? Varmıdır böyle örnekler? Ne olmuştur sonuçları? Zira sayın konuşmacı, DPT tarafından yaptırılan araştırmaların "entellektüel bir tatmin vasıtası" olmadıklarını, aksine "probleme dönük fonksiyonel çalışma" olduklarını son satırlarında belirtiyor. Şu halde, uygulama kontrolu örneği beklemek, bizim de hakkımız oluyor. Tebliğde, örnekler görmek isterdik.

4 — "Durum tespiti" araştırmaları, "bugüne kadar ele alınmamış olanlara ışık tutacak" ne gibi nitelik sağlamıştır? Konuşmacımız, örnekleri arttırsaydı, tartışma daha verimli olabilirdi. Örneğin, köylerde, Kur'an Kurslarından, sık sık sözediliyor. Bu alana, DPT ışık getirebilmiş midir? Durum tespiti bakımından iktidarın dikkatini çekebilmiş midir? Uygulama bakımından izleyebilmiş midir?

5 — Kooperatifçilik sorunları araştırması, iki aşamalı olarak tanıtılmakta. Eksikler ortaya bir bir çıkarılmıştır. 1969 programında tedbirler getirilmiştir. 1970 programında da yeni tedbirler var. Bu "yeni tedbirler" bir eleştiri sonucu mu, yoksa iyi bir uygulamanın tamamlanması mı sayılmalıdır?

6 — Gelelim, fevkalâde ilginç bir araştırma konusuna. Türk köyünde modernleşme eğilimleri araştırmasına.. İlk sorumuz : Bu araştırma yapılırken, yabancıların yaptıkları araştırmalar ele alındı mı? Bu konuda DPT'nin bir değerlendirmesi var mı? İkinci sorumuz : 4. noktada belirttiğimiz din meselesi, tarikatçılık, mezhepçilik ele alındı mı, sonuçları nelerdir? 5244 köylüyle 229 köyde yapılan mülâkat hangi metotla yapıldı? Bu konuda, kooperatifçilikte olduğu kadar bilgi verilseydi, iyi bir tartışma zemini hazırlanmış olurdu.

7 — Yüksek öğretim sorunları üzerinde bir araştırma yapıldığı söyleniyor. Çok önemli. Zira, en azından hangi merkezlerde üniversite kurabileceğimizi anlayacağız. Önce, niçin halâ yayınlanmamış olduğunu sormak hakkımız. Çünkü, üniversite reformu sorununun, tüm toplumu kapladığı bir dönemde, "bu konudaki yatırımların dağılımında" yön verici bir etkiye sahip olmuştur" yargısına vardıran bu araştırma, DPT dışında da faydalı olabilirdi. Sonra, ilginç ve "hayati" bir uygulama sorunu : DPT, yüksek öğrenim meselesinin, yüksek öğrenim kurumlarının dört duvarı arasında çözümleneceği kanısında mıdır? Yeni üniversitelerin buna göre mi açılmasını ister? Tartışmaya -ve ilginç bir tartışmaya- bu sorularla girebiliriz. Örneğin, İstanbul Üniversitesi Rektörü'nün "göçmen kuşlar" olarak adlandırdığı ve her yıl artan ve artacak, üniversitelere giremiyen öğrenciler hakkında, DPT ne düşünür?

8 — Tebliğde, sık sık kanun metinlerine rastlanıyor. Ne var ki, bunlar sosyal araştırmalar bakımından, yan bilgilerdir. Biz, daha fazla DPT'nin değerlendirme ölçülerini, yargı sistemini bilmek isterdik. Örneğin, maliyecilerle plancıların, plancılarla icracıların diyaloglarını bilmekte fayda düşünüyoruz.

Sonuç

Tebliğden, DPT'nin iki çeşit denetimi olabileceği görülüyor. Bilimsel ve uygulama çizgisi içinde olmak üzere... Tebliğden bu konuda açık ve seçik sonuçlar çıkarmaya pek az olanak var. Aksine, başta belirttiğimiz gibi, teminatsız ajan durumunda bırakılan DPT'den, daha fazla şeyler beklemek hakkımız olmasa gerek.. Bizden istenen araştırmaların da bu yönden pek yararlı olmıyacağını belirtmek isterim.

DPT gerekli teminata kavuşturulmadıkça, plan bir kanun mahiyetini almadıkça, sağlam sosyal araştırmalar yapılamıyacak, yapılsa da etkisiz kalacaklardır. Sayın konuşmacının terimini kullanarak söyliyeyim, ister konfeksiyon, ister ısmarlama olsun elbise işe yaramıyacaktır. Ancak başkalarının diktiği elbiseyi giymeğe mahkûm olacağız.

TARTIŞMA

SAYIN NABİ DİNÇER TARAFINDAN SUNULAN TEBLİĞ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

TEVFİK ÇAVDAR

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın araştırmalar konusundaki anlayış ve tutumunu açıklıyan bu tebliğ, bir ölçüde samimi bir anlatıma sahiptir. Kanımca en olumlu yanı da budur. Seminer süresince çeşitli bilim kurumları, özellikle üniversiteler tarafından sunulan bildirilerin çoğunda bu içtenliği bulmak zordur. Sayın Dinçer, bildirisini sunarken "sevap" ve "günah" yönlerini saklamadan, bir bilim adamında olması gereken tutumla, DPT'nin sosyal araştırmalar karşısındaki davranışını ortaya koymuştur.

Tebliğin ilk sayfasında "Devlet Planlama Teşkilâtı araştırma konularını çizerken plan sektörlerinden yararlanmakla beraber bilimsel tasnifi de gözden uzakta bulundurmamaktadır." deniyor. Bu görüş, konuların, bütünün dışında, bölüklü bir biçimde ele alınıp araştırılması şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, DPT'nin yönettiği bir çok araştırmada bu tutumun izlerine rastlamaktayız. Sosyal bilimler dalındaki konuları, bütüncü bir tutumla ele almadan; sanki bağımsız, kendi içlerinde nedensellik ilişkilerine sahip birer inceleme konusu gibi ele alış; araştırmanın daha başında, bizi bir tutarsızlıklar çemberi içersine sokar.

"Memleketin sosyal problemlerinin araştırılması ve ortaya konan bulguların uzun ve kısa vadeli planların hazırlanmasında kullanılması sosyal planlama dairesinin temel görevidir" diyen DPT; bu görevi eksiksiz yapabilmek için de bütüncü bir araştırma anlayışına sahip olmalıdır.

Sayın Dinçer'in tebliğindeki en önemli nokta (güdümlü araştırma) düşüncesini arkalayan şu satırlardır :

"Teşkilâtın yaptığı ve yaptırdığı araştırmalar plan ilke ve amaç-

larını gerçekleştirecek, onlara ışık tutacak nitelikte olmalıdır. Meselâ birinci beş yıllık plan sanayileşme ve şehirleşmeyi Türkiye'nin hızlı kalkınmasında bir hedef olarak almıştır. O halde Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapılan bir araştırma sanayileşme ve şehirleşmenin optimal bir şekilde nasıl meydana gelebileceğini tesbit etme amacına yönelmiş olmalıdır. Şehirleşmenin Türk toplumuna yararlı olmadığı varsayımından hareket edilerek yapılan bir araştırma prensip olarak Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından yapılamaz ve dışarıya ısmarlanmaz."

Bu tutum sosyal sorunların güdümlü, önceden kabul edilen yargılara, varsayımlara dayandırılarak araştırılması sonucunu verecektir. Zaten yukarda aktardığımız düşünce de kendi içerisinde tutarsızdır. Şöyle ki son satırlarda, ancak bir araştırmanın neticesinde saptanabilecek bir yargı : "şehirleşmenin Türk toplumuna yararlı olmadığı", bir varsayım gibi sunuluyor, o açıdan örnek düzenleniyor ve de düşünceler kanıtlanıyor. Bu davranış yalnız hatalı değil, bilimsel tutum olarak tehlikeli ve zararlıdır. Nitekim D.P.T. tarafından yapılan bir çok araştırmada bu güdümlü oluşumun izlerine raslamaktayız. Geçmişte, planlama örgütünün yaptığı ve üzerinde olumlu yankılar uyaran araştırmaların tümü en az güdümlü olanlardır.

Tebliğde D.P.T.'nin gerçekleştirdiği ya da üzerinde durduğu araştırmalardan birkaçına da değinilmiştir. Bunlardan biri, "köy araştırması" konusunda bazı noktaları burada ele almanın doğru olacağı kanısındayım. Bu araştırma 1963 yılında test ve araştırma bürosunun yabancı uzmanlar tarafından yönetilen köy araştırmasının tekrarı mahiyetindedir. Bu köy araştırması üzerine söylenen çeşitli suçlayıcı eleştirilere değinmek istemiyorum. Olayın örnekleme tekniği açısından ne gibi eksikliklere sahip olduğunu kısaca belirtmek niyetindeyim.

Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde örnekleme tekniğinin başarılı olabilmesi etkin bir tabakalamaya bağlıdır. Oysa Türkiye'de etkin bir tabakalamayı gerçekleştirecek sayısal bilgiler yoktur. Nitekim D.İ.E'nin gene kırsal alanları kapsıyan 1963 tarım sayımı çalışması da aynı nedenden ötürü başarılı olamamıştır. Test ve araştırma bürosu köy anketi örneklemesi tüm köylerin, tabakalar içerisinde, homojen bir yapıya sahip olduğu varsayımına dayanmakta idi. Oysa 1968 ve 1969'da yapılan çalışmalar göstermiştir ki tabaka içerisinde köyler arası varyanslar önemli ölçüde yüksektir. Bütün bu nedenler, yabancı uzmanların, ileri teknikleri toplumun yapısına inen araştırmalara baş vurmadan aynen uygulamalarının, yetersiz ve kişiyi aldatıcı sonuçlara götüren bir ince-

leme tutumu olduğunu göstermektedir. Diğer yandan aynı araştırmada kullanılan seçmeli sorular cevap verenleri belirli kalıplar içerisine itecek niteliktedir. 1968 de D.P.T. tarafından yapılan köy araştırması da aynı sakıncaları ihtiva etmektedir. Şuna inanıyoruz ki Türkiye'de kırsal alanlara yönelen bir sosyal araştırma stratejisi tesbit edilmeden, bu yönde geçerli ve güvenilir bir inceleme yapma söz konusu olamıyacaktır.

Sayın Dinçer'in tebliğiyle ilgili bu kısa eleştriden sonra, Türkiyede son yıllarda sayısı hayli artan sosyal araştırmaların temel özellikleri konusuna da kısaca değinmek istiyorum :

Son on yıl içerisinde Türkiye'de sosyal araştırma yapan kurumların yoğunluğu üniversite dışına kaymıştır. Özellikle D.P.T., D.İ.E. Test ve Araştırma Kurumu, Maliye Bakanlığı, ve diğer resmi araştırma kurumları üniversitelerden daha fazla araştırmayı gerçekleştirmiş durumdadır. İşin ilginç yönü bu kurumların özerk olmamalarına rağmen üniversitelerden daha özgür bir araştırma ortamını sağlamış bulunmalarıdır. Ne var ki yapılan araştırmaların hemen tümü birbirleriyle ilintisiz, dağınık ve yöntem birliğinden yoksundur. Türkiye'de sosyal araştırma için yöntem seçme sorunu halâ ciddiyetle ele alınmış değildir. Sayın N. Ş. Kösemihal'in örnek olarak seminerde anlattığı araştırmalar bu yöntemden ve de araştırma tekniğinden yoksun oluşun en canlı misalleridir.

Diğer yandan yapılan araştırmaları herhangi bir irdelemeye tabi tutmadan aynen kabul etmek ve bunlar üzerine varsayımlar bina etmek eğilimi de son on yıl içerisinde ve bu anda yapılan tartışmaların dominant niteliği olarak belirmiştir. İrdeleme işlemi, kabul etmeli ki, zordur. Fakat bilim adamının, plancının, politikacıların eldeki bulgular üzerine irdelemesiz eğilmeleri, bunlara dayanarak karar vermeleri açıkca tehlikeli bir tutumdur.

Sosyal araştırmacılar, göründüğü kadarıyla, toplumun devinimini bütünüyle belirliyecek yöntemlerden kaçmaktadırlar. Parçalı dar alanlara yönelmiş incelemeler, bir takım matematiksel modellerin de yardımıyla göz kamaştırıcı bir biçime kolaylıkla sokulmaktadır. Bu, günümüz sosyal araştırmacılarını tehdit eden, incelemelerini sonuçsuz kılan tehlikeli bir niteliktir.

Araştırmacıların bölüklü, matematik modellerle bezenmiş incelemelere yönelen tutumları yanı sıra İstatistik Tekniği de gereğince bi-

linmemekte ve uygulanmamaktadır. Bugün sosyal bilim okutan okullarımızda istatistik öğretimi belirli parametreleri bulmaya yönelmiş çok sınırlı bir eğitim olmaktan ileri gitmemektedir. Dolayısıyla bu tekniğin uygulanması da yetersiz ve yanlıştır. Tarih, sosyal araştırmada kullanılabilecek en önemli kaynaklardan biri olduğu halde ihmal edilmektedir. Kısacası çevremizdeki tüm toplumsal olayları, matematiksel bazı modellerin çerçevesi içerisinde sunmadan öteye, etkin bir toplum bilim araştırma yöntemine bugün sahip değiliz.

Türkiye'de, ekonominin ve sosyal yapının temel gelişme eylemlerini ortaya çıkaracak bir araştırma stratejisi tesbit edilmediği sürece, yapılan tüm incelemeler havanda su döğme deyimini haklı çıkaracak bir oluşumdan öteye değere sahip olmayacaktır.

VIII.

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMA SORUNLARININ ÇÖZÜMÜ, ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLAR

BİLDİRİ 12

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMA SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER

ARİF T. PAYASLIOĞLU

I. GİRİŞ

Bu yazıda Türkiye'de sosyal araştırmalarla ilgili bazı sorunlar ele alınacak ve bunların çözüm yolları üzerinde bazı düşünceler belirtilecektir. Yazının başlığından da anlaşılacağı gibi bu konularda ileri sürülecek fikirler derinlik ve kapsamları bakımından sınırlı ve daha ziyade bir ön inceleme niteliğindedir. Bu sınırlılık başlıca iki nedenden ileri gelmektedir: Bir defa, Türkiye'de toplumsal araştırmalarla ilgili sorunlar bir bütün olarak bilimsel, sistematik ve ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. İkincisi, bu yazının çerçevesi böyle geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir analize müsait değildir.

Konumuza girerken önce kısaca "araştırma sorunları" deyimi üzerinde durmakta yarar vardır. Kanımızca araştırma sorunları deyimi ile genellikle şu hususlar kastedilmekte olabilir:

a) Araştırmaların kalitesi ve bilimsel nitelikleri nasıl geliştirilebilir?

b) Bilimsel araştırmaları daha rasyonel ve ekonomik bir şekilde yürütmek için ne gibi çare ve yollara başvurulabilir?

c) Bilimsel araştırmalardan ulusal ülkü ve amaçların gerçekleştirilmesi için nasıl yararlanılabilir?

Bu sorlarla ilgili olarak, "Teori ve Kavramlar", "Metodoloji" ve "Araştırma Sonuçlarını Değerlendirme ve Kullanma" konuları Konferansa sunulan diğer tebliğlerde ele alındığından, bu yazıda, sözkonusu konular üzerinde, değinilmesi gerekli bir iki nokta dışında durulmaya-

caktır. Buna karşılık özellikle üçüncü ve buna bağlı olarak ikinci sorunun tartışılmasına ağırlık verilecektir.

Bilimsel araştırmalardan ulusal amaçların gerçekleştirilmesi için yararlanma amacı ile uygulanan yöntemlerin bütününe genellikle "bilim politikası" veya eş anlama gelmek üzere "araştırma politikası" denilmektedir.

Bilimsel araştırmalar alanında ulusal bir politika izlenmesi fikri günümüzde dünyanın gelişme düzeyleri, siyasal sistemleri, genişlikleri ve kültürleri farklı çeşitli ülkelerinde genellikle kabul edilen ve uygulanan bir görüştür. (1) Ulusal bir araştırma politikasının başlıca özellikleri ve fonksiyonları şu şekilde özetlenebilir :

a) Ulusal amaçların gerçekleştirilmesinde yararlı olacak araştırma türlerini, konularını ve yapılacak araştırmalardaki öncelikleri saptamak,

b) Ülke içindeki kamusal ve özel çeşitli araştırma kurumlarında, saptanan araştırmaların yapılması veya bunlara öncelik verilmesi için gerekli kararları ve tedbirleri belirtmek,

c) Kaynak israfını ve tekrarları önlemek amacıyla araştırma yapan çeşitli kurumlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak,

d) Araştırma çabalarını nitelik ve nicelik itibariyle geliştirmek için gerekli elemanların yetiştirilmesi, araç ve gereçlerin sağlanması amacıyla alınacak tedbirleri ortaya koymak,

e) Yukarıda belirtilen karar ve tedbirlerin uygulanmasını ve uygulamanın denetimini sağlamak.

Bütün bu ve bunlara bağlı hususların gerçekleştirilebilmesinin özellikle bir örgüt ve yönetim konusu olduğu açıktır. Nitekim ulusal bir araştırma politikası uygulamaya çalışan bütün ülkelerde böyle bir örgütleme yoluna gidilmiştir.

Bu amaçla kurulan örgütler genellikle siyasal karar organlarına uygulanacak araştırma politikası hakkında danışmanlık yapmakta ve o organlar adına uygulamayı izlemekte ve değerlendirmektedirler. (2)

(1) Stevan Dedijer, Research Policy - From Romance to Reality, in **The Science of Science**, eds. Maurice Goldsmith and Alan Mackay, a Pelican Book, A 823 1964, s. 262 vd.

(2) **Ibid.** s. 270 vd.

II. TÜRKİYE'DE DURUM

Ulusal bir bilim politikasının saptanması ve bu amaçla bir örgüt kurulması düşüncesinin ülkemizde 1953 yılında önce UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nda ortaya atıldığı, sonra da bilim çerçevelerinde genellikle benimsendiği belirtilmektedir. (3)

Bununla birlikte bu alanda olumlu ve fiili adımlar Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan sonra atılmıştır. Bu konuda Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Bir bütün olarak araştırmanın, endüstriyel, teknolojik, iktisadi ve sosyal konularda gelişmeyi destekleyen ve hızlandıran en önemli unsurlardan biri olduğu ve kalkınmanın kapsadığı her alanda çeşitli problemlerin Türkiye'ye uygun çözüm yollarının en doğru, en verimli ve en çabuk sonuçlanacak şekilde araştırma yoluyla sağlanacağı" belirtildikten sonra, "çok dağınık durumda bulunan araştırma organı ve çalışmalarını düzenleyici ve teşvik edici bir düzenin bulunmamasının" araştırmaların geliştirilmesi ile ilgili : "en önemli mesele" olduğuna işaret edilmekte ve "Bunun için Türkiye'de sosyal ve müsbet bilimler alanlarıyla teknolojide yapılacak her çeşit araştırma konusunda politikaya yön vermek ve işbirliğini sağlamak üzere gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmektedir." (4)

Bu amaçla Plan'da iki örgüt kurulması öngörülmüştür : Tabiî bilimler alanında "Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu" ve "özellikle uzun süren devlet planlaması için gerekli araştırmalara öncelik verecek bir Sosyal ve İktisadî Araştırma Enstitüsü." (5)

Plan'ın yayınlanmasından sonra Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu ile ilgili tasarı henüz yasama organında iken yayınlanan Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Raporunda "Kurulacak bilimsel araştırma Merkezi'nin müsbet bilimler ve teknoloji ile birlikte, beşeri ve sosyal bilimleri ve bunlarla ilgili teknoloji dallarını da çerçevesine almasına faydalı olacağına" (6) işaret edilmişse de bu tavsiye dikkate alınmamış ve 17 Temmuz 1963 tarih ve 278 sayılı yasa ile sadece "müsbet bilimler" alanında faaliyet göstermek üzere Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (T. B. T. A. K.) kurulmuştur.

---

(3) Türkiye Bilimsel Teknik Araştırma Kurumu, **Araştırma Projesi Rehberi**, Ankara, Kasım 1967, s. 7.

(4) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963 - 1967**, Ankara, Ocak 1963, s. 463 ve 466.

(5) **Ibid.** s. 467.

(6) Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, **Merkezi Hükümet Teşkilâtı Kuruluş ve Görevleri**, Ankara, Nisan 1963, s. 124. Bu yayın genellikle MEHTAP Raporu adı ile tanınmaktadır. Bundan sonraki göndermelerde bu kısaltma kullanılmıştır.

Buna karşılık Plan'da sözkonusu edilen "Sosyal ve İktisadî Araştırma Enstitüsü" bugüne kadar kurulamamıştır. Bununla birlikte böyle bir örgütün kurulması İkinci Beş Yıllık Plan'da da şu sözlerle öngörülmektedir: "Özellikle iktisadî ve sosyal kararların alınmasına yardımcı olan araştırmalara öncelik verecek ve Türkiye'nin iktisadî ve sosyal yapısını daha iyi tanıma imkânı yaratacak araştırmalar yapacak, düzenliyecek ve bu alanda işbirliği sağlayacak olan "Türkiye İktisadî ve Sosyal Araştırma Kurumu" kurulacaktır. Bu kurum idarî düzenleme konusunda araştırma yapacak olan "Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü", "Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu" ve "Devlet Planlama Teşkilâtı" ile sıkı işbirliği çerçevesinde çalışacaktır." (7)

Verilen bu kısa bilgiler bilimsel araştırmalar alanında ulusal bir politika izlenmesi yolundaki genel eğilimin memleketimizde de resmen benimsendiğini, "müsbet bilimler" konusunda bu yolda uygulamaya geçildiğini ancak "Sosyal ve İktisadî Bilimler" için öngörülen örgütlenmenin henüz gerçekleştirilmediğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de halen sosyal bilimler alanında özel kişiler; bazı özel kuruluşlar (Odalar Birliği, bazı sendikalar ve sendika konfederasyonları, bazı bankalar, Türk Sosyal Bilimler Derneği, İktisadî Kalkınma Tesisi, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti gibi); bazı yabancı vakıf; tesis ve üniversiteler; çeşitli kamu kuruluşları ve ulusal üniversiteler tarafından araştırmalar yapılmakta veya yaptırılmaktadır. Bütün bu araştırma çalışmalarında zaman zaman sınırlı bir kaç kuruluş arasında işbirliği yapılması ya da seminerler, konferanslar ve bunlara benzer toplantılar düzenlenmesi yoluna gidilmekle birlikte ulusal planda herhangi bir koordinasyon ve işbirliği sözkonusu değildir. Yazımızın bundan sonraki bölümünde böyle bir işbirliği ve koordinasyonun gerçekleştirilmek istenilmesi ya da daha genel bir deyimle sosyal araştırmalarda ulusal bir politika izlenilmesine çalışılması halinde ortaya çıkabilecek bazı sorunlar tartışılacaktır. Bu tartışma yapılırken, ulusal amaçların gerçekleştirilmesine yardımcı elemanların yetişmesini, maddi olanakların sağlanmasını ve araştırma metodlarının geliştirilmesini öngören bir tutum ve örgütlenmenin yararlı olduğu görüşünden hareket edeceğiz.

(7) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, **Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, 1968-1972**, Ankara, Kasım 1967, s. 200.

III. TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDA ULUSAL BİR POLİTİKA GÜDÜLMESİNİN ORTAYA ÇIKARABİLECEĞİ SORUNLAR VE BAZI ÇÖZÜM YOLLARI

Sosyal araştırmalar alanında yukarıdaki niteliklere sahip bir yol tutulmak istenildiği takdirde başlıca şu sorularla karşılaşılacağı düşünülebilir :

a) Sosyal araştırmaların kapsamı nedir ya da ne olacaktır?

b) Araştırmalarda öncelik ve önem sıraları kim tarafından belirtilecektir?

c) Böyle bir belirtme nasıl, yani hangi yöntem ve ölçülere göre yapılacaktır?

d) Araştırmalarda koordinasyon, işbirliği ve denetim nasıl sağlanacaktır?

e) Alınan kararların ve öngörülen tedbirlerin uygulanması nasıl gerçekleştirilecektir?

Şüphesiz bunlardan ayrı ya da bunlara bağlı daha birtakım sorular da akla gelebilir. Ancak zaman ve yerimizin darlığı nedeniyle bu yazıda özellikle bu sorular ve bunların bazı ayrıntıları üzerinde durulacaktır. Diğer yandan ortaya koyduğumuz bu soruların ve muhtemel çözüm yollarının incelenmesinde genellikle T.B.T.A.K. tecrübesinin ortaya koyduğu bazı sonuç ve gerçeklerden yararlanılacaktır.

1. "Sosyal Araştırma" deyiminin kapsamı sorunu ve bu bilimler kategorisine giren bilgi dallarının belirtilmesiyle ilgilidir. Burada konunun akademik tartışmasına girişilmeyecektir. Bununla birlikte ele aldığımız konu bakımından bu soruna bir çözüm yolu bulunmasının taşıdığı önem açıktır.

Bu sorunla ilgili olarak şu hususlar belirtilebilir : Bir defa başlangıçta verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi gerek Kalkınma Planlarında gerekse T.B.T.A.K. ile ilgili 278 sayılı yasada, "müsbet bilimler" sosyal bilimlerden ayrılmıştır. Sosyal bilimler alanında girişilmesi öngörülen düzenleme bakımından ise gerek Birinci gerekse İkinci Beş Yıllık Planlarda "Sosyal ve İktisadî" deyimi kullanılmaktadır. "Müsbet bilimler" deyiminin kapsamı 278 sayılı yasada dolaylı bir şekilde belirtilmiştir. Gerçekten yasanın "Araştırma Grupları" başlığını taşıyan 7'nci maddesinde "T.B.T.A.K. aşağıdaki grupları içine alır" denilmekte

ve bundan sonra "matematik, fizik ve biyolojik bilimler; mühendislik; tıp" vb. şeklinde altı alan sayılmaktadır. Maddenin sonuna ise "Bilim Kurulu gerekirse yeni araştırma grupları kurabilir" şeklinde bir cümle eklenerek bu konuda bir tür esneklik sağlanması yoluna gidilmiştir.

"Araştırma" ve "geliştirme" gibi deyimlerin anlamları ise yasada belirtilmemiş, ancak Kurum, anlaşıldığına göre birtakım ihtiyaç ve zorunluluklar karşısında daha sonra kavramları tanımlamak yoluna gitmiştir. (8)

Özet olarak Türkiye'de sosyal araştırmalar alanında ulusal, hatta daha dar sınırlı bir düzenlemeye giderken herhalde sosyal araştırmalar deyiminin kapsamını ve bu kapsam içine girecek bilgi ve araştırma dallarını şu ya da bu şekilde bir açıklığa kavuşturmak yararlı hatta zorunludur.

2. Araştırmalarda önem ve öncelik sırasının saptanması bakımından en önemli sorunlardan biri, yapılacak araştırmaların önem ve öncelik sırasının saptanmasıdır. Böyle bir saptama kim tarafından ve nasıl yapılacaktır? Bu sorunun birinci kısmı -kim tarafından- bir örgüt ve yetki, ikinci kısmı -nasıl- ise bir yöntem sorunu sayılabilir. Önce birinci nokta üzerinde duralım:

Araştırmalarda yalnız öncelikleri saptama yönünden değil, fakat koordinasyon, işbirliği, izleme, değerlendirme, denetleme gibi hususlar için de merkezi planda bir örgüte ihtiyaç bulunduğu açıktır. Nitekim evvelce de işaret ettiğimiz bütün ülkelerde böyle bir yola gidilmiştir. Sosyal ve iktisadî araştırmalar alanında Türkiye'de de böyle bir örgüt kurulması Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında öngörülmektedir. Çeşitli ülkelerdeki uygulamalar, izlenecek ulusal bilim ya da araştırma politikasının ve bu arada önceliklerin saptanmasında bu tür merkezî örgütlerin siyasal karar organlarına danışman olarak görev yaptıklarını göstermektedir. Nitekim T.B.T.A.K. ile ilgili 278 sayılı yasada bu konuda şöyle hüküm vardır: "Müsbet bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmalar alanında takip edilecek politikanın tesbitinde hükümete yardımcı olmak" (Madde 2/b). Sosyal araştırmalar alanında da muhtemelen böyle bir yola gidilecektir.

Şimdi, ele aldığımız konunun ikinci kısmına yani araştırmalarda önem ve önceliklerin nasıl ya da hangi yöntem ve ölçülere göre saptanacağı sorununa geçelim. Birinci ve özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkın-

(8) T. B. T. A. K. op cit. s. 11 - 12.

ma Planları sosyal ve iktisadî araştırmalar bakımından bu konuda bazı ölçüler belirtmektedir. Ancak bunlar çok genel, müphem ve muhtemelen sınırlı bir nitelik taşımaktadırlar. Bu nedenle çok daha ayrıntılı ve sağlam gerekçelere dayandırılmış, önem ve öncelik ölçülerine ve bu ölçülere göre yapılacak bir sıralamaya ihtiyaç vardır. T.B.T.A.K. tecrübesi bu işin bir hayli güç olduğunu göstermektedir. Bir defa Kurum, kuruluşundan bu yana altı yıldan fazla bir süre geçmiş bulunmasına rağmen ulusal bir bilim veya araştırma politikasının esaslarını ayrıntılı bir şekilde hazırlayamamıştır (9). Bu durum gerek Kurumca yaptırılan, gerekse Kurum tarafından desteklenmesi uygun görülen araştırma projelerinin seçiminde yani önem ve önceliklerin saptanmasında bazı güçlüklere ve eleştirilere yol açmaktadır (10). Sosyal bilimler alanında da ulusal bir bilim ve araştırma politikası ve buna bağlı olarak önem ve önceliklerin saptanması yoluna gidildiği takdirde bu tecrübeden yararlanarak konu üzerine şimdiden eğilmekte yarar vardır. Biz bu konuda aşağıda bazı düşünceler belirtmekle yetineceğiz.

Araştırmalarda saptanacak önem ve öncelik sırası güdülen ulusal amaçlar açısından ele alınabilir. Bu durumda önce ulusal amaçların neler olduğu ya da neler olması gerektiğinin bilinmesi ve bunlar üzerinde azçok bir görüş birliğine varılması bir ön koşuldur. Uygulamada ulusal amaçların saptanması son analizde bir politika sorunudur. Başka bir deyimle belirli bir dönemde bir ülkeyi yöneten politik güçler ve organlar tarafından ortaya konulmaktadır. Bu amaçlar çoğu defa "kalkınma", "gelişme", "ilerleme" gibi terimlerle ifade edilmektedir. Ancak daha somut ve ayrıntılı bir duruma getirilip açıklanmadıkça bu gibi çok genel ve müphem amaçların ne anlamlarını ne de bunların gerçekleştirilmesi için nelerin yapılmasının zorunlu, gerekli ya da uygun ve yararlı olabileceklerini kestirmeye imkân yoktur. Anayasalar, kalkınma planları, hükümet programları ulusal amaçların açıklığa kavuşmasını sağlayan ve ayrıntılarını belirten resmî belgelerdir. Bu belgelerde beliren amaçlar ve bunları gerçekleştirmek için ileri sürülen çare ve yöntemler yukarıda da söylediğimiz gibi politik bir nitelik ta-

---

(9) Güleren Cankoçak, **Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun Beş Yıllık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi Hakkında Ön Rapor**, T. B. T. A. K. Bilim Politikası Ünitesi, Ankara, Şubat 1969, s. 66.
Ayrıca BKZ. T. B. T. A. K. Danışma Kurulu Dokuzuncu Toplantısı, Ankara, Ağustos 1969, s. 14.

(10) Ibid. s. 14 ve Dr. Yalçın Küçük, **Kalkınma, Teknoloji ve Eğitim**, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Eğitim Şurası, Döküman No. 11, Ankara 1968, s. 29. Araştırma Projelerine öncelik verilmesinde T. B. T. A. K. ca uygulanan kriterler için bkz. T.B.T.A.K. Araştırma Projesi Rehberi, Ankara, Kasım 1967, s. 19.

şır; yani bunları ortaya koyanların değer yargılarını, ülkülerini, inançlarını ve çıkarlarını yansıtır. Bu açıdan bakılınca şöyle bir soru ile karşılmaktadır : bu amaçlar, bilimsel araştırmalardaki öncelik sırası bakımından bir veri olarak mı alınacaktır? Alternatif amaç ve yöntemlerin ortaya atılması yasaklanmış ise bu soruya olumlu cevap vermek güçtür. Belirli bir dönemde iktidarda bulunan güçlerin kendi saptadıkları amaç ve yöntemlerin eleştirilmesini devlet olanakları ile desteklemeleri kolaylıkla gerçekleşecek bir husus olmamakla beraber ulusal amaçlar konusunda yapılacak araştırmalara önem ve öncelik verilmesi yerinde bir tutum sayılabilir. Bu tür araştırmalar özellikle şu gibi noktalarda yararlı olabilirler : Güdülen amaçların kendi aralarında ne ölçüde tutarlı bulunduklarını saptamak mevcut koşullar altında ve eldeki olanaklara göre bu amaçların ne derece gerçekçi yani gerçekleştirilebilir nitelikte olduklarını belirtmek; sözkonusu amaçların gerçekleşmesi sırasında ve sonrasında ortaya çıkması muhtemel sonuçları ve sorunları ortaya koymaya çalışmak; bu amaç ve yöntemlerin toplumda hangi grupların değer ve çıkarlarını yansıttığını, bunların gerçekleştirilmesinden kimlerin ve nasıl yararlanacaklarını veya zararlanacaklarını saptamak; ulusal amaç ve yöntemlerin zaman içinde neden ve nasıl değiştiklerini göstermek; bunları, benzer durumlarda bulunan ülkeler ve onların tecrübeleriyle karşılaştırmak vb.. Esasen en üst plandan başlayarak ayrıntılara doğru indikçe karmaşık ve geniş bir amaç-araç örgüsü ile karşılaşılması kaçınılmaz bir husustur. Bu durumda ise yukarıda değindiğimiz türdeki sorunların araştırılması, üst plandaki amaçlar üzerinde görüş birliği bulunsa bile zorunlu siyasal güçler ve karar organlarının bazı gerçekleri, alternatif çözüm yollarını, aldıkları kararlar ve giriştikleri aksiyonların muhtemel sonuçlarını görüp anlamaları bakımından yararlıdır.

Muhtemelen öncelik verilmesi yararlı olabilecek bir araştırma türü de gelecekteki muhtemel gelişmelerin ve bu gelişmeler karşısında alınabilecek alternatif tedbirlerle ilgilidir. Muhtemel gelişmeler teknolojik, ekonomik, toplumsal ve politik nitelikte olabilir. Bunların neler olabileceği hususunda birçok tahminler ileri sürülmektedir. Sözkonusu tahminlerin önemli bir kısmı çok genel ve bir ölçüde ideolojik ve doğmatik bir nitelik taşımaktadırlar. Önemli olan bu tür araştırmaların bilimsel temellere dayandırılması ve mümkün somut konularda ayrıntılı bir şekilde yapılmasıdır. Kanımızca bu tür bilimsel araştırmaların önemi ve yararı büyüktür. Yakın bir geçmişte, birtakım anayasa kurumlarının kurulması gerektiği, kalkınmanın bir plan çerçevesinde

geliştirilmesi yoluna gidilmesi gibi konularda genel, müphem ve daha ziyade politik sloganlar halinde birtakım fikirler ortaya atılmış, ancak bunların gerçekleştirilmesi olanakları ortaya çıkınca önceden yeter bilimsel hazırlık yapılmadığı için önemli güçlüklerle karşılaşılmıştır.

Sosyal araştırmalar bakımından ilginç ve tartışmalı bir inceleme alanı da son yirmi otuz yıl içinde özellikle Batı ülkelerinde geliştirilen yöneylem lineer programlama, ekonometri gibi bazı matematiksel ve istatistikî analiz ve araştırma tekniklerinin "azgelişmişlik" koşulları içinde ne derece yararlı ve uygulanabilir olduğu konusudur (11). Bu nedenle araştırılmasına öncelik verilecek hususlar arasına bu konunun da alınması ve objektif bilimsel sonuçlara varılması hem araştırma metodolojisi hem de eğitim bakımından uygun olabilir.

Çeşitli sosyal bilim dallarında somut olarak hangi araştırmalara öncelik verilmesi gerektiği konusunda bir fikir ileri sürebilecek durumda değiliz. Bu husus esas itibariyle çeşitli dallarda çalışan uzmanlarca düşünülüp, tartışılacaktır. Bununla birlikte araştırmalarda önem ve öncelik sırası sorunu ele alınırken, üzerinde durulacak hususun sadece araştırılacak konu ile sınırlı olmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Bu bakımdan, araştırmaların uygulamalı olup olmadığı, araştırma metodolojisini geliştirmeye, yaymaya ve öğretmeye yönelme dereceleri, uzun ya da kısa vadeli oluşları, gerektirecekleri malî kaynaklar vb. gibi gözönünde bulundurulacak çeşitli daha başka ölçüler de vardır.

3. Araştırmaları kaynak israfını ve lüzumsuz tekrarları önleyecek rasyonel ve ekonomik bir biçimde yürütmek, kalitelerinin yükselmesini sağlamak, araştırıcılar ve araştırma sonuçlarından yararlananlar arasında haberleşmeyi geliştirmek, ekip çalışmasını desteklemek gibi nedenlerle araştırmalarda koordinasyon, işbirliği ve denetim, genellikle yararlı sayılmaktadır. Bu husus, örneğin bir fakülte gibi belirli bir araştırma birimi içinde olduğu kadar ulusal planda da önem taşımaktadır. Yazımızın bu son bölümünde bu sorun, çok yakından bağlı bulunduğu ulusal bir araştırma politikası ile ilgili olarak alınan kararların uygulanması konusu ile birlikte ele alınacaktır.

Ulusal planda bir araştırma politikası güdülmesinde genellikle merkezî bir örgütten yararlanma yoluna gidildiğini daha önce birkaç defa belirttik. Tecrübeler göstermektedir ki böyle bir yola gidildiği

(11) Bu tür tekniklerin Türkiye gibi bir ülkede yararlı olmadıkları hakkında bir görüş için bkz. Yalçın Küçük, op. cit. s. 29.

takdirde önemli olan sadece merkezî bir örgütün kurulması değil fakat böyle bir örgütün hangi koşullar altında başarılı olabileceğidir. Genellikle bu tür bir örgütün başarısını etkileyen faktörler, biri doğrudan doğruya örgüte, diğeri ise çevreye ait olmak üzere başlıca iki kategoride toplanabilir. Örgütle ilgili faktörler esas itibariyle onun görev ve yetkileri, yapısı, bilim ve yönetim yönlerinden kalitesi ve sahip olacağı malî ve maddî olanaklarla ilgilidir. Çevre koşulları ise bütün bu hususları şu ya da bu ölçüde ve yönde etkileyecek olan faktörlerdir. Bu açıdan bakılınca, sosyal araştırmalar alanında ulusal planda düzenleyici merkezi bir örgütün karşılaşacağı sorunlar bakımından şu tahmilerde bulunabiliriz :

Bir defa daha önce değindiğimiz sosyal bilimlerin -ya da "sosyal ve iktisadî" bilimlerin- kapsamı ve dalları sorununu çözümlemek gerekecektir. İkinci olarak, yine evvelce işaret ettiğimiz ve T.B.T.A.K. tecrübesini örnek gösterdiğimiz bir araştırma stratejisi ve politikası hazırlanması sorunu ile karşılaşılacaktır.

Örgütün görev ve yetkileri sorununa gelince : Bu konuda, mevcut hukukî, siyasal ve toplumsal koşullar altında ve bilimsel araştırmaların özelliği itibariyle bütün araştırma kuruluşlarını kapsayacak ve etkileyecek emredici ve zorlayıcı bir yetki düzeni düşünülemez. Bunun karşısındaki uçta yer alacak ve sadece "tavsiyelerde" bulunacak bir düzenlemenin ise etkili ve yararlı olmayacağı ve "romantik" bir nitelik taşımaktan öteye gidemiyeceği söylenebilir. Böylece merkezî örgütün görev ve yetkileri itibariyle bu iki uç arasında bir yerde bulunacağı tahmin edilir. Bu takdirde merkezî örgütün, koordinasyon, işbirliği, teşvik, denetim açılarından araştırma yapan özel kişiler, özel kuruluşlar ve kamusal kurumlar karşısındaki durumu ne olabilir? Planlama konusunda öne sürüldüğü gibi örgütün özel kişi ve kuruluşlar için yol gösterici ve özendirici, kamu kuruluşları için ise emredici yetkilere sahip kılınması akla gelebilir. Ancak araştırma ile ilgili kamu kuruluşlarının en önemli kesimi yani üniversiteler, özerk kuruluşlardır. Bu nedenle bunlar bir yandan bu hukukî alışkanlıkları ile bu tür bir düzenlemeye herhalde direneceklerdir. Herhalde bu gibi düşüncelerdir ki MEHTAP Raporunda bu konuda şu tavsiyelere yer verilmiştir : "Kurulacak olan merkezi teşkilâtın, şimdi çeşitli daire ve kurumlarla üniversitelerde teşkil olunmuş araştırma faaliyetlerinin ve tesislerinin hepsini emrinde toplaması pek pratik olmayacaktır". Bu nedenle "Memleketteki bilimsel araştırma kaynaklarını ve faaliyetlerini, teşkilât, metot ve ihtiyaçları bakımından tesbit etmek; mevcut faaliyetlerin

planlama, koordinasyon ve kontrolunu merkezden yönetim esasına göre ve uygulamalarını yerinde yönetim esasına göre düzenlemek... amacıyla bir "Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu" kurulmalıdır. (12) Hatırlanacağı gibi Raporda bu Kurum'un sosyal ve beşerî bilimleri kapsamasının yararlı olacağı da belirtilmiştir.

Bu konuda T.B.T.A.K.'nun sahip bulunduğu görev ve yetkiler de ilgi çekici ve öğretici bir nitelik taşımaktadır. Gerçekten 278 sayılı yasanın 2'nci maddesine göre, kurumun diğer kuruluşlar karşısında sadece şu gibi yetkileri vardır: "Müsbet bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmalar yaptırmak, teşvik etmek; müsbet bilimler ve araştırma alanında yapılacak öğretime temel olarak prensip ve yolları tesbit etmek ve ilgili kurumlara tavsiyelerde bulunmak; araştırma alanında yerli ve yabancı kurumlar ve kişilerle bağlantı kurmak, işbirliği yapmak ve bunların çalışmalarını yakından izlemek." Kurumun diğer kamu kuruluşları karşısında en açık ve kesin yetkisi "araştırma ve inceleme konuları için gerekli gördüğü bilgileri" bunlardan doğrudan doğruya istiyebilmesi ve "kendilerinden bilgi istenen her türlü kamu idare ve kurumlarının da bu bilgileri mümkün olan en kısa zamanda vermekle yükümlü" bulunmalarıdır. (Madde: 22). Bununla birlikte Kurum tarafından yapılan bir inceleme, birçok kamu kuruluşlarının bu yükümlüğe önem vermediklerini göstermektedir. (13)

Bütün bunlar hukukî açıdan görev ve yetki konularında, özellikle T.B.T.A.K. tecrübesinden -ve muhtemelen yabancı ülkelerin tecrübelerinden- yararlanılarak daha etkili bazı çare ve yollar bulunmasının yararlı hatta gerekli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sorunu sadece "hukukî" açıdan almak yeterli değildir. Bunun yanında kurulacak bir örgütün yurt içi ve yurt dışında bilimsel bakımdan sağlayacağı prestij ve örgüte sağlanacak dolaylı ve dolaysız teşvik ve özendirme olanakları -örneğin ödüller, malî yardımlar vb.- da herhalde örgütün başarısında önemli bir rol oynayacaktır. Görev ve yetki konusunu bırakmadan önce, önemli gördüğümüz bir noktaya daha kısaca değinelim: Bilindiği gibi özellikle son yıllarda yurdumuzda yabancı kişi ve kuruluşlar tarafından birtakım sosyal araştırmalar yapılmakta ve bunlar güttükleri amaçlar ve kullanılış şekilleri yönünden bazen geniş tartışmalara yol açmaktadırlar. Merkezî bir araştırma örgütü kurul-

(12) MEHTAP, s. 124 ve 125.

(13) Ergun Türkcan, **Türkiye'nin Araştırma Potansiyelini Tesbit Etmek Amacıyla Yapılan Envanter Çalışmaları Hakkında Ön Rapor,** Üçüncü Baskı, T. B. T.A.K. Bilim Politikası Ünitesi, Ankara, Mart 1969, s. 18.

duğu takdirde, yabancılar tarafından yapılmak istenilen araştırmalar için sözkonusu örgüte bazı yetkiler tanınmasının yararlı olup olmayacağı da düşünülmelidir.

Örgütün yapısı ve yönetimi konusunda tutulacak yol da üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biridir. Bu konuda da T.B.T.A.K. tecrübesinden yararlanılabilir. Bu kurumun altı yıllık bir süre içinde ne gibi güçlük ve sorunlarla karşılaştığı, hangi hususların çalışmaları açısından yararlı olduğu araştırılmalıdır. Bu konunun, hukukî ve malî statü ve olanaklar, dokümantasyon, yayın vb. gibi daha başka yönleri de vardır. Diğer yandan sosyal araştırmalar alanında merkezî ve ulusal bir örgüt kurulması yoluna gidildiği takdirde bu örgütün Devlet Planlama Teşkilâtı ve T.B.T.A.K. gibi kuruluşlarla ilişkilerinin ne olacağı üzerinde de düşünülmesi gereklidir. (14)

Son olarak, bu Konferans için bizden istenen konular arasında yer alan sosyal araştırmalarda teknik araç ve gereç sorunu üzerinde de kısaca duralım. Kitap, dergi, doküman, istatistik bilgiler gibi kâğıt üzerinde yer alan kaynaklar dışında sosyal araştırmalarda kullanılan araç ve gereçler sınırlıdır. Başka bir deyimle, "müsbet bilimler" ve teknoloji alanındaki araştırmalarda olduğu gibi büyük çaplı, çeşitli, pahalı araştırma araçlarına sosyal araştırmalarda ihtiyaç yoktur. Bu alanda kullanılan teyp, filim ve fotoğraf makinaları v.b. gibi nisbeten basit ve edinilmesi kolay araçlar dışında yegâne önemli ve gittikçe geniş ölçüde kullanılan bir araştırma aracı elektronik hesap makineleridir. Bu makinelerden özellikle anket tipi araştırmalarda ve matemtik modellerin denemesinde yararlanılmaktadır. Diğer yandan bilindiği gibi bunların kullanılış yerleri sosyal ve iktisadî araştırmalarla sınırlı değildir. Yapılan bazı incelemeler halen ülkemizde bulunan elektronik hesap makinalarının kapasitelerinin çok altında kullanıldığını göstermektedir. (15) Bu nedenle, bu makinalardan sosyal araştırmalarda yararlanılmak istenildiği takdirde çözülmesi gereken sorun yokluk değil fakat mevcut ekipmanı rasyonel ve ekonomik bir şekilde kullanma ve ulusal ölçüde yine bir koordinasyon ve yönetim sorunu olmaktadır.

(14) Daha ziyade "müsbet bilimler" teknoloji ve ekonomik kalkınma açısından Türkiye'de bilim politikasının amaçları ve stratejisi üzerinde OECD tarafından bir inceleme yaptırılmıştır. Bu incelemede T.B.T.A.K. ile ilgili bazı tahlil ve tavsiyeler de yer almaktadır. Sosyal bilimler alanında da ulusal bir örgüt kurulması yoluna gidilmesi düşünüldüğü takdirde bu incelemeden yararlanılabilir. Bkz. OECD, Directorate for Scientific Affairs, Pilot Teams' Project on Science and Economic Development Evaluation Conference; Scientific Research and Technology in Relation to the Economic Development of Turkey, DAS/SPR/67.8, Vol. I, Paris, 29th March, 1967.

(15) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, Türkiye'de Elektronik Hesap Makinalarının Kapasite ve Kullanım Durumu Raporu Özeti, Yayın No. DPT: 734, Ankara, Ekim 1968.

BİLDİRİ 13

ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLAR

İSMAİL BEŞİKÇİ

Türkiye'de neyin araştırılacağını tayin eden bilim adamının masa başında yapacağı tercihler değil, temel toplumsal yapı dinamiklerinin işlemesidir. 10 yıl önce "öğrenci hareketleri" diye bir olgu olmadığından hiç kimse bu konuda araştırmalar yapmak gereğini duymuyordu. Fakat bugün bilim adamları ve çeşitli siyasi kuruluşlar öğrenci hareketlerini açıklamaya çalışmaktadırlar. Yine bunun gibi 1945'ten sonra bütün siyaset bilimcileri demokrasinin faziletlerinden, Türkiye'ye getireceği yararlardan söz ediyorlardı. O tarihten bu yana görülmüştür ki Batı'nın Burjuva demokrasisinin uygulanması, Türkiye'ye yarar değil zarar getirmiş, Türkiye'yi dar bir boğaza sıkıştırmıştır. Bugün siyaset bilimcileri artık, demokrasinin faziletlerinden, erdemlerinden sözetmiyor, yer yer feodal ve yarı feodal özellikler gösteren bir toplumda, batının burjuva demokrasisinin uygulandığı zaman hangi sonuçları ortaya çıkaracağını araştırıyorlar. Çünkü temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi feodal özellikler gösteren bir toplumda uygulanan demokraside hiçbir fazilet bırakmamış, geniş halk yığınlarının değil, feodalitenin ve onlarla ittifak halinde olan öteki egemen sınıfların çıkarlarını koruduğu ortaya çıkmıştır. O halde neyin araştırılması gerektiğini tayin eden bilim adamının bizzat kendisi değildir. Araştırma konuları temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonucu zaten ortaya çıkmak tadır. Bilim adamı bugünkü koşullarda, toplumsal yapı dinamiklerini doğru-dürüst analiz ettiği ölçüde, bu dinamiklerin geleceğe doğru nasıl bir doğrultu göstereceğini de sağlam bir şekilde ortaya koymakta, gelecekte meydana gelecek muhtemel oluşumlara şimdiden işaret etmektedir.

DOĞU SORUNU

Araştırma konularının temel toplumsal yapı dinamikleri tarafından tayin edildiğini gösteren en önemli örneklerden biri Doğu Sorunu-

dur. Günümüze kadar, Doğu Anadolu'daki geri kalma olayının açıklanması iki sebebe dayandırılarak yapılıyordu : Bunlardan biri Doğu Anadolu'nun siyasi iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki ise bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında, halâ ağalık, şeyhlik-seyitlik, aşiret reisliği gibi, Ortaçağ kalıntısı kurumların mevcut olmasıdır. Bu görüş en güzel ifadesini Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12 Ekim 1969 Seçim Bildirgesi'nde bulmuştur. (1) Aslında Doğu Anadolu'nun geri kalmasını açıklamaya çalışan bu ifadeler geri kalmanın nedenleri değil, sadece görüntüleridir. Bu bakımdan bizzat kendileri sosyo-ekonomik bakımından açıklanması gereken temel yapısal olgulardır. Başka bir deyişle, söylenenler, Doğu Anadolu'nun geri kalmasının nedenleri değil, Doğu Anadolu'ya karşı yürütülen belirli ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. O halde ağalık, şeyhlik-seyitlik, aşiret reisliği gibi Ortaçağa has kurumların mevcut olması Doğu'nun geri kalmasının nedenleri değildir. Bu kurumların halâ ayakta kalmaları siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların bir sonucudur. Siyasi iktidarların Doğu Anadolu'yu ihmal etmeleri yine aynı politikaların bir gereği olmuştur. Bu bakımdan aşağıdaki iki soruyu açık yüreklilikle, her türlü duygusallıktan uzak kalarak, cesaretle, tam bir bilimsel çaba içinde sormak ve cevap aramak gerekir.

1. Doğu Anadolu'da çeşitli alt-yapı hizmetleri yapılıp kapitalist ilişkilerin geliştirilmesine öncülük yapılsaydı, toprak ağalığı, şeyhlik, aşiret reisliği gibi feodal kurumlar ayakta kalabilir miydi ?

2. Merkezî otorite kapitalist ilişkileri geliştirip feodaliteyi tasfiye edeceği yerde, neden feodaliteyle ittifak yapıp, feodalite'nin Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşmesini sağlamıştır.?

Seminerin bu konuları tartışması gerekir.

Başka bir yaklaşımla tekrar aynı konuya gelmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkiye ekonomik bakımdan dışa bağımlı bir ülkedir. Dışa bağımlılık ekonomik ve toplumsal değişmenin temel dinamiğinin Türkiye içinde değil, Türkiye dışında aranması gerektiğini ortaya koyar. Toplumların ve üretim güçlerinin gelişim süreçleri içinde feodalizmi yıkan tek kuvvet vardır. O da toprak sahibi ve köylü tarafından bölüşülen ürünün, köylüde kalan ve tüketim fazlası olan kısmının, köylük alanlar dışındaki pazarlarda tefeci ve bezirgân sermayesine dönüşümü şeklin-

(1) CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Doğu'da yeni ve halkçı düzen, Ankara, 1969, Bölüm 6, s. 45.

de olur. Fakat Doğu Anadolu'da meydana gelmeye başlayan yeni süreç, böyle bir iç dinamizm sonucu olmamakta, doğrudan doğruya toprak ağası, aşiret reisi gibi feodallerin kapitalist kişiler haline gelmeleri şeklinde olmaktadır. Doğulu egemen sınıflar, Batıdaki egemen sınıflarla bütünleşme süreçleri içinde, kapitalist kişiler haline geldikleri zaman çok daha fazla sömüreceklerinin bilincine varmışlardır. Bu olay ekonomik ve toplumsal değişimin iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler sonucu ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Çünkü Batıdaki egemen sınıflarda burjuva devrimi sonucu, kendilerini ve toplumu yenileyerek burjuva olmamışlar, emperyalizm ile bütünleşerek birikim yapmışlardır. Bu bakımdan Doğuda meydana gelen bu yeni oluşum, Tanzimat'tan beri meydana gelen dışa bağımlı değişim çizgisine uymaktadır.

Doğu Anadolu'da kasaba ve şehirlerde oturup köyde toprak sahibi olan ailelerin, toprak sahibi genel aile sayısına oranı, bunların kontrol ettiği toprakların genel tarım arazisine oranı vs. incelenmesi ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir kere topraklar geniş ölçüde kasaba ve şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu oran Diyarbakır'da % 88, Urfa'da % 77'dir. Bu illerde köyde oturan ve asıl üretici olan çiftçi ailelerin sahip oldukları toprakların oranı ise, % 12 ve %23'tür. Ayrıca toprak sahibi olan ailelerin tümünün Urfa'da % 6'sı, Diyarbakır'da % 3'ü şehirlerde oturmaktadır. Toprağın Urfa, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep illerinde ortalama olarak % 70'i, 18 Doğu ilinde ise % 30'u şehirlerde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. (2) Şehirlerdeki toprak sahibi ailelerin tamamı mutlak rant sahibidir. Yani toprak sahibi köye kâhyasını bırakmakta, kendisi ise şehirde, toprak dışında yeni kontrol alanları yaratmaya çalışmakta, ticarî faaliyetlere katılmaktadır. Bu, kasaba ve şehirlerde oluşan yeni burjuvazi ile feodal aristokrasinin ayniyetini ortaya koyar. Bu durum feodal ağaların yavaş yavaş Batıdaki egemen sınıflarla bütünleştiklerini de gösterir.

O halde Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Ve bu değişim Türkiye'deki hakim üretim ilişkisi olan az gelişmiş kapitalizme göre şekil alarak devam etmektedir. Dolayısıyla Doğu Anadolu'daki otodinamizm Batı Anadolu'dakine nazaran çok daha fazladır. Çünkü Batı

(2) İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, E Yayınları, İstanbul, 1969, s. 84.

Anadolu'da mevcut kapitalist ilişkiler, emperyalist pazarlarla daha sıkı-fıkı bir şekilde bütünleşme olanakları aramaktadır. Yani mevcut kapitalist ilişkiler daha fazla yoğunluk kazanarak devam etmektedir. Doğu Anadolu'da ise, mevcut sınıf yapısı değişmekte, feodal egemen sınıf kapitalistleşmeye başlamaktadır.

Burada sorulması gereken soru şudur: Feodalizmin sosyal-ekonomik yapısı kapitalizme doğru evrilirken, feodalizmin siyasi kurumu olan aşiret sisteminde ne gibi değişiklikler ve aşamalar olur?

Seminer bu soruya da cevap aramalıdır.

TARTIŞMA

TÜRKİYE'DE SOSYAL ARAŞTIRMALARDAKİ GELİŞMENİN YÖNÜ ÜZERİNDE SORULAR VE ÖNERİLER

NECAT ERDER

1. Bilimsel Çalışmanın Niteliği

Bilimsel çalışma, bir toplumsal faaliyettir. Bütün toplumsal faaliyetler gibi toplumsal yapı ve bu yapıdaki etken güçleri yansıtan toplum düzeni tarafından şartlandırılır ve bunların belirlediği amaçlara doğru yönelir. Toplum yapısı ile bilimsel çalışma arasındaki bu ilişki hem doğa bilimleri, hem de sosyal bilimler için geçerlidir. Ancak, doğa bilimleri, konularının niteliği ve yöntemlerindeki gelişme nedeniyle bazı bakımlardan evrensel olan özellikler kazanmışlardır. Fakat, araştırma alanlarının seçilmesindeki ve araştırmaya yönelecek kaynakların dağıtılmasındaki öncelikler, bu bilimsel çalışmalar ile toplum düzeni arasındaki yakın ilişkiyi gösterirler.

Bilimsel çalışmanın ulusal amaçlara göre planlanması demek olan "bilim politikası" kavramı, aslında böyle bir ilişkinin mevcut olduğu varsayımına dayanır. Büyük firmaların kendi alanlarına yönelen temel araştırmaları desteklemesi ayni ilişkinin başka bir görüntüsüdür. Sosyal bilimlerde ise toplum düzeni ile bilimsel çalışma arasındaki ilişki çok daha açık ve sıkıdır. Burada, kurulu düzen sadece çalışma alanlarının seçilmesini ve araştırma kaynaklarının dağılışını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda temel kavramları ve yaklaşımları da etkiler. (1)

2. Tartışılacak İki Konu : "Araştırma Gücü"nün Niteliği ve Geliştirilmesi

"Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,, üzerindeki tartışmaların, Türkiye'de toplum düzeni ile araştırma faaliyetleri arasındaki iliş-

(1) Bu konuda bak : L. Bramson, The Political Context of Sociology, Princeton 1961.

kiler konusunda geçerli bilgilere dayandırılmasında zorunluluk vardır. Bunu, bir "bilim sosyolojisi" konusu olarak tanımlamak mümkündür. Araştırmaları, "kimler, hangi amaçlarla ve hangi koşullarda yapmaktadır?" ve "sonuçlardan kimler yararlanmaktadır ?" gibi soruların somut verilere dayandırılarak cevaplandırılması araştırmaların gelişme yönü üzerindeki tartışmaların temeli olacaktır. Araştırmaların gelişmesi hakkında gerçekçi öneriler yapmak, ancak böyle bir değerlendirme ile mümkündür. Bu, tartışılması gerekli birinci temel konudur.

Araştırma gücünün niteliği konusundaki tartışmadan sonra, bu gücün belirli amaçlara yöneltilme olanakları üzerinde durmak ve bunu gerçekleştirmek için gerekli örgütleşme ve yönetim biçimlerini ele almak gerekir. Bu da tartışılacak ikinci temel konudur.

3. Sosyal Araştırmaların Yöneltileceği "Ortak Bir Çerçeve" Bulunabilir mi ?

Sosyal araştırmaların bilinçli bir çaba ile geliştirilmesi ve etken bir şekilde değerlendirilmesi için, araştırma yapan kişi ve kurumların üzerinde anlaşabilecekleri ortak noktaları birleştiren bir çerçevenin bulunması gereklidir. Böyle bir çerçeve, araştırma alanlarında öncelikleri belirleyecek "normatif" bir nitelik taşıyacaktır. Bu çerçevenin, araştırıcıların ve araştırma faaliyetinin niteliğine uygun olması zorunludur. Acaba böyle bir çerçeve geliştirilebilir mi ? Meseleyi önce az gelişmiş ülkeler açısından, genel olarak, sonra da Türkiye açısından, özel olarak, ele almakta yarar vardır.

a. Az Gelişmiş Ülkelerde Durum

Bir toplumda, kaynaklar (ve bu arada araştırma kaynakları) düzen için sorun olarak beliren noktalar ayneltilir. Bu durumun sorun olma niteliği görelidir. Bu bakımdan, sorunlar da öncelikler de insanların toplum içindeki yerlerine göre değişen bir görelilik taşırlar. Fakat, bazı hallerde, üzerinde genel birleşme olan sorunlar ortaya çıkar. Toplumun bütün sınıfları (veya bunların büyük bir kısmı) için tehlike olan bir savaş durumu gibi... Böyle durumlarda kaynakların kullanılmasında ortak öncelikler ayırıcı noktalardan daha büyük bir önem kazanabilir.

Az gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşından bu yana, iki temel ilke, büyük öncelik taşıyan amaçlar olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar **bağımsızlık** ve **kalkınma** ilkeleridir. Bağımsızlık, uluslararası siyasal

ve ekonomik ilişkilere ulusal amaçların egemen olduğu bir düzeyde katılmak ve bu ilişkilerden ulusal çıkarları azamileştirecek bir biçimde yararlanmaktır. Kalkınma ise, üretim seviyesi yüksek, bölüşümü dengeli olan ve insan kişiliğinin her türlü şartlanmadan kurtulmuş bir özgürlük içinde gelişmesini sağlayan bir toplum düzeninin kurulmasıdır. Kalkınmanın üretim gücünü arttırma ve bölüşümle ilgili yönleri genel kabul gördüğü halde diğer amaçlar ve bunu sağlamak için toplum düzeninin alması gerekli şekil üzerinde açıklık yoktur. Bugünkü dünya düzeninde bağımsızlık kalkınmanın şartı, kalkınma da bağımsızlığın başlıca teminatı olduğuna göre bu iki ilkeyi "bağımsızlık içinde kalkınma" gibi tek bir terimle ifade etmek bu tartışmanın amacı bakımından yeterli sayılabilir. İşte bu ilkeler, üzerinde genel anlaşma olan amaçlar gibi görünmektedir. Bütün "Anayasalar" ve "Kalkınma Planları" bu amaçları gerçekleştirmenin esas olduğunu belirtmektedir. Bunlar, kütle özlemlerini dile getiren "evrensel değerler" olarak ifade edilmekte ve çeşitli sınıfların sözcüsü olan siyasal akımlar bunlara yöneldiklerini belirtmektedir. Acaba, tarihin bu döneminde, "bağımsızlık içinde kalkınma", az gelişmiş ülkelerde genel anlaşma konusu olan ortak bir amaç sayılabilir ve büyük önceliği nedeniyle, araştırma çalışmaları için ortak bir çerçeve olarak kabul edilebilir mi? Aslında, bu, yanıltıcı bir görünüştür. Amaçları ifade etmekte kullanılan terimler ne olursa olsun, özel sınıf ve tabaka çıkarlarını bu amaçların üstünde tutan ve gerçekte bu amaçlarla çelişen hedeflere yönelen akımlar siyasal hayatın en etkin gurupları arasındadır. Ancak, bunlar, gerçekten büyük kütlelerin özlemleri haline gelmiş olan bu amaçlara karşı çıkmak yerine, bunlara sahip çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Asıl amaçlar gizlenmekte ve uygulamanın karışıklığındaki "saptırma" larla gerçekleştirilmektedir. Bağımsızlık içinde kalkınmanın kütle desteği kazanmak için görünüşte bile olsa benimsenmesi şart olan evrensel bir değer haline gelmiş olması, herşeye rağmen önemli bir olaydır. Bunu, Batı demokrasilerinin sınırlı amaçlarla ileri sürülmüş oldukları halde evrensel değerler olarak ifade edilmiş olan "demokratik hakları" na benzetmek mümkündür. Bilinçlenen kütlelerin sahip çıkması ile "saptırma" sınırları daralır ve "bilinçli aldatma" nın ortaya çıkmasını kolaylaştırır. (2)

Bu durumun araştırma ve araştırıcılar bakımından özel bir önemi vardır. Fakirlik ve çok defa açlık şeklinde ortaya çıkan ve temel sorun olarak benimsenmiş görünen "geri kalmışlık", çalışmaların yöne-

(2) "Saptırma" sayın Prof. Bahri Savcı'nın geliştirdiği bir kavramdır.

leceği başlıca alan olarak ortaya çıkar. Nitekim, bugün, az gelişmiş ülkelerde veya bu ülkelerle ilgili olarak yapılan araştırma çalışmalarında en çok üzerinde durulan konu, "kalkınma" sorunudur. Ancak burada iki tür çalışma ile karşılaşılmaktadır. Çalışmalardan bazıları "kalkınma" amacını gerçekten benimsemiş olanların çözüm arama çabaları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Fakat, birçok halde, bilimsel çalışma olarak yapılan işler, kütle özlemlerini saptırmak isteyenlerin bu çabalarını "rasyonelize" etmek amacıyla yürütülmektedir. Az gelişmiş ülkelerle ilgili literatürü bu açıdan dikkatli bir ayıklamaya tabi tutarak izlemek gerekir. Belli çıkar çevrelerinin sözcülüğünü yapan araştırıcıları buradaki tartışma dışında tutmak gerekir. Mesele, böylece, gerçekten "kalkınma" konusuna eğilebilecek araştırıcılar için ortak bir çerçevenin bulunup bulunamıyacağı sorusuna indirgenmiş olmaktadır.

İşte bu noktada, ideolojik tercihler konusu ortaya çıkmaktadır. Kalkınma konusuna yönelme belli değer yargılarını belirten "normatif" bir seçimdir. Burada, değer yargılarından kaçınmak söz konusu değildir. Aksine, amaçlar ve araçlar konusundaki tercihlerin sistemli bir şekilde belirlenmesinde zorunluluk vardır. Bilimsel çalışmanın objektifliğinden yararlanma ancak bu şartlarda mümkün olur. Bu yapılmadığı takdirde, aslında, belirlenmemiş tercihlere göre hareket edilmiş olur. (Kalkınmanın, değer yargıları dışında teknik bir sorun olduğunu ileri süren "gelişmecilik" (krowthism) anlayışı bu nitelikte olan anlamsız bir yaklaşımdır. Çünkü bu alanda tamamen teknik araçlar gibi görünen plân modelleri, milî muhasebe sistemleri ve istatistik sistemleri de ideolojik tercihleri içermektedirler.) Kalkınma literatüründe sosyalist araştırıcılar, ideolojik tercihlerle bilimsel çalışma arasındaki ilişkileri sistemli bir çerçeve içinde belirtirler. Amaçlar ve araçlar konusunda farklı görüşlerin bulunmasına rağmen sosyalist düşüncenin genel bir bütünlüğü vardır. Bunun dışında benzer bir bütünlük gösteren bir düşünce akımı yoktur. Sosyalist olmayan araştırıcılar değer sistemleri bakımından önemli farklılıklar gösterirler. Değer tercihlerinin açıkça belirlenmemesi durumu ise yaygındır. Fakat sosyalist olmayan araştırıcılarda da değer yargılarının sistemli bir biçimde açıklanması yönünde bir eğilim vardır. Bunun en iyi örneğini "Asian Drama" adlı dev eseriyle İsveçli araştırıcı G. Myrdal vermektedir. (3) Asya ülkelerinin kalkınma sorunlarını incelemiş

(3) G. Myrdal, Asian Drama, An Inquiry into the Poverty of Nations Pantheon New York 1968 3 cilt 2284 sayfa.

büyük bir araştırma gurubunun başkanı olan Myrdal, eserinin başında, "kalkınma" konusunun ele alıştaki normatif çerçevesini açıkça belirtmektedir. (4) (Bu çalışmanın önemli bir yönü de, kalkınmada ekonomik etkenler kadar ve hatta daha fazla, siyasal ve toplumsal yapı faktörlerinin rolü olduğunu belirtmesidir.) Mesele, değer tercihleri ve yaklaşımları farklı olan araştırıcıların çalışmalarında tamamlayıcılığı sağlayacak ortak noktaların geliştirilip geliştirilemeyeceğinde toplanmaktadır. Bu konuda, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı çerçevesinde genel bir araştırma stratejisi arama yönünde bazı çabalar gösterilmektedir. (5) Gerçekte, çeşitli araştırıcılar arasında önemli bir fikir ve bulgu alışverişi vardır. Asıl güçlük, teorik gelişmenin bugünkü seviyesinden doğmaktadır. Uluslararası bir koordinasyonun güçlüklerini de buna katmak gereklidir.

Araştırmalara az gelişmiş ülkeler açısından ve kalkınma problematiği olarak bakmanın önemli bir başka sonucu, gelişmiş ülkeler için yapılmış çalışmalardaki kavramların ve genellemelerin çok defa geçersiz olduğunun ortaya çıkmasıdır. Myrdal'ın eserinde bu konuda çok sayıda örnek verilmektedir. (6) Buna başka önekler de vermek mümkündür. (7) Bu nedenlerle gelişmiş ülkelerin yapıları üzerinde geliştirilmiş ekonomik kavram ve tahlillerin az gelişmiş ekonomiler bakımından temelden gözden geçirilmesi yönünde kuvvetli bir eğilim ve çeşitli çalışmalar vardır. Diğer sosyal bilimler için mesele daha da güçtür. Bu alanlarda "kalkınma" konusu ekonomide olduğu gibi sistemli bir çerçeve içinde ele alınmamıştır. Gerçi, "modernleşme" veya "sosyal değişme" gibi kavramlar geliştirilmektedir. Fakat bunlar, çok defa, kalkınma açısından "nötr" veya az gelişmiş ülkeler bakımından geçersiz bir çerçeve içinde tasarlandıkları için yolgöstericilik niteliğini kazanamamaktadırlar. Bu dallarda yapılacak iş, kalkınma çabalarına yol gösterebilecek, operasyonel sonuçlara yönelme niteliği olan temel kavramlar ve genelleştirme çerçeveleri geliştirmektir. Yani az gelişmiş ülkelerdeki sosyal araştırıcıların gelişmiş ülkelerdeki kavram ve genelliştirmeleri gözden geçirmeden öteye giden zor bir işi başarmaları, yeni bakış açıları getirmeleri gereklidir. Mese-

(4) Asian Drama, Cilt I s. 49 - 69 : "The Value Premises Chosen"

(5) Örnek olarak bak : N. Erder (Rapporteur), **The Scope and Method of Social Planning,** U.N.R.I.S.D. Geneva 1968, s. 91 - 92.

(6) Asian Drama, Cilt III Appendix 6 : **A Critical Appraisal of the Theory of Underemployment** s. 2041 - 2062.

(7) Bak : Dr. Ç. Kâğıtçıbaşı, **A Social Psychological Study of İzmir Youth** s. Ka. III (3) Authoritarian Personality (Adorno) ve İzmir araştırmalarında "patriotic" kavramı.

lenin bu yönü, değer yargılarının belirlenmesine de yardım edecek ve böylece ideolojik bilimsel görüşlerin birlikte yürütüldüğü bütünleşmiş bir düşünce sistemi geliştirilecektir.

Kalkınma problematiğinin çeşitli sosyal araştırmalara yol gösterecek bir çerçeve olabilmesi için sosyo - ekonomik sisteme ve bunun gelişmesine "bütüncü" bir perspektif içinde bakabilmek gereklidir. Sistem nitelikleri ve sistemin doğal gelişme yönleri ile ilerde ulaşılması istenen sistem (kalkınmış toplum) arasındaki karşılaştırma, kalkınmayı engelleyen etkenerin ve bunu gerçekltştirme koşullarının ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Araştırılacak konuların öncelikleri buradan çıkacak ve böylece bir araştırma stratejisi geliştirilebilecektir. Böyle bir çerçeve içinde çeşitli teorik yaklaşımların geçerliliğinin değerlendirilmesi de mümkün olabilecektir. Bu tip çalışmalardan yeni tip genelleştirmeler de çıkacaktır. Bilimsel "katkı" böyle olacak ve benzer ülkeler için geçerlilik bunun evrensellik ölçüsü sayılacaktır. Demek ki kalkınma problematiğine yönelme, parça parça somut sorunlara yönelmiş ve betimleyici bir çalışma biçimini değil teorik bir çabayı zorunlu kılmaktadır. Sosyal araştırıcıların kendi alanlarındaki çalışmaları yaparken, inceledikleri konunun sosyo - ekonomik sistemin ilişkiler bütünü içindeki yerini saptamaları gerekmektedir. Bu güç bir iştir. Ancak, kalkınma meselesine çözüm aramak gibi tarihi bir görevi yerine getirmek için bu güç işi başaracak dürüstlükte ve yetenekte araştırıcıların bulunması gereklidir. Kalkınmaya yönelmiş araştırmalarda ortak noktaların bulunması için teorik alanda da üzerinde anlaşılabilecek ortak bir genel çerçevenin geliştirilmesi şart olmaktadır.

"Kalkınma" sorununun araştırmaların yöneltilmesini sağlayacak etkili bir çerçeve olması, değer yargıları ve teorik muhteva bakımından yukarıda belirtilen şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Çalışmalarda önceliklerin belirlenmesi, planlama ve uygulamaya geçiş ancak böyle bir ortak çerçevenin bulunması halinde mümkündür. Sosyal bilimlerin bugünkü durumunda böyle bir işin başarılması güçtür. Fakat, önemli olan, meselenin doğru olarak ortaya konulması ve sonra, bilinçli bir çabayla çözüme götürecek yolların aranmasıdır.

b. Türkiye'deki Durum

Yukarıdaki tartışmalar, genel olarak, Türkiye için de geçerlidir.

Fakat, meseleyi Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemin özellikleri bakımından ayrıca tartışmakta yarar vardır.

Türkiye'de toplum sorularının tartışılması ve araştırılması bakımından, 1960 sonrası döneminde büyük gelişmeler olmuştur. 1960 öncesi baskı döneminde bugünkü göreli özgürlük ortamına geçiş bunun başlıca nedenidir. 1960 öncesi dönemin bir özelliği sadece bir baskı ortamı olması değildir. Bu uzun dönemdeki baskı, bir kuşağın çok geniş ölçüde "şartlandırılması" ve bazı değerlerin şartlandırılma ile benimsenmesi (internalized) biçiminde oluşmuştur. 1960 sonrası, daha önce şartlanmış bir çok aydın için bir kişilik bir değiştirme (veya kişiliğini bulma) dönemi olmuştur. Bir diğer yönüyle bu, hem yoğun bir çalışma hem de sert bir çatışma dönemidir. Konularda, kavramlarda ve yaklaşımlarda hızlı bir gelişme, kaynaşma ve çatışma olan bu dönemde sosyal bilimlerdeki araştırmalara yön verebilecek ortak bir çerçevenin geliştirilmesi güçtür. Bu aşamada yapılacak ilk iş, Türkiye'de sosyal bilimlerin gerçek kişiliğini bulmasına yardım edecek bir özgür tartışma ve arama ortamının kurulmasına çalışmaktır.

Bu konuda Üniversitelere önemli görevler düşmektedir. Üniversitelerin araştırma ve tartışma özgürlüğünün esas olduğu kuruluşlar haline gelmesi gerekir. Türkiye'de üniversitelerde böyle bir ortam kurulabilir mi? Bu sorunun cevabını üniversitelerin hukuki statülerini değil, gerçek yapılarını ve işleyişlerini değerlendirerek vermek gerekir. Gerçekten, üniversitelerimizde özgür bir araştırma ortamının kurulmasını engelleyen etken guruplar vardır. Sosyal bilimler alanında ise, belli çıkar çevrelerinin savunuculuğunu yapmaya toplum sorunlarının araştırılmasından daha büyük öncelik veren guruplar bulunmaktadır. Fakat, bunun yanında, özgür araştırma ve tartışmaya elverişli merkezler ve bunu benimseyen araştırıcılar da var. Tartışılması gereken soru, üniversitelerin özgür tartışma ve araştırma ortamı olmasını isteyen gurupların etkin hale getirilmesinin şartlarıdır. Bunun ilk şartı, herhalde, bu gurupların özgür ve bilimsel tartışma kurallarında anlaşması, "yapıcı bir çalışma" ortamının yaratılmasıdır.

Bunun yanında, çeşitli dallardaki çalışmaların Türkiye sorunlarına yönelmesini sağlayacak yolların aranmasında da zorunluluk vardır. Bu, değer yargıları ile bilimsel çalışma arasında bilinçli bir denge kurmak ve sosyal bilimleri Türkiye koşullarında geçerli bir bakış açısına kavuşturmak yönünden çaba gösterilmesini gerektirir. Bu yönde ba-

zı eğilimler vardır. Fakat bunu sistemli bir arayış haline getirmek gerekir. "Halka dönük eğitim" amacını başlıca özlem haline getirmiş olan öğrencilerin bu konuda büyük bir etkisi olacağı muhakkaktır. Araştırmalarda önceliklerin saptanması ve işbirliği içinde bir yönelt me düzenine gidilmesi, ancak bu çabaların olgunlaştığı bir düzeyle mümkün olacaktır. Bugün sadece, zorunlu olarak yüzeyde kalacak, biçimsel bazı çözümler üzerinde durmak daha yararlı olur.

Üniversitelere düşen bir diğer görev, üniversite dışındaki araştırıcılarla ilişki kurmaktır. Bugün, üniversite dışında ciddi çalışmalar ve tartışmalar yapılmaktadır. Üniversitelerin kapalı hiyerarşiler olmaktan çıkıp bu araştırıcılara imkân verebilmeleri yerinde olur. İstendiği takdirde bunu sağlıyacak gerçekçi çözümler bulunabilir.

Yukarıdaki görüşler, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi yönündeki işbirliği çalışmalarının üniversiteler çerçevesinde yapılması gerektiği konusundaki bir yargıyı yansıtmaktadır. (Türk Sosyal Bilimler Derneği biçimindeki bir kuruluşu da üniversite mensuplarını bir araya getiren bir yan örgüt saymak yerinde olur.) Bu yargının temeli, Türkiye'de diğer kamu kuruluşlarında araştırma özgürlüğüne saygılı bir çalışma ortamının kurulmasındaki güçlüklerle ilgili gözlemlere dayanmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kurulması öngörülen "Sosyal ve İktisadî Araştırma Enstitüsü", Türkiyede sosyal araştırmaların belli bir öncelikler ve işbirliği sistemi içinde geliştirilmesi için önerilmişti. O zaman hazırlanan bir kanun tasarısında da Enstitü'nün Devlet Planlama Teşkilâtı'nın direktifleri çerçevesinde çalışması düşünülmekteydi. Son yılların tecrübesi, böyle bir kuruluşla beklenen görevlerin yerine getirilebileceği hususunda ciddi şüpheler uyandırmıştır. Bu nedenle, Enstitünün kuruluşuna gerekçe teşkil eden görevlerin üniversitelerle ilişkili olan bir özerk kuruluş tarafından yerine getirilmesi yolu bugünün şartlarına daha uygun görünmektedir.

Kamu kuruluşlarının yerine getirdiği bir diğer görev de bazı temel verilerin toplanmasını ve değerlendirilmesini sağlayan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılmaktadır. Son zamanlarda bu kuruluşun çalışması üzerinde de şüpheler uyandıran açıklamalar yapılmıştır. 1970 Bütçesi üzerindeki konuşmasında, Ana Muhalefet Partisi sözcüsü, milli gelir hesaplarında bilinçli hatalar yapıldığını ileri sürmüş-

tür. (8) Bu şartlarda, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün statüsünü de gözden geçirmek ve bu kuruluşa görevleri ile tutarlı bir özerklik sağlamak gibi bir çözüm üzerinde durulması gerekebilecekir.

Bu konferans, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi üzerindeki görüşlerin geniş bir ölçüde tartışıldığı ilk önemli girişimdir. Bu nedenle, başlangıçta genel ve temel meselelerin görüşülmesi zorunlu olacaktır. Bu temele oturtulmuş somut çözümlerin gerçekçilik niteliği ve başarı şansı da temel konulardaki açıklık ölçüsünde artacaktır.

(8) Dr. Kemal Satır'ın Bütçe Konuşması, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1970

TARTIŞMA

ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLARDA ÖNCELİKLER

EMRE KONGAR

GİRİŞ

"Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi" konulu konferansta "araştırılacak konu ve sorunlar" (öncelikler, lojistik problem, teknik araç ve gereçler) konulu tebliğleri eleştirmek için hazırlanan bu çalışmada, araştırılacak konu ve sorunlar için önce somut bir teklif sunulmuştur. İnancımız odur ki, Türkiye'de araştırmalarda hangi konu ve sorunlara öncelikler tanınacağı sorunu ancak somut teklifl erin tartışılması ile aydınlığa çıkacak bir konudur. Eğer bu çalışma, konunun biraz daha aydınlığa çıkmasına hizmet ederse amacına varmış sayılır.

I. SOSYAL BİLİMLERİN KONUSU ve AMACI

A. Konu

Sosyal bilimlerin konusu en kısa tanımıyla sosyal olaylar ve sosyal varlıklardır. (1) Sosyal varlıkların en önemlilerinden (ve şüphesiz en devamlılarından) biri de toplumdur. Toplum genellikle bütün diğer sosyal olayları da içeren bir kavram olarak düşünülür. (2) Durum böyle olunca sosyal araştırmaların konusu da şüphesiz toplum olmaktadır. Toplum kurumlardan, kurumlar ise ilişkilerden meydana gelir. (3) Bir diğer deyişle bir tolumsal yapının temelinde yatan be-

(1) Sosyal sözcüğü burada en geniş anlamıyla, ekonomik ve kültürel kavramlarını da içeren bir şekilde kullanılmaktadır.

(2) Bunun nedeni toplumun genellikle sosyal olayların tümünden oluşan bir kavram olarak ele alınmasıdır.

(3) Alex Inkeles, **What is Sociology**, Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1964, ss. 14 - 16.

lirleyici öğe ilişkilerdir. Toplumsal kurumlar (4) ve toplumsal sınıflar (5) bu ilişkiler sonunda ortaya çıkarlar. O halde toplumun araştırılması, ilişkilerin araştırılması demektir.

İlişkiler genellikle iki ayrı kesimde düşünülürler. Üretim ve mülkiyet ilişkileri alt yapı kurumlarını; din, ahlâk, siyaset gibi üretim ve mülkiyet ilişkileri dışında kalan ve toplumsal bilincin varlığını gösteren diğer toplumsal ilişkiler de üst yapı kurumlarını belirlerler. (6) O halde araştırmalar ilişkilerin bu iki kesimini birden kapsamak zorundadırlar. Bu araştırmaların amacı ise genel anlamıyla toplumsal ilişkilerin devamlılıklarının veya değişmelerinin açıklanmasıdır. (7) Inkeles'in sosyolog için söylediği şu sözler herhalde bütün sosyal bilimciler için geçerlidir :

"Sosyolog, devamlılık konusunda olduğu gibi değişme konusunda da, olayların sırasının temelde düzenli ouduğu sayıltısını (assumption) kabul eder." (8)

Demek ki sosyal bilimlerin ve dolayısıyla sosyal araştırmaların konusu toplumsal ilişkiler olmakta ve bu ilişkilerin incelenmesinde belli düzenlilik fikrinden hareket edilmek zorunluluğu, bir diğer deyişle incelemeleri belli bir model çerçevesinde yapma gereği ortaya çıkmaktadır. (9)

B. Amaç

Sosyal bilimcilerin amacı ister "bilim için bilim" isterse "toplum için bilim" olsun, ortaya koydukları bulgular ancak belirsizlik ve gerginlik durumlarının çözümlerinde yardımcı oldukları oranda ve güdülecek toplumsal politikaya yol gösterdikleri ölçüde değer kazanırlar. (10) Sosyal bilimleri toplumsal yarar ölçütüne göre değerlendi-

---

(4) Toplumsal kurum kavramı için bakınız : Talcott Parsons, **Essays in Sociological Theory**, The Free Press of Glencoe, 1964, s. 53 ve 239. Durkheim'in toplumsal olgu kavramı ile toplumsal kurum kavramının ilişkileri için bakınız: Emre Kongar, "Toplum ve Toplumsal Değişme", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, sayı 2, Ekim, 1969, ss. 159-168.

(5) Sınıfları belirleyen ilişkiler üretim ve mülkiyet ilişkileridir. Bakınız : **Karl Marx, Selected Writings in Sociology and Social Philosophy**, (der.), T. B. Bottomore ve Maximilien Rubel, C. A. Watts and Co., Ltd. London, 1963, s. 51.

(6) Bu konudaki görüşler için bakınız : Kongar, **op. cit.**

(7) Inkeles, **op. cit.**, s. 27.

(8) **Ibid.**, s. 27.

(9) Aslında bir konunun bilimselliği, evrensel kanunlara erişebilme yeteneği ile ölçüldüğüne göre, temeldeki düzenlilik ve model fikri sosyal bilimler alanının "bilimselliğinin" temel koşulu olmaktadır.

(10) Robert Lynd, **Knowledge for What**, Princeton University Press, Princeton, 1939, s. 114

ren bu görüş bazen daha da aşırı şekillerde ifade edilir. Örnek vermek gerekirse Myrdal "sosyal bilimlerin bilim için bilim şeklinde ele alınması ve bir bilimsel tarafsızlık teması altında sunulması onları saçma bir hale getirir" der. (11)

Özellikle Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler yönünden sosyal bilimlerin yol gösterici fonksiyonu çok önemlidir. Kaynakları zaten kısıtlı olan bu ülkelerde sırf kendi için bir amaç olarak bilimsel araştırma yapmak, israftan başka birşey değildir. Bu nedenle sosyal bilimlerin amacının toplumsal sorunlara ışık tutmak olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu durumda açıkça Türkiye'deki sosyal araştırmaları değerlendirirken bunları toplumsal yarar ölçütüne vurmanın gereği ortaya çıkmaktadır.

II. TÜRKİYE'DE DURUM

A. Planlı Kalkınma Devresi ve Ulusal Amaçlar

Türkiye 1963 den beri planlı kalkınma devresine girmiştir. Bu devrenin ve kalkınma planlarının amaçlarının çok iyi belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye'deki plan, içinde özel teşebbüsü de yaşatan bir ekonomiye göre hazırlanmıştır. Böyle bir toplumda "planlama belli bir kalkınma hızının devamlılığı için gerekli olan ana yapısal değişmeleri öngörmek ve bu değişmeleri yaratmak için gerekli olan yatırımların uygun zamanlarda yapılabilmeleri için atılacak adımları belirlemek amacına yönelmiştir." (12) Burada sözü geçen ana yapısal değişime Türkiye için endüstrileşmedir. (13) Bu endüstrileşme ise sosyal adalet ilkesi içinde gerçekleştirilecektir. (14) Halbuki özel teşebbüse dayalı bir endüstrileşme ile bu endüstrileşmenin sosyal adalet içinde gerçekleştirilmesi birbirleri ile çelişen hedeflerdir. (15) Bu durumda

---

ve 120.

(11) Gunnar Myrdal, "The Relation Between Social Theory and Social Policy", **Biritisih Journal of Sociology**, 1953, XXIII: 242.

(12) **Planning for Economic Development,** United Nations Publication, Sales No. 65, II. B. 3, New York, 1965, s. 2.

(13) T. C. Başbakanlık, D. P. T. **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl,** Başbakanlık Devlet Matbaası Ankara, 1963, s. 39; T. C. Başbakanlık D. P. T. **Kalkınma Planı, İkinci Beş yıl,** Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1967. s. 3.

(14) Bakınız: "Plan Hedefleri ve Stratejisi", **Resmi Gazete,** 5 Temmuz, 1961, **No.** 10846 ve **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl,** ss. 404, 482 - 484, 505 - 506.

(15) Özel teşebbüsle, bir diğer deyişle kapitalist sistemle kalkınma çabasının doğal sonucu olan bu durumun maliye politikası yönünden de çözümlenmesi için bakınız: İsmail Türk **Maliye Politikası, Amaçlar ve Araçlar,** Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, No. 218 - 200, Ankara, 1967, ss. 21 - 23, 270 - 271.

ya özel teşebbüsün varlığı ve onun aracılığı ile kalkınma bir veri olarak alınacak ve sosyal adalet ilkesinden vazgeçilecek veya sosyal adalet ilkesi bir veri olarak alınacak ve kapitalist kalkınma yönteminden farklı bir yöntem aranacaktır. Hiç şüphe yoktur ki sosyal araştırmalar, önce bu amaç çelişkisini belirlemekte, daha sonra da bu çelişkinin alternatif çözüm yollarını ayrıntılarıyla aydınlatmakta ve tercihlerin yapılabilmesi için yol göstermekte büyük görevler yapabilirler.

B. Planlı Devre ve Sosyal Değişme

Şüphesiz "çağdaş değişmenin planlı olarak yaratılan veya bilinçli olarak yapılan yeniliklerin sonuçları olarak ortaya çıkan kısmı, eskiden olduğundan çok daha fazladır." (16) Bu durumun özellikle planlı kalkınma çabaları gösteren pek çok ülke bakımından daha geçerli olduğunu rahatlıkla söyliyebiliriz. Bunun en önemli nedenlerinden biri ekonomik kalkınma hızının "ekonominin, içinde yer aldığı psikolojik ve sosyolojik ortamı yaratan çeşitli faktörlere bağlı olmasıdır." (17) Bir diğer neden ulusal kalkınma amaçları için halkın ve büyük sosyal grupların desteğinin sağlanması gerekliliğidir. Birleşmiş Milletler tarafından en yüksek öncelik alması gereken üç temel esastan biri olarak kabul edilen bu gereklilik de şüphesiz planlı sosyal değişmeyi zorunlu kılan nedenlerden biridir. (18) Planlı devrede sosyal değişme ihtiyacının özellikle Türkiye bakımından bir diğer nedeni daha, yukarda belirtilmiş olan ulusal amaçlar arasındaki çatışmada ortaya çıkar. Özel teşebbüs bir veri olarak alınacaksa sosyal adaletten vazgeçmek, sosyal adalet bir veri olarak alınacaksa özel teşebbüsten vazgeçmek gerekmektedir. Tercih hangi yönde yapılırsa yapılsın, amaçlar arasında tutarlılık sağlandıktan sonra bugünkü toplumsal ve ekonomik yapının bu amaçlara uygun olarak yeniden düzenlenmesi, dolayısıyla planlı sosyal değişme gereği ortaya çıkmaktadır.

Hangi ekonomik sistemle endüstrileşmeye gidilirse gidilsin, endüstrileşme ile toplumsal yapı ilişkileri son derece dikkatle incelenmek zorundadır. Burada dikkat edilecek olan nokta endüstrileşme ile sosyal yapı arasındaki ilişkilerin son derece karmaşık oluşudur. Bu karmaşıklıktan dolayı sosyal bilimciler bazı hatalara kolaylıkla düşe-

---

(16) Wilbert E. Moore, **Social Change**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1963, s. 2.

(17) **Government of India, Planning Commission. First Five - Year Plan, Chapter I. parag. 14. s. 9.**

(18) **The United Nations Development Decade, Proposals for Action, United Nations Publication, Sales No. 62, II. B. 2, New York, 1962, s. 25.**

bilirler. Örnek vermek gerekirse "endüstrileşmenin veri olarak alınması ve endüstrileşmeyi izleyecek değişmelerin incelenmesi genellikle sosyal değişmeye endüstrileşme açısından yaklaşanların düştüğü en yaygın hatadır." (19) Bu yaklaşım endüstrileşmenin ön şartı olan pek çok faktörü dışarda bırakmaktadır ki planlı bir endüstrileşme çabasında bu eksikliğin önemi açıktır. O halde endüstrileşme ile sosyal değişme arasındaki ilişkilerin, karşılıklı etkileşim çerçevesinde ele alınması gereği ortaya çıkar. Bir diğer deyişle endüstrileşmenin sosyal ve ekonomik yapıya etkileri kadar, sosyal ve ekonomik yapının da endüstrileşmeye olan etkileri gözden kaçırılmaması gereken noktalardır.

Burada önemle üzerinde durulması gereken bir başka nokta, az gelişmiş ülkeler için endüstrileşmenin doğrudan doğruya yapısal bir değişme anlamına gelmesidir. Çünkü endüstrileşme, az gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu kısır döngünün parçalanması demektir. (20) Bu kısır döngünün parçalanması ise yapısal değişme gerektirir. (21) O halde endüstrileşme ile ilgili olarak bakıldığı zaman değişme, sosyal ve ekonomik yapı değişmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer deyişle, endüstrileşme ile beraber meydana gelecek olan değişme hem sosyal hem de ekonomik yapının değişmesi olarak planlanmak zorundadır ki, zaten bu iki yapı birzirlerine son derece bağlıdırlar.

C. Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Yeri

Türkiye'nin sosyal araştırmalar konusundaki resmî görüşü I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında izlenebilir. I. Beş Yıllık Plan "kalkınmanın kapsadığı bir alanda çeşitli problemlerin Türkiye'ye uygun çözüm yollarının en doğru, en verimi ve en çabuk sonuçlanacak şekilde bulunması araştırma yoluyla sağlanacaktır." (22) diyerek büyük ölçüde bu yazıda daha önce açıklanan sosyal araştırmaların yararına ilişkin görüşün Türkiye için de benimsendiğini ortaya koymaktadır. II. Beş Yıllık Planda da araştırma bölümünün ilkeleri içinde geçen "bilim ve araştırma çabalarının iktisadî kalkınma ve sosyal gelişme he-

(19) Moore, **op. cit.**, s. 92.

(20) Az gelişmiş ülkelerdeki yapısal kısır döngü için bakınız: **Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi,** İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınlarından, No. 246, İstanbul, 1969, ss. 322 - 323.

(21) Bakınız : **Yüksel Ülken, XX. Yüzyılda Dünya Ekonomisi,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınlarından, No. 149, İstanbul, 1964, ss. 404 - 413.

(22) **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl,** s. 463.

deflerini gerçekleştirecek şekilde yoğunlaştırılması" ifadesi, aynı görüşün bugün de devam ettiğini belirtmektedir. (23)

III. ARAŞTIRILACAK KONU VE SORUNLAR

Yukardaki açıklamaların ışığında Türkiye'deki sosyal araştırmaların çerçevesi genel olarak çizilebilir. Bu çerçeve endüstrileşme ile sosyal ve ekonomik yapı ilişkileri ya da, bir diğer deyişle sosyal ve ekonomik değişme ile endüstrileşmenin ilişkileridir. Konu iki ayrı kesimde incelenebilir. Birinci kesim endüstrileşmenin önşartı olarak sosyal ve ekonomik yapı, ikinci kesim ise endüstrileşmenin sonucu olarak sosyal ve ekonomik yapıdır. Başka deyimlerle ifade edilmek gerekirse birinci kesimde sosyal ve ekonomik yapı bağımsız değişken, endüstrileşme bağımlı değişken, ikinci kesimde ise endüstrileşme bağımsız değişken, sosyal ve ekonomik yapı bağımlı değişken olarak alınır. Sosyal adalet ilkesi ise her iki kesimdeki araştırmaların odak noktalarından biridir. Çünkü bu ilke hem endüstrileşmeyi etkileyen sosyal ve ekonomik bir öge, hem de endüstrileşmenin sonucu olarak ortaya çıkacak sosyal ve ekonomik düzenin bir sonucu niteliğindedir.

Yalnız buraya kadarki açıklamalarımızın belirttiği gibi konuyu kesin bir nedensellik çerçevesinde ele almak tehlikeli olabilir. Sosyal ve ekonomik yapı ile endüstrileşme, aralarında nedensellik bağı bulunan iki değişken olmaktan çok aralarındaki etkileşimden dolayı birbirlerine fonksiyonel bir ilişki bağıyla bağlı değişkenler olmak niteliğindedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri (aralarındaki etkileşim yanında) sosyal ve ekonomik yapının devamlı bir değişme içinde oluşudur. Fakat endüstrileşme ile sosyal ve ekonomik yapı arasındaki bu fonksiyonel ilişki (etkileşim) gözden kaçırılmamak şartıyla iki değişkenin nedensellik bağı çerçevesi içerisinde incelenmesi mümkün ve yararlıdır. (24) Mümkünlüğünü Nagel, mantık ve metodoloji yönünden ispatlamıştır. (25) Yararlılığı ise, iki değişkenin birbirleri üzerindeki etkilerinin analitik yöntemle yalıtılarak incelenmesinde ve böylece bu etkilerin daha açık seçik bir şekilde ortaya konulabilmesinde-

(23) **Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl,** s. 197.

(24) Fonksiyonel ve nedensel ilişkilerin birbirine dönüştürülmesi için bakınız: Bozkurt Güvenç, **Kültür Teorisinde Bütün Kavramı ve Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme,** Basılmamış Doçentlik Tezi, Hacetepe Üniversitesi, Ankara. 1969, ss. 33 - 40.

(25) Bakınız: Ernest Nagel, "Teleological Explanation and Teleological System", **Readings in the Philosophy of Sciences,** Appleton-Century, New York, 1953, ss. 537 - 538, **Ibid.,** s. 38 den.

dir. Yalnız gene ifade edelim ki bu analitik yaklaşım ancak iki değişken arasındaki diyalektik ilişki gözden kaçırılmadığı oranda anlamlı ve yararlıdır. (26)

Bu açıklamalardan sonra Türkiye'de araştırılacak konu ve sorunlar için çok kalın çizgilerle bir envanter ortaya konulabilir.

A. Envanter

Araştırmalarda toplumsal yarar ölçütü esas alındığına göre, araştırılacak konu ve sorunların saptanmasında aşağıdaki sıranın izlenmesi gerekmektedir.

1. Türkiye için ulusal amaçlar nelerdir?
2. Bu amaçlar birbirleri ile tutarlı mıdırlar?
3. Ekonomik yapı ile ulusal amaçların ilişkileri nelerdir?
4. Sosyal yapı ile ulusal amaçların ilişkileri nelerdir?

Bu sorulara şu cevaplar verilebilir :

1) Gerek kamyoyunun gerekse siyasal iktidarların Türkiye için belirledikleri ulusal amaçlar sosyal adaletin ve endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi olarak gözükmektedir. Bu, araştırılacak bir konu değeli, veri olarak alınması gereken bir gerçek niteliğindedir. (Pek doğal olarak bu konuda da kamuoyu araştırmaları vs. yapılabilir.)

2) Bu iki amaç, özel teşebbüsün varolduğu bir ekonomik düzen içinde çatışma halinde gözükmektedirler. Bu nedenle ya özel teşebbüsten veya amaçlardan birinden vazgeçmek gereği araştırılacak konu ve sorunlar içindedir.

3) Ekonomik yapı ile ulusal amaçlar arasındaki ilişki de şu alt kesimlerde incelenebilir :

a. Ekonomik sistemler ile ulusal amaçlar arasındaki ilişki.
b. Endüstrileşmenin ön koşulu olarak ekonomik yapı.
c. Endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi için alınacak ekonomik tedbirler.
d. Endüstrileşme sonunda ortaya çıkacak ekonomik yapı,

(26) Diyalektik yaklaşımın metodolojik yönü için bakınız : Willy Durant, **The Story of Philosophy**, Simon and Schuster, New York, 1953, ss. 223 - 224 ve Marvin Harris, **The Rise of Anthropological Theory**, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1968, s. 67

e. Sosyal adaleti gerçekleştirecek ekonomik yapının nitelikleri ve bunların endüstrileşme ile ilişkileri.

4) Sosyal yapı endüstrileşme ilişkileri de şu alt kesimlerde incelenebilir :

a. Endüstrileşmenin ön koşulu olarak sosyal yapı.

b. Endüstrileşme sırasında sosyal yapıda yapılması gerekli değişiklikler.

c. Endüstrileşmenin sonucu olarak sosyal yapı.

d. Sosyal adalete uygun sosyal yapının nitelikleri ve bunların endüstrileşme ile ilişkileri.

Endüstrileşme ve sosyal adalet ile ekonomik yapının ilişkileri konusunda yapılmış pek çok araştırma olduğundan, bu konuda araştırılacak konu ve sorunların saptanması oldukça kolaydır. Bu nedenle biz daha çok sosyal yapı ile endüstrileşme ve sosyal adalet ilişkileri üzerinde duracağız.

a. Endüstrileşmenin Ön Koşulu Olarak Sosyal Yapı

Moore, endüstrileşmenin ön koşulları olarak dört öge sıralar. Bunlar, değerler, kurumlar, örgütleşme ve motivasyondur (27). Türkiye'nin toplumsal yapısı gözönüne alındığında bu dört ögenin endüstrileşme sürecini nasıl etkilediği veya etkiliyebileceği konusunun, farklı sosyal sınıflar ve köy, kasaba, şehir gibi ekolojik değişkenler yönünden ayrı ayrı ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar bu çalışmada bu dört ögenen ayrıntılarının belirlenmesi gereksiz ise de kaba olarak şu örneklerle açıklayıcı bir çaba gösterilebilir. Değerler ögesi, kalkınma, milliyetçilik, aileye bağlılık, iltimas v.s. gibi global millî değerlerden, bireysel özel değerlere kadar birbirleriyle tutarlı veya birbirleriyle çatışan, endüstrileşmeyi destekleyen veay onu engelleyen uzun bir isteyi kapsar. Kurumlar ögesi, aile, din, mülkiyet gibi belli norm kalıplarını ve bu nodmların uygulandığı örgütleri kapsar (28). Örgütleşme ögesi devletin bürokrasisinden, özel teşebbüsün sahip olduğu örgütsel düzene kadar toplumdaki bütün örgütleri kapsar. Motivasyon ögesi ise başarıya dönük bir hayat görüşün-

(27) Moore, op. cit., ss. 93 - 97.

(28) Sosyal kurum kavramının bu iki ayrı anlamı için bakınız : Bernard Berelson ve Gary A. Steiner. Human Behavior, Harcourt Brace and World, Inc., New York, 1964, s. 384.

den, sosyal değişmeye aktif olarak katılmaya kadar çeşitli yaklaşımları kapsamaktadır.

b. Endüstrileşme Sırasında Sosyal Yapıda Yapılması Gerekli Değişiklikler :

Bu konuda şüphesiz endüstrileşmenin ön koşulları hızlı bir endüstrileşmeyi gerçekleştirecek şekilde hazırlanmalıdır. Bunun yanında endüstrileşme sırasında sosyal yapıda ne gibi değişiklikler yapılmasının gerektiği, endüstrileşme sırasında sosyal yapıda neler olduğunun bilinmesiyle daha iiy satpanabilir. Endüstrileşme ile beraber ortaya çıkan çok önemli bir sosyal olay, Kıray'ın 'tampon kurumlar" veya "tampon mekanizmalar" diye nitelendirdiği bir oluşumdur. Tampon kurumlar Kıray'a göre sosyal değişmenin buhransız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve gerek bünye, gerekse fonksiyon bakımından her iki sosyal yapıdan da (eski ve yeni) farklı yönleri olan kurumlardır. Bu kurumlar değişme süreci içerisinde ortaya çıkarlar. Tampon kurumların yanında yeni ilişkiler, değerler ve fonksiyonlar da ortaya çıkar. İşte bütün bu kurumlar, ilişkiler değerler ve fonksiyonlar bir arada tampon mekanizmaları oratya koyarlar (29). Bu tampon mekanizmalar sayesinde sosyal yapının çeşitli yönleri birbirleri ile bağlanır, bütünün bir parçası olarak entegrasyonu sağlanamayan yapı ve fonksiyonlar kaybolur. Bu şekilde toplumun orta hızda bir değişme oluşumunda göreli bir denge halinde kalması mümkün olur (30). Tampon mekanizmalar makro seviyede toplum için yeni bir bütünleşme ve denge imkânı ortaya koyarken, yaptıkları en önemli fonksiyon, değişen bir toplumun koşulları içinde güvenliği sağlamaktır (31). Daha spesifik olaraş, bu tampon mekanizmalar ailenin ve kişinin güvenliğini sağlamaya çalışır (32). Özet olarak Kıray, değişen bir toplumda, toplumun çeşitli parça ve yönlerinin aynı hızda değişmemesi sonunda ortaya çıkan boşluğun bu tampon mekanizmalar yoluyla doldurulduğunu ön sürer (33). Kıray'ın ortaya koyduğu bu tampon kurum kavramı, endüstrileşen ülkelerdeki değişmelerin izlenmeleri ve bizce daha önemlisi, kontrol edilmeleri yolunda atılmış en önemli adımlardan biridir. Tampon kurumlar geleneksel yapının değiştiği fa-

(29) Mübeccel Belik Kıray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası.**, D.P.T. Yayınları, 1964, s. 7.

(30) **Ibid.**, s. 7.

(31) Mübeccel Kıray, "Values, Social Stratification and Development" Journal of Social Issues, Vol., XXIV No. 2, 1968, ss. 87 - 100.

kat endüstriyel yapının, geleneksel yapının bıraktığı boşluğu dolduramadığı yerlerde ortaya çıkar. Bunun güzel örnekleri arasında Ereğli'deki ve İzmir'deki "kız evlâda dayanan genişlemiş aile" yapısı vardır (34). Bu yapının İzmir'de de görülmüş olması ve özellikle yüksek gelir ve çevre kategorilerinde belirgin bir nitelik kazanması (35) büyük ölçüde, kadının artık çalışmaya başlamış olmasına rağmen toplumun henüz kreşler, gündüz bakımevleri gibi kurumlaşmış hizmetlerle karı kocanın beraberce çalıştığı ailenin çocuğa ilişkin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde örgütlenmemiş olmasına bağlı görünmektedir. Bir diğer deyişle, toplum örgütlenmiş olarak planlı bir şekilde çalışan karı-kocaların ihtiyaçlarını karşılıyamadığı için aile (tabir caiz ise) deforme olarak bu ihtiyaçları karşılamaya çalışmaktadır. Kıray'ın Ereğli'de gözlediği bir başka tampon kurum olan köylü - tüccar ilişkileri ve bunun sonucu olan tefecilik de köylünün artık piyasa ekonomisine dönük üretime geçmiş olmasına rağmen, toplumun kredi mekanizmasının ve diğer hizmetlerin doğrudan doğruya köylüye erişecek şekilde örgütlenmemiş olmasından doğmaktadır (36).

Bu durumda tampon kurum ve mekanizmaların önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Toplumsal bütünlüğü fonksiyonel olarak sağlayan bu kurumlar, geleneksel toplumun yarattığı boşlukları doldurmakta ve bu yüzden endütrileşmiş toplum yapısına geçişi (güvenliği endüstrileşme öncesinde de sağladıkları için) geciktirmektedirler. Bu nedenle bu kurumların planlı bir toplumsal yapı değişmesi ile tasfiye edilmeleri gereği ortaya çıkmaktadır.

Daha önceki metodolojik yaklaşım çözümlenmesi bakımından, tampon kurumların ortaya çıkışları endüstrileşmenin bağımsız olduğu bir nedensellik bağı içerisinde düşünülür. Tampon kurumların endüstrileşmeye etkisi ise ters yönlü bir nedensellik ilişkisi içinde düşünülmek zorundadır. Sorun bu yönden ele alındığında toplumsal yapı manipüle edilmeden girişilen bir endüstrileşme çabası sonunda adeta "doğal" bir şekilde beliren bu kurumların ekonomik yönden endüstrileşmeyi kolaylaştırdığı açıktır. Yalnız burada, tampon kurumların endüstriyel toplumlara özgü bir sosyal yapının meydana gelmesini geciktirmeleri yanında ayrıca Türkiye için endüstrileşmenin "sosyal adalet ilkesi" içe-

(33) **Ibid.**, s. 6.
(34) Bakınız : **Ibid.**, s. 119 ve Eemre Kongar **İzmir'de Şehirsel Ailenin Bazı Nitelikleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1969.
(35) **Ibid.**, ss. 62 - 64.
(36) Kıray, **op. cit.**, ss. 62 - 63.

risinde gerçekleştirilmek istendiği de bir amaç olarak tekrar hatırlanmalıdır. Kişinin ve ailein güvenliğini sağlayıcı olarak ortaya çıkan bu tampon kurumlar, toplum earafından bürokratik örgütlerle ikame edilmediği müddetçe muhtemelen bu ilkeden sapan sonuçlar doğuracaklardır. Çünkü güvenliğin (sosyal, iktisadî vs.) sağlanması ancak bürokratik örgütlerle yerine getirildiği zaman bir örnek olabilecek ve diğer tampon mekanizmaları sakıncalarından (tefeciliğin sömürüsü, geniş ailenin tutuculuğu gibi) arınacaktır.

c. Endüstrileşmenin Sonucu Olarak Sosyal Yapı

Endüstrileşmenin sonucu olan veya onunla beraber meydana gelen değişmeleri de Moore kabaca üç gurupta inceler. Bunlar sırası ile ekonomik örgütleşmede meydana gelen değişmeler, demografik ve ekolojik yapıda meydana gelen değişmeler ve sosyal yapıda meydana gelen değişmelerdir (37).

Özellikle endüstrileşmiş ülkelerin incelenmesi, endüstrileşme ile beraber ya da onun sonucu olarak meydana gelen değişmelerin oldukça ayrıntılı ve kesin bir envanterinin yapılmasına olanak sağlamaktadır (38). Bu durumun endüstrileşmekte olan ülkeler için taşıdığı önem aviktir. Endüstrileşmenin sonuçlarının önceden kestirilebilmesi, arzulanan sonuçlara daha çabuk ulaşılması, arzulanmıyanların ise önlenmesi yönünde bazı tedibrlerin alınmasına olanak hazırlıyacaktır.

b. Sosyal Adalete Uygun Bir Sosyal Yapının Nitelikleri

Şüphesiz bir toplumda sosyal adalete uygun bir yapı, önce ekonomik yapının bir fonksiyonudur. Fakat ekonomik yapı bir veri olarak alındığı zaman bile, sosyal yapının bazı yönleri etkilenebilir. Sosyal planlama faaliyetleri genelikle, böyle durumlarda alınacak tedbirleri kapsarlar. Bir diğer deyişle araştırılacak konu ve sorunlar bu düzeyde, sosyal adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi için ekonomik yapının aksaklıklarının sosyal planlama tedbirleri ile giderilebilme yolları olmaktadır.

B. Öncelikler

Araştırılacak konu ve sorunların çok kalın çizgilerle yapılmış bu envanteri içinde bir öncelik sırası saptayabilmek için elimizde üç öl-

(37) Moore, **op. cit.**, ss. 97 - 105.

(38) Böyle bir çalışma örneği için bakınız: Wilbert E. Moore ,"Industrialization and Social Change", **Industrialization and Society**, (der.) Bert Hoselitz ve Wilbert E. Moore, Unesco, Mouton, Paris, ss. 353 - 424.

çütümüz vardır. Bunlardan birincisi ulusal amaçlar arasındaki tutarlılık, ikincisi Türkiye'nin endüstrileşmenin neresinde olduğu, üçüncüsü ise sosyal adalet içinde endüstrileşmeyi çabuklaştırmak için yapılacak işlerin metodolojik sırasıdır.

Birinci ölçüte göre endüstrileşme ile bu endüstrileşmenin hangi koşullar çerçevesinde sosyal adalet ilkesi içinde gerçekleştirilebileceği araştırılmalıdır.

Bugün Türkiye'nin, edüstrileşmenin henüz başlarında bulunduğu kabul edilirse, endüstrileşmenin ön koşullarının ve tampon mekanizmaların da ikinci ölçüte göre öncelik aldığı görülür.

Öncelik sorunu üçüncü ölçüt yönünden düşünüldüğünde, metodolojik olarak şöyle bir sıra çıkar. Önce Türk toplumunun temel yapısal ögelerinin saptanması gerekir. Bir diğer deyişle önce bir toplum modeli kurmak gerekir ki, yapılacak araştırmalardan çıkacak sonuçları anlamlı bir çözümlemeye konu edebilelim. Bu model bize aynı zamanda yapılacak araştırmaların bağımsız değişkenlerini de belirlemekte yardımcı olacaktır. Şüphesiz her şeyden önce bu toplum modelinin ortaya konması, ve bunun ögelerinin başka araştırmalarda bağımsız değişkenler olarak kullanılmasından önce, veri olarak niteliklerinin saptanması, ya da bağımlı değişkenler olarak çözümlenmeleri gerekir. Çok genel çizgilerle Türk toplumunu oluşturan ögelerin iki gurupta toplanmasını teklif edebiliriz : 1) Sosyal sınıflar. 2) Köy, kasaba, şehir toplumları gibi ekolojik değişkenlerin belirlediği guruplar. Toplumun temel ögeleri saptanıktan sonra, yapılacak iş bu ögelerin ışığı altında, endüstrileşmenin ön koşullarını ve tampon kurumları çözümlemektir.

Metodolojik açıdan son olarak da endüstriyel bir toplumun sosyal yapısının oluşumunu sosyal adalet ilkesine de uygun olarak çabuklaştırmak amacı ile kullanıacak araçlar incelenebilir. Bu araçlar en kalın çizgilerle sosyal hizmetler, sosyal refah hizmetleri ve sosyal güvenlik hizmetleri olarak belirlenebilirler (39).

Türkiye'de araştırılacak konu ve sorunlar ve bunların öncelikleri ile ilgili teklifimiz aşağıda tablo yardımı ile özetlenmiştir.

Tablcda da görüudüğü araştırılacak konu ve sorunlar ile bunlar

(39) Sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, vs. gibi insan kaynaklarını geliştirmeye yönelen örgütlenmiş hizmetlerdir. Sosyal refah hizmetleri ise, bunlardan yararlanamıyan gurup ve kişilere yönelen ve amacı bu gurup ve kişileri örgütlenmiş hizmetlerden yararlandırmak olan, muktedir kılıcı hizmetlerdir. Bakınız : **Problems of Social Development Planning**, United Nations Publication, Sales No. 64, II. F. 10, New York, 1946, s. 50.

ÖLÇÜTLER			KONULAR
KONU ÖLÇÜTÜ	ULUSAL HEDEFLER	ENDSTRİLEŞME	Endüstrileşmenin ön koşulları
			Endüstrileşme süreci içindeki değişmeler
			Endüstrileşmenin sonuçları
		SOSYAL ADALET	Mülkiyet ve üretim
			Paylaşma ve tüketim
ÖNCELİK ÖLÇÜTÜ	ULUSAL HEDEFLER ARASINDDAKİ TUTARLILIK	Endüstrileşme ile sosyal adaletin bir arada gerçekleştirilmesi	Kalkınma yöntemi ile endüstrileşme arasındaki ilişki
	ENDÜSTRİLEŞME DÜZEYİ	ENDÜSTRİLEŞMENİN BAŞLANGICI	Endüstrileşmenin ön koşulları
			Tampon kurumlar
	PLANLI SOSYAL DEĞİŞME METODOLOJİSİ	ARAŞTIRMA	Toplumun temel öğelerinin saptanması ve niteliklerinin belirlenmesi
			Endüstrileşmenin ön koşullarının ve tampon kurumların toplumun temel öğelerine göre çözümlenmesi
		PLANLAMA	Sosyal değişme aracı olarak alınacak tedbirler
		UYGULAMA	Endüstrileşmeyi ve sosyal adaleti sağlayacak tedbirlerin Birbirlerini pekiştirecek şekilde uygulanması

arasındaki önceliklerin saptanması şöyle özetlenebilir : Araştırılacak konu ve sorunlar toplumsal yarar ölçütüne göre en üstte, ulusal amaçlarla bağımlıdır. Bugün Türkiye için ulusal amaçlar, endüstrileşme ve bu endüstrileşmenin sosyal adalet ilkesi içinde gerçekleştirilmesi olarak gözükmektedir. Bu durumda araştırılacak konu ve sorunlar en genel çizgileriyle bu iki ulusal amaç ile sosyal ve ekonomik yapı arasındaki ilişkiler olmaktadır. Bu konular arasındaki öncelikler ise adım adım şöyle saptanabilir : 1) Önce ulusal amaçlar arasındaki tutarlılıkların ve tutarlılık çözümlemesine göre kalkınma yönteminin saptanması. 2) Bu yöntem çerçevesinde endüstrileşmeyi gerçekleştirecek sosyal ve ekonomik koşulların saptanması. 3) Sosyal ve ekonomik koşulların saptanmasında, temel toplumsal ögelerin belirlenerek bu ögeler ile endüstrileşmenin ön koşulları arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi. 4) Sosyal adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi için alınacak tedbirlerin belirlenmesi. 5) Endüstrileşme ile sosyal adaleti gerçekleştirecek tedbirler arasında uyuşmanın sağlanması.

IV. TEKNİK ARAÇ VE GEREÇLER

Bugün sosyal bilimler artık saha araştırmalarına dayandığından, bu araştırmaların daha hızlı, daha verimli ve daha güvenilir bir şekilde yapılmaları gereği ortaya çıkmıştır. Bu ise büyük ölçüde yetişmiş mülâkâtçıların varlığına ve araştırma sonuçlarının dökümünde, özellike büyük rakamları kapsayan saha araştırmaları için, bilgisayarların ("compüter" lerin) kullanımlarına duyulan ihtiyaca yol açmıştır.. Bu nedenle, sosyal araştrmalarla ilgili olarak kurulacak bir merkezî örgütün hiç olmazsa ek görev olarak profesyonel mülâkatçılık yapan kişileri yetiştirmesi son derece yararlı bir adım olacaktır. Diğer yandan bir bilgi işlem merkezinin ve bu merkezdeki uzmanların sosyal araştırmacılara danışmanlık yapmaları da, bilgisayarların sosyal araştırmalarda kullanılmaları olanağını sağlıyacaktır.

V. ELEŞTİRİLER

A. Payaslıoğlu'nun Tebliği

Payaslıoğlu, "Türkiye'de Sosyal Araştırma Sorunları ve Çözüm Yolları Üzerinde Bazı Düşünceler" adlı tebliğinde sosyal araştırmalarda ulusal bir politika izlenmesi fikrini benimsemiş görünmetke ve böyle bir politikanın uygulanmasının sorunları ve bu sorunların çözüm yolları üzerinde durmaktadır.

Konuyu sistematik bir çözümlemeyle ele alan tebliğ, sağlam tanımlar üzerine hemen hemen bütün muhtemel alternatifleri söz konusu etmektedir. Böyle bir çözümleme çerçevesinde bizce en önemli konu, kurulması düşünülen merkezî bir örgütün siyasal iktidarla ve araştırma yapan diğer kurumlarla ilişkileridir. Hiç şüphe yoktur ki bu ilişkilerin temeli, örgütün yönetimi ve denetimi kadar, finansman kaynaklarıdır. Finansmanın önemi iki yönlüdür. Örgütü finanse eden organlar (örneğin siyasal iktidar) örgütün faaliyetleri üzerinde kontrol sahibi olacaklardır. Buna karşılık, araştırma fonları, teşvik fonları, ödüller vs. gibi yollarla örgüt, Türkiye'deki araştırmaları etkileyecektir. Örgütün, fonlarını kullanmakta özerk olması ve kullanacağı fonların genişliği, politikasını etkili bir şekilde yürütmesine yol açacaktır. Buna karşılık, eğer örgüt bu fonların sağlanmasında doğrudan doğruya siyasal iktidara bağımlı olursa o zaman Payaslıoğlu'nun tebliğinde sözü geçen "belirli bir dönemde iktidarda bulunan güçlerin kendi saptadıkları amaç ve yöntemlerin eleştirilmesi" fonksiyonu tehlikeye girebilir. Bu ise örgütü amaçlarından uzaklaştırabilir. Bu nedenle örgütün kullanacağı fonların mümkün olduğu ölçüde siyasal iktidarın kontrolundan bağımsız olması gerekmektedir.

IX.

KONFERANS GENEL BİLDİRİSİ

Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Konferansı'nın Bildirisi

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen **"Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi"** konusundaki Konferans 23 - 25 Şubat 1970 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi'nde toplanmıştır.

Çeşitli sosyal bilim dallarında kavram, kuram, yöntem ve araştırma teknikeri ile ilgili sorunların ele alındığı bu toplantıda görüş birliğine varılan aşağıdaki hususların kamu oyuna duyurulmasına karar verilmiştir :

1. Ülkemizin sosyal sorunlarının ve bunların nedenlerinin ortaya çıkarılması için sosyal bilim araştırmalarına büyük önem verilmelidir.
2. Yapılacak araştırmalar Türkiye'de özgü koşullar içinde değerlendirilmelidir.
3. Ülkemizin sosyo - ekonomik yapısı ile ilgili konulara öncelik verilmelidir.
4. Toplumsal yapının dinamiğinden doğan sorunlar, zaman boyutu içinde ve sosyal değişme açısından ele alınmalıdır.
5. Toplumumuzun sosyal sorunlarının çözümlenmesine ve ülkemizin kalkınmasına yardımcı olacak sosyal bilim araştırmalarına öncelik vermek, araştırıcılar arası işbirliğini sağlamak ve araştırmaların yürütülmesini desteklemek üzere Devletçe özerk bir **Sosyal Araştırmalar Kurumu** kurulması gereklidir.